

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

О. В. Ободовський

ТРИВАЮЧІ ЗЛОЧИНИ

У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Монографія

Одеса
«Юридична література»
2016

УДК 343.232(477)
ББК 67.408(4Укр)
О-211

Рецензенти:

О. О. Дудоров, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

О. В. Козаченко, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія».
Протокол № 5 від 8 квітня 2016 р.

Ободовський О. В.

О-211 Триваючі злочини у кримінальному праві України: монографія / О. В. Ободовський. — Одеса: Юридична література, 2016. — 256 с.

ISBN 978–966–419–245–0.

У монографії розглянуто поняття та ознаки триваючих злочинів і на цій основі вирішено питання про перелік даних злочинних діянь за КК України, досліджено питання про початок, закінчення та завершення триваючих злочинів, розкрито співвідношення триваючих злочинів із суміжними поняттями, показано значення ознаки тривалості триваючих злочинів при застосуванні закону до осіб, що вчинили відповідні діяння, та обґрунтовано висновки про те, як саме має застосовуватися закон щодо триваючих злочинів у низці ситуацій, сформульовано пропозиції про вдосконалення КК України і Закону України «Про застосування амністії в Україні».

Для науковців та практичних працівників, студентів та аспірантів.

УДК 343.232(477)
ББК 67.408(4Укр)

ISBN 978- 966- 419- 245- 0

© Ободовський О. В., 2016

ЗМІСТ

Вступ	5
-------------	---

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВАЮЧИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Методологія дослідження триваючих злочинів у кримінальному праві України	9
1.2. Історія становлення категорії «триваючі злочини» у доктрині кримінального права та в кримінальному законодавстві	16
1.3. Аналітичний огляд літератури за темою монографії.....	41
Висновки до першого розділу	66

Розділ 2

ТРИВАЮЧІ ЗЛОЧИНИ У ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

2.1. Поняття та ознаки триваючих злочинів.....	68
2.2. Триваючі злочини в чинному КК України	99
2.3. Початок, закінчення та завершення триваючого злочину	134
2.4. Співвідношення триваючих злочинів із суміжними поняттями	150
Висновки до другого розділу	158

Розділ 3

ЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТРИВАЮЧИХ ЗЛОЧИНІВ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Вплив тривалості триваючих злочинів на ступінь їх суспільної небезпечності.....	161
3.2. Врахування особливостей триваючих злочинів при застосуванні закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію.....	185
3.3. Напрями вдосконалення законодавства України з урахуванням особливостей триваючих злочинів	212
Висновки до третього розділу	221
Висновки.....	224
Післямова.....	231
Список використаних джерел	234
Додаток	254

Актуальність теми. Статті Загальної частини Кримінального кодексу України (далі — КК України)¹, будучи розрахованими на застосування до усіх злочинних діянь, сформульовані, таким чином, у загальному вигляді і не містять будь-яких спеціальних положень, які б визначали особливості застосування цих статей до злочинів, що можуть вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. І тільки у Законі України «Про застосування амністії в Україні» звертається увага на особливий — тривалий — характер деяких злочинів, що обумовлює особливості у застосуванні амністії до осіб, які вчинили відповідні діяння.

Проте значення тривалості окремих злочинів не вичерпується лише необхідністю її врахування при застосуванні закону про амністію — тривалий характер того чи іншого злочину має враховуватися також у ряді інших випадків. Однак ці випадки розглядаються тільки в доктрині кримінального права і не конкретизовані в законі України про кримінальну відповідальність. У свою чергу в доктрині висловлюються різні — часом протилежні — думки з приводу того, як повинен застосовуватися закон до триваючих злочинів в окремо взятій ситуації. Можливо, саме через це на практиці все ще трапляються випадки неоднакового застосування закону (за однакових, з юридичної точки зору, фактичних обставин) до осіб, що вчинили триваючі злочинні діяння. Зокрема, по-різному вирішується питання про те, який закон про кримінальну відповідальність слід застосовувати у випадку, коли на момент початку триваючого злочину був чинний один закон, а на момент завершення злочину — інший. Проблематичним залишається також питання про порядок застосування інституту давності до злочинів, що мають тривалий характер.

Крім того, у багатьох випадках при засудженні особи за вчинення триваючого злочину (в тому числі й такого, що тривав кіль-

¹ Тут і далі, якщо не зазначено інше, мова йде про КК України 2001 року (Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1382715665364362>).

ка років), суди не ставлять до вирішення питання про врахування тривалості цього злочину як обставини, що може підвищувати ступінь суспільної небезпечності вчиненого. Разом з тим особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів (ч. 2 ст. 65 КК України). Обґрунтованим і справедливим має бути також і рішення суду про вибір будь-якої іншої форми реакції держави на вчинене діяння.

Знання специфіки триваючих злочинів і на цій основі — правильне застосування закону до осіб, винних у вчиненні зазначених діянь, останнім часом набуває дедалі більшого значення у зв'язку із суттєвим зростанням кількості окремих категорій триваючих злочинів. Так, якщо у 2013 році було зареєстровано 283 злочини, передбачені ст. 146 КК України («Незаконне позбавлення волі або викрадення людини»)², то у 2014 році — 1974 (майже у 7 разів більше), а в 2015 році — 873 (у 3 рази більше, ніж у 2013 році); якщо у 2013 році було зареєстровано 4 злочини, передбачені ст. 147 КК України («Захоплення заручників»), то у 2014 році — 46 (приблизно у 12 разів більше), а в 2015 році — 19 (майже у 5 разів більше, ніж у 2013 році). Тенденція до зростання кількості зареєстрованих злочинів характерна й для самовільного залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) та дезертирства (ст. 408 КК України). Справді, якщо у 2013 році було зареєстровано 25 злочинів, передбачених ст. 407 КК України, і 5 злочинів, передбачених ст. 408 КК України, то у 2014 році — 1814 злочинів (приблизно в 73 рази більше, ніж у 2013 році) і 1061 злочин (приблизно в 212 (!) разів більше, ніж у 2013 році) відповідно. Високою кількістю цих злочинів залишилися і в 2015 році, протягом якого було зареєстровано 3927 злочинних діянь, передбачених ст. 407 КК України (у 157 (!) разів більше, ніж у 2013 році, та в 2 рази більше, ніж у 2014 році), і 997 злочинів, передбачених ст. 408 КК України (приблизно у 199 (!) разів більше, ніж у 2013 році).

² Тут і далі використано статистичну інформацію Генеральної прокуратури України (про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування):

– за 2013 рік: *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2013 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185282;

– за 2014 рік: *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2014 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=189273;

– за 2015 рік: *Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2015 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=194699.

Для правильного і справедливого застосування закону щодо осіб, які вчинили триваючі злочинні діяння, необхідно є не тільки чіткість положень законодавчих актів (якої у низці випадків немає), але й врахування органом правозастосування відповідних положень кримінально-правової доктрини. У той же час стан дослідженості питань, які виникають при застосуванні закону в разі вчинення триваючих злочинів, як і питань, пов'язаних з ознаками й переліком цих діянь, не може вважатися достатнім для вирішення окреслених вище завдань. Так, до сьогоднішнього дня окремого дослідження триваючих злочинів не проводилося, хоча їм і було приділено досить багато уваги в кандидатській дисертації А. М. Ришелюка «Триваючі і продовжувані злочини у кримінальному праві» (1992 р.) та в монографії І. О. Зінченко і В. І. Тютюгіна «Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація» (2010 р.).

Достатньо детально триваючі злочини вивчалися також у роботах, присвячених одиничним злочинам чи множинності злочинних діянь. Це, зокрема, докторська дисертація Т. Г. Черненко «Множинність злочинів за російським кримінальним правом» (2001 р.), кандидатські дисертації Т. О. Калініної «Форми і види єдиного злочину та відмежування їх від множинності злочинів» (2005 р.), Н. М. Куличенко «Кримінально-правова оцінка одиничного складного злочину» (2006 р.), О. Ю. Львової «Соціальна і юридична сутність злочину (Питання теорії)» (2003 р.) та С. М. Романюка «Складні одиничні злочини (питання теорії і практики)» (2008 р.).

Проте у багатьох публікаціях триваючі злочини розглядалися не настільки широко, а лише у зв'язку з необхідністю відповісти на конкретне «вузьке» питання: про поняття триваючих злочинних діянь і про те, чи відноситься той або інший злочин до триваючих, про особливості застосування закону до даних злочинних діянь у певній ситуації та інші. Серед авторів цих робіт — М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, М. І. Блум, Е. Т. Борисов, Я. М. Брайнін, Ф. Г. Бурчак, Л. Д. Гаухман, Т. М. Данилюк, О. О. Дудоров, М. Д. Дурманов, Л. В. Іногамова-Хегай, Т. Е. Караєв, С. Г. Келіна, Н. М. Крупська, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, Л. В. Лобанова, В. П. Малков, Н. А. Мирошниченко, Д. М. Молчанов, В. О. Навроцький, Т. Ю. Орешкіна, Ю. А. Пономаренко, В. В. Скибицький, В. Є. Смольников, Т. І. Созанський, А. А. Стрижевська, М. О. Стручков, А. О. Тилле, Ю. М. Ткачевський, Г. Т. Ткешеліадзе, І. М. Тяжко-ва, О. В. Харитоновна, В. Г. Шуміхін, О. М. Яковлев, П. С. Яні.

Крім того, у низці робіт хоча спеціально й не досліджувалися триваючі злочини, але розглядалися інші питання, висновки з яких можуть бути враховані при вивченні триваючих злочинних діянь. Це праці П. П. Андрушка, Н. М. Баймакової, Д. О. Балобанової,

В. І. Борисова, О. Ф. Ковітіді, О. І. Коробеева, А. М. Ораздурдиева, М. І. Панова, О. О. Пащенко, Ю. Є. Пудовочкіна, Л. І. Спиридонова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, П. Л. Фріса та інших авторів.

Таким чином, у наукових дослідженнях, виконаних до останнього часу, закладені основи для формулювання висновків з ряду питань теми про триваючі злочини. І оскільки на даний час ці питання вирішуються неоднозначно як у теорії кримінального права, так і в практиці правозастосування, то й існує необхідність у їх розв'язанні, а це у свою чергу обумовлює актуальність теми даної монографічної роботи.

Запропонована увазі читача монографія підготовлена на основі кандидатської дисертації, виконаної за такою ж темою, що й монографія. У монографії збережена структура дисертації та відтворені висновки, зроблені за результатами дисертаційного дослідження. Монографія може бути корисною для науковців, працівників суду та правоохоронних органів, аспірантів та студентів.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИВАЮЧИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Методологія дослідження триваючих злочинів у кримінальному праві України

Кожне монографічне дослідження (як і будь-яке дослідження) виконується з використанням певного методологічного інструментарію. Але якщо у випадку з дисертаційним дослідженням короткі відомості про цей інструментарій обов'язково слід подавати у вступі, то щодо монографій така вимога не ставиться. Незважаючи на це, в монографії теж доцільно описати методологію проведеного дослідження, і зробити це потрібно для того, щоб пояснити, якими саме шляхами йшов автор до отриманих у результаті дослідження висновків. Водночас підрозділ про методологію не може бути чимось штучним у монографії (як і в дисертації) — він не повинен виступати «чужорідним» у ній елементом; навпаки, цей підрозділ повинен виконувати роль своєрідного прологу дослідження і давати стислу відповідь на питання про те, як саме буде побудована наукова робота.

Очевидно, відповідний підрозділ не відповідатиме цій вимозі, якщо він буде присвячений питанням про поняття методології та методу, сутність того чи іншого методу, його співвідношення з іншими методами і т. д. Ці питання хоча й важливі для науки, зокрема і для науки кримінального права, але становлять окрему наукову проблему, а тому потребують окремого дослідження. У підрозділі ж про методологію дослідження конкретної теми, як зазначалося, має бути розкрита логіка авторського мислення, логіка того, чому автор обрав саме такий варіант вирішення певного питання, а не інший. Це завдання передбачає обґрунтування позиції автора з кількох базових питань.

Хронологічні і територіальні межі дослідження. Виконання монографічної роботи на тему «Триваючі злочини у криміналь-

ному праві України» перш за все вимагає дослідження *сучасного українського законодавства* про кримінальну відповідальність та практики його застосування і, крім того, *сучасних* публікацій за цією тематикою. Однак конкретно-історичний стан того чи іншого вчення не виникає з нічого, а базується на досягненнях попередніх епох. У зв'язку з цим і виникає необхідність розглянути ці досягнення та визначити їх роль у подальшому розвитку відповідного вчення. Тому цілком слушним є твердження С. В. Хилюк про те, що *всі ґрунтовні дослідження будь-якого кримінально-правового інституту розпочинаються з вивчення його історії* (курсив наш. — О. О.)³.

Це ж саме можна сказати і про «географію» дослідження: певне поняття існує, як правило, не лише в рамках правової системи і науки однієї держави, а вживається у законодавстві та (чи) в науці кількох країн, позитивний досвід яких міг би бути використаний у вітчизняній правовій системі чи науці. З цією метою і слід вивчати зарубіжний досвід.

Дослідження історії того чи іншого поняття передбачає у першу чергу вивчення законодавчих актів, що в різні історичні часи діяли на територіях, які на час проведення дослідження входять до складу тієї чи іншої держави. Отже, розгляд історичного розвитку певного кримінально-правового поняття сучасної України мав би розпочинатися з вивчення правових актів Київської Русі, а також включати дослідження законодавчих актів, зокрема, Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Австрійської та Російської імперій, Союзу РСР. Але, незважаючи на обґрунтованість такого підходу, щодо триваючих злочинів він видається неприйнятним.

Насамперед відзначимо, що давні законодавчі акти розроблялися з урахуванням інших уявлень про державу і право, ніж зараз, а тому шукати у цих законодавчих актах прототипи чи відповідники того чи іншого сучасного поняття потрібно дуже обережно. Специфічність текстуальної побудови, особливості використовуваної термінології дозволяють стверджувати, що у багатьох випадках давні законодавчі акти — це предмет самостійного ґрунтовного дослідження, а не джерело для побіжної згадки у тексті роботи, присвяченій сучасному законодавству.

Вивчення більш сучасних джерел — пізніших (скажімо, XVII—XIX століть) законодавчих актів держав, до складу яких входили території сучасної України, в контексті теми цієї монографії повинно мати обмежений характер. Дійсно, за великим рахунком потрібно

³ Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України // Кримінальне право України. — 2006. — № 5. — С. 50.

вивчити законодавчі акти усіх зазначених держав («територіальний» пріоритет, тобто дослідження законодавства лише тих держав, до яких входило більшість сучасних українських територій, тут неприйнятний). Однак знову-таки — це предмет самостійного дослідження, а саме: дослідження історії кримінального законодавства України; порушення ж цієї проблематики в рамках даної монографічної роботи призведе тільки до зайвої «розмитості» її тексту.

Крім того, ще один вагомий аргумент проти вивчення законодавчих актів усіх згаданих держав полягає у такому: як відзначав М. С. Таганцев (пізніше на цій обставині з посиланням на роботу М. С. Таганцева наголошував також А. М. Ришелюк⁴), питання про складні злочинні діяння — триваючі і продовжувані, особливо детально розроблялося у німецькій літературі⁵; при цьому М. С. Таганцев наводить назви досить великої кількості робіт (у тому числі монографій), присвячених відповідному питанню (роботи середини ХІХ століття). Мабуть, врахувавши цю обставину, М. С. Таганцев назвав вчення про ускладнену форму злочинних діянь, триваючих, продовжуваних і вчинених за звичкою та промислом⁶, «излюбленнымъ въ нѣмецкой доктринѣ»⁷.

До сказаного вище можна додати також те, що В. Саблер, досліджуючи злочини, які безперервно продовжуються, посилається при цьому, зокрема, і на роботу 1737 року (назва німецькою мовою: *Kurze juristische Betrachtung von der Verjährung* — «Коротке юридичне дослідження давності»), автор якої у свою чергу посилається на іншого дослідника⁸.

Таким чином, можна стверджувати, що поняття триваючого злочину (у сучасному (чи наближеному до сучасного) розумінні) у науку кримінального права країн Європи вперше було введено західноєвропейськими (можливо, німецькими) ученими. У наш час це поняття традиційно використовується у доктрині кримінального права України; воно закріплене у законодавстві деяких держав — колишніх республік СРСР. Тому тут, очевидно, потрібно говорити не про «винайдення» відповідної категорії наукою цих держав (чи

⁴ Ришелюк А. Н. Длѣящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 27–28.

⁵ Таганцевъ Н. С. Русское уголовное право : Лекції Н. С. Таганцева. Часть Общая. Т. II — Изд. 2-е, пересм. и доп. — СПб., 1902. — С. 1287 (виноска 1).

⁶ Збережена пунктуація М. С. Таганцева; очевидно, цей текст слід розуміти як вчення про ускладнену форму злочинних діянь, а саме: про діяння триваючі, продовжувані і вчинені за звичкою та промислом.

⁷ Таганцевъ Н. С. Русское уголовное право... — С. 1287.

⁸ Саблеръ В. О значеніи давности въ уголовномъ правѣ : изслѣдованіе Влاديمіра Саблера. — М., 1872. — С. 187 (примітка 2).

наукою держав, що існували на даних територіях раніше), а про запозичення цієї категорії з науки західноєвропейської.

Дослідження історії кримінального законодавства та науки кримінального права західноєвропейських держав (в частині вивчення історії триваючих злочинів) явно виходить за межі теми даної монографії. Водночас наука (або принаймні законодавство) держав, до складу яких входили території сучасної України у XVIII–XIX століттях (від видання вказаної вище роботи, у якій згадувалося про триваючі злочини, і до введення відповідної категорії у науку кримінального права Російської імперії), більшою чи меншою мірою перебувала під впливом науки західноєвропейської. Тому недоцільним вбачається дослідження історії триваючих злочинів у науці і в законодавстві усіх держав, до складу яких у зазначений історичний період входили сучасні українські території.

Враховуючи зроблені застереження, вважаємо за можливе розглянути лише законодавство Російської імперії XIX — початку XX століття, а також публікації тих вчених, які працювали у цій державі та в СРСР (і ті роботи закордонних науковців, переклади яких були надруковані в Російській імперії). Але для того, щоб показати, що майже до середини XIX століття у законодавстві Російської імперії не використовувалося поняття «триваючі злочини», розглянемо кілька законодавчих актів цієї держави, виданих у попередні часи. Отже, загальна *нижня хронологічна межа* дослідження історії триваючих злочинів у цій роботі — XIX століття.

Верхню хронологічну межу дослідження історії триваючих злочинів у кримінальному праві України встановимо на рівні 1929 року. У цьому році 23-м Пленумом Верховного Суду СРСР було прийнято постанову «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів». У цій постанові, як прийнято вважати (такого висновку небезпідставно дійшов О. В. Жаров), у *класичному вигляді* було сформульовано поняття триваючого правопорушення (злочину) (курсив наш. — О. О.)⁹. Ці слова, поправда, стосувалися того визначення, яке пропонувалося у другій редакції вказаної Постанови (1963 рік). Але в питанні вибору хронологічних меж дослідження історії триваючих злочинів важливим є не стільки формулювання, скільки визнання факту існування даних злочинів та спроба з'ясувати їх особливості. Крім того, визначення триваючих злочинів, надане у другій редакції Постанови, багато в чому базувалося на положеннях першої редакції цього документа, у зв'язку з чим слід вважати, що прийняття першої редакції Поста-

⁹ Жаров А. Длящиеся административные правонарушения // Законность. – 2010. – № 11. – С. 52.

нови фактично ознаменувало початок сучасного етапу становлення категорії «триваючі злочини».

Дослідження історії триваючих злочинів у даній роботі, таким чином, охоплює в основному період з початку 1840-х років і до 1929 року — близько дев'яноста років. Враховуючи, що це порівняно нетривалий проміжок часу, а також те, що в цей час поняття та значення триваючого злочину у кримінальному праві багато в чому розкривалися подібним чином, вважаємо за доцільне не виділяти окремих періодів історичного розвитку зазначеної категорії.

Історія триваючих злочинів неодноразово ставала предметом наукових досліджень, серед яких можна назвати, наприклад, дисертацію Н. М. Куличенко¹⁰ та монографію І. О. Зінченко і В. І. Тютюгіна¹¹ (нижня хронологічна межа вивчення питання, про яке йде мова, у цих роботах визначена як середина XIX століття). Разом з тим історія триваючих злочинів (навіть у зазначених вище вузьких часових рамках) залишається дослідженою децю фрагментарно. І хоча позиція авторів згаданих робіт є цілком зрозумілою: триваючі злочини — це тільки одне із кількох базових питань, які порушувалися у цих роботах, проте необхідність розглянути історію триваючих злочинів не поверхнево, а детально зберігається. Через це аналізувати у монографії джерела вивчення відповідного питання будемо окремо, а не переходити від самого початку до узагальнюючих висновків.

Позитивний зарубіжний досвід вирішення того чи іншого питання, як уже наголошувалося, може бути використаний для вдосконалення вітчизняного законодавства, зокрема, законодавства про кримінальну відповідальність. Проте в контексті теми цієї монографії немає необхідності виділяти для розгляду зазначеного питання окремий підрозділ: цілком достатньо навести відповідні положення кримінального законодавства певної держави безпосередньо під час дослідження особливостей триваючих злочинів у *кримінальному праві України*. Такий підхід зовсім не означає недооцінку значення практики законотворчості інших держав, але є більш прийнятним для розкриття теми цієї монографічної роботи.

Дійсно, розгляд законодавства зарубіжних країн в окремому підрозділі був би виправданий у випадку дослідження «широкого» питання (яке має багато аспектів). Але питання про сутність триваючих злочинів таким не є — тут немає ніякої багатогранності; голов-

¹⁰ Куличенко Н. Н. Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Куличенко Наталья Николаевна. — Омск, 2006. — С. 14– 20.

¹¹ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 54– 56.

ним у цьому питанні виступають ознаки даних злочинних діянь, а все інше — особливості застосування до триваючих злочинів закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію — похідне. З цих причин можна говорити про неоригінальність підходів до визначення сутності (специфіки) триваючих злочинів у законодавстві тієї чи іншої держави (хоча при цьому і можливі певні відмінності). Тому розглянути положення кримінального законодавства інших країн доцільно не окремо, а поряд з дослідженням відповідного питання у кримінальному праві України.

Формулювання проблеми, розкриттю якої присвячена монографічна робота. «Наукова проблема, — відзначав О. І. Некрасов, — душа дослідження, без неї (проблеми. — О. О.) немає власне наукового дослідження. Є лише опис. <...> Але розповідний стиль дисертації (читай — монографії. — О. О.) означає не більше, ніж переказ уже відомого. І тут актуальність теми не рятує становища. Тема актуальна, але у ній немає пружини, яка б розкручувала матеріал дисертації (а так само й монографії. — О. О.) і надавала йому сувору логічну упорядкованість» (курсив наш. — О. О.)¹².

І далі: «У методологічному плані наукова проблема — протиріччя між відомим і невідомим... Тому вона завжди виражається у вигляді одного чи більше питань» (курсив наш. — О. О.)¹³. Наукову проблему цієї монографії сформулюємо у вигляді таких запитань: «Які ознаки дозволяють віднести той чи інший злочин до триваючих?» і «Яке кримінально-правове значення має та обставина, що певне злочинне діяння є триваючим?». Ці питання є двома аспектами загальної тези *про наявність у кримінальному праві злочинів, наділених спеціальними ознаками, які дозволяють об'єднати ці злочини в окрему групу триваючих*. Дослідженню зазначених питань і присвячена монографія, ці питання обумовлюють її структуру та логіку викладення матеріалу. Але безпосередній відповіді на них має передувати розгляд історії вивчення даних питань і сучасного стану дослідженості відповідної теми, що й буде здійснено у наступних двох підрозділах.

¹² Некрасов А. И. К методологии диссертационного исследования // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. — О., 2001. — Вип. 10-11. — С. 404-405.

¹³ Там само. — С. 405.

У книзі Ю. Дольда-Михайлика «У чорних лицарів» (друга частина дилогії «І один у полі воїн») розповідається про діяльність школи «лицарів благородного духу»¹⁴, в якій готують «диверсантів, агентів-розвідників і навіть резидентів»¹⁵. Якимось до школи приїхав представник вищого керівництва — містер Думбrait. У нього склалося погане враження про заклад. І у своїй розмові з чотирма працівниками школи (начальником школи, його заступником та двома вихователями російського відділу) Думбrait серед іншого сказав: «Йдеться не про мету, а про методи, які допоможуть її досягти. Ви живете старими уявленнями про розвідку, її завдання. Ви не рухаетесь уперед і не ставите перед собою нових завдань». Яскраво і широко змалювавши присутнім нові напрями діяльності школи, Думбrait «закінчив свою промову» запитанням: «Тепер зрозуміло, чому вашу школу я вважаю відсталою?».

«Хвилину якусь панувала мовчанка. Вже знаючи манеру заокс-анського інспектора переривати співрозмовника, ніхто не наважувався взяти слово першим.

— Я хотів би почути вашу думку, — нетерпляче промовив Думбrait.

— Грандіозно! — з перебільшеним захопленням вигукнув Шлітсен. — Масштабність задуму мене особисто просто вразила. Звичайно, ми і раніше дещо робили в цьому напрямку..

— Кустарщина! Тепер я розумію, справжнісінька кустарщина! — покрутив головою Воронов.

— Радий, що ви це зрозуміли...».

Після того, як прочитаєш відгук офіційного опонента О. В. Харитоновой на кандидатську дисертацію, про підрозділ 1.1 дисертації (і, відповідно, цієї монографії) подумаєш те ж саме, що й генерал Воронов про роботу школи до приїзду Думбрайта. Так, термін «методологія дослідження», вочевидь, потрібно було розуміти по-іншому і тоді по-іншому слід було б написати й підрозділ 1.1 (чи, може, — й усю дисертацію, а тепер — монографію).

О. В. Харитонova провела паралелі між десятьма Арістотелевими категоріями і питаннями, розглянутими в дисертації («суще» — триваючі злочини, категорії простору і часу — територіальні й хронологічні рамки дослідження, категорія якості — ознаки триваючих злочинів і т. д.). «Отже, — відзначила опонент, — етимологія

¹⁴ Дія роману відбувається у 1945 – на початку 1946 року.

¹⁵ Тут і далі роман цитується за виданням: *Дольд-Михайлик Ю. І один у полі воїн: [пригодницький роман]* / Юрій Дольд-Михайлик. – К.: Дніпро, 1974. – 800 с. Цитати взяті зі с. 598, 622 і 626– 627.

слова «категорія»... демонструє, що звернення до «категорії» — це спроба зробити певну реальність предметом мови і мислення, а запропонована Арістотелем мережа центральних, основних категорій цілком актуальна у сучасних умовах, *задаючи систему координат у дослідженні тих чи інших явищ*» (курсив наш. — О. О.)¹⁶.

Навряд чи варто сперечатися з доцільністю використання тої чи іншої «системи координат» при виконанні монографічного дослідження. Не можна, звичайно, заперечувати й того, що послідовність викладу матеріалу, логічність та обґрунтованість зроблених висновків — це і є наслідок застосування певної методології. Але якщо таке використання здійснюється лише інтуїтивно, великою буде ймовірність щось (знову-таки інтуїтивно) пропустити, про щось взагалі «забути», не кажучи вже про можливу в такій ситуації «розмитість» дослідження, відсутність упорядкованості викладу матеріалу і т. д. Повністю усвідомлюючи це і погоджуючись з тезою О. В. Харитонової про те, що категоріальний апарат арістотелевої філософії — це, безумовно, не єдина вісь координат, на яку може орієнтуватися дослідник у власних наукових пошуках, а лише один з можливих шляхів¹⁷, вважаємо, проте, за можливе у цій монографії залишити підрозділ про методологію без змін. Інакше — то буде вже нова робота, яка, будучи виконаною на іншій методологічній основі, міститиме, можливо, вже зовсім інші висновки.

1.2. Історія становлення категорії «триваючі злочини» у доктрині кримінального права та в кримінальному законодавстві

В Артикулі військовому Петра Першого (1716 рік) у главі XII встановлювалася відповідальність за дезертирство. При цьому в Артикулі 95 зазначалося, зокрема: «Таковыя же казни, а именно повѣшены быть достойны суть всѣ, которые изъ гарнизона, обо-за, похода (или въ прочихъ сему подобныхъ случаяхъ) уйдутъ, и при своихъ знаменахъ и штандартахъ вѣрно не останутся, и хотя вскорѣ, или долгое время спустя пойманы будутъ»¹⁸. Привертають

¹⁶ З відгуку офіційного опонента О. В. Харитонової на дисертацію О. В. Ободовського (с. 5).

¹⁷ Відгук О. В. Харитонової (с. 8). Відзначимо також, що під час захисту дисертації з підтримкою позиції О. В. Харитонової про можливість використання, зокрема, категоріального апарату Арістотелевої філософії при виконанні дисертаційних досліджень виступив О. М. Костенко.

¹⁸ *Уставъ воинскій* от 30 марта 1716 года // Полное собрание законовъ Російской имперіи съ 1649 года : [Первое собрание (1649- 1825)]. — 1830. — Т. V : 1713- 1719 : Законы (2620- 3479). — № 3006. — С. 346.

увагу слова «вскорѣ, или долгое время спустя». Як бачимо із наведеної норми Артикула, покарання за вчинення дезертирства мало застосовуватися до винної особи, незалежно від того, коли вона була спіймана. Але це положення не можна розглядати як порядок застосування (а точніше — незастосування) давності до триваючого злочину (дезертирства). За вчинення діяння, що розглядається, передбачалося дуже суворе покарання. Тому більш ймовірно, що призначення норми про застосування покарання без урахування часу, що пройшов з моменту втечі, полягало у прагненні підтримати військову дисципліну, у тому числі запобігти вчиненню таких самих діянь з боку інших військовослужбовців.

Зроблений вище висновок, на наш погляд, підтверджується також відсутністю будь-яких спеціальних правил для визначення початкового моменту спливу строків давності щодо триваючих злочинів відповідно до Маніфесту Катерини II від 17 березня 1775 року «О Высочайше дарованных разнымъ сословиямъ милостяхъ, по случаю заключеннаго мира съ Портою Оттоманскою». У статті 44 Маніфесту передбачалося: «Всякого рода преступленія, коимъ десять лѣтъ прошло, и чрезъ таковое долгое время они не сдѣлались гласными, и по нихъ производства не было, всѣ таковыя дѣла повелѣваемъ отнынѣ предать, если гдѣ объ нихъ взыскатели, истцы или доносители явятся, вѣчному забвенію, и по сей статьѣ и впредь поступать во Всероссийской Имперіи предѣлахъ непремѣнно»¹⁹. Цей Маніфест був першим законодавчим актом, що визнавав давність²⁰. Оскільки у ньому нічого не говорилося про особливості спливу строків давності у разі вчинення триваючих злочинів, то, очевидно, й у більш ранню епоху — у час видання Артикула військового 1716 року — на це питання увага ще не зверталася.

У проєкті Кримінального уложення 1813 року термін «триваючі злочини» не використовувався. Не використовувалися також інші терміни, якими б могло позначатися відповідне поняття: проєкт Уложення, знову-таки, не конкретизував особливостей триваючих злочинів (навіть у тому обсязі, в якому ці особливості були сформульовані в актах кримінального законодавства пізніше). Наприклад, у § 103 Проєкту встановлювалося: «Строк давності рахується з дня вчинення злочину»²¹, тобто пропонувалося закріпити уніфі-

¹⁹ *О Высочайше дарованных разнымъ сословиямъ милостяхъ, по случаю заключеннаго мира съ Портою Оттоманскою*: Маніфестъ 17 марта 1775 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1649–1825). – Т. 20: 1775–1780: Законы (14233–15105). – № 14.275. – С. 86.

²⁰ *Саблеръ В.* О значеніи давности въ уголовномъ правѣ... – С. 30.

²¹ *Проєктъ Уголовнаго Уложенія Россійской Имперіи. Часть первая. Основанія уголовного права.* – СПб., 1813. – С. 45.

кований для усіх злочинів час початку перебігу строків давності; особливий, тривалий характер деяких злочинів поки ще залишався непоміченим.

Поряд з цим відповідно до проекту Уложення злочином визнавалося «противозаконное присвоение звания, чина или ордена» (§ 271)²² — діяння, яке пізніше одним із перших буде назване триваючим. У Проекті говорилося також про «побѣгъ преступника» (§ 195)²³, про «насиліе для побѣга употребленное» (§ 196) і «важнѣяя преступленія, въ побѣгѣ учиненныя» (§ 197), що, по суті, можуть розглядатися як кваліфіковані склади втечі. Можна згадати і про § 199 Проекту, в якому пропонувалося встановити відповідальність за «самовольную отлучку изъ мѣста удаленія»²⁴. Навіть зараз неоднозначно вирішується питання про те, чи є зазначені злочини триваючими, а позицію авторів Проекту з цього приводу встановити складно. Однак якщо підтримати точку зору про визнання вказаних діянь триваючими, то, значить, проект Уложення 1813 року не можна викреслювати з історії становлення категорії триваючих злочинів.

Ще більше у цьому нас переконують положення § 200 і § 201 Проекту. У § 200 передбачалося покарання за «отнятіе у другаго свободы безъ законной на то власти»²⁵. А ось у § 201 було записано: «Наказаніе сіе увеличивается *по мѣртъ продолженія времени* задержанія и личныхъ обидъ и угнѣтенія, которымъ подвергался задержанный или уведенный» (напівжирний курсив наш. — О. О.)²⁶. На нашу думку, це формулювання дозволяє стверджувати, що проект Уложення визнавав триваючий характер незаконного позбавлення волі. Крім того, ряд інших злочинів, передбачених Проектом, могли б бути віднесені до триваючих. Тому проект Кримінального уложення 1813 року є важливим документом в історії триваючих злочинів.

В. Саблер в історичному нарисі розвитку інституту давності у кримінальному праві пише, що у 1829 році було порушено питання про те, чи поширюється давність на дезертирство²⁷. «Государственный Совѣтъ, — зазначає автор далі, — мнѣніемъ Высочайше утвержденнымъ 11 Іюня 1829 г. разрѣшилъ этотъ вопросъ въ отрицательномъ смыслѣ: «такъ какъ манифестъ 1775 года повелѣваетъ

²² *Проектъ* Уголовнаго Уложенія Россійской Имперіи. Часть вторая. О наказаніяхъ за государственныя и общественныя преступленія. — СПб., 1813. — С. 79.

²³ Там само. — С. 40.

²⁴ Там само. — С. 41–42.

²⁵ Там само. — С. 42.

²⁶ Там само. — С. 43.

²⁷ *Саблеръ В.* О значеніи давности въ уголовномъ правѣ... — С. 39.

предавать забвенію такіа преступленія, кои въ теченіи 10 лѣтъ остались въ безгласности; но побѣги нижнихъ воинскихъ чиновъ, *сколько бы долго ни продолжались, въ безгласности не остаются*: ибо не токмо о семъ тотчасъ же объявляется отъ начальства, *да и во все время продолженія побѣга* дезертирь преслѣдуется *розысканіемъ мѣстныхъ полицій*» (напівжирний курсив наш; курсив В. Саблера. — О. О.)²⁸. Як бачимо, Державна Рада прямо підкреслювала, що після залишення особою місця служби злочин — втеча військовослужбовця — не припиняється. Значить, дезертирство, по суті, визнавалося триваючим злочином²⁹.

Не можна оминати увагою також Іменний указ від 21 березня 1840 року «Объ отступающихъ отъ православія». У ньому встановлювалося, яких заходів слід вживати, коли людина відступиться від православ'я, і, крім того, зазначалося: «Распоряженія сіи прекращаются, *какъ скоро совертившійся, въ слѣдствіе духовныхъ увѣщаній, возвратится в нѣдра православія*» (курсив наш. — О. О.)³⁰. Іншими словами, в Указі визнавалося, що відступлення від православ'я вчиняється не одномоментно, а до того часу, поки винний не «повернеться у надра православ'я».

З цією нормою пов'язана ст. 165 проекту Уложення про покарання кримінальні і виправні, внесеного у 1844 році у Державну Раду: «Наказаніе отмѣняется за давностію въ тѣхъ лишь случаяхъ, когда виновный, во все продолженіе означенныхъ въ 163 статьѣ сроковъ, не учинилъ новаго равнаго съ первымъ или же болѣе тяжкаго преступленія. *На семь основаніи давность не распространяется на вину отступившихъ отъ Православія или вообще отъ Вѣры Христіанской, какъ непрерывно продолжающуюся*, доколѣ они не обратились къ долгу» (курсив наш. — О. О.)³¹. Наведені положення привертають увагу з кількох причин. По-перше, вводиться поняття «вина, що безперервно продовжується». По-друге, положення про незастосування давності до зазначеної категорії діянь кореспондує

²⁸ Саблеръ В. О значеніи давности въ уголовномъ правѣ... — С. 39.

²⁹ Слід зазначити, що висновок про незастосування давності до дезертирства був обґрунтований не триваючим характером цього злочину, а особливими умовами, необхідними для застосування давності, передбаченими чинним на той час законодавством, які не виконувалися у випадку втечі військовослужбовця.

³⁰ *Объ отступающихъ отъ православія*: Именный, данный Управляющему Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ, 21 Марта 1840 года // Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание (1825- 1881). — 1840. — Т. 15, ч. 1: Законы (13044- 14140). — № 13280а. — С. 170.

³¹ *Проектъ* Уложенія о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ, внесенный въ 1844 году въ Государственный Совѣтъ, съ подробнымъ означеніемъ основанийъ каждаго изъ внесенныхъ въ сей проектъ постановленій. — СПб., 1871. — С. 50.

із положенням про незастосування давності у випадку вчинення рівного з першим або ж більш тяжкого злочину. Значить, Проектом визнавалося, що відступлення від Православ'я і від Віри Християнської — діяння, які безперервно продовжуються, — у кожен момент свого «продовження» (аж доки особа «не обратилась к долгу») є злочинами, тобто людина увесь цей час вчиняє злочин.

Зроблений висновок узгоджується з обґрунтуванням до ст. 165 проекту Уложення (1844 року): «Учинение нового преступления въ продолжение того времени, которое назначено для истечения давности, доказывает неискренность виновного и постоянную наклонность его къ злу. Посему, кажется, должно было опредѣлить, что въ сихъ случаяхъ наказаніе не отмѣняется давностію. <...> Сообразно съ сею мыслию опредѣлено и въ Высочайшемъ указѣ 21 Марта 1840 года (ст. 158 Свода Законовъ Уголовныхъ), что давность не можетъ быть распространяема на отступившихъ отъ Православія, ибо преступленіе ихъ *не есть отдѣльное*, въ минуту отпаденія отъ ученія Церкви содѣянное: оно, такъ сказать, *безпрестанно повторяется*, доколѣ они не обратились къ истинѣ» (курсив наш. — О. О.)³².

В остаточному варіанті Уложення про покарання кримінальні і виправні, 15 серпня 1845 року затвердженого Миколою I, відповідна норма закріплювалася у ст. 167: «Сила постановленій о давности не распространяется на вину перешедшихъ изъ Церкви Православной въ другое, хотя и пользующееся свободою богослуженія въ Россіи, Христианское вѣроисповѣданіе, и тѣмъ менѣе еще на преступленіе отпадшихъ вовсе отъ вѣры Христианской, какъ *безпрерывно продолжающіяся*, доколѣ они не обратились къ долгу. *На семъ же основаніи* давность не распространяется и на вступившихъ завѣдомо въ противозаконный бракъ, и на виновныхъ въ присвоеніи себѣ непринадлежащихъ имъ состоянія, должности, чина, ордена, почетнаго титула, или имени» (курсив наш. — О. О.)³³. У другій редакції Уложення про покарання кримінальні і виправні (1857 рік) розглянуті положення були передбачені у ст. 176, у третій і четвертій редакціях Уложення (1866 і 1885 роки відповідно) — у 162-й статті³⁴.

³² Проект Уложенія о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ, внесенный въ 1844 году въ Государственный Совѣтъ, съ подробнымъ означеніемъ основанийъ каждого изъ внесенныхъ въ сей проектъ постановленій. — СПб., 1871. — С. 123.

³³ Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. — СПб., 1845. — С. 56–57.

³⁴ Використані матеріали Порівняльного покажчика статей проекту Уложення про покарання Кримінальні і Виправні 1844 року, що відповідають статтям Уложення, видань 1845, 1857 і 1866 років, і Уставу про Покарання,

Зі ст. 167 Уложення прямо не випливає, що у ній названі не всі злочини, які безперервно продовжуються, і, відповідно, що Уложення передбачає також інші діяння, які можуть бути віднесені до цієї групи. У той же час О. Лохвицький у 1871 році зазначав: «...существуют и другія продолжающіяся по природѣ своей преступления, хотя онѣ неизвѣстно почему не исчислены въ ст. 162, таковы: личное задержаніе, переходъ въ иностранное подданство и нѣкоторыя другія»³⁵. На цю саму обставину звертав увагу також А. фон-Резон³⁶ (у 1875 році)³⁷. А в статті Є. Хлодовського³⁸, надрукованій у 1890 році, в якій учений проаналізував рішення кримінального касаційного департаменту Правлячого Сенату у справі Михайла Прутова, знаходимо такі слова: «...правительствующій сенатъ не утверждаетъ... того, что 162 ст. распространяется лишь на тѣ собственно преступления, которыя въ ней опредѣленно перечислены...»³⁹. Сам же Є. Хлодовський вважав, що злочини, названі у ст. 162 Уложення, вказані лише як приклад і що в особливій частині можна знайти ще багато інших триваючих злочинів такого ж роду⁴⁰. Такої самої думки дотримувався М. С. Таганцев: «...этотъ перечень былъ употребленъ въ законѣ только въ видѣ примѣровъ и не имѣлъ исчерпывающаго значенія, такъ какъ въ особенной части можно было найти много дѣяній того же характера...»⁴¹.

В Уложенні справді були передбачені й інші триваючі злочини. Так, у ст. 499 (в ред. 1845 року) встановлювалася відповідальність за порушення правил зберігання у казначействі казенних, суспільних або приватних коштів, а у ст. 500 — за зберігання у казначействі майна приватних осіб або ж власного, крім випадків, у яких це

які накладаються мировими Судьями (*Проектъ* Уложенія о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ, внесенный въ 1844 году въ Государственный Совѣтъ, съ подробнымъ означеніемъ основаній каждого изъ внесенныхъ въ сей проектъ постановленій. — СПб., 1871. — С. 4 (нумерація окрема).

³⁵ Лохвицкій А. Курсъ русскаго уголовного права : сочиненіе Александра Лохвицкаго, доктора правъ. — 2-е испр. и доп. изд., сведенное с кассационными рѣшеніями. — СПб., 1871. — С. 285.

³⁶ Тут і далі перша буква імені дослідника вказана така ж, як і в оригіналі російською мовою.

³⁷ Фонъ-Резонъ А. О продолжаемомъ преступленіи // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1875. — Кн. 1. — С. 9.

³⁸ Тут і далі перша буква імені автора вказана так, як і в оригіналі російською мовою.

³⁹ Хлодовскій Е. По вопросу о томъ, принадлежит ли преступный и уголовно-наказуемый побѣтъ къ числу длящихся преступленій // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго права. — 1890. — Кн. 2 (февр.). — С. 26.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Таганцевъ Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая. Т. II. — СПб., 1902. — С. 1287.

дозволено законом⁴², у низці статей передбачалася відповідальність за переховування військових дезертирів й осіб, що перебувають у черзі з рекрутського набору (ст. ст. 559, 560, 561, 562, 564 й ін.; при цьому у ст. ст. 559 і 561 зазначалося: «хотя и на самое короткое время» — значить, припускалося, що відповідні діяння можуть вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу), за ст. 657 каралося, зокрема, «хранение соли скротно или не въ назначенных анбарах»⁴³, а відповідно до ст. 1184 підлягали відповідальності «сельские обыватели за самовольную отлучку, безъ надлежащаго вида, далѣе того разстоянія отъ мѣста ихъ жительства, которое постановлено закономъ»⁴⁴, у ст. 1243 була встановлена відповідальність за зберігання у себе будь-якої забороненої законом зброї або ж пороху у більшій, ніж дозволено, кількості⁴⁵. В Уложенні про покарання були передбачені й інші триваючі злочини. За таких умов не зовсім зрозумілими й послідовними виглядають зміни, внесені до ст. 162 Уложення і які полягали у доповненні її другого речення (а по суті — переліку триваючих злочинів) вказівкою на «лиць, уклонившихся отъ воинской повинности»⁴⁶ (у подальшому в цій частині ст. 162 Уложення про покарання змін не зазнавала⁴⁷). Зазначені зміни в переліку триваючих злочинів все одно не усунули його неповноти, а тому не можуть вважатися вдосконаленням кримінального законодавства.

Категорія «злочини, що безперервно продовжуються» («триваючі злочини») не залишалася поза увагою вчених: при цьому одні дослідники визнавали, що такі злочини дійсно існують, а інші, навпаки, дотримувалися протилежної точки зору. Так, В. Спасович у підручнику, виданому в 1863 році, писав: «Нѣкоторые криминалисты... сверхъ преступлений *мгновенныхъ* и продолжаемых... допускають еще преступления *длящихся*... въ томъ смыслѣ, что преступникъ пользуясь результатами преступления или пребывая въ состояніи, созданномъ для него преступленіемъ, какъ будто бы продолжаетъ совершение его *безпрерывно*. Едвали можетъ выдержать критику это понятіе. Надобно въ преступленіи отличать дѣйствіе преступ-

⁴² Уложение о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. — СПб., 1845. — С. 218.

⁴³ Там само. — С. 284.

⁴⁴ Там само. — С. 489.

⁴⁵ Там само. — С. 511.

⁴⁶ Таганцевъ Н. С. Уложение о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года / издано Н. С. Таганцевымъ. — Изд. 10-е, пересм. и доп. — СПб., 1899. — С. 167.

⁴⁷ Статьи къ Пятнадцатому Тому Свода Законовъ // Продолженіе Свода Законовъ Россійской имперіи 1906 года. — СПб., [1906?]. — Ч. 5: Статьи къ томам XIII, XIV, XV и XVI. — С. 23.

ное отъ его послѣдствій. Послѣдствія *мгновенного дѣянiя* можуть обнаружитися не вслѣдъ за совершенiемъ...; при мгновенномъ совершенiи послѣдствiя можуть быть продолжительныя и даже безпрерывныя, напр. въ случаѣ грабежа или кражи владелець вещи можетъ быть лишень ея навсегда...» (курсив В. Спасовича; напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁴⁸. Так само В. Спасович не визнавав триваючими злочинами «вѣроотступничество, многобрачiе, побѣгъ со службы, похищенiе женщины», називаючи їх злочинами із наслідками, що продовжуються⁴⁹. Питання про iснування триваючих злочинів науковець порушував у зв'язку з дослідженням iнституту давности.

А про триваючий характер незаконного позбавлення волі учений писав так: «Въ примѣрѣ длящагося преступленiя приводятъ обыкновенно насильственное лишенiе кого нибудь свободы, которое состоитъ не въ одномъ только задержанiи, но и въ послѣдующемъ заключенiи его и которое длится, пока продолжается заключенiе. Этотъ примѣрѣ неубѣдителенъ. Лишенiе челоуѣка свободы есть преступленiе не длящееся, но продолжаемое. Завладѣвъ другимъ лицомъ, преступникъ долженъ держать его въ заперти, то есть употреблять постоянно положительныя мѣры, для воспрепятствованiя заарестованному уйти. Эти то мѣры, а не ихъ послѣдствiе — заключенiе, не даютъ давности образоваться, прерывая безпрестанно ея нарастанiе»⁵⁰. Крім того, автор доводить, що у випадку визнання iснування триваючих злочинів до них слiд зараховувати і крадіжку: «Якщо допустити поняття триваючого злочину, то під це поняття треба б звичайно підводити і крадіжку, коли злодій не повернув краденого і постійно користувався ним, або коли він використав на свою користь гроші, виручені продажем краденого»⁵¹.

А. фон-Резон розглядав особливості триваючих та інших злочинів крізь призму відмежування даних суспільно небезпечних діянь від злочинів продовжуваних. З цього приводу дослідник зазначав: «Наша вітчизняна юридична література не дає багато матеріалу для вирішення труднощів, які тут зустрічаються; вона навіть до *цих пір* не встановила правильної термінології» (напівжирний курсив наш; стаття була надрукована у 1875 р. — *О. О.*)⁵². І далі: «Наша практика, щонайменше в особі найвищого її представника,

⁴⁸ *Спасовичъ В.* Учебникъ уголовного права : составленный В. Спасовичемъ. Т. I, вып. 1. — СПб., 1863. — С. 310.

⁴⁹ Там само. — С. 310–311.

⁵⁰ Там само. — С. 311.

⁵¹ Там само. — С. 311.

⁵² *Фонъ-Резонъ А.* О продолжаемомъ преступленiи // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1875. — Кн. 1. — С. 2.

тобто правлячого сенату, також *не виробила певної і правильної термінології...*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵³.

А. фон-Резон ставить для вирішення питання про те, у чому полягають спільні риси передбачених у ст. 162 Уложення про покарання кримінальні і виправні злочинів, що безперервно продовжуються, і чим ці злочини відрізняються від *злочинів миттєвих*. Учений дає визначення миттєвих злочинів: «Подъ *мгновенными преступленіями* понимаютъ тѣ, которыя совершаются разомъ, оканчиваются моментомъ совершенія, напр. кража актомъ завладѣнія и т. д.» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵⁴. Розглядаючи особливості злочинів, указаних у ст. 162 Уложення, А. фон-Резон зазначає, що вони «...хотя и признаются совершившимися, коль скоро виновный совершилъ одно извѣстное дѣйствіе... но совершеніемъ одного этого дѣйствія *не оканчиваются*; напротивъ, послѣ его совершенія начинается, какъ необходимый и неотразимый результатъ, непрерывно продолжающееся *противозаконное или преступное состояніе* или *положеніе виновнаго*; ...такъ что означенныя преступленія оканчиваются лишь съ *окончаніемъ сего преступнаго состоянія*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵⁵. Звідси автор формулює визначення триваючого злочину: «...подъ *преступленіями (безпрерывно) продолжающимися* или *длящимися...* следуетъ пониматьъ тѣ преступленія, которыя хотя и совершаются однимъ опредѣленнымъ дѣйствіемъ, такъ что преступникъ *уже за это одно дѣйствіе подлежитъ наказанію, какъ за совершенное преступленіе*, однако совершеніемъ этого дѣйствія не оканчиваются, а длятся, продолжаются въ томъ отношеніи, что подсудимый остается въ томъ преступномъ состояніи, которое онъ создалъ своимъ преступнымъ дѣйствіемъ, — и оканчиваются лишь *окончаніемъ сего состоянія*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵⁶.

А. фон-Резон розглядав також злочини стану, вказуючи на необхідність відрізнити їх від триваючих діянь: «*Отъ продолжающихся преступлений...* отличаются такъ называемыя *Zustands-Verbrechen* (злочини стану. — О. О.); въ первыхъ... наказується главнымъ образомъ преступное дѣяніе, создавшее продолжающееся противозаконное состояніе; вовторыхъ преслѣдуется не это дѣяніе, а напротивъ прямо преступное состояніе, созданное подсудимымъ»

⁵³ *Фонъ-Резонъ А.* О продолжаемомъ преступленіи // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1875. — Кн. 1. — С. 7.

⁵⁴ Там само. — С. 8.

⁵⁵ Там само. — С. 8.

⁵⁶ Там само. — С. 8-9.

(напівжирний курсив наш. — *O. O.*)⁵⁷. До злочинів стану дослідник відносив, зокрема, такі: «воспитаніе магометанами и евреями, вступившими въ бракъ съ лицами евангелическаго вѣроисповѣданія, своихъ дѣтей не въ христіанской вѣрѣ», «воспитаніе дѣтей своими родителями, обязанными воспитывать ихъ въ православной вѣрѣ, по обрядамъ другаго христіанскаго исповѣданія», «употребленіе торгующими вѣсовъ и мѣръ, неимѣющихъ установленныхъ клеймъ, или хотя клейменныхъ, но не вѣрныхъ», бродяжництво, «противозаконное сожитіе неженатаго съ незамужнею по взаимному согласію»⁵⁸.

«Від Zustands-Verbrechen, — пише далі А. фон-Резон, — у свою чергу відрізняється низка злочинів, у яких також переслідується і карється протизаконний стан, але стан, що не випливає з необхідністю із свідомих дій винного, тобто іншими словами протизаконний стан, не створений винуватим, а допущений ним»⁵⁹. До цих проступків учений відносив серед інших і «допущеніє къ прошенію милостыни дѣтей», «непринятіє установленныхъ мѣръ къ отвращенію опасности, могущей произойти отъ домашнихъ животныхъ», проступки, передбачені у ст. 124 Уставу про покарання, що накладаються мировими судьями («неприставленіє подпоръ къ ветхимъ заборамъ», «неимѣніе предостерегательныхъ знаковъ или заборовъ при производствѣ построекъ и другихъ работъ, или же около колодцевъ...»⁶⁰), «несоблюденіє правилъ о чистотѣ и опрятности на улицахъ»⁶¹.

О. В. Харитоновна зазначає⁶², що О. Ф. Кістяківським «...не провадилося серйозної розробки поняття одиничного злочину як *структурного елементу множинності злочинів*... не вказу-

⁵⁷ *Фонъ-Резонъ А.* О продолжаемомъ преступленіи // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1875. — Кн. 1. — С. 10.

⁵⁸ Там само. — С. 10–11.

⁵⁹ Там само. — С. 11.

⁶⁰ Використано Устав про покарання, що накладаються мировими судьями (*Высочайше утвержденный Уставъ о наказаніяхъ, налагаемыхъ Мировыми Судьями*, от 20 ноября 1864 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825–1881). — 1864. — Т. 39, ч. 2: Законы (41319–41641). — № 41478. — С. 412).

⁶¹ *Фонъ-Резонъ А.* О продолжаемомъ преступленіи // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1875. — Кн. 1. — С. 11.

⁶² Ця думка була висловлена в контексті того, що О. Ф. Кістяківський, з однієї сторони, розглядав продовжуваний злочин як вид сукупності злочинів, а з другої сторони, надавав йому характеристики одиничного злочину: «...називаючи продовжуваний злочин видом сукупності, О. Ф. Кістяківський давав йому характеристики одиничного злочину» (*Харитоновна О. В.* Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія / О. В. Харитоновна. — Х., 2010. — С. 173).

валися його фундаментальні особливості...» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁶³. У той же час О. Ф. Кістяківський, досліджуючи кримінальну давність, торкався, зокрема, і питання про триваючі злочини: «Крім продовжуваних злочинів *у вченні про давність* відомі ще так звані злочини *триваючі...*» (курсив О. Ф. Кістяківського; напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁶⁴. «Къ этимъ преступленіямъ, — писав О. Ф. Кістяківський, — причисляютъ слѣдующія: лишеніе свободы, похищеніе женщины, продажу въ рабство, вѣроотступничество, двоебрачіе, присвоеніе титуловъ и непринадлежащаго званія»⁶⁵. І далі: «Що стосується позбавлення волі і постійного носіння звання, яке не належить, то ці злочини настільки своєрідні, що, мабуть, їх можливо назвати *триваючими* у розумінні тому, що давність починається разом з їх припиненням, так як для того, щоб кого-небудь утримувати позбавленим волі і щоб носити звання, яке не належить, *необхідна постійна злочинна діяльність*. Але не можна сказати того ж про інші вказані злочини. «Вѣроотступничество, двоебрачіе, продажа въ рабство, похищеніе женщины, если оно не сопряжено съ лишеніемъ свободы, окончательно совершаются тѣмъ преступнымъ дѣйствіемъ, которое образуетъ ихъ составъ. Все, что затѣмъ слѣдуетъ, должно быть отнесено къ результатамъ ихъ». А так як не результат, а злочинна дія служить початком обчислення давності, то давність для них починається, як тільки вони вчинені. Допустити протилежне, значило б одне і те ж, що не допускати перебігу давності для крадіжки, поки не повернута річ, для нанесення рани, поки вона (не) буде вилікувана» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁶⁶.

На думку М. С. Таганцева, «...длящимся преступленіемъ считается такое, которое, разъ совершившись, *не оканчивается этимъ моментомъ*, но *постоянно и непрерывно возобновляется*, образуя какъ бы *преступное состояніе лица*, связующее *въ глазахъ закона* всю его дѣятельность въ единое цѣлое, длящееся до окончанія этой дѣятельности, до наступленія какого-либо обстоятельства, указывающаго на ея прекращеніе... Подобная форма можетъ встрѣчаться *какъ при преступныхъ дѣйствіяхъ, такъ и при бездѣйствіи*; длиться можетъ какъ самая воспрещенная закономъ дѣятельность, напр., при уклоненіяхъ отъ воинской повиннос-

⁶³ Харитонова О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія / О. В. Харитонова. — Х., 2010. — С. 173.

⁶⁴ Кістяковскій А. Ф. Элементарный учебникъ общаго уголовнаго права съ подробнымъ изложеніемъ Началь Русскаго Уголовнаго Законодательства. Часть Общая. — 2-е испр. и значительно доп. изд. — К., 1882. — С. 716.

⁶⁵ Там само. — С. 716.

⁶⁶ Там само. — С. 716- 717.

ти, при присвоєнні чина, званія, такъ и созданные дѣятельностью виновнаго, воспрещенные закономъ результаты — состояніе въ незаконномъ бракѣ, и т. п. Но, во всякомъ случаѣ, для признанія извѣстнаго преступнаго дѣянія длящимся, *безусловно необходимо*, чтобы *безпрерывно возобновлялась та составная часть дѣянія*, въ которой *законъ видитъ его преступную сущность*. Такимъ образомъ, законъ заперещаетъ *причиненіе* тяжкаго тѣлеснаго поврежденія въ видѣ увѣчья, напр., слѣпоты, а потому увѣчье не будетъ длящимся, какъ бы долго ни продолжалось его послѣдствіе — слѣпота потерпѣвшаго; воровство есть *похищеніе* чужой собственности, а потому воровство не будетъ длящимся дѣяннємъ, сколько бы времени украденное имущество ни оставалось у похитителя»⁶⁷ (напівжирний курсив наш; курсив М. С. Таганцева. — *О. О.*)⁶⁸.

Визначення триваючого злочину було також сформульоване у рішенні кримінального касаційного департаменту Правлячого Сенату, прийнятому у справі Михайла Прутова (№ 26, 1888 рік): «Подъ преступленіемъ длящимся или, какъ оно именуется въ 162 ст. улож. о нак., безпрерывно продолжающимся, подразумѣвается такое преступное дѣяніе, которое *не оканчивается съ самымъ совершеніемъ онаго, а непрерывно осуществляется въ теченіи неопредѣленнаго времени*» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁶⁹. У цьому визначенні звертається увага на *безперервність* триваючого злочину і на те, що такий злочин вчиняється не одномоментно, а *протягом певного часу*. Водночас у рішенні вказано, що злочин *не закінчується самим лише його вчиненням*. Це дає формальні підстави для протиставлення, умовно кажучи, першої частини діяння, котра містить склад закінченого злочину, і другої частини цього діяння, яка є продовженням першої.

Очевидно, у визначення триваючого злочину кримінальний касаційний департамент вкладав дещо інший зміст: *злочинне діяння*,

⁶⁷ У виносці М. С. Таганцев зазначає: «Поэтому, какъ замѣчаетъ Ortolan, Revue, стр. 327, для признанія извѣстнаго дѣянія длящимся, судъ долженъ каждый разъ опредѣлить: является ли *длящимся* составной элементъ преступления или его послѣдствія. Еще менѣе, конечно, можно называть длящимся тѣ дѣянія, учиненію коихъ предшествовалъ рядъ весьма разнообразныхъ и сложныхъ приготовительныхъ дѣйствій...» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*) (*Таганцевъ Н. С.* Русское уголовное право. Часть Общая. Т. II. — Изд. 2-е, пересм. и доп. — СПб., 1902. — С. 1288). Як приклад такого діяння М. С. Таганцев наводить втечу з місця ув'язнення, посилаючись на рішення Правлячого Сенату у справі Прутова.

⁶⁸ *Таганцевъ Н. С.* Русское уголовное право. Часть Общая. Т. II. — Изд. 2-е, пересм. и доп. — СПб., 1902. — С. 1288.

⁶⁹ *Составляет* ли побѣгъ ссыльно-каторжнаго дящееся преступленіе, не погашаемое давностью? // Журналь Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1890. — Кн. 5. — С. 56.

яке не закінчується з самим його вчиненням, — це початок триваючого злочину, який без перерви переходить у безперервне вчинення такого ж діяння протягом невизначеного часу. Необхідність ділити єдиний триваючий злочин на зазначені дві частини, думаємо, пов'язана з прагненням підкреслити, що після того, як у вчиненому особою діянні будуть міститися усі ознаки складу закінченого злочину, це діяння не припиняється, а протягом певного (або, як вказано у рішенні кримінального касаційного департаменту, — невизначеного) часу вчиняється і далі, будучи наділеним тими ж характеристиками.

Кримінальний касаційний департамент обґрунтував свою позицію про неможливість віднесення до триваючих злочинів втечі: «Такого отличительного свойства (мова йде про ознаки триваючого злочину, викладені у рішенні кримінального касаційного департаменту. — *О. О.*) дляшагося преступленія не имѣтъ... побѣгъ изъ мѣстъ заключенія, водворенія, ссылки, работъ, или въ пути, во время препровожденія подъ стражею (в оригіналі слова «водворенія ссылки работъ» не були розділені комами. — *О. О.*). Во всѣхъ этихъ случаяхъ побѣгъ считается совершившимся и вполне оконченымъ преступленіемъ, когда находящійся подъ стражею или сосланный бѣжитъ, или самовольно оставитъ мѣсто, назначенное для его жительства, а для ссыльно-каторжныхъ и ссыльно-поселенцевъ... признается уже побѣгомъ, для тѣхъ и другихъ, самовольная отлучка долѣе опредѣленнаго срока изъ мѣста работъ или жительства, для поселенцевъ же и просрочка отпуска безъ уважительныхъ причинъ. Одновременно съ учиненіемъ побѣга достигается и противозаконная цѣль его — самовольное возвращеніе себя свободы для избѣжанія суда или присужденнаго наказанія. Вслѣдствіе сего слѣдуетъ признать, что побѣгъ ссыльно-каторжнаго не можетъ быть отнесенъ къ числу длящихся преступленій...»⁷⁰ (курсив наш. — *О. О.*)⁷¹.

З точкою зору Правлячого Сенату не погодився Є. Хлодовський, який зазначав: «...нельзя сказать, чтобы преступления эти (тобто триваючі або, кажучи мовою Уложення, злочини, що безперервно продовжуються. — *О. О.*) не оканчивались или не вполне совершились въ самый моментъ возникновенія ихъ; напротив, длящееся преступленіе представляет именно ту отличительную и

⁷⁰ За наслідками розгляду цієї справи як окружний суд, так і судова палата як апеляційна інстанція визнали, що втеча засуджених належить до триваючих злочинів (*Хлодовскій Е.* По вопросу о томъ, принадлежит ли преступный и уголовно-наказуемый побѣгъ къ числу длящихся преступленій // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго права. — 1890. — Кн. 2 (февр.). — С. 25).

⁷¹ Составляет ли побѣгъ ссыльно-каторжнаго длящееся преступленіе, не погашаемое давностью? // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. — 1890. — Кн. 5. — С. 56.

характеристичную особенность, что разъ вполнѣ и безповоротно совершившись, оно затѣмъ, по своей природѣ, только продолжается все время неоднократно и *непрерывно*, повторяется виновнымъ и, благодаря этому, какъ говорить... Н. С. Таганцевъ, образуетъ какъ бы *преступное состояніе, сознательно и намѣренно* поддерживаемое виновнымъ. Такимъ образомъ, въ дѣящемся преступленіи *каждый* отдѣльный моментъ его, *всякій* отдѣльный актъ, представляетъ *совершенно законченный, полный составъ* извѣстнаго *преступного дѣянія* и можетъ быть разсматриваемъ какъ *нѣчто цѣльное, самостоятельное*» (напівжирний курсив наш; курсив Є. Хлодовського. — О. О.)⁷².

Розглядаючи особливості триваючих злочинів на прикладі окремих суспільно небезпечних діянь, Є. Хлодовський підкреслював: «...преступленія эти (мова йде, очевидно, не лише про досліджувані приклади триваючих злочинів, але і про триваючі злочини в цілому. — О. О.), если теченіе ихъ *на первыхъ же порахъ по совершениі* не прерывается какими либо побочными обстоятельствами, почитаются дѣящимися *единственно лишь* потому, что виновный, пребывая въ томъ преступномъ состояніи, въ которое онъ себя поставилъ преступнымъ дѣяніємъ, *своими дѣйствіями какъ бы продолжаетъ дальнѣйшее осуществленіе его. Этимъ именно* свойствомъ и отличаются преступленія дѣящіеся отъ *простыхъ, единичныхъ*, въ коихъ по совершеніи извѣстнаго, заперещенаго закономъ, дѣянія виновный *прекращаетъ всякое свое къ нему отношеніе*, хотя, быть можетъ, и продолжаетъ еще нѣкоторое время пользоваться плодами совершеннаго преступленія» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁷³.

Наведені міркування учений використав для обґрунтування триваючого характеру втечі: «...побѣгъ считается совершившимся въ то самое время, когда виновному удастся самовольно отлучиться изъ подъ стражи, съ мѣста ссылки и т. д.; но до тѣхъ поръ, пока виновный находится въ бѣгахъ, онъ *продолжаетъ пребывать* въ томъ *преступномъ состояніи*, которое имъ создано разъ совершеннымъ фактомъ недозволеннаго побѣга, и *тѣмъ самымъ продолжаетъ непрерывно и постоянно осуществлять дальнѣйшее дѣйствіе этого преступнаго факта*. Въ этомъ отношеніи, по своимъ свойствамъ и характеру, побѣгъ ничѣмъ рѣшительно не отличается и отъ всѣхъ остальныхъ дѣящихся преступленій» (курсив наш. — О. О.)⁷⁴. І далі:

⁷² Хлодовскій Е. По вопросу о томъ, принадлежит ли преступный и уголовно-наказуемый побѣгъ къ числу дѣящихся преступленій // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго права. — 1890. — Кн. 2 (февр.). — С. 27.

⁷³ Там само. — С. 27- 28.

⁷⁴ Там само. — С. 28.

«Ошибочность высказанного правительствующим сенатом... сужденія заключается въ томъ, что цѣлью подобныхъ длящихся преступленій — какъ многобрачіе, отступленіе отъ вѣры, побѣгъ и другія, служить не достиженіе какой либо временной, единичной выгоды, а предоставленіе себѣ возможности пользоваться противозаконными выгодами совершеннаго преступленія или непринадлежащими виновному правами и положеніями *постоянно и непрерывно, въ теченіи извѣстнаго, опредѣленнаго или неопредѣленнаго періода времени*, а потому, хотя противозаконная цѣль многобрачія, побѣга и т. п. преступленій достигается одновременно съ совершеніемъ побѣга или вступленія въ недозволенный бракъ, но затѣмъ *цѣль эта продолжается постоянно и непрерывно осуществляется во все время пребыванія виновнаго въ такомъ преступномъ состояніи*, чего не бываетъ въ преступленіяхъ простыхъ, выражающихся въ какомъ либо единичномъ факте» (курсив наш. — О. О.)⁷⁵. «И такъ, — підсумовує Є. Хлодовскій, — ...всякій противозаконный и уголовно-преслѣдуемый побѣгъ принадлежитъ къ числу длящихся преступленій и... противное сему толкованіе правительствующаго сената не имѣетъ надлежащей, прочной поды собою почвы...»⁷⁶.

Наприкінці ХІХ століття було порушене питання про те, на якій підставі триваючий злочин — це один злочин, а не кілька. Зокрема, Л. Є. Владіміров у підручнику з кримінального права особливості триваючих злочинів розглядав у главі «Юридична єдність складної злочинної дії». Учений зазначав, що простою злочинною дією називається така, яка являє собою фактичну одиничність⁷⁷, а далі писав про те, що «дѣйствительность нерѣдко даетъ преступное дѣйствіе, *состоящее изъ нѣсколькихъ отдѣльныхъ актовъ, изъ которыхъ каждый фактически есть самостоятельное преступленіе*» (курсив наш. — О. О.)⁷⁸. До таких випадків Л. Є. Владіміров відносив у тому числі й триваючі злочини⁷⁹.

«Длящимся преступленіемъ, — продовжував Л. Є. Владіміров, — называется такое, которое *создаетъ извѣстное преступное состояние, пребываніе субъекта въ состояніи преступности. Въ каждый данный моментъ этого состоянія, преступленіе какъ бы вновь совершается*. Сюда, напр., относятся: лишеніе кого либо свободы, увозъ, присвоеніе непринадлежащаго званія. *Фактически*

⁷⁵ Хлодовскій Е. По вопросу о томъ, принадлежитъ ли преступный и уголовно-наказуемый побѣгъ къ числу длящихся преступленій // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго права. — 1890. — Кн. 2 (февр.). — С. 28-29.

⁷⁶ Там само. — С. 30.

⁷⁷ Владіміровъ Л. Е. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть / Л. Е. Владіміровъ. — Х., 1889. — С. 127.

⁷⁸ Там само. — С. 127.

⁷⁹ Там само. — С. 127-128.

здесь много однородных моментовъ, изъ которыхъ каждый составляетъ то же самое самостоятельное преступленіе; но всѣ эти моменты не считаются совокупностью преступленій, а объединяются юридически въ одно преступное дѣйствіе. Это юридическое единство имѣетъ два основанія: а) субъективное — такъ какъ дѣятель преступленія единымъ актомъ воли совершилъ это преступленіе и б) объективное — такъ какъ здѣсь хотя имѣется длительное нарушеніе, но одного и того же отвлеченнаго объекта преступленія» (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)⁸⁰.

На перший погляд, дещо неточним виглядає твердження Л. Є. Владімірова про те, що триваючий злочин можна уявити як сукупність днів (або, як висловився вчений, — однорідних моментів), оскільки тоді обов'язково виникає питання про розмежування триваючого злочину і продовжуваного. Але насправді, говорячи про сукупність моментів, які разом утворюють триваючий злочин, Л. Є. Владіміров, вочевидь, мав на увазі інше: у кожний момент вчинення триваючого злочину діяння винної особи містить склад злочину («...багато однорідних моментів, з яких кожний становить той же самий самостійний злочин...»). Мабуть, цим і обмежується значення вказівки на сукупність однорідних моментів, тому що далі, пояснюючи особливості продовжуваного злочину⁸¹, Л. Є. Владіміров вже чітко наголошує на наявності проміжків між окремими актами, з яких складається злочин («...між окремими актами злочинними не проходить багато часу, ...вони не роз'єднуються тривалою зупинкою...»⁸²), чого не було зроблено для злочину триваючого.

Хоча Л. Є. Владіміров прямо і не вказує, яке значення має та обставина, що триваючий злочин — це один (єдиний) злочин, а не кілька, проте очевидно, що, на думку вченого, значення єдності триваючого злочину проявляється насамперед при розмежуванні одного злочину (триваючого) і множинності злочинних діянь. Тому, мабуть, науковець зовсім невипадково саме наступні дві глави свого підручника присвячує дослідженню форм множинності злочинів (сукупності злочинів⁸³ та рецидиву⁸⁴). Крім того, Л. Є. Владіміров,

⁸⁰ *Владимировъ Л. Е.* Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть / Л. Е. Владимировъ. — Х., 1889. — С. 128.

⁸¹ Ці злочини учений називає *такими, що продовжуються* («преступленіе продолжающееся»). Дана назва в Уложенні про покарання використовувалася для позначення триваючих злочинів. Однак коли мова йде про власне триваючі злочини, Л. Є. Владіміров використовує термін «триваючі злочини». Тому *злочини, що продовжуються* («преступленіе продолжающееся») — то саме продовжувані злочини.

⁸² *Владимировъ Л. Е.* Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть / Л. Е. Владимировъ. — Х., 1889. — С. 128.

⁸³ Там само. — С. 131–135.

⁸⁴ Там само. — С. 135–137.

враховуючи, що триваючий злочин і злочин, який продовжується (продовжуваний), розглядаються кожний, як єдиний злочин, робить висновок про те, що ці злочини *вважаються закінченими тоді і там, де мала місце остання дія; перебіг кримінальної давності починається з цієї останньої дії*⁸⁵ (курсив наш. — О. О.)⁸⁶. Таким чином, значення єдності триваючого злочину учений вбачав також у необхідності враховувати її при вирішенні питання про час і місце закінчення злочину та, відповідно, про обчислення строків давності.

Зі схожих позицій триваючі злочини досліджувалися й іншими науковцями: М. Д. Сергієвським, Ф. фон-Лістом, Л. С. Білогриць-Котляревським. Так, М. Д. Сергієвський у роботі «Русское уголовное право. Пособіє къ лекціямъ» у главі III «Злочинна дія» виділив окрему структурну частину (умовно назвемо її, наприклад, параграфом), присвячену єдності дії, — «VI. Единство дѣйствія». У цьому параграфі, крім пункту, присвяченого власне єдності дії (1), розглядаються злочинні діяння триваючі і продовжувані (2), ідеальна сукупність (3) та деякі інші. Використовуючи умови (чи, за термінологією автора, закон) єдності діяння, учений пояснював, чому триваючий і продовжуваний злочини⁸⁷ мають кваліфікуватися як *одне діяння, а не як сукупність злочинів*. З цього приводу М. Д. Сергієвський зазначає: «На основі... закону єдності вирішується питання про так звані *триваючі злочинні діяння* (продовжувані злочини. — О. О.). Цілий ряд актів, з яких кожний, взятий окремо, містить у собі повний склад злочинного діяння і може, отже, розглядатися як закінчена дія, визнається, проте, одним злочинним діянням і ставиться у вину як таке, а не як сукупність злочинних діянь, на тій саме підставі, що низка актів, які складають виконання одного плану, не може бути такою, що розбивається на окремі частини як окремі діяння» (курсив М. Д. Сергієвського. — О. О.)⁸⁸. І далі: «Той самий стан речей знаходимо ми в так званих злочинних діяннях *продовжуваних* (триваючих злочинах. — О. О.): певний злочинний стан, наприклад співжиття у незаконному шлюбі, привласнення такого, що не належить, титулу або звання і т. д., як би довго він (злочинний стан. — О. О.) не продовжувався, у кількох

⁸⁵ Посилання на: Meyer, Lehrbuch, s. 387–388.

⁸⁶ *Владиміровъ Л. Е.* Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть / Л. Е. Владиміровъ. — Х., 1889. — С. 128.

⁸⁷ У пункті 2 параграфа про єдність дії М. Д. Сергієвський використав термін «*триваючі злочинні діяння*» для позначення *продовжуваних злочинів* (у сучасному розумінні), а термін «злочинні діяння *продовжувані*» — для позначення *злочинів, що продовжуються (триваючих злочинів)*.

⁸⁸ *Сергеѣвскій Н. Д.* Русское уголовное право : пособие къ лекціямъ. Часть Общая / Н. Д. Сергеѣвскій. — Изд. 2-е. — СПб., 1890. — С. 338.

би актах він не виражався, *являє собою завжди одне злочинне діяння*» (курсив М. Д. Сергієвського; напівжирний курсив наш. — О. О.)⁸⁹.

Розглядаючи реальну сукупність злочинних діянь, М. Д. Сергієвський наголошував на необхідності відмежовувати її від суміжних понять: «Совокупность преступныхъ дѣяній должна быть отличима... *отъ преступныхъ дѣяній длящихся и продолжаемыхъ...*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁹⁰. Крім того, учений досліджував триваючі злочини в контексті застосування до них інституту давності⁹¹; вочевидь, це питання не можна було залишити поза увагою, оскільки відповідні положення містилися в Уложенні про покарання. Отже, М. Д. Сергієвський окреслив достатньо широку сферу вивчення особливостей триваючих злочинів: як єдиного діяння та як поняття, яке слід відрізнити від реальної сукупності злочинів (фактично припускав, що ці категорії мають спільні риси), і як злочинів, обчислення строків давності у випадку вчинення яких має певні особливості.

А німецький вчений Франц фон-Ліст порушує питання про місце і час вчинення продовжуваного і триваючого злочинів, наголошуючи при цьому на *єдності кожного з них*: «Ряд дій, який становить юридичну єдність, напр., продовжуваний або триваючий злочин... не повинен і по відношенню до нашого питання розкладатися на свої *несамостійні частини*» (курсив наш. — О. О.)⁹². З цих же позицій учений виходить при вирішенні питання про обчислення строків давності щодо ряду злочинів, зокрема, злочинів триваючих і продовжуваних: сукупність окремих дій, які право розглядає як єдиний злочин, має вважатися єдністю і по відношенню до початку давності⁹³. Учений зазначає, що єдність дії може виражатися, зокрема, у «...*єдності* такого, що настав... *кінцевого наслідку*, незважаючи на множинність здійснення волі»⁹⁴ (напівжирний шрифт Ф. фон-Ліс-

⁸⁹ Сергѣевскій Н. Д. Русское уголовное право : пособие къ лекціямъ. Часть Общая / Н. Д. Сергѣевскій. – Изд. 2-е. – СПб., 1890. – С. 338.

⁹⁰ Там само. – С. 370.

⁹¹ Там само. – С. 380–381.

⁹² *Фонъ-Листъ Ф.* Учебникъ уголовного права. Общая часть : разрѣшенный авторомъ переводъ съ 12-го переработаннаго изданія / Францъ фонъ-Листъ ; пер. Ф. Ельяшевичъ ; съ предисловіями автора и проф. Моск. Ун-та М. В. Духовскаго. – М., 1903. – С. 145.

⁹³ Там само. – С. 331.

⁹⁴ У виносці Ф. фон-Ліст зазначає, що «...складно відмежувати випадки, які відносяться сюди, від випадків, що обговорюються... у § 55 (у § 55 «Множинність дій і єдність злочину» мова йде, зокрема, про продовжуваний злочин. – О. О.)» (*Фонъ-Листъ Ф.* Учебникъ уголовного права. Общая часть : разрѣшенный авторомъ переводъ съ 12-го переработаннаго изданія / Францъ фонъ-Листъ ; пер. Ф. Ельяшевичъ. – М., 1903. – С. 259–260).

та. — О. О.)⁹⁵. У межах цього загального питання Франц фон-Ліст розглядає особливості триваючих злочинів: «Одна дія містить, далі, у результаті єдності наслідку, так званий **триваючий злочин**, тобто безперервне здійснення складу злочину; ...триваюче тижні та місяці позбавлення волі, триваюче привласнення такого, що не належить по праву, звання, морення голодом дитини» (напівжирний шрифт Ф. фон-Ліста; курсив наш. — О. О.)⁹⁶. Учений пише також про злочини стану: «І те ж відноситься, хоча і на іншій підставі, до так званого **злочину стану**, при якому, як, напр., при «двоеженствѣ или тѣлесномъ поврежденіи, сопровождающимся длящейся неспособностью къ труду» наслідок викликаний єдиною закінченою дією і полягає у *триваючому протиправному стані, що не має подальшого значення з точки зору кримінального права*» (напівжирний шрифт Ф. фон-Ліста; курсив наш. — О. О.)⁹⁷.

Л. С. Білогіриць-Котляревський виділяв прості і складні злочини. З цього приводу учений зазначав: «Кромѣ преступленій, представляющихъ *единое нераздѣльное посягательство* на неразлагаемый жизненный интересъ, охраняемый данной нормой, возможны *сложныя формы преступленія*, образующія, однако, *одно цѣлое*. Эта сложность можетъ быть сведена къ двумъ видамъ: а) воспроизведение въ нѣсколькихъ дѣйствіяхъ однороднаго преступнаго состава и б) воспроизведение въ одномъ дѣйствіи состава нѣсколькихъ преступленій. Типическими формами перваго вида являются: преступленіе *длящееся*, продолжаемое и преступное ремесло... Наиболѣе важнымъ моментомъ, опредѣляющимъ *единство сложныхъ формъ преступной дѣятельности*, слѣдуетъ признать единство преступнаго намѣренія, проникающаго всю дѣятельность субъекта» (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)⁹⁸.

Особливості триваючих злочинів Л. С. Білогіриць-Котляревський визначав так: «Преступленіє длящееся или такъ наз. *преступныя состоянія*, гдѣ карается не только *установленіє*, но также *продолженіє* противозаконнаго состоянія, какъ, напр., присвоеніє не принадлежащаго званія, двоебрачіє, *противозаконное лишеніє другого свободы* и т. д. Каждый актъ подобныхъ дѣяній образуетъ *полный составъ преступленія*, но въ то же время вся дѣятельность субъекта такого рода, что не можетъ быть разсматриваема *иначе*,

⁹⁵ *Фонъ-Листъ Ф.* Учебникъ уголовного права. Общая часть : разрѣшенный авторомъ переводъ съ 12-го переработаннаго изданія / Францъ фонъ-Листъ ; пер. Ф. Ельяшевичъ. – М., 1903. – С. 259.

⁹⁶ Там само. – С. 261.

⁹⁷ Там само. – С. 261– 262.

⁹⁸ *Бѣлогриць-Котляревскій Л. С.* Учебникъ русскаго уголовного права. Общая и особенная части / Л. С. Бѣлогриць-Котляревскій. – К. ; Петербургъ ; Х., 1903. – С. 201.

чѣмъ какъ *единичное преступленіе*: непрерывность, длительность дѣянiя сливаются всѣ акты его въ одно *цѣлое*. Существенной чертой длящагося преступленiя является, такимъ образомъ, способность *преступной дѣятельности* постоянно и непрерывно возобновляться, такъ-что возникаетъ какъ бы *преступное состояніе лица*, длящееся до окончанiя этой дѣятельности, до наступленiя какого либо ее прекращающаго обстоятельства. Подобная форма преступленiя встрѣчается *какъ въ преступныхъ содѣянiяхъ, такъ и въ бездѣйствiяхъ...* при чемъ ея юридическое особенное значеніе отражается... въ матеріальномъ правѣ — въ ученiи о давности» (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)⁹⁹.

Термін «злочинне дiяння, що безперервно продовжується» вживався і в новому Кримінальному Уложенні (від 22 березня 1903 року), ст. 70 якого була сформульована так: «Для преступнаго дѣянiя, состоящаго изъ нѣсколькихъ дѣйствiй, давностные сроки исчисляются со дня совершенiя послѣдняго дѣйствiя, а *для преступнаго дѣянiя, непрерывно продолжающагося*, — со дня его прекращенiя» (напівжирний курсив наш. — О. О.)¹⁰⁰. Отже, в Уложенні 1903 року про триваючі злочини згадувалося у зв'язку з необхідністю визначити порядок обчислення строків давності щодо цих дiянь. Але, на відміну від Уложення про покарання, Кримінальне Уложення не містило навіть приблизного переліку триваючих злочинів; як і в Уложенні про покарання, в Уложенні 1903 року не закріплювалося визначення даних злочинів.

У пояснювальній записці редакційної комісії¹⁰¹ проєкту Кримінального Уложення поняття триваючого злочину розглядалося у контексті *розрізнення сукупності* (злочинів) і *одиночного злочину*. «Общимъ признакомъ, характеризующимъ совокупность, — назначалось у пояснювальній записці, — является раздѣльность и, такъ сказать, самостоятельность каждаго дѣянiя, какъ со стороны *внутренней*, т. е. *виновности совершившаго*, такъ, при извѣстныхъ

⁹⁹ Бѣлогриць-Котляревскій Л. С. Учебникъ русскаго уголовнаго права. Общая и особенная части / Л. С. Бѣлогриць-Котляревскій. — К.; Петербургъ; Х., 1903. — С. 202.

¹⁰⁰ Волковъ Н. Т. Новое Уголовное Уложеніе / Н. Т. Волковъ. — М., 1906. — С. 57.

¹⁰¹ Нами використаний текст Кримінального Уложення 1903 року (з додатковими матеріалами), виданий М. С. Таганцевим. У видання включені, зокрема, мотиви, вибрані із пояснювальної записки редакційної комісії, «...причемъ, такъ какъ эти объясненiя положены въ основу изданiя, то извлеченiя помѣщены безъ означенiя ихъ источника...» (Таганцевъ Н. С. Уголовное Уложеніе 22 Марта 1903 г. / Н. С. Таганцевъ. — СПб., 1904. — С. I). Тому при посиланні на матеріали видання М. С. Таганцева, для яких немає спеціальних вказівок на джерело, ми виходимо із того, що це витяги із пояснювальної записки.

умовляхъ, и со стороны *внѣшней* — *дѣйствія*, въ которомъ воплотилась виновность, а потому осуществленіе одного и того же преступнаго намѣренія въ цѣломъ рядѣ отдѣльныхъ актовъ или дѣйствій не можетъ разсматриваться какъ совокупность, а подойдетъ подъ понятіе *единичнаго преступленія*» (напівжирний курсив і курсив наші. — *О. О.*)¹⁰². І далі: «Такимъ образомъ, *нарушеніе закона*, обращающееся послѣ момента его возникновенія какъ бы въ *преступное состояніе лица*, представляетъ *единичное преступное состояніе, длящееся непрерывно* до момента прекращенія его по волѣ виновнаго, или до наступленія какихъ-либо внѣ его воли лежащихъ событій, и не можетъ быть подведено подъ понятіе совокупности» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)¹⁰³.

Хоча на момент розробки та затвердження Уложення про покарання кримінальні і виправні було визнано за доцільне закріпити в його тексті термін, яким би позначалися діяння, що можуть безперервно вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу, і хоча не випадковість такого підходу була підтверджена пізніше — у 1903 році, — коли відповідний термін був збережений в остаточній редакції нового Кримінального уложення, згодом, проте, був реалізований інший підхід, а саме: зазначений термін було виключено з *Уложення про покарання*. Так, у ст. 162 Уложення в редакції Продовження 1906 року говорилося про непоширення давності на певні діяння, але при цьому вже не використовувалася загальна назва для них: «Сила постановленій о давности не распространяется на вступившихъ завѣдомо въ противозаконный бракъ и на виновныхъ въ присвоеніи себѣ не принадлежащихъ имъ состоянія, должности, чина, ордена, почетнаго титула или имени, а также на лицъ, уклонившихся отъ воинской повинности»¹⁰⁴.

Неважко помітити, що нова, 1906 року, редакція ст. 162 Уложення про покарання фактично відтворює текст другого речення ст. 167 Уложення в редакції 1845 року. Перше ж речення даної статті (ст. 167 Уложення в редакції 1845 року, ст. 162 Уложення в редакції 1885 року), в якому був закріплений термін «злочини, що

¹⁰² *Таганцевъ Н. С.* Уголовное Уложеніе 22 Марта 1903 г. / Н. С. Таганцевъ. — СПб., 1904. — С. 129.

¹⁰³ Там само. — С. 129.

¹⁰⁴ *Статьи къ Пятнадцатому Тому Свода Законовъ* // Продолженіе Свода Законовъ Россійской имперіи 1906 года. — СПб., [1906?]. — Ч. 5 : Статьи къ томам XIII, XIV, XV и XVI. — С. 22–23; *Сводъ законовъ Россійской имперіи*. Т. 15. Сводъ Законовъ Уголовныхъ. Ч. 1. Уложеніе о Наказаніяхъ Уголовныхъ и Исправительныхъ // Сводъ законовъ Россійской имперіи : Всѣ 16 томовъ, исправленные по Продолженіямъ 1906 и 1908 годовъ и дополненные позднѣйшими узаконеніями, въ четырехъ книгахъ / составилъ и издалъ Присяжный Повѣренный А. М. Нюренбергъ. — М., 1910. — Кн. 4, т. XIII–XVI. — С. 25.

безперервно продовжуються», було виключене у зв'язку з декриміналізацією злочинних діянь, про які в ньому говорилося (перехід із перкви Православної в інше Християнське віросповідання і т. д.). З іншої ж сторони, якщо від самого початку і до 1906 року термін «злочини, що безперервно продовжуються» вдало вписувався в текст відповідної статті Уложення про покарання, то про нову редакцію ст. 162 цього сказати вже не можна було, оскільки у ній йшлося не про ті чи інші *злочини*, а про *осіб*, що вчинили ці злочини. Тому виключення з Уложення про покарання терміна, яким позначалися триваючі злочинні діяння, було не більше, ніж «технічним» кроком і не свідчило про реалізацію у такий спосіб нового законодавчого підходу до вирішення якогось питання, пов'язаного з триваючими злочинами¹⁰⁵.

«Після 1917 року, — зазначають І. О. Зінченко і В. І. Тютюгін, — поняття триваючого злочину зникло з кримінального закону, але продовжувало використовуватися наукою і судовою практикою»¹⁰⁶. Зокрема, у 1924 році професор Е. Я. Немировський розглядав категорію «триваючі злочини» у розділі навчального посібника, присвяченому єдності злочину та сукупності (злочинів), а також питанням про місце і час вчинення (злочину). Щоправда, пояснюючи питання про єдність діяння, учений підкреслює ту обставину, що особливу увагу слід звернути на *злочини продовжувані* (за іншою термінологією — *триваючі*) і на *злочини збірні* (колектив-делікти)¹⁰⁷, при цьому нічого не говорячи про власне триваючі злочини. Так само значення єдності злочину Е. Я. Немировський розглядає для *продовжуваних і збірних злочинів*. Що ж стосується триваючих злочинів, то учений писав: «Від *продовжуваних злочинів* відрізняються *триваючі*... у яких *склад злочину відтворюється безперервно, здійснюється кожний момент*, напр., позбавлення волі, — діяння закінчене в момент, коли настало позбавлення волі, але діяння продовжується, поки не зроблена дія, яка припиняє цей стан... напр.: хто був закритий¹⁰⁸, випущений; *це важливо при обчисленні давності, амністії і т. д.*» (курсив Е. Я. Немировського; напівжирний курсив наш. — О. О.)¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Можна назвати принаймні два таких питання: чи існують триваючі злочини та як має застосовуватися інститут давності щодо даних діянь.

¹⁰⁶ Зінченко І. О. Одиичні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 56.

¹⁰⁷ Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Часть Общая и Особенная : [пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного Кодекса С.С.С.Р.] / Э. Я. Немировский. — О., 1924. — С. 140.

¹⁰⁸ В оригіналі російською мовою: «напр.: запертый выпущен».

¹⁰⁹ Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Часть Общая и Особен-

У другому виданні книги (1926 рік) Е. Я. Немировський дотримується такої самої позиції¹¹⁰.

Професор О. О. Жижиленко — один із авторів практичного коментаря до Кримінального кодексу РСФРР, — розглядаючи питання про початковий момент впливу давності, зазначав: «...щодо злочинних діянь триваючих, які являють собою безперервне відтворення складу злочину або злочинний стан, напр., проживання за чужим документом... то моментом їх вчинення є момент припинення злочинного стану» (курсив наш. — О. О.)¹¹¹. *На перший погляд*, О. О. Жижиленко говорить про «безперервне відтворення складу злочину» і «злочинний стан» як про альтернативні характеристики триваючих злочинів: ці злочини являють собою або «безперервне відтворення складу злочину», або «злочинний стан». Однак, врахувавши, що *моментом вчинення триваючих злочинів є момент припинення злочинного стану* (про безперервне відтворення складу злочину тут вже не згадується), отримаємо протилежний висновок: злочинний стан є другою назвою безперервного відтворення складу злочину.

У практичному коментарі Кримінального кодексу Радянських республік М. М. Паше-Озерський, розглядаючи питання про давність кримінального переслідування, зазначав: «Початковим моментом впливу давності кримінального переслідування визнається «час вчинення злочину», тобто *момент виконання складу злочину*»¹¹² (курсив наш. — О. О.)¹¹³. І далі: «...для так званих триваючих злочинів, тобто злочинів, які хоча і вчиняються одним актом, але які утворюють собою ніби злочинний стан особи... — момент припинення такого злочинного стану...»¹¹⁴. До категорії «триваючі злочини» учений звертається і в роз'ясненнях до ст. 45 Кримінального кодексу УСРР, яка встановлювала правила визначення заходу соціального захисту у разі вчинення особою кількох злочинів. У цьому випадку учений протиставляє сукупність злочинів єдиному (одиночно-

ная : [пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного Кодекса С.С.С.Р.] / Э. Я. Немировский. — О., 1924. — С. 142.

¹¹⁰ Немировский Э. Я. Советское уголовное право. Часть Общая и Особенная / Э. Я. Немировский. — Изд. 2-е, изм. и доп. — О., 1926. — С. 162.

¹¹¹ Уголовный кодекс. Практический комментарий. Общая часть. Ст. ст. 1-56 / М. Н. Гернет, А. А. Жижиленко, М. М. Исаев [и др.]; под ред. М. Н. Гернета и А. Н. Трайнина. — М., 1925. — С. 63-64.

¹¹² Слова «Начальным моментом» і «состава» в оригіналі виділені розрядкою.

¹¹³ Уголовный кодекс Советских республик : текст и практ. коммент. / под ред. С. Канарского. — Изд. 3-е. — Х., 1928. — С. 63.

¹¹⁴ В оригіналі використане скорочення «т. наз.», а слова «длящихся» і «прекращения» виділені розрядкою; Уголовный кодекс Советских республик : текст и практ. коммент. / под ред. С. Канарского. — Изд. 3-е. — Х., 1928. — С. 63.

му) злочину, говорить про критерії єдності злочину і про те, що триваючий злочин має визнаватися єдиним злочином. «Поняття «сукупності злочинів», — пише М. М. Паше-Озерський, — протиставляється поняттю «єдиного злочину». <...> Єдиним злочином (а не сукупністю злочинів) мають визнаватися... так звані триваючі і продовжувані злочини. Триваючим¹¹⁵ злочином називається... злочин, який, *хоча і вчиняється одним актом, але не закінчується моментом вчинення, а безперервно поновлюється, утворюючи ніби злочинний стан особи*, аж до настання якої-небудь обставини, або до вчинення якого-небудь акту, що свідчать про припинення такого стану...» (курсив наш. — О. О.)¹¹⁶.

А. А. Піонтковський¹¹⁷ у підручнику із Загальної частини кримінального права (1929 року) так писав про триваючі злочини: «Від продовжуваних злочинів слід відрізнити злочини *триваючі*. У них *раз* виконаний склад злочину *безперервно* продовжує існувати аж до настання обставини, що його усуває. Наприклад, незаконне позбавлення волі є *триваючим злочином*: діяння є закінченим у момент позбавлення волі і триває до того часу, поки не вчинена дія, яка припиняє цей *стан*. Триваючий злочин завжди є єдиним злочином і ні за яких конкретних умов не може розглядатися як реальна сукупність» (курсив А. А. Піонтковського; напівжирний курсив наш. — О. О.)¹¹⁸. Таку ж думку учений висловлював, розглядаючи склад злочину позбавлення волі. Однак у цьому випадку А. А. Піонтковський писав не просто про закінчення злочину, а про *юридичне закінчення*¹¹⁹.

Отже, у другій половині XIX — першій третині XX століття за результатами дослідження особливостей триваючих злочинних діянь вченими були сформульовані такі основні висновки:

1) ці злочини безперервно вчиняються протягом певного проміжку часу (Л. С. Білогриць-Котляревський, М. С. Таганцев, А. фон-Резон, Ф. фон-Ліст, Є. Хлодовський), що дає можливість використовувати для їх характеристики поняття злочинного стану (Л. С. Білогриць-Котляревський, Л. Є. Владіміров, О. О. Жижи-

¹¹⁵ Нами частково змінена авторська редакція тексту, яка має такий вигляд: «...должны быть признаваемы... т. наз. длящиеся и продолжаемые преступления. Длящимися...».

¹¹⁶ Уголовный кодекс Советских республик: текст и практ. коммент. / под ред. С. Канарского. — Изд. 3-е. — Х., 1928. — С. 121.

¹¹⁷ Тут і далі в цьому підрозділі мова йде про Андрія Андрійовича Піонтковського.

¹¹⁸ *Пионтковский А.* Советское уголовное право. Т. 1. Общая часть / А. А. Пионтковский. — Изд. 3-е, испр. и доп. — М.; Ленинград, 1929. — С. 323.

¹¹⁹ *Пионтковский А.* Советское уголовное право. Т. 2. Особенная часть / А. А. Пионтковский. — М.; Ленинград, 1928. — С. 386.

ленко, М. М. Паше-Озерський, А. фон-Резон, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев, Є. Хлодовський); при цьому безперервно (постійно) відтворюється склад триваючого злочину (О. О. Жижиленко, Е. Я. Немировський, А. А. Піонтковський, М. С. Таганцев, Ф. фон-Ліст, Є. Хлодовський);

2) триваючі злочини можуть вчинятися як у формі дії, так і в формі бездіяльності (Л. С. Білогіриць-Котляревський, М. С. Таганцев); інші автори на цій обставині окремо не наголошували;

3) триваючий злочин є одним злочином (одним цілим), а не сукупністю діянь (Л. С. Білогіриць-Котляревський, Л. Є. Владіміров, Ф. фон-Ліст, М. М. Паше-Озерський, А. А. Піонтковський, М. Д. Сергієвський, М. С. Таганцев); при вирішенні питання про місце і час вчинення триваючого злочину він все одно не може ділитися на несаможостійні частини (Ф. фон-Ліст); сукупність злочинів необхідно відрізнати від триваючого злочину (М. М. Паше-Озерський, А. А. Піонтковський, М. Д. Сергієвський);

4) триваючі злочини слід відрізнати від злочинів простих, одиничних, миттєвих (А. фон-Резон, Є. Хлодовський);

5) триваючі злочини потрібно відрізнати від продовжуваних злочинів (Е. Я. Немировський, А. А. Піонтковський, А. фон-Резон);

6) були закладені основи для виділення двох моментів закінчення триваючого злочину (Е. Я. Немировський, М. М. Паше-Озерський, А. А. Піонтковський, А. фон-Резон, М. С. Таганцев, Є. Хлодовський);

7) наголошувалося на тому, що перелік триваючих злочинів, закріплений у статті Уложення про покарання кримінальні і виправні, в якій визначалися особливості застосування давності щодо цих діянь, не є вичерпним, існують й інші триваючі злочини (О. Лохвицький, М. С. Таганцев, А. фон-Резон, Є. Хлодовський); розглядалося питання про триваючий характер деяких злочинів (О. Ф. Кістяківський та інші);

8) була висловлена думка про те, що триваючих злочинів насправді не існує, але в окремих випадках наслідки миттєвого діяння можуть бути тривалими і навіть безперервними (В. Спасович);

9) та обставина, що деякі злочинні діяння безперервно вчиняються протягом певного проміжку часу (є триваючими):

— має значення для застосування інституту давності (Л. С. Білогіриць-Котляревський, Л. Є. Владіміров, О. О. Жижиленко, О. Ф. Кістяківський, Е. Я. Немировський, М. М. Паше-Озерський, М. Д. Сергієвський, а також інші учені — їхні позиції розглянуті у третьому розділі монографії);

— має враховуватися при застосуванні амністії (Е. Я. Немировський).

Окремі питання, пов'язані з особливостями триваючих злочинів, вирішувалися також органами правозастосування (справа М. Прутова) та авторами (членами редакційної комісії) проекту Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року та Кримінального уложення 1903 року.

Таким чином, задовго до прийняття 23-м Пленумом Верховного Суду СРСР постанови «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів» триваючі злочини досліджувалися у теорії кримінального права Російської імперії, а відповідний термін був закріплений у законодавчих актах. Але і після Жовтневої революції категорія «триваючі злочини» не зникла зі сторінок спеціалізованих видань. З 1929 року розпочинається новий етап розвитку вчення про триваючі злочини. Водночас як у радянські часи, так і пізніше учені свідомо чи несвідомо використовували ідеї своїх попередників у науці; *багато з цих ідей не втратили свого значення і дотепер*, про що свідчить вивчення публікацій з даної тематики, надрукованих у XX — на початку XXI століття.

1.3. Аналітичний огляд літератури за темою монографії

Триваючий злочин — поняття для кримінального права не нове. Відповідно, дослідженню особливостей даних злочинних діянь присвячена досить-таки велика кількість робіт. У цих публікаціях окреслено коло випадків, коли застосування закону до триваючих злочинів має певну специфіку. Водночас зазначені випадки розглядалися не однаково інтенсивно. Крім того, одні з них мають давню «історію», натомість інші почали вивчатися порівняно нещодавно. У зв'язку з цим постає питання про те, які аспекти вчення про триваючі злочини залишилися невирішеними чи вирішеними суперечливо, або ж хоч і є вирішеними, проте неоднозначно сприймаються правозастосовною практикою, а тому потребують подальшого наукового осмислення.

Перед тим як сказати про випадки, в яких виникають труднощі при застосуванні закону до триваючих злочинів, потрібно спочатку з'ясувати, що ж ці злочини собою являють. З даного приводу А. М. Ришелюк слушно відзначає: «Для розв'язання практичних питань, пов'язаних з тим або іншим кримінально-правовим інститутом, перш за все потрібно чітко знати, що ж він собою являє. Необхідно з'ясувати, які ознаки для нього характерні, і на їх основі дати визначення явища, що розглядається... Але дотримуючись логічності викладу питання, буде правильним розпочати не

прямо з ознак і визначення триваючого злочину, а з питання про обставини, що обумовлюють наявність поняття даного посягання у кримінальному праві. <...> Крім того, необхідно спочатку дати відповідь на питання про те, є він (триваючий злочин. — *О. О.*) штучною юридичною конструкцією або ж у цьому кримінально-правовому понятті відображаються явища, які мають місце у дійсності»¹²⁰. Постановка питання саме таким чином цілком обґрунтована й зрозуміла: не всі юристи вважають, що триваючі злочини — це не вигадка.

Вище вже наводилася думка В. Д. Спасовича щодо заперечення факту існування триваючих злочинів. У радянський період розвитку кримінального права схожу точку зору висловив В. Зиков: «Нам здається, що спори про триваючі злочини схоластичні. Це поняття зовсім не потрібне...»¹²¹. До цього можна додати також те, що у науці неодноразово порушувалося питання про необхідність звуження кола злочинів, які відносяться до триваючих. Зокрема, О. О. Дудоров зазначає: «Взагалі хибні, як на мене, міркування про належність ухилення від сплати податкових платежів до триваючих злочинів зайвий раз підтверджують слушність пропозиції В. П. Малкова, П. Я. Мшвенієрадзе, А. М. Ришелюка та інших фахівців про необхідність звуження кола тих злочинів, які традиційно визнаються триваючими»¹²². А задовго до цього — ще наприкінці 1970-х років — Ю. М. Ткачевський говорив про те, що дане питання *давно* потребує вирішення: «...давно назріла необхідність перегляду й уточнення списку злочинів, які прийнято вважати триваючими. Це викликано тим, що різні автори по-різному визначають перелік триваючих злочинів»¹²³.

Відсутність єдності у поглядах науковців з приводу того, які злочинні діяння слід визнавати триваючими, з однієї сторони, ставить

¹²⁰ *Ришелюк А. Н.* ДлЯщиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 31–32.

¹²¹ *Зиков В.* Нужно ли понятие длЯщихся преступлений? // Социалистическая законность. — 1984. — № 9. — С. 53. У кількох більш ранніх публікаціях В. Зиков не заперечував факту існування триваючих злочинів (статті «Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за длЯщиеся преступления» (1968 рік) (*Зиков В.* Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за длЯщиеся преступления // Советская юстиция. — 1968. — № 10. — С. 5–6) і «Соучастие в длЯщихся преступлениях» (1974 рік) (*Зиков В.* Соучастие в длЯщихся преступлениях // Советская юстиция. — 1974. — № 11. — С. 8–10).

¹²² *Дудоров О. О.* Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 607.

¹²³ *Ткачевський Ю. М.* Давність в советском уголовном праве : монографія / Ю. М. Ткачевський. — М., 1978. — С. 57.

під сумнів *чіткість критеріїв*, що дозволяли б відрізнити триваючі злочини від нетриваючих (такими критеріями мають бути спеціальні ознаки триваючих злочинів), а з другої сторони, вказує на *відмінності у розумінні* ученими характеру суспільно небезпечного діяння об'єктивної сторони складу низки злочинів. Таким чином, у темі про триваючі злочини одним із суперечливо вирішених є питання про спеціальні ознаки цих діянь; друге питання є широким, оскільки, як зазначав А. М. Ришелюк¹²⁴, складів, що традиційно відносяться до триваючих, досить багато¹²⁵. У дисертації учений взяв за основу «достаточно обширный список», запропонований в одній із робіт з кримінального права, доповнивши його рядом інших злочинів¹²⁶. А. М. Ришелюк зауважував, що детально проаналізувати кожний склад із наведеного переліку не уявляється *можливим і доцільним*, тому зосередив увагу на складах, які, на його думку, не слід визнавати триваючими, а також на триваючих складах, наділених якимись особливостями чи такими, що потребують удосконалення (напівжирний курсив наш. — О. О.)¹²⁷.

Слід погодитися з А. М. Ришелюком у тому, що неможливо і недоцільно детально розглядати усі склади злочинів, які запропоновано вважати триваючими. Доцільніше основну увагу приділити діянням, віднесення яких до триваючих було і залишається предметом дискусій; питання про триваючий характер інших злочинів варто розглянути в оглядовому плані.

Водночас дослідження ознак триваючих злочинів і вирішення питання про перелік даних діянь не є самоціллю. Це лише проміжна мета. Кінцевою ж метою є правильне застосування закону у тих випадках, у яких «нетиповість» прийнятого рішення обумовлена особливостями триваючих злочинів.

Як засвідчив розгляд питання про історію становлення категорії «триваючі злочини» у законодавстві і в науці кримінального права, ще у ХІХ — на початку ХХ століття в основному було окреслено коло зазначених випадків. І хоча у той період мова йшла про цілий ряд питань (зокрема, про єдність триваючого злочину, про місце і час його вчинення), все-таки основна увага приділялася питанню про порядок обчислення строків давності. Пізніше — у роботах ХХ — початку ХХІ століття — набула поширення інша ідея:

¹²⁴ Учений посилається на роботу: Курс советского уголовного права. — М., 1970. — Т. 3. — С. 162.

¹²⁵ Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 34.

¹²⁶ Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 108–109.

¹²⁷ Там само. — С. 110.

про необхідність розрізняти триваючий злочин та множинність¹²⁸. Свідченням цього є те, що у переважній більшості публікацій, присвячених множинності злочинних діянь, більш або менш детально розглядаються поняття та види одиничних злочинів (серед яких виділяють і триваючі). Так, про триваючі злочини згадується у книзі О. М. Яковлева «Сукупність злочинів за радянським кримінальним правом»¹²⁹, у роботі Т. Е. Караєва «Повторність злочинів»¹³⁰, писав про них (хоча й небагато) також В. П. Малков (зокрема, у монографіях «Повторність злочинів (поняття і кримінально-правове значення)»¹³¹, «Сукупність злочинів (питання кваліфікації та призначення покарання)»¹³², «Множинність злочинів та її форми за радянським кримінальним правом»¹³³); Б. В. Волженкін у статті «Кваліфікація при обвинуваченні у вчиненні декількох злочинів» розглядає триваючий злочин як вид одиничного¹³⁴, підкреслюючи далі, що *від одиничних злочинів необхідно відрізняти їх множинність...* (напівжирний курсив наш. — О. О.)¹³⁵.

На початку ХХІ століття ця тенденція в основному збереглася. Зокрема, у російському підручнику з кримінального права 2002 року (за редакцією Н. Ф. Кузнецової й І. М. Тяжкової) триваючі злочини як вид складних одиничних злочинів розглянуті у темі «Множин-

¹²⁸ Тут доречно навести узагальнення, зроблене А. М. Ораздурдієвим: у ранній навчальній літературі проблемам *одиничного та продовжуваного злочину* приділялася увага у розділі про призначення покарання (автор посилається на роботи 1938, 1950, 1952 і 1959 років), причому розглядалися вони в плані відмежування від сукупності злочинів (тобто кількох – множинності – злочинів. — О. О.). У програмі з радянського кримінального права 1960 року вивчення названих питань передбачалося у розділі «Об'єктивна сторона злочину». Тому в підручниках з радянського кримінального права 1961, 1962, 1968, 1969 років питання про одиничні злочини розглядалося саме в даному розділі. У програмі з радянського кримінального права 1974 року воно вивчається у розділі «Множинність злочинів» (курсив наш. — О. О.) (Ораздурдыев А. М. Соотношение единичных и продолжаемых преступлений и место их в системе науки советского уголовного права // Известия Академии наук Туркменской ССР. Серия общественных наук. — 1980. — № 1. — С. 89).

¹²⁹ Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. — М., 1960. — С. 27–28.

¹³⁰ Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. — М., 1983. — С. 9–11.

¹³¹ Малков В. П. Повторность преступлений (Понятие и уголовно-правовое значение): монография / В. П. Малков. — Казань, 1970. — С. 36.

¹³² Малков В. П. Совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания): монография / В. П. Малков. — Казань, 1974. — С. 114–115.

¹³³ Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву: монография / В. П. Малков. — Казань, 1982. — С. 19.

¹³⁴ Волженкин Б. Квалификация при обвинении в совершении нескольких преступлений // Социалистическая законность. — 1984. — № 10. — С. 33.

¹³⁵ Там само. — С. 34.

ність злочинів»¹³⁶. Так само і П. Л. Фріс у підручнику із Загальної частини кримінального права зазначає: «...перед тим, як перейти до аналізу інституту множинності та його форм, слід з'ясувати поняття одиначного злочину та визначити його види, що дасть можливість розмежувати ці явища»¹³⁷. «За складністю внутрішньої структури, — продовжує учений, — одиначні злочини поділяють на одиначні прості та одиначні ускладнені...»¹³⁸. Триваючі злочини дослідник відносить до одиначних ускладнених злочинів¹³⁹. Такої ж думки й О. О. Дудоров: «До ускладнених одиначних злочинів, які можуть виступати елементами множинності злочинів і від яких, водночас, множинність злочинів треба відрізнати, слід віднести... триваючі та продовжувані злочини...»¹⁴⁰.

Близькою до наведених думок є позиція В. О. Навроцького: зазначаючи, що одиначні злочини прийнято ділити на *прості* (або унітарні) та *ускладнені* (чи складні)¹⁴¹, науковець пише далі про те, що у плані аналізу *множинності злочинів* потрібно спинитися на характеристиці *саме ускладнених одиначних злочинів*, оскільки вони *мають певну подібність з множинністю* (напівжирний курсив наш. — О. О.)¹⁴². А до переліку ускладнених одиначних злочинів В. О. Навроцький включає, крім інших, також і триваючі злочини¹⁴³.

У докторській дисертації Т. Г. Черненко «Множинність злочинів за російським кримінальним правом» (2001 рік) також розглядаються триваючі злочини (як складні одиначні)¹⁴⁴. «У зв'язку з тим, що, — підкреслює дослідниця, — у процесі кваліфікації... *виникають труднощі при розмежуванні складних одиначних злочинів і множинності*... було б доцільно, як не раз відзначалося в юридичній літературі, на законодавчому рівні дати визначення основних видів складних одиначних злочинів, у тому числі і триваючого... Ці ви-

¹³⁶ Курс уголовного права в пяти томах. Т. 1. Общая часть: Учение о преступлении: учебник / [Г. Н. Борзенков и др.]; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. — М., 2002. — С. 512–513.

¹³⁷ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П. Л. Фріс. — К., 2004. — С. 225.

¹³⁸ Там само. — С. 225.

¹³⁹ Там само. — С. 225.

¹⁴⁰ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / [П. С. Берзін та ін.]; за заг. ред. В. О. Навроцького. — К., 2013. — С. 439.

¹⁴¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. — 2-ге вид. — К., 2009. — С. 217.

¹⁴² Там само. — С. 217.

¹⁴³ Там само. — С. 218.

¹⁴⁴ Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. — Кемерово, 2001. — С. 25–28.

значення слід розмістити у спеціальній главі КК РФ «Множинність злочинів»...» (курсив наш. — *О. О.*)¹⁴⁵.

Але у підсумку мова йде про інше: «З наявністю триваючого злочину пов'язуються певні правові наслідки. Так, строки давності... починають обчислюватися тільки після того, як триваючий злочин припинено за тими чи іншими підставами. Дія актів про амністію не поширюється на триваючі злочини, якщо вони були закінчені чи перервані після видання такого акта... Тому в процесі кваліфікації вчиненого важливо встановити, чи наділене воно (вчинене. — *О. О.*) ознаками триваючого злочину»¹⁴⁶. Як бачимо, на думку Т. Г. Черненко, особливості триваючих злочинів слід враховувати не тільки при відмежуванні цих злочинів від множинності, а й при застосуванні щодо них давності та амністії. Отже, категорія «триваючий злочин» пов'язана щонайменше з трьома інститутами кримінального права: множинності злочинів, давності й амністії, і кожний з цих інститутів з однаковим правом може «претендувати» на включення до його складу норми про триваючі злочини, *що часто залишається поза увагою учених*.

Про необхідність розрізняти триваючий злочин і множинність злочинних діянь говорить А. А. Стрижевська¹⁴⁷ (з посиланням на підручник з кримінального права)¹⁴⁸, а А. В. Наумов у курсі лекцій з російського кримінального права у темі «Множинність злочинів» приділяє увагу триваючому злочину як виду єдиного складного злочину¹⁴⁹. Такий підхід до вивчення триваючих злочинів, очевидно, означає, що, на думку вчених, існують певні труднощі при відмежуванні (одного) триваючого злочину від кількох (множинності) злочинних діянь. Водночас, як вважає Т. І. Созанський, у розмежуванні ідеальної сукупності та триваючого злочину *особливих труднощів немає*: триваючий злочин вчиняється одним діянням, яке відповідає одній кримінально-правовій нормі, на відміну від ідеальної сукупності, де одне діяння порушує принаймні дві кримінально-правові норми (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)¹⁵⁰. Гово-

¹⁴⁵ Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовно-праву: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. — Кемерово, 2001. — С. 28.

¹⁴⁶ Там само. — С. 28.

¹⁴⁷ Стрижевська А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України: монографія / А. Стрижевська. — О., 2011. — С. 15.

¹⁴⁸ Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / Г. В. Андрусів [та ін.]; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. — К., 1997. — С. 279–280.

¹⁴⁹ Наумов А. В. Российское уголовное право: курс лекций. В 3 т. Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. — 5-е изд., перераб. и доп. — М., 2011. — С. 494.

¹⁵⁰ Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів: монографія / Т. І. Созанський; [перед. сл. В. Навроцького]. — Львів, 2012. — С. 129–130.

рячи ж про розмежування реальної сукупності злочинів і одиничного злочину, Т. І. Созанський зазначає, що від реальної сукупності слід відрізняти насамперед одиничні складні злочини, що за своєю формою вияву можуть нагадувати реальну сукупність злочинів; зокрема, йдеться про продовжуваний та *триваючий* злочин (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)¹⁵¹. Однак автор розглянув лише питання про розмежування реальної сукупності злочинів і *продовжуваного злочину*.

На думку авторів узагальнення судової практики з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України), для правильного застосування зазначених статей у судовій практиці судді повинні розуміти та правильно використовувати в своїй діяльності ряд теоретичних положень науки кримінального права. Зокрема, це стосується понять «продовжуваний» та «триваючий» злочин¹⁵². Схожої точки зору дотримується і Д. О. Гарбатович¹⁵³.

У підручнику з кримінального права України за редакцією В. В. Сташиса і В. Я. Тація основна увага триваючим злочинам також приділена саме у темі про множинність злочинних діянь — «Повторність, сукупність та рецидив злочинів»¹⁵⁴. При цьому триваючий злочин розглядається як різновид ускладнених одиничних злочинів¹⁵⁵, а ускладненими одиничними є такі, які порівняно з простими злочинами ускладнені додатковими об'єктивними чи суб'єктивними ознаками, що надають їм зовнішньої подібності з множинністю злочинів¹⁵⁶. Разом з тим про триваючі злочини згадується у темах «Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі та просторі» (при вирішенні питання про час вчинення злочину)¹⁵⁷, «Об'єктивна сторона злочину»¹⁵⁸, «Стадії злочину» (при

¹⁵¹ Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів: монографія / Т. І. Созанський; [перед. сл. В. Навроцького]. — Львів, 2012. — С. 138.

¹⁵² Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України) / узагальнення до друку підготовлено суддею Верховного Суду України О. Т. Кузьменко та головним консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України О. С. Іщенко // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 3. — С. 26.

¹⁵³ Гарбатович Д. Отдельные проблемы квалификации множественности преступлений // Уголовное право. — 2009. — № 5. — С. 26.

¹⁵⁴ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х., 2010. — С. 244–245.

¹⁵⁵ Там само. — С. 244.

¹⁵⁶ Там само. — С. 243.

¹⁵⁷ Там само. — С. 56.

¹⁵⁸ Там само. — С. 116.

характеристиці особливостей закінчення триваючих злочинів)¹⁵⁹ та «Звільнення від кримінальної відповідальності» (при визначенні початкового моменту спливу строків давності)¹⁶⁰.

Таким чином, категорія «триваючі злочини» пов'язана з цілою низкою інститутів кримінального права. Але при вивченні жодного із цих інститутів триваючим злочинам не приділяється така велика увага, як при вивченні інституту множинності. З іншого боку, необхідність вивчення поняття й ознак триваючого злочину саме у темі про множинність злочинних діянь так і не була переконливо аргументована. Навпаки, все ще залишаються неспростованими слова А. М. Ораздурдієва про те, що «...розгляд одиничних злочинів у розділі «Об'єктивна сторона злочину» обмежив би вивчення їх у широкому плані. <...> З цих же причин не є доцільним вивчення одиничних злочинів у розділі «Множинність злочинів»¹⁶¹. Сам же А. М. Ораздурдієв запропонував у нову програму курсу радянського кримінального права внести розділ, який називався б «Єдність злочинів». У цьому розділі автор вважав за необхідне передбачити, зокрема, такі питання, як види єдності злочинів (крім інших, тут мали б розглядатися триваючі злочини); єдність злочинів і дія... кримінального закону у часі і в просторі; єдність злочинів і попередня злочинна діяльність; єдність злочинів і співучасть¹⁶².

Досліджуючи триваючий злочин крізь призму відмежування його від множинності, свідомо чи несвідомо залишаємо поза увагою (або ж приділяємо недостатню увагу) інші питання, відповідь на які пов'язана з урахуванням особливостей триваючих злочинних діянь. Досить широке коло таких питань було наведене ще у підручнику з кримінального права 1966 року: встановлення триваючого злочину необхідне для точного визначення місця і часу закінчення злочину, для вирішення питань про застосування давності, амністії, призначення покарання при сукупності злочинів і т. д.¹⁶³

Наявність низки випадків, для правильного застосування закону в яких потрібно визначити, є злочин триваючим чи не є, дає можливість ставити питання про місце триваючих злочинів у системі

¹⁵⁹ *Кримінальне право України. Загальна частина* : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010. – С. 186.

¹⁶⁰ Там само. – С. 314.

¹⁶¹ *Ораздурдыев А. М.* Соотношение единичных и продолжаемых преступлений и место их в системе науки советского уголовного права // *Известия Академии наук Туркменской ССР. Серия общественных наук.* – 1980. – № 1. – С. 89.

¹⁶² Там само. – С. 89.

¹⁶³ *Уголовное право. Часть общая* : учебник / [Н. И. Загородников и др. ; под ред. Н. И. Загородникова, С. В. Бородин и В. Ф. Кириченка]. – М., 1966. – С. 141.

інститутів кримінального права. Зазначені випадки не відносяться власне до інституту множинності. Тому питання про відмежування триваючих злочинів від множинності може (і повинне) ставитися не як базове щодо наведених вище питань, а поряд із ними.

У вченні про триваючі злочини, крім розглянутого, є ще одне питання, якому приділялося досить багато уваги в літературі. Це — питання про застосування давності до зазначених злочинних діянь: як було показано у підрозділі 1.2, у XIX столітті про специфіку триваючих злочинів мова йшла головним чином у зв'язку з необхідністю правильно обчислювати щодо них строки давності. Проте висновки учених XIX — початку XX століття (А. Ф. Бернера¹⁶⁴, В. В. Єсіпова¹⁶⁵, О. Лохвицького¹⁶⁶, А. А. Піонтковського¹⁶⁷ та інших) не підвели ризику під обговоренням даного питання: у радянські часи воно стало предметом розгляду, зокрема, у роботах М. Д. Дурманова¹⁶⁸, В. Зикова¹⁶⁹, С. Г. Келіної¹⁷⁰, В. В. Скибицького¹⁷¹, В. Є. Смольникова¹⁷², Ю. М. Ткачевського¹⁷³.

Разом з тим щодо моменту, з якого починають спливати строки давності у випадку вчинення триваючих злочинів, учені не були одностайними. Так, С. Г. Келіна, наприклад, з цього приводу зазначала, що відносно триваючих злочинів проблема обчислення строків давності зводиться до такого: чи належить вважати триваючий злочин уже вчиненим після виконання первісної дії чи бездіяльності,

¹⁶⁴ *Бернеръ А. Ф.* Учебникъ уголовного права (части Общая и Особенная). Т. I. Часть Общая / А. Ф. Бернеръ. — СПб., 1865. — С. 893.

¹⁶⁵ *Есиповъ В. В.* Очеркъ русскаго уголовного права. Часть Общая. Преступленіе и преступники. Наказаніе и наказуемые / В. В. Есиповъ. — Варшава, 1894. — С. 343.

¹⁶⁶ *Лохвицкій А.* Курсъ русскаго уголовного права : соч. Александра Лохвицкаго, доктора правъ. — 2-е испр. и доп. изд. — СПб., 1871. — С. 284–285.

¹⁶⁷ Мова йде про Андрія Антоновича Піонтковського; *Піонтковский А. А.* Объ уголовной давности : пробная лекція, читанная 10-го Апрѣля 1891 года въ Императорскомъ Новороссійскомъ Университетѣ, Магистрантомъ Уголовнаго Права А. А. Піонтковскимъ. — О., 1891. — С. 16–17.

¹⁶⁸ *Дурманов Н. Д.* Давность и погашение судимости / Н. Д. Дурманов ; под ред. И. Т. Голякова. — М., 1939. — С. 8.

¹⁶⁹ *Зиков В.* Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за дѣящиеся преступленія // Советская юстиція. — 1968. — № 10. — С. 5–6; *Зиков В.* Нужно ли понятие дѣящихся преступленій? // Социалистическая законность. — 1984. — № 9. — С. 53–54.

¹⁷⁰ *Келина С. Г.* Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. — М., 1974. — С. 210–213.

¹⁷¹ *Скибицкий В. В.* Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В. В. Скибицкий. — К., 1987. — С. 97–98.

¹⁷² *Смольников В. Е.* Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. — М., 1973. — С. 61–73.

¹⁷³ *Ткачевский Ю. М.* Давность в советском уголовном праве : монография / Ю. М. Ткачевский. — М., 1978. — С. 53–58.

якою досягається стадія закінченого злочину, або ж злочин продовжує вчинятися доти, поки винна особа не змінить своєї злочинної поведінки¹⁷⁴.

Пізніше на суперечливе вирішення питання про момент, з якого мають обчислюватися строки давності щодо триваючих злочинів, звертали увагу й інші вчені, серед яких — А. М. Ришелюк¹⁷⁵ та О. О. Дудоров¹⁷⁶. Але порушену проблематику не можна вважати вже вичерпаною: на початку ХХІ століття вона знову була предметом розгляду у наукових публікаціях, зокрема, у роботах О. О. Дудорова¹⁷⁷, І. Каминіна¹⁷⁸, О. Ф. Ковітіді¹⁷⁹. Разом з тим єдність думок при цьому так само відсутня. Наприклад, О. О. Дудоров, вочевидь, не погоджується з точкою зору О. Ф. Ковітіді про те, що формулювання ст. 49 КК України дозволяє однозначно вирішувати питання про визначення початку строків давності¹⁸⁰, оскільки вважає це висловлювання таким, що виглядає занадто категоричним¹⁸¹. Не погоджується О. О. Дудоров також і з І. Каминіним, підкреслюючи, зокрема, що пропозиція І. Каминіна «...явно суперечить тим міркуванням, які покладені в основу інституту звільнення від кримінальної відповідальності за давністю...»¹⁸².

Крім того, у деяких публікаціях (зокрема, у статті А. М. Балафендієва) лише констатується те, що «...законодавчо не визначене питання про час закінчення триваючих та продовжуваних злочинів, з яким пов'язаний і момент, з якого слід обчислювати строк давності»¹⁸³. Водночас нічого не говориться про те, чи виникають у

¹⁷⁴ Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. — М., 1974. — С. 211.

¹⁷⁵ Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 33.

¹⁷⁶ Дудоров О. Теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів у зв'язку із закінченням термінів давності (з погляду проекту нового Кримінального кодексу) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 7. — С. 40; Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 592–594.

¹⁷⁷ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 591–594.

¹⁷⁸ Каминин И. Особенности определения сроков давности по делам и продолжаемым преступлениям // Законность. — 2004. — № 1. — С. 29–33.

¹⁷⁹ Ковітіді О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності // Юридична Україна. — 2004. — № 6. — С. 62.

¹⁸⁰ Там само. — С. 62.

¹⁸¹ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 591.

¹⁸² Там само. — С. 593.

¹⁸³ Балафендієв А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности по УК РФ // Уголовное право. — 2011. — № 1. — С. 7.

зв'язку з цим якісь труднощі при застосуванні Кримінального кодексу до триваючих (та продовжуваних) злочинів; не висловлюються власні пропозиції про вдосконалення закону у відповідній частині. Проте автор зазначає, що до прийняття КК РФ велася дискусія про обчислення строків давності; *різні* думки висловлювалися і про початковий, і про кінцевий моменти їх обчислення (курсив наш. — О. О.)¹⁸⁴.

Отже, оскільки про порядок обчислення строків давності щодо триваючих злочинів у КК України нічого не сказано, це питання все ще може вирішуватися неоднаково. І в науці кримінального права єдність думок учених з приводу вирішення зазначеного питання справді відсутня.

Давню історію має також питання про місце вчинення триваючого злочину. Зокрема, як було показано вище, воно розглядалося німецьким ученим Ф. фон-Лістом (12-те видання підручника, 1903 рік)¹⁸⁵. Спроби його вирішити неодноразово робилися і в радянські часи. Причому про місце вчинення триваючого злочину тоді можна було говорити у двох аспектах. Так, М. І. Блум досліджувала це питання для того, щоб визначити, вчинений злочин у СРСР або за його межами і, відповідно, чи є підстави для застосування радянських кримінальних законів¹⁸⁶. Разом з тим автор писала, що ще більший інтерес для прокурорсько-слідчої і судової практики становить інший аспект проблеми визначення місця вчинення злочину — розв'язання питання про місце вчинення злочину всередині Союзу РСР, тобто встановлення, коли дана союзна республіка може бути визнана місцем вчинення злочину, що дає право на застосування до винного кримінального закону, який діє на території цієї республіки¹⁸⁷. Дослідниця зазначала, що найбільше суперечностей серед радянських учених викликає питання про місце вчинення триваючих злочинів¹⁸⁸, і пропонувала свій варіант вирішення порушеної проблеми¹⁸⁹.

У науці радянського кримінального права саме другому із наведених аспектів проблеми про місце вчинення триваючих злочинів приділялося багато уваги. Зокрема, це питання розглядалося

¹⁸⁴ Балафендієв А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности по УК РФ // Уголовное право. — 2011. — № 1. — С. 7.

¹⁸⁵ *Фонь-Листъ Ф.* Учебникъ уголовного права. Общая часть / Францъ фонь-Листъ; пер. Ф. Ельяшевичъ. — М., 1903. — С. 145.

¹⁸⁶ *Блум М. И.* Действие советского уголовного закона в пространстве : учеб. пособие / М. И. Блум. — Рига, 1974. — С. 122, 123, 131- 132.

¹⁸⁷ Там само. — С. 136.

¹⁸⁸ Там само. — С. 148.

¹⁸⁹ Там само. — С. 148- 150.

у роботах Е. Т. Борисова¹⁹⁰, М. Д. Дурманова¹⁹¹, В. М. Кудрявцева¹⁹², В. П. Малкова¹⁹³. Науковий інтерес до даної проблематики зберігався і в останні роки існування Союзу РСР. Так, можливий спосіб вирішення порушеного питання був запропонований у монографії «Уголовный закон: опыт теоретического моделирования» (1987 рік)¹⁹⁴ і знайшов відображення у ч. 5 ст. 10 теоретичної моделі Кримінального кодексу (РРФСР)¹⁹⁵.

З розпадом Радянського Союзу необхідність ставити питання у такій площині зникла — на території України (так само як і на територіях інших держав — республік колишнього СРСР) діє один Кримінальний кодекс. Очевидно, саме з цих міркувань виходив В. М. Кудрявцев, який у першому виданні монографії «Общая теория квалификации преступлений» (1972 рік) розглядав питання про кваліфікацію злочинів (у тому числі і триваючих), вчинених на території кількох союзних республік¹⁹⁶, а у другому виданні роботи (1999 рік)¹⁹⁷ цього питання вже не торкався.

Схожої позиції дотримується і Л. Д. Гаухман. Так, учений зазначає, що до припинення існування СРСР проблемі про кваліфікацію злочинів, які вчинялися на території кількох союзних республік, у теорії кримінального права приділялася серйозна увага¹⁹⁸, наводить короткий огляд позицій з приводу застосування норм Кримінального кодексу тієї або іншої республіки до триваючих та продовжуваних

¹⁹⁰ Борисов Э. Т. Квалификация продолжаемых и длящихся преступлений, совершенных на территориях нескольких союзных республик // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения : межвуз. сб. — Красноярск, 1989. — С. 57– 62.

¹⁹¹ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. — М., 1967. — С. 221, 223.

¹⁹² Кудрявцев В. Квалификация преступлений, совершенных на территории нескольких союзных республик // Социалистическая законность. — 1966. — № 6. — С. 50– 52; Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. — М., 1972. — С. 271– 275.

¹⁹³ Малков В. П. Совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания) : монография / В. П. Малков. — Казань, 1974. — С. 189– 190; Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву : монография / В. П. Малков. — Казань, 1982. — С. 127.

¹⁹⁴ Уголовный закон: опыт теоретического моделирования : монография / [Г. З. Анашкин и др.]; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев и С. Г. Келина. — М., 1987. — С. 36.

¹⁹⁵ Там само. — С. 237.

¹⁹⁶ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. — М., 1972. — С. 271– 275.

¹⁹⁷ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2004 [має бути 1999]. — 304 с.

¹⁹⁸ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2003. — С. 279.

злочинів¹⁹⁹, але водночас звертає увагу на те, що після розпаду СРСР державно-правовий стан Російської Федерації й усіх колишніх союзних республік кардинально змінився, усі вони стали самостійними суверенними державами зі своїми власними правовими системами²⁰⁰. Спираючись на положення Конституції РФ і відповідно до норми КК РФ про відповідальність особи на підставі КК РФ у випадку вчинення злочину на території РФ, науковець дійшов висновку про те, що триваючий злочин кваліфікується за КК РФ не тільки тоді, коли він повністю вчинений на території РФ, а й у випадку, коли на території РФ вчинено тільки частину такого злочину²⁰¹.

Таким чином, на даний час можна говорити лише про один аспект питання про місце вчинення триваючого злочину, а саме: у якому випадку особа, що на території України вчиняла триваючий злочин тільки частково, підлягатиме кримінальній відповідальності за КК України. Однак така ситуація вирішується однозначно: відповідно до ч. 1 ст. 6 КК України особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, а у ч. 2 цієї ж статті чітко визначено, що злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України (норми, аналогічної тій, що передбачена у ч. 2 ст. 6 КК України, у КК РФ немає). Відповідно, особа підлягає кримінальній відповідальності за КК України у тому випадку, коли триваючий злочин на території України вчинявся хоча б частково.

У науці кримінального права неодноразово порушувалося питання про застосування до триваючого злочину нового закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону), що, по суті, є питанням про час вчинення такого злочину. Зокрема, Ф. фон-Ліст, ставлячи поряд питання про місце і час вчинення триваючого злочину, зазначав при цьому, що триваюче діяння вважається вчиненим протягом усього часу, поки дія вчинялася²⁰².

Багато уваги питанню, про яке йде мова, приділялося у радянські часи. При цьому у даному випадку про новий закон можна говорити у двох аспектах: як про закон, який набрав чинності після завершення триваючого злочину, і як про закон, який набрав чинності під час вчинення такого злочину (після його початку, але до завершення). Перша ситуація щодо триваючих злочинів має вирі-

¹⁹⁹ Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – С. 280.

²⁰⁰ Там само. – С. 281.

²⁰¹ Там само. – С. 281–282.

²⁰² *Фонь-Листъ Ф.* Учебникъ уголовного права. Общая часть / Францъ фонъ-Листъ ; пер. Ф. Ельашевичъ. – М., 1903. – С. 145.

шуватися так само, як і щодо будь-яких інших — нетриваючих — злочинів (тобто не має ніяких особливостей), тому її не розглядатимемо. Навпаки, з приводу того, як має застосовуватися закон у другій ситуації, дослідники не були однастайними.

Думки, висловлені з питання про застосування закону про кримінальну відповідальність до триваючих злочинів у другій ситуації, можна об'єднати у дві групи²⁰³. До першої включимо погляди тих авторів, які вважають, що до триваючих злочинів має застосовуватися закон, котрий діяв у момент завершення злочину²⁰⁴. Такої позиції дотримувалися, зокрема, М. І. Блум²⁰⁵, Я. М. Брайнін²⁰⁶,

²⁰³ Л. В. Иногамова-Хегай також зазначає, що кримінальним законом, за яким слід кваліфікувати триваючий злочин, *одні автори* називають закон, під час дії якого було виконано суспільно небезпечне діяння (юридичне закінчення), незалежно від часу фактичного припинення злочинного стану; *інші вчені* таким вважають закон, у період дії якого настало фактичне закінчення триваючого злочину (посилання на роботи цих учених не наводимо, оскільки тут це не має принципового значення; курсив наш. — О. О.) (Иногамова-Хегай Л. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. — 2000. — № 3. — С. 25).

На те, що позиції науковців з приводу вирішення порушеного питання можуть бути об'єднані у дві групи, вказує і Б. Б. Галієв (Галиев Б. Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Галиев Бахыт Байсекенович. — Челябинск, 2006. — С. 112–115). Тут слід відзначити, що у дисертації Б. Б. Галієва зі с. 2 і до кінця неправильно пронумеровані сторінки (порядковий номер на «1» більший, ніж має бути насправді). Посилаючись на дисертацію цього автора, ми вказуватимемо той номер сторінки, який зазначений у дисертації.

²⁰⁴ Такий самий висновок (щодо триваючих адміністративних правопорушень) сформульовано (хоча і в дещо іншій формі) в роботах Д. М. Бахраха: «...якщо нормою права встановлена відповідальність (у тому числі вперше), то вона (норма. — О. О.) поширюється на ті діяння, які розпочаті до її вступу в законну силу і продовжувалися (триваючі правопорушення) після її вступу в силу. ...у цьому випадку (очевидно, коли відповідальність встановлюється вперше. — О. О.) винний має нести відповідальність тільки за ту частину діяння, яка мала місце після вступу в силу норми закону, що встановлює відповідальність» (курсив наш. — О. О.) (зроблено посилання на таку роботу: Бахрах Д. Н. Действие норм права во времени: Теория, законодательство, судебная практика. — М., 2004. — С. 125) (Бахрах Д. Н. Діячіеся адміністративные правонарушения: вопросы правоприменительной практики / Д. Н. Бахрах, Е. В. Котельникова // Административное право и процесс. — 2005. — № 3 (Спец. вып.). — С. 9; Бахрах Д. Н. Проблемы длящихся правонарушений // Современное право. — 2005. — № 11. — С. 22–23).

²⁰⁵ Блум М. Вопросы действия советского уголовного закона во времени // Ученые записки Латвийского государственного университета им. Петра Стучки. — Рига, 1962. — Т. 44: Юридические науки, вып. 4: Вопросы уголовного права и процесса. — С. 17; Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 101.

²⁰⁶ Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. — М., 1967. — С. 134.

А. О. Тилле²⁰⁷, порівняно нещодавно вона була підтримана у роботі Т. Г. Черненко та С. О. Силаєва: «...такий злочин слід вважати фактично закінченим з моменту припинення останнього із породжених ним «злочинних станів», і саме на цей момент необхідно орієнтуватися при визначенні діючого закону...» (курсив наш. — О. О.)²⁰⁸. До цієї ж групи потрібно віднести і позицію М. Д. Дурманова, хоча учений формулював свою точку зору дещо по-іншому²⁰⁹.

Друга група представлена, наприклад, поглядами В. Зикова²¹⁰ й Л. В. Иногамовой-Хегай²¹¹, на думку яких, до триваючого злочину слід застосовувати закон, що діяв у момент досягнення діянням стадії закінченого злочину (тобто у момент юридичного закінчення злочину). Такої ж, по суті, думки, але вираженої іншими словами, дотримуються О. М. Медведев²¹² і Б. Б. Галієв²¹³. На їх переконання, до триваючого злочину, під час вчинення якого вступив у силу новий кримінальний закон, потрібно застосовувати той кримінальний закон, який є більш м'яким²¹⁴. При цьому можливість застосування більш м'якого нового закону обґрунтована з позиції *про зворотню дію кримінального закону у часі*²¹⁵. Така точка зору повністю узгоджується з думками, включеними нами до другої групи, у зв'язку з чим позиції О. М. Медведева та Б. Б. Галієва самостійно (з виділенням їх в окрему групу) не розглядатимуться.

Таким чином, питання про те, який закон про кримінальну відповідальність потрібно застосовувати до триваючого злочину, що почав вчинятися до, а завершився після набрання чинності новим

²⁰⁷ Тилле А. А. Действие закона во времени и обратная сила закона // Советское государство и право. — 1964. — № 12. — С. 31.

²⁰⁸ Черненко Т. О соотношении длящихся и продолжаемых преступлений (на примере уклонения от уплаты налогов и сборов) / Т. Черненко, С. Силаев // Уголовное право. — 2010. — № 4. — С. 78.

²⁰⁹ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. — М., 1967. — С. 264, 265.

²¹⁰ Зыков В. Нужно ли понятие длящихся преступлений? // Социалистическая законность. — 1984. — № 9. — С. 53.

²¹¹ Иногамова-Хегай Л. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. — 2000. — № 3. — С. 24–25.

²¹² Висновок про позицію О. М. Медведева зроблений, виходячи із цитат з роботи ученого у дисертації Б. Б. Галієва. Думки О. М. Медведева наводяться із тексту дисертації Б. Б. Галієва (Галиев Б. Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Галиев Бахыт Байсеменович. — Челябинск, 2006. — С. 115–116).

²¹³ Галиев Б. Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Галиев Бахыт Байсеменович. — Челябинск, 2006. — С. 115, 118–119.

²¹⁴ Там само. — С. 116, 119.

²¹⁵ Там само. — С. 115, 116, 119.

законом, залишається дискусійним. Разом з тим проблема не є надуманою — правильне вирішення зазначеного питання має важливе практичне значення. Мабуть, саме цим пояснюється той факт, що дане питання обговорювалося на науково-практичній конференції Верховного Суду РФ, яка відбулася у березні 2012 року. При цьому, як відзначав А. Я. Петроченков — заступник Голови Верховного Суду РФ — голова Судової колегії у кримінальних справах, голова організаційного комітету з проведення конференції, — тематика конференції повністю сформована із *найбільш актуальних проблем застосування судами кримінального і кримінально-процесуального законодавства* (курсив наш. — О. О.)²¹⁶.

За результатами конференції були підготовлені відповіді на запитання, що надійшли від судів (у тому числі й на запитання про застосування нового закону до триваючих злочинів, які почали вчинятися до, а завершилися після вступу такого закону в силу)²¹⁷. Але це зовсім не означає, що питання, яке розглядаємо, вже повністю і безпеліційно вирішене. Скоріше, навпаки. «Ми розраховуємо, — наголошував А. Я. Петроченков, — що питання і запропоновані нами відповіді будуть і надалі залучатися у науковий обіг та використовуватися ученими при підготовці статей, монографій, дисертацій і т. п. Ми, практики, їх дуже потребуємо»²¹⁸.

У багатьох роботах, у яких у тому чи іншому аспекті розглядалися триваючі злочини, ставилося питання про взаємозв'язок тривалості даних злочинів і ступеня їх суспільної небезпечності. Зокрема, В. Саблер у другій половині XIX століття писав: «Большая или меньшая продолжительность заключения (противозаконного заключения — незаконного позбавлення волі. — О. О.) имѣть несомнѣнно вліяніе на величину назначаемаго преступнику наказанія...»²¹⁹. Схожі думки висловлювалися і пізніше. Наприклад, у книзі 1958 року Н. Ф. Кузнецова зазначала, що дезертир, який піс-

²¹⁶ Петроченков А. Научно-практическая конференция Верховного Суда по вопросам судебной практики по уголовным делам // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 4.

²¹⁷ Ответы на вопросы, поступившие из судов, по применению Федеральных законов от 7 марта 2011 г. № 26-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации» и от 7 декабря 2011 г. № 420-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации»: утв. Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 27 июня 2012 г. // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 15.

²¹⁸ Петроченков А. Научно-практическая конференция Верховного Суда по вопросам судебной практики по уголовным делам // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 5.

²¹⁹ Саблеръ В. О значеніи давности въ уголовномъ правѣ: изслѣдованіе Владимира Саблера. — М., 1872. — С. 199–200.

ля спливу двох діб повернеться до частини, вчиняє закінчене дезертирство, але менш небезпечне, ніж дезертир, який з'явився до частини через півроку, і тим більше такий, що не з'явився, а затриманий органами влади²²⁰. Так само і М. І. Блум, розглядаючи питання про обчислення строків давності щодо триваючих злочинів, між іншим підкреслювала: «...чим довше продовжується вчинення триваючого злочину, тим більша його суспільна небезпечність, що слід врахувати суду при визначенні міри покарання»²²¹.

На ту обставину, що зі збільшенням тривалості триваючого злочину ступінь його суспільної небезпечності (а точніше — ступінь суспільної небезпечності особи, яка його вчиняє) також збільшується, вказував і В. Є. Смольников: чим більш тривалим за часом є вчинення триваючого злочину, тим вищий ступінь суспільної небезпечності винного²²². Цей висновок науковець поширює на дезертирів, на осіб, винних у вчиненні незаконного позбавлення волі і злісного ухилення від сплати аліментів або від утримання дітей. При цьому учений залишає перелік відкритим²²³.

Незважаючи на деякі відмінності, спільність позицій Н. Ф. Кузнецової, М. І. Блум і В. Є. Смольникова полягає у тому, що, на переконання учених, зі збільшенням тривалості триваючого злочину ступінь його суспільної небезпечності теж збільшується (тобто перед нами — прямо пропорційна залежність). Інші автори висловлювалися не так чітко. Наприклад, Н. О. Бондаренко і В. І. Терент'єв, аналізуючи ст. 123 КК України 1960 року («Незаконне позбавлення волі»), зазначали, що тривалість незаконного позбавлення волі на кваліфікацію не впливає²²⁴, але *враховується* при індивідуалізації відповідальності і покарання (курсив наш. — О. О.)²²⁵. Такої самої думки й М. І. Хавронюк, який у коментарі до ст. 409 КК України («Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом») говорить про те, що тривалість ухилення не має значення для кваліфікації і *враховується* тільки при призначенні пока-

²²⁰ Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. — М., 1958. — С. 128.

²²¹ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 128.

²²² Смольников В. Е. Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. — М., 1973. — С. 64–65.

²²³ Там само. — С. 65.

²²⁴ У ст. 123 КК України 1960 року, на відміну від ст. 146 КК України 2001 року, не було такої кваліфікуючої ознаки, як здійснення діяння протягом тривалого часу.

²²⁵ Бондаренко Н. А. Уголовное право Украины. Особенная часть: конспект лекций / Н. А. Бондаренко, В. И. Терентьев; [под ред. Л. В. Багрий-Шахматова]. — О.; Николаев, 2000. — С. 113.

рання (курсив наш. — *О. О.*)²²⁶. Схожої позиції дотримується також В. В. Кузнецов, коли стверджує, що тривалість перебування особи в стані неперервного вчинення злочину, тобто тривалість власне злочину, на його кваліфікацію не впливає, проте *береться* до уваги судом при призначенні покарання (курсив наш. — *О. О.*)²²⁷. Як бачимо, на думку вчених, тривалість триваючого злочину *обов'язково* враховується (*обов'язково* береться до уваги) при індивідуалізації відповідальності і покарання (при призначенні покарання). У той же час *формально* так і залишається без відповіді питання про те, як саме ця тривалість має враховуватися²²⁸.

Не відповідають на нього і М. І. Панов та С. О. Харитонов, які зазначають, що фактична тривалість ухилення від військової служби *може мати* значення лише при визначенні ступеня суспільної небезпечності цього діяння (дезертирства. — *О. О.*) та призначенні покарання (курсив наш. — *О. О.*)²²⁹. Таким чином, на переконання науковців, тривалість ухилення від військової служби *може мати* значення (а може його і не мати) при визначенні ступеня суспільної небезпечності дезертирства. Знову-таки, автори не конкретизують, яке саме значення і в яких саме випадках може мати ця тривалість.

Досить обережно з приводу вирішення питання, що розглядається, висловлюються І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, які, погоджуючись із думкою Ю. М. Ткачевського про те, що протягом усього часу перебування особи у злочинному стані зберігається і її (особи. — *О. О.*) суспільна небезпечність²³⁰, водночас розвивають

²²⁶ Хавронюк М. І. Військові злочини. Коментар законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник. — К., 2003. — С. 144.

²²⁷ Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. В. І. Шакуна. — К., 2013. — С. 247.

²²⁸ Слово «формально» використовуємо спеціально: скоріш за все, Н. О. Бондаренко і В. І. Терент'єв, М. І. Хавронюк і В. В. Кузнецов мали на увазі те, що чим більша тривалість злочину, тим більш суворе покарання має бути призначене винному.

²²⁹ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х., 2013. — Т. 2 : Особлива частина / [Ю. В. Баулін та ін.]. — С. 935.

²³⁰ На думку Ю. М. Ткачевського, особливість триваючих злочинів полягає у тому, що суспільна небезпечність особи, яка їх вчиняє, як правило, залишається незмінною протягом тривалого... часу, у будь-якому випадку протягом здійснення триваючого складу злочину (*Ткачевський Ю. М.* Давність в советском уголовном праве : монография / Ю. М. Ткачевский. — М., 1978. — С. 56). Проте цією тезою учений, скоріш за все, не намагався показати взаємозв'язок тривалості триваючого злочину і ступеня суспільної небезпечності особи, яка такий злочин вчиняє. Тому і слово «незмінною» не слід розуміти як впевненість у стабільності суспільної небезпечності винного протягом усього часу вчинення злочину. Ю. М. Ткачевський, очевидно, намагався показати інше — під час вчинення триваючого злочину строки давності спливати не

дану думку далі: «...можна висловити *припущення*, що ступінь суспільної небезпечності збільшується залежно від тривалості перебування особи у злочинному стані» (курсив наш. — *О. О.*)²³¹. При цьому заслуговує на увагу спроба авторів вирішити питання про взаємозв'язок тривалості злочину і ступеня суспільної небезпечності особи, яка вчинила цей злочин, для усіх триваючих злочинів (щонайменше, про винятки учені нічого не говорять). Разом з тим навіть цей загальний висновок все ж не можна вважати остаточною відповіддю на питання про вплив тривалості триваючих злочинів на ступінь їх суспільної небезпечності.

Ще одним питанням, при вирішенні якого потрібно враховувати особливості триваючих злочинів, є питання про співучасть у цих злочинах. «У літературі з питань кримінального права, — зазначає А. М. Ришелюк, — звертається увага на деякі питання співучасті у триваючому злочині. <...> Увагу криміналістів привернула ситуація, коли до злочинця, який уже здійснив повний склад (триваючого злочину. — *О. О.*), приєднується ще одна або кілька осіб, що надають йому сприяння»²³². І далі: «Як має розцінюватися це сприяння — як співучасть чи як причетність?» — формулює запитання учений²³³.

Порушена проблематика ставала предметом досліджень багатьох авторів, серед яких, зокрема, М. І. Блум²³⁴, Ф. Г. Бурчак²³⁵, М. Д. Дурманов²³⁶, В. Зиков²³⁷, М. І. Ковальов²³⁸, П. П. Тельнов²³⁹, В. Чер-

можуть, оскільки особа все ще вчиняє діяння, яке містить склад злочину (такий висновок пояснюється тим, що зазначена вище думка була висловлена Ю. М. Ткачевським у зв'язку із дослідженням інституту давності).

²³¹ *Зінченко І. О.* Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 66.

²³² *Ришелюк А. Н.* Дящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 133–134.

²³³ Там само. — С. 134.

²³⁴ *Блум М. И.* Применение советского уголовного закона к продолжаемым и дящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 118–124.

²³⁵ *Бурчак Ф. Г.* Учение о соучастии по советскому уголовному праву : монография / Ф. Г. Бурчак. — К., 1969. — С. 173; *Бурчак Ф. Г.* Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография / Ф. Г. Бурчак. — К., 1986. — С. 153–155.

²³⁶ *Дурманов Н. Д.* Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. — М., 1955. — С. 55.

²³⁷ *Зиков В.* Соучастие в дящихся преступлениях // Советская юстиция. — 1974. — № 11. — С. 8–9.

²³⁸ *Ковалев М. И.* Соучастие в преступлениях. Ч. 2. Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография / М. И. Ковалев ; под ред. М. А. Ефимова. — Свердловск, 1961. — С. 116–119.

²³⁹ *Тельнов П. Ф.* Ответственность за соучастие в преступлениях / П. Ф. Тельнов. — М., 1974. — С. 97–98.

нов²⁴⁰. При цьому переважна більшість дослідників зосереджували увагу на питанні про *пособництво* у триваючих (та продовжуваних) злочинах. Разом з тим висловлені з даного приводу позиції часом є прямо протилежними. Наприклад, якщо, на думку М. І. Блум, особа, що сприяла вчиненню триваючого злочину після досягнення діянням стадії закінченого злочину, але до моменту фактичного завершення цього діяння, є пособником у злочині²⁴¹, то В. Зиков, навпаки, писав: «Ми сумніваємося, що вказана... точка зору заснована на законі і відповідає кримінально-правовій теорії»²⁴².

У дослідженнях сучасного періоду, присвячених тим чи іншим аспектам вчення про співучасть у злочині, приділяється недостатньо уваги особливостям співучасті у триваючих злочинах. Так, Р. С. Орловський відзначає, що переховування як вид причетності до злочину відрізняється від пособництва відсутністю даної заздалегідь обіцянки переховати злочинця або сліди злочину; якщо така обіцянка переховати була дана до або під час вчинення злочину, то має місце інтелектуальне пособництво, оскільки завчасно дана обіцянка переховати зміцнює рішучість іншої особи вчинити злочин²⁴³. Водночас не до кінця зрозуміло, який саме зміст вкладає автор у слова «*під час вчинення злочину*»: мається на увазі тільки проміжок часу до моменту досягнення діянням стадії закінченого злочину чи також і час після цього — аж до моменту фактичного завершення злочинного діяння.

В авторефераті докторської дисертації Ю. В. Абакумової читаємо, що окремі випадки заздалегідь не обіцяних причетних діянь необхідно розцінювати як співучасть, якщо угода досягнута хоча б і після юридичного закінчення злочину, але до моменту фактичного його закінчення²⁴⁴. Ця думка, знову-таки, не зовсім конкретизова-

²⁴⁰ Чернов В. Соучастие в делящихся и продолжаемых преступлениях // Советская юстиция. – 1984. – № 17. – С. 9.

²⁴¹ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и делящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969. – С. 123–124.

²⁴² Позицію М. І. Блум наведено для прикладу. В. Зиков не розглядає точку зору М. І. Блум, а робить посилання на роботу Х. М. Ахметшина (Ахметшин Х. М. Советское военно-уголовное законодательство. – М.: Изд-во Военно-политической академии, 1972. – С. 94), в якій висловлена аналогічна думка. Але, як впливає зі статті В. Зикова, під словами «вказана... точка зору» у наведеній нами цитаті слід розуміти позицію не тільки Х. М. Ахметшина, а й інших авторів, які дотримуються такої самої думки; Зыков В. Соучастие в делящихся преступлениях // Советская юстиция. – 1974. – № 11. – С. 8.

²⁴³ Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Орловський Руслан Семенович; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 13.

²⁴⁴ Абакумова Ю. В. Теорія співучасті в кримінальному праві України: авто-

на: автор не говорить, про які саме «окремі випадки» йде мова, не говорить і про те, як яка форма співучасті (чи як діяння якого виду співучасника) мають розцінюватися ці випадки.

А в авторефераті кандидатської дисертації Г. П. Жаровської²⁴⁵ відсутні положення про те, чи слід вважати співучастью випадки, коли особа брала участь у вчиненні злочину, розпочатого іншою особою, уже після закінчення цього злочину (після досягнення діянням стадії закінченого злочину), але до моменту його фактичного завершення.

Таким чином, порушене питання ще не можна вважати вирішеним. При цьому слід наголосити на тому, що розгляд особливостей *співучасті у триваючих злочинах* фактично зводиться до дослідження питання про *пособництво*. Пособництво може полягати у вчиненні різних діянь, особливе місце серед яких займає заздалегідь дана обіцянка переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину і т. д.: «Приховування... — зазначає А. М. Ришелюк, — просто не може бути здійснене до початку злочину, воно вчиняється або під час... злочину, або після його (злочину. — О. О.) закінчення. Уже це свідчить про те, що за сутністю своєю *приховування є неоднорідним з іншими видами пособництва*» (курсив наш. — О. О.)²⁴⁶. Очевидно, у тому числі й це мав на увазі О. А. Арутюнов, коли вважав, що настав час вивести заздалегідь обіцяне приховування за рамки співучасті²⁴⁷.

Крім того, як слушно підкреслює А. М. Ришелюк, співучастью визнається (або, точніше, до неї прирівнюється) лише приховування, обіцяне заздалегідь, тобто тільки до початку злочину, а не під час його вчинення²⁴⁸. У цьому розумінні пособництво у формі заздалегідь обіцяного приховування не має якихось особливостей для триваючих злочинів. Отже, заздалегідь обіцяне приховування, по-перше, становить окрему проблематику, а по-друге, не має ніяких особливостей для триваючих злочинів (щодо моменту, до якого має

реф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Абакумова Юлія Вікторівна ; Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя, 2013. — С. 17.

²⁴⁵ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — К., 2004. — 19 с.

²⁴⁶ Ришелюк А. Н. ДлЯщиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 138.

²⁴⁷ Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Арутюнов Александр Арташевич. — М., 2006. — С. 199.

²⁴⁸ Ришелюк А. Н. ДлЯщиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 139.

бути дана обіцянка). Це потрібно враховувати під час вивчення питання про пособництво у триваючих злочинах.

Розглянуті вище питання ставали предметом досліджень досить часто. Проте у вченні про триваючі злочини є й такі питання, які розглядалися у порівняно невеликій кількості публікацій. Одне з них — право особи на необхідну оборону від триваючих суспільно небезпечних посягань. Тут можна згадати, наприклад, статтю Р. Ахметшина й Е. Гафурової. Зазначаючи, що момент закінчення права на захист правоохоронюваних інтересів (при необхідній обороні) має пов'язуватися з фактичним закінченням злочину²⁴⁹, і визнаючи захоплення заручників триваючим злочином²⁵⁰, який починається з моменту вчинення однієї з дій, вказаних у диспозиції ст. 206 КК РФ (захоплення або тримання особи як заручника), і триває протягом усього періоду часу, аж поки заручники не будуть звільнені²⁵¹, учені роблять висновок про те, що «...триваючий характер такого злочину дозволяє говорити про наявність посягання, яке розглядається, і, відповідно, про можливість застосування норми про необхідну оборону *протягом усього періоду утримання захоплених як заручники осіб*» (курсив наш. — О. О.)²⁵².

Питання, про яке йде мова, порушувалося і Т. М. Данилюк. Так, пропонуючи розмежовувати нормативний та фактичний момент закінчення злочину (не обов'язково триваючого. — О. О.), дослідниця зазначає, що таке розмежування має значення, зокрема, для визначення меж необхідної оборони (курсив наш. — О. О.)²⁵³. Саме фактичний момент закінчення злочину, на думку Т. М. Данилюк, має значення для встановлення наявності підстав для необхідної оборони²⁵⁴. Очевидно, мається на увазі, що право на необхідну оборону зберігається в особи і після того моменту, з якого вчинюване щодо неї (чи іншої особи і т. д.) суспільно небезпечне посягання містить необхідні та достатні ознаки складу злочину, передбаченого в Особливій частині КК України, якщо посягання продовжується

²⁴⁹ Ахметшин Р. Момент окончания длящегося преступления (на примере захвата заложников) / Рустэм Ахметшин, Эльмира Гафурова // Уголовное право. — 2007. — № 2. — С. 10.

²⁵⁰ Там само. — С. 10.

²⁵¹ Там само. — С. 11.

²⁵² Там само. — С. 11.

²⁵³ Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данилюк Тетяна Миколаївна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2009. — С. 9. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dtmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

²⁵⁴ Там само. — С. 6, 13.

і далі. Моментом припинення права на захист є момент фактичного закінчення такого посягання.

Схожі роз'яснення були надані Пленумом Верховного Суду РФ у постанові «Про застосування судами законодавства про необхідну оборону і заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила злочин» № 19 від 27 вересня 2012 року. Так, в абзаці першому пункту 5 цієї постанови сказано, що стан необхідної оборони може бути викликаний і суспільно небезпечним посяганням, що має триваючий характер (наприклад, незаконне позбавлення волі, захоплення заручників); право на необхідну оборону у цих випадках зберігається до моменту закінчення такого посягання²⁵⁵. Очевидно, під *закінченням посягання* слід розуміти фактичне завершення посягання (коли далі воно вже не вчиняється). Ця думка чітко сформульована в абзаці другому того ж пункту Постанови: «У випадку вчинення передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу... діянь, у яких юридичні і фактичні моменти закінчення посягання не збігаються, право на необхідну оборону зберігається до моменту фактичного закінчення посягання»²⁵⁶.

Т. Ю. Орешкіна вважає роз'яснення про оборону від триваючих посягань, сформульоване в п. 5 Постанови, «вельми корисним для практики», зазначаючи далі, що, незважаючи на розрив у часі між моментами юридичного і фактичного закінчення посягання, який (розрив. — О. О.) може бути дуже тривалим, потерпілий зазнає негативний суспільно небезпечний вплив протягом всього періоду часу, тому і наділений правом на необхідну оборону до фактичного закінчення посягання²⁵⁷.

Таким чином, позицію про те, що необхідна оборона від триваючих суспільно небезпечних посягань можлива не тільки до моменту, коли у діях того, хто посягає, міститиметься склад закінченого злочину, але й пізніше — до моменту завершення такого посягання, можна вважати в основному загальноприйнятною.

Ще одним питанням, яке порушується у наукових публікаціях порівняно нечасто, є питання про порядок призначення покарання (за правилами про сукупність злочинів чи правилами про сукупність

²⁵⁵ О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 19 от 27 сентября 2012 г. – С. 3–4. – Режим доступа: http://www.suprcourt.ru/Show_pdf.php?Id=8168.

²⁵⁶ Там само. – С. 4.

²⁵⁷ Орешкина Т. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 сентября 2012 г. № 19 «О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление» // Уголовное право. – 2013. – № 2. – С. 25.

вироку) у разі вчинення двох злочинів, один із яких є триваючим, за умови, що триваючий злочин був розпочатий до, а завершений після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання, призначеного за цим вироком. Дане питання розглядалося, наприклад, у роботах В. Белоконоєва²⁵⁸, Г. І. Бушуєва²⁵⁹, І. О. Зінченко та В. І. Тютюгіна²⁶⁰, у дисертації Н. М. Крупської²⁶¹. При цьому можна стверджувати про однаковість авторів у тому, як має вирішуватися питання, що розглядається: покарання слід призначати за правилами про сукупність вироків. Проте зазначену проблематику не можна вважати вже вичерпаною. Так, суди першої інстанції, навпаки, у разі, коли злочин почався до, а завершився після постановлення вироку за інший злочин, призначали покарання за сукупністю злочинів, що, на думку Верховного Суду України, є *неправильним застосуванням кримінального закону* і тому призводило до скасування винесених вироків²⁶². Таким чином, хоча розглянуте питання і є в основному вирішеним, однак вимагає подальшого дослідження, а відповідь на нього потребує додаткової аргументації.

У вченні про триваючі злочини є також низка «дрібніших» питань. Так, Н. Ф. Кузнецова вважала за необхідне звернути увагу на ту обставину, що готування і замах можливі лише до вчинення першого акту ухилення від виконання обов'язків (з цього моменту, як

²⁵⁸ *Белоконов В.* Проблеми початку нарахування строків давності за довготривалими злочинами // *Юридичний вісник України.* – 1999. – № 39 (30 верес. – 6 жовт.). – С. 25–26.

²⁵⁹ *Бушуев Г. И.* Совещание судей при постановлении приговора / Г. И. Бушуев. – М., 1988. – С. 97–99.

²⁶⁰ *Зінченко І. О.* Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 70–71.

²⁶¹ *Крупская Н. Н.* Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Крупская Надежда Николаевна. – Ростов н/Д., 2007. – С. 77–78, 103–104.

²⁶² *Ухвала* колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 липня 2009 р. (витяг) // *Вісник Верховного Суду України.* – 2009. – № 10. – С. 25; *Ухвала* колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 червня 2010 р. (витяг) // *Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2010 рік : офіц. вид.* / [упоряд.: П. П. Пилипчук, Є. І. Овчинніков]; відп. ред. П. П. Пилипчук. – К., 2012. – С. 100–101.

У судових рішеннях мова йшла про такий злочин, як ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України). Не вирішуючи наперед питання про те, є цей злочин триваючим чи ні, водночас вважаємо за можливе послатися для прикладу на дані судові рішення, оскільки зазначений злочин у будь-якому випадку вчиняється протягом певного проміжку часу, а не одномоментно, що має значення при виборі кримінально-правової норми, яка підлягає застосуванню при призначенні покарання (ст. 70 чи ст. 71 КК України).

випливає з роботи дослідниці, триваючий злочин є закінченим. — *О. О.*)²⁶³; Т. М. Данилюк, говорячи про розмежування нормативного та фактичного моментів закінчення злочину, зазначала, що це розмежування має значення у тому числі і для вирішення питання про добровільну відмову²⁶⁴; з особливостями триваючих злочинів пов'язана специфіка застосування закону про амністію. Не заперечуючи важливості правильного застосування закону в кожній із наведених ситуацій, водночас вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що дослідження перших двох питань виходить за межі теми цієї монографії: зазначені питання не мають специфіки, обумовленої особливостями триваючих злочинів. Відповідь на третє питання була надана у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів»²⁶⁵, а згодом — у Законі України «Про застосування амністії в Україні» (ч. 1 ст. 5 чинної редакції Закону)²⁶⁶. Разом з тим про застосування амністії до триваючих злочинів сказано мало: очевидно, презюмується зрозумілість правильної відповіді на це питання. Але ця «очевидність» має бути обґрунтованою.

Таким чином, під час дослідження триваючих злочинів учені порушували достатньо велику кількість питань, відповідаючи на які, слід враховувати особливості зазначених злочинних діянь. Деякі з цих питань все ще вирішуються суперечливо. До них належать, зокрема, питання про місце триваючих злочинів у системі інститутів кримінального права, про застосування давності стосовно триваючих злочинів, про застосування до особи, що вчинила триваючий злочин, закону про кримінальну відповідальність і закону

²⁶³ Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений // Уголовное право. — 2000. — № 1. — С. 32.

²⁶⁴ Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Данилюк Тетяна Миколаївна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2009. — С. 9. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dtmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

²⁶⁵ Об условиях применения давности и амнистии к длЯщимся и продолжаемым преступлениям: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924–1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1946. — С. 81; Об условиях применения давности и амнистии к длЯщимся и продолжаемым преступлениям: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924–1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. — М., 1987. — С. 478.

²⁶⁶ Про застосування амністії в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80/print1382715665364362>.

про амністію, які набрали чинності після початку, але до завершення такого злочину, про призначення покарання у випадку, якщо триваючий злочин розпочався до, а завершився після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком, про вплив тривалості триваючих злочинів на ступінь їх суспільної небезпечності. Необхідність вирішення цих питань і обумовлює логіку подальшого викладу матеріалу даної монографії.

Висновки до першого розділу

У законодавстві Російської імперії категорія «злочини, що безперервно продовжуються» («триваючі злочини») вперше була закріплена в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року, хоча на окремі особливості злочинів, що вчиняються протягом тривалого часу, зверталася увага і раніше.

В Уложенні про покарання (в усіх чотирьох редакціях), а також у Кримінальному уложенні 1903 року про триваючі злочини згадувалося у зв'язку з визначенням порядку обчислення строків давності щодо даних діянь. Інших загальних особливостей застосування закону щодо цих злочинів ні в Уложенні про покарання, ні в Кримінальному уложенні встановлено не було.

У доктрині кримінального права XIX — початку XX століття для позначення триваючих злочинів використовувалася різна термінологія (злочини, що (безперервно) продовжуються, триваючі злочини, продовжувані злочини), хоча і в Уложенні про покарання, і в Кримінальному уложенні вживався один термін: «злочини (злочинні діяння), що безперервно продовжуються». Водночас у наукових та інших публікаціях спостерігалася тенденція до використання терміна «триваючі злочини».

Протягом вказаного періоду вченими досліджувалися поняття й ознаки триваючих злочинів, ставилося питання про розмежування даних злочинних діянь і сукупності злочинів (по-перше), злочинів простих, одиничних, миттєвих (по-друге) та продовжуваних злочинів (по-третє). Крім того, були окреслені деякі випадки, застосування закону в яких має певну специфіку стосовно злочинів, які можуть вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. Серед усіх цих випадків найбільше уваги приділялося питанню про застосування інституту давності.

Наприкінці 1920-х років особливості триваючих злочинів були розкриті у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів». У цій постанові було сформульоване «класичне»

визначення триваючого злочину, зміст якого був збережений і під час внесення змін до Постанови у 1963 році. Тому, навіть незважаючи на серйозну критику зазначеного визначення у радянські часи, можна говорити про те, що з 1929 року розпочався новий — сучасний — етап історії триваючих злочинів.

У XX — на початку XXI століття було розширене коло питань, які порушувалися ученими при дослідженні триваючих злочинів, хоча продовжувалося також вивчення «традиційних» питань. Серед нових — питання про застосування нового закону про кримінальну відповідальність до даних злочинів, співучасть у триваючих злочинах, особливості реалізації права на необхідну оборону від триваючих суспільно небезпечних посягань та інші.

На даний час не усі аспекти вчення про триваючі злочини досліджені однаково повно, деякі з них вирішені суперечливо. Це стосується насамперед поняття, ознак та переліку триваючих злочинів, місця триваючих злочинів у системі кримінального права, взаємозв'язку тривалості триваючих злочинів і ступеня їх суспільної небезпечності, а також низки питань про застосування закону до триваючих злочинних діянь (нового закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію, норми КК України про призначення покарання за сукупністю вироків, а також інституту давності та положень закону про пособництво у злочині). Вирішенню зазначених питань присвячені другий і третій розділи монографії.

ТРИВАЮЧІ ЗЛОЧИНИ У ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

2.1. Поняття та ознаки триваючих злочинів

Л. І. Спиридонов, досліджуючи соціальну обумовленість кримінально-правової заборони, стверджував: «Визнання діяння кримінальним лише в силу його заборони кримінальним законом означає, що автори цієї тези явно чи неявно заперечують соціальну обумовленість посягань на суспільний порядок і об'єктивне існування злочинного поза і незалежно від будь-якої свідомості, у тому числі і від свідомості та волі законодавця»²⁶⁷. Підсумовуючи, автор зазначає, що «злочин (і злочинність) існує об'єктивно — до, поза і незалежно від якої б то не було оцінки законодавця. Його (злочину. — О. О.) об'єктивна соціальна сутність така, що він може заподіяти реальну шкоду суспільству, і тому така, що відповідає цій сутності, правова природа діяння, яке завдає шкоду, робить необхідним і можливим його офіційну юридичну заборону як злочину...»²⁶⁸.

Цей висновок Л. І. Спиридонова О. І. Коробєєв назвав «правильним, хоч і таким, що здається парадоксальним»²⁶⁹. Сам же О. І. Коробєєв, неначе пояснюючи зазначений висновок, пише:

²⁶⁷ Спиридонов Л. И. Социология уголовного права : монография / Л. И. Спиридонов. — М., 1986. — С. 98.

²⁶⁸ Там само. — С. 103. Погоджуючись у цілому з Л. І. Спиридоновим, водночас вважаємо, що «до, поза і незалежно від якої б то не було оцінки законодавця» існує *не злочин, а дія чи бездіяльність (певний вид поведінки)* людини. Але таку поведінку можна називати злочином тільки тоді, коли вона буде *передбачена у законі про кримінальну відповідальність*, тобто коли вона *отримає відповідну законодавчу оцінку*. Тому злочин як *передбачене Кримінальним кодексом діяння існує після, в межах* (на противагу «поза») і *залежно від оцінки законодавця*. Можливо, саме це і мав на увазі Л. І. Спиридонов.

²⁶⁹ Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. — Владивосток, 1987. — С. 65.

«Так відбувається тому, що ще до заборони суспільно небезпечної поведінки законом вона (поведінка. — *О. О.*) уже склалася як така в ході природно-історичного розвитку. Кримінально-правова заборона, відображаючи об'єктивні потреби суспільства у боротьбі з даними негативними явищами, відіграє роль соціального замовлення. Вона (заборона. — *О. О.*) може бути успішно реалізована за тієї неодмінної умови, якщо такі, що існують об'єктивно, потреби суспільства у кримінально-правовому регулюванні, пройшовши через волю законодавця, адекватно відобразяться в оцінці тих або інших діянь як злочинних та кримінально караних»²⁷⁰.

Ідея про соціальну обумовленість закону про кримінальну відповідальність (кримінального закону) неодноразово порушувалася й іншими авторами. Так, позиції радянських криміналістів з даного питання (висловлені у роботах 70–80-х років ХХ століття) проаналізував *О. О. Пащенко*²⁷¹. Досліджується це питання і в сучасних наукових працях, у яких звертається увага на те, що *закон про кримінальну відповідальність є соціально обумовленим* (такої думки дотримуються, зокрема, *Д. О. Балобанова*²⁷², *В. І. Борисов*²⁷³, *М. І. Панов*²⁷⁴, *О. О. Пащенко*²⁷⁵, *В. Я. Тацій*²⁷⁶, *П. Л. Фріс*²⁷⁷).

²⁷⁰ *Коробеев А. И.* Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: монография / А. И. Коробеев. – Владивосток, 1987. – С. 65.

²⁷¹ *Пащенко О. О.* Дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських криміналістів 70-х рр. ХХ ст. // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х., 2010. – Вип. 19. – С. 30–35; *Пащенко О. О.* Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських правознавців першої половини 80-х років ХХ ст. // Проблеми законності: акад. зб. наук. пр. – Х., 2010. – Вип. 109. – С. 157–164.

²⁷² *Балобанова Д. О.* Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – О., 2007. – С. 56, 58, 62 та ін.

²⁷³ *Борисов В. І.* Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. – Х., 2008. – Вип. 15. – С. 72.

²⁷⁴ *Панов М. І.* Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 11–12 жовт. 2012 р. / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін.]. – Х., 2012. – С. 27.

²⁷⁵ *Пащенко О. О.* Соціальна зумовленість закону про кримінальну відповідальність: загальні питання // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. – Х., 2008. – Вип. 96. – С. 122.

²⁷⁶ *Тацій В. Я.* Стабільність та динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 11–12 жовт. 2012 р. / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін.]. – Х., 2012. – С. 8.

²⁷⁷ *Фріс П. Л.* Кримінально-правова політика України [Електронний ресурс]:

Враховуючи сказане, підтримуємо І. О. Зінченко та В. І. Тютюгіна, які, виходячи з позиції про соціальну обумовленість закону про кримінальну відповідальність, розкривають соціальну обумовленість встановлення у законі відповідальності за вчинення триваючих злочинів: «Соціальна сутність триваючого злочину полягає в об'єктивній спроможності людини до здійснення поведінки, яка може тривати певний проміжок часу, не припиняючись. У тих випадках, коли ця поведінка є суспільно небезпечною і здатною спричинити шкоду, законодавець її криміналізує, створюючи склади триваючих злочинів, в яких закріплює особливості таких безперервних діянь. Отже, триваючий злочин — це не штучна юридична конструкція, а відображення поведінки людини, що має місце в реальній дійсності»²⁷⁸. Тому дослідження ознак триваючих злочинів і вирішення питання про те, які з діянь, передбачених у КК України, мають бути віднесені до триваючих, з'ясування низки інших питань, пов'язаних з особливостями злочинів, що розглядаються, — це не безпредметна дискусія. Крім того, висновок про соціальну обумовленість криміналізації триваючих діянь дає підстави для ще одного твердження: про *скорочення* переліку триваючих злочинів можна говорити лише у тому розумінні, що окремі з діянь були включені до кола триваючих *помилково* (у зв'язку із, наприклад, неправильним розумінням змісту закону про кримінальну відповідальність), але заперечувати триваючий характер тих злочинів, які саме такими насправді і є, та, відповідно, виключати їх з переліку триваючих *просто заради скорочення цього переліку* не можна.

У підрозділі 1.2, присвяченому історії триваючих злочинів, було показано, що деякі дослідники для характеристики зазначених суспільно небезпечних діянь використовували категорію «злочинний стан». Наприкінці 1920-х років ця ідея була підтримана у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР: «...злочини, які носять назву триваючих, характеризуються тривалим злочинним станом, тобто безперервним здійсненням складу певного злочинного діяння. Цей злочинний стан може виникнути у результаті якоїсь дії... або настати через невчинення дій, визначених законом під страхом кримінальної відповідальності. Отже, триваючий злочин можна визначити як дію, що тягне за собою безперервно здійснюваний злочинний стан, або ж як тривале невчинення дій, що вимагаються

автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – С. 11. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2005/05fplppu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.

²⁷⁸ Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 59– 60.

законом під страхом кримінального переслідування» (абзац другий пункту першого)²⁷⁹.

14 березня 1963 року у Постанову були внесені зміни. Відтепер позиція Пленуму Верховного Суду СРСР щодо поняття триваючого злочину полягала у такому: «...злочини, які іменуються триваючими, характеризуються безперервним здійсненням складу певного злочинного діяння. Триваючий злочин починається з якоїсь злочинної дії... або з акту злочинної бездіяльності... Отже, триваючий злочин можна визначити як дію або бездіяльність, поєднану з наступним тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом під загрозою кримінального переслідування»²⁸⁰. Як бачимо, Пленум відмовився від словосполучення «злочинний стан» стосовно характеристики триваючих злочинів. У зв'язку з цим постає питання про те, наскільки обґрунтованою була така відмова і чи варто у наш час реанімувати категорію, що розглядається²⁸¹.

У період часу, коли Постанова діяла у першій редакції, учені неодноразово критикували позицію Пленуму щодо використання поняття «злочинний стан». Так, Н. Ф. Кузнецова з цього приводу зазначала: «Вираз «злочинний стан», хоча і створює певну образність у характеристиці триваючого злочину, однак у цілому для цього визначення невдалий»²⁸². Такої ж думки дотримувався і М. Д. Дур-

²⁷⁹ *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям* : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924– 1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М., 1946. – С. 81.

²⁸⁰ *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям* : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924– 1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. – М., 1987. – С. 477.

²⁸¹ Словосполучення «злочинний стан» при дослідженні триваючих злочинів в останні роки використовують, наприклад, Т. Г. Черненко (2001 рік) (*Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. – Кемерово, 2001. – С. 26), В. Г. Шуміхін (2010 рік) (*Шумихин В. Признаки длящегося преступления* // Уголовное право. – 2010. – № 2. – С. 95), Д. М. Молчанов (2011 рік) (*Молчанов Д. М. Делящиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости* // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). – 2011. – № 4. – С. 747, 752), А. А. Вознюк (2011 рік) (*Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України* // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – О., 2011. – С. 64) та інші автори.

²⁸² *Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности* / Н. Ф. Кузнецова. – М., 1958. – С. 127.

манов²⁸³; «Пленум Верховного суду²⁸⁴ СРСР у постанові від 4 березня 1929 р. «Про умови...» (скорочення наше. — О. О.)... допустив нечіткість у визначенні триваючого злочину. <...> *Правильно* сказано, що триваючий злочин характеризується *безперервним здійсненням складу* певного злочинного діяння, але *неправильно* застосовувати до триваючого злочину невідоме радянському кримінальному праву поняття «злочинного стану» (напівжирний курсив наш. — О. О.)²⁸⁵.

Обережно з порушеного питання висловився М. О. Стручков: «Для позначення триваючого злочину Пленум користується також поняттям «тривалого злочинного стану». Звичайно, *цей вираз* за своїм значенням *нічого спільного не має* з поняттям «злочинного стану», що вживається антропологічною школою. Проте, щоб *уникнути плутанини в поняттях* стосовно триваючих злочинів, ми будемо говорити про *безперервне виконання одного злочину*»²⁸⁶ (напівжирний курсив наш. — О. О.)²⁸⁷. Отже, учений, з однієї сторони, підкреслює, що «злочинний стан» має інший зміст, ніж у це поняття вкладали представники антропологічної школи кримінального права. З другої ж сторони, М. О. Стручков звертає увагу на можливе неправильне розуміння відповідного терміна у визначенні триваючого злочину, а тому зауважує, що у своїй роботі використовуватиме інший зворот.

Такої ж, по суті, позиції дотримувалися О. М. Яковлев і В. М. Кудрявцев. Так, О. М. Яковлев зазначав: «Заперечення викликає... вказівка у макеті підручника з кримінального права (1950 р.)²⁸⁸ на те, що триваючий злочин характеризується «тривалим злочинним станом», бо таке формулювання переносить увагу з *діяння* на *діяча*²⁸⁹. Точніше говорити про те, що «винний опиняється у стані безперервного *вчинення*²⁹⁰ злочину»²⁹¹. А в монографії В. М. Кудряв-

²⁸³ Ця позиція висловлена М. Д. Дурмановим у виносці на с. 54.

²⁸⁴ Так в оригіналі: слово «суд» написано з малої букви.

²⁸⁵ Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. — М., 1955. — С. 54.

²⁸⁶ Цитата взята із виноски на с. 42.

²⁸⁷ Стручков Н. А. Назначение наказания при совокупности преступлений / Н. А. Стручков. — М., 1957. — С. 42.

²⁸⁸ У виносці О. М. Яковлев пише: «См. “Советское социалистическое уголовное право, часть общая” (макет), Госюриздат, 1950, стр. 357. Эту же формулировку воспроизводит Д. Д. Соловьев в работе “Вопросы применения наказания по советскому уголовному праву” (Госюриздат, 1958, стр. 163)» (Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. — М., 1960. — С. 28).

²⁸⁹ У роботі О. М. Яковлева ці слова виділені розрядкою.

²⁹⁰ О. М. Яковлев це слово із цитати виділив розрядкою.

²⁹¹ Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. — М., 1960. — С. 28. У виносці автор посилається

цева читаємо: «Насправді триваючі злочини і «злочинний стан» не мають між собою нічого спільного»²⁹².

У Тлумачному словнику сучасної української мови серед значень слова «стан» наводиться, зокрема, і таке: обставини, умови, в яких хто-небудь, що-небудь перебуває, існує²⁹³. Виходячи з цих міркувань, можна погодитися із думкою про те, що особа опиняється у стані безперервного вчинення *триваючого* злочину. Разом із тим потрібно підтримати Н. Ф. Кузнецову, М. Д. Дурманову, О. М. Яковлеву та В. М. Кудрявцеву у тому, що розкривати особливості триваючого злочину через категорію «злочинний стан» не зовсім правильно. Дійсно, у такому випадку наголос переноситься із суспільного небезпечного діяння на винну особу. Крім того, використання словосполучення «злочинний стан» може призвести до неправильного розуміння сутності триваючих злочинів, а саме: може скластися враження, що ці злочини вчиняються одноразово (одномоментно), після чого особа більше вже нічого не вчиняє, хоча її стан, як результат раніше вчиненого, також визнається злочином і триває далі у часі. Іншими словами, злочинний стан триває незалежно від волі винної особи, яка, проте, має нести за нього відповідальність. Таке розуміння особливостей триваючих злочинів не можна визнати прийнятним.

Категорія «злочинний стан» не додає нічого нового до характеристики ознак триваючих злочинів (незалежно від того, в якому розумінні ця категорія використовується). Тому словосполучення «злочинний стан» взагалі недоцільно використовувати під час розгляду специфіки триваючих злочинів.

Особливість триваючих злочинних діянь розкривається через їхні ознаки, найголовніші з яких були сформульовані у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів». Дійсно, в її преамбулі говориться про те, що «...Верховний суд СРСР

на таку роботу: Герцензон А. А. Квалификация преступлений. – М., 1947. – С. 16. Далі О. М. Яковлев зазначає: «Надо сказать, что впервые характеристика дляшегося преступления как определенного состояния преступника была дана в 1925 году в работе М. Н. Гернета, А. А. Пионтковского, М. М. Исаева, П. И. Люблинского и А. Н. Трайнина – Уголовный кодекс РСФСР, Практический комментарий, «Право и жизнь» 1925 г., стр. 84...» (Яковлев А. М. Совершенство преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. – М., 1960. – С. 28).

²⁹² Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления: монография / В. Н. Кудрявцев. – М., 1960. – С. 94. Поняття злочинного стану учений детально розглядає на сторінках 53–59 монографії.

²⁹³ Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад.: Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко]; за ред. В. С. Калашника. – Х., 2005. – С. 661.

пропонує верховним судам союзних республік... роз'яснення про порядок застосування амністії та давності до злочинів, що мають *тривалий* характер» (курсив наш. — О. О.)²⁹⁴. Означення «тривалий» стосувалося як триваючих злочинів, так і злочинів продовжуваних. Проте у пункті першому Постанови прямо вказувалося на «длительный характер» саме триваючих злочинів (вище наводилися відповідні положення і початкової, і зміненої редакції Постанови).

Другою ознакою триваючих злочинів є безперервність²⁹⁵, третьою — наявність у діяннях особи ознак складу злочину протягом усього часу вчинення триваючого суспільно небезпечного діяння: «Такого роду злочини... характеризуються... *безперервним здійсненням складу певного злочинного діяння*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)²⁹⁶. Зміни, внесені до Постанови у 1963 році, цієї принципової ідеї не торкнулися.

У науці кримінального права (як у радянські часи, так і в пострадянські) триваючі злочини досліджувалися не в одній роботі, автори кожної із яких або підтримували позицію, висловлену у постанові 23-го Пленуму, або пропонували власне бачення особливостей даних злочинів. Н. Ф. Кузнецова, зокрема, вважала, що не можна шукати специфіку триваючого злочину у стадії його виконання. Дії виконання у триваючому злочині *одноразові*, за характером прості (курсив наш. — О. О.)²⁹⁷. І далі: «Специфіка триваючих злочинів виявляється у *стадії настання злочинної шкоди*. Злочинна шкода, одного разу наставши, *триває* потім у часі і просторі, *доки не буде припинена* самим суб'єктом або незалежними від нього

²⁹⁴ *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям*: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924–1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М., 1946. – С. 80; *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям*: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924–1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. – М., 1987. – С. 477.

²⁹⁵ На ту обставину, що у Постанові були передбачені такі характерні ознаки триваючих злочинів, як тривалість і безперервність, вказував також А. М. Ришелюк (*Ришелюк А. Н.* Діящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – С. 40).

²⁹⁶ *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям*: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924–1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М., 1946. – С. 81.

²⁹⁷ *Кузнецова Н. Ф.* Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. – М., 1958. – С. 127.

го обставинами...» (напівжирний курсив наш. — О. О.)²⁹⁸. Звідси можемо зробити висновок про те, що, на думку Н. Ф. Кузнецової, ознаками триваючих злочинів є, по-перше, *особливий характер злочинної шкоди*, яка настає внаслідок вчинення зазначених суспільно небезпечних діянь, і, по-друге, тривалість цієї шкоди у часі. Можна припустити, що ще однією ознакою є *безперервність* існування злочинної шкоди, хоча сама дослідниця прямо про це не зазначала.

Точку зору, близьку до висловленої Н. Ф. Кузнецовою, обґрунтовує також О. М. Яковлев, який пише, що особливістю триваючого злочину (порівняно з продовжуваними і складеними злочинними діяннями) є особливий характер наслідку, котрий (тобто наслідок. — О. О.) триває (продовжується) у часі аж до його припинення. Акт, дія *уже вчинені суб'єктом* (винний позбавив потерпілого волі, ухилився від відбування військової повинності і т. п.), а наслідок цього акту триває невизначено довгий час. *Особа не здійснює будь-яких повторних дій*, як це має місце при продовжуваному злочині, але злочин триває у часі (курсив наш. — О. О.)²⁹⁹. Як бачимо, О. М. Яковлев дотримувався тієї думки, що тривалість триваючого злочину обумовлена не тривалістю власне суспільно небезпечного діяння, а тривалим часом існування наслідку цього діяння. Однак у такому випадку характеристика триваючого злочину буде суперечливою: з одного боку, винний *не здійснює будь-яких повторних дій* і в часі триває лише наслідок вчиненого цією особою, а з іншого боку, оскільки *злочин триває у часі*, то виконується повністю об'єктивна сторона складу злочину. Не зовсім переконливим виглядає також твердження про те, що наслідок існує тривалий час уже після закінчення діяння: тоді втрачається «рушійна сила», яка спричинила цей наслідок, і, значить, наслідок стає «самодостатнім» — самостійно відтворюється. Думається, цей висновок передчасний. З цих же причин не можна погодитися і з точкою зору Н. Ф. Кузнецової про особливості триваючих злочинів.

Децю в іншому вбачав специфіку триваючих злочинів В. М. Кудрявцев (монографія 1960 року, коли діяла початкова редакція постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР): «Кожний триваючий злочин починається з акту активної злочинної дії... або з акту злочинної бездіяльності... котрий дає закінчений склад (злочину. — О. О.). Однак тривалість цих злочинів (дезертирства, незаконного зберігання зброї, участі в озброєній банді і т. д.) утворюється *не за рахунок початкового акту, а за рахунок наступної без-*

²⁹⁸ Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. — М., 1958. — С. 128.

²⁹⁹ Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. — М., 1960. — С. 27–28.

діяльності... Сутність цієї бездіяльності полягає у тому, що винний не виконує конкретного обов'язку — повернутися у військову частину, здати зброю органам влади і т. д. Таким чином, в основі триваючого злочину лежить невиконуваний особою правовий обов'язок, який виник у зв'язку з її (тобто особи. — О. О.) вчинком...» (напівжирний курсив наш. — О. О.)³⁰⁰. Такої ж позиції щодо особливостей триваючих злочинів учений дотримувався й пізніше: у роботах 1963 року³⁰¹, 1972 року³⁰² і 1999 року³⁰³ видання. Підхід, близький до того, що підтримувався В. М. Кудрявцевим, знайшов відображення у другій (1963 року) редакції постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР.

Цікаво, що дана ідея була сприйнята кримінальним законодавством деяких пострадянських країн. Так, у ч. 4 ст. 23 КК Латвійської Республіки сказано: «...триваючим злочинним діянням визнається безперервне здійснення складу одного злочинного діяння... поєднане з наступним тривалим невиконанням обов'язків, які закон під загрозою кримінального переслідування покладає на винну особу» (курсив наш. — О. О.)³⁰⁴. А відповідно до ч. 4 ст. 32 КК Республіки Узбекистан триваючим є злочин, який полягає у тривалому невиконанні обов'язків, що (невиконання. — О. О.) характеризує безперервне здійснення складу одного... злочину (курсив наш. — О. О.)³⁰⁵.

На думку М. І. Блум, з точкою зору В. М. Кудрявцева щодо особливостей триваючих злочинів «...можна погодитися тільки частково»³⁰⁶. «Правий В. М. Кудрявцев, — зазначає дослідниця, — у питанні про те, що тривалість триваючих злочинів утворюється не за рахунок початкового акту (дії або бездіяльності), а за рахунок наступної поведінки винного, і неправий, коли стверджує, що наступна поведінка є «бездіяльністю, яка продовжується». Вона

³⁰⁰ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления : монография / В. Н. Кудрявцев. — М., 1960. — С. 94–95.

³⁰¹ Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. — М., 1963. — С. 307–308.

³⁰² Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. — М., 1972. — С. 308.

³⁰³ Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2004 [має бути 1999]. — С. 264–265.

³⁰⁴ Уголовный кодекс Латвийской Республики : принят 8 июля 1998 г. ; введен в действие с 1 апр. 1999 г. ; с изм. и доп. на 1 авг. 2001 г. / науч. ред. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой ; пер. с латыш. А. И. Лукашова. — СПб., 2001. — С. 64.

³⁰⁵ Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс] : утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сент. 1994 г. № 2012-ХІІ. — С. 11. — Режим доступа : <http://www.parliament.gov.uz/upload/files/laws/UGKODEKS.pdf>.

³⁰⁶ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 85.

(поведінка. — *О. О.*) може бути і дією, що продовжується у часі... Крім того, ...ситуація, коли вчинок людини породжує певний правовий обов'язок (правовий обов'язок є наслідком вчинку людини. — *О. О.*), виникає не тільки при триваючих злочинах. <...> Тому у пропонуванні В. М. Кудрявцевим варіант вирішення цього спірного питання слід внести деякі корективи. Правильним слід визнати таке рішення: в основі триваючого злочину лежить невиконуваний особою протягом тривалого часу правовий обов'язок не порушувати кримінально-правову заборону або, навпаки, вчиняти обумовлені кримінально-правовою нормою дії»³⁰⁷.

Потрібно також сказати, що, як вважає М. І. Блум, «...тривалий характер... (триваючого. — *О. О.*) злочину утворюється за рахунок особливостей самого діяння (дії або бездіяльності), іншими словами, є ознакою... діяння, а не його наслідків» (курсив наш. — *О. О.*)³⁰⁸. Дослідниця доходить такого висновку: «...особливістю триваючого злочину є саме та обставина, що здійснений діянням... склад певного злочину не просто продовжується у часі, а безперервно здійснюється. Триваюче злочинне діяння зводиться до безперервного порушення заборони, яке (порушення. — *О. О.*) зливається в одне ціле. Протягом усього цього періоду часу вчиняється триваючий злочин. Тому дане А. А. Піонтковським визначення триваючого злочину як такого, «де раз здійснений склад злочину безперервно продовжує існувати»³⁰⁹, дещо неточно відображає сутність триваючого злочину. Складається враження, що у діянні особи в певний момент є всі ознаки закінченого складу злочину... які просто зберігаються протягом тривалого часу. Насправді у формі суспільно небезпечної і протиправної дії (або бездіяльності) увесь час втілюється умисел, свідомість і воля винного» (курсив і напівжирний курсив наші. — *О. О.*)³¹⁰.

В останні роки вчені знову і знову повертаються до «класичних» ознак триваючих злочинів, закріплених у Постанові. Так, Т. Г. Черненко, характеризуючи особливості цих суспільно небезпечних діянь, зазначає: «По-перше, триваючий злочин починається з якої-небудь злочинної дії або акту злочинної бездіяльності і вчиняється протягом більш або менш тривалого проміжку часу. <...> По-друге,

³⁰⁷ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 85–86.

³⁰⁸ Там само. — С. 87.

³⁰⁹ Автор посилається на таку роботу: Пионтковский А. А. Учение о преступлении... — С. 638.

³¹⁰ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 87–88.

триваючий злочин виражається у *безперервному здійсненні закінченого складу певного злочинного діяння*. <...> По-третє, триваючий злочин *поєднаний з невиконанням покладених на особу обов'язків*» (курсив наш. — О. О.)³¹¹. Четверта особливість стосується закінчення триваючого злочину, а п'ята — суспільної небезпечності особи, яка вчиняє такі діяння³¹². Так само визначає особливості триваючих злочинів і Т. О. Калініна³¹³.

А. М. Ришелюк, розглядаючи визначення триваючого злочину, сформульоване у змінній (1963 року) редакції Постанови, звертав увагу на те, що при його буквальному розумінні виходить, нібито триваючий злочин завжди ділиться на два елементи: перший, виражений у визначенні словами «дія або бездіяльність», і другий — такий, що завжди йде за першим, — елемент, котрий характеризується як «наступне тривале невиконання обов'язків, покладених на винного під загрозою кримінального переслідування». Вивчення складів, якими забороняється триваюча поведінка, продовжує далі учений, приводить до висновку, що далеко не всі вони можуть бути хоча б теоретично розчленовані на два вищевказані елементи³¹⁴. «...вказівка на два елементи злочинної поведінки... — резюмує автор, — невдала та може призвести до неправильних рішень при розгляді питання про те, які саме склади злочинів слід вважати триваючими»³¹⁵. Не підтримав А. М. Ришелюк також думку про те, що кожний триваючий злочин характеризується «тривалим невиконанням обов'язків, покладених на винного законом під загрозою кримінального переслідування»³¹⁶.

Сам же А. М. Ришелюк запропонував такі ознаки триваючих злочинів: «...постійне здійснення злочинної поведінки; її невизначено тривалий характер...; обов'язкове відображення двох перших ознак триваючого злочину у формулюванні його складу...»³¹⁷. Озна-

³¹¹ Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. — Кемерово, 2001. — С. 26.

³¹² Там само. — С. 26–27.

³¹³ Калініна Т. А. Формы и виды единого преступления и отграничение их от множественности преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Калініна Татьяна Алексеевна. — М., 2005. — С. 48–49.

³¹⁴ Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 36–37.

³¹⁵ Там само. — С. 38.

³¹⁶ Там само. — С. 38–39.

³¹⁷ Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 33.

ку «постійне здійснення злочинної поведінки» науковець розмежує із «безперервним здійсненням» такої поведінки³¹⁸.

Д. М. Молчанов також наголошує на тому, що «...ознакою триваючого злочину не є те, що «дія або бездіяльність поєднана з наступним тривалим невиконанням обов'язків», оскільки ніяких обов'язків, крім обов'язку понести кримінальну відповідальність у рамках кримінально-правових відносин, на злочинця покласти не можна»³¹⁹. І далі: «Суттєвими ж у триваючому злочині є дві ознаки:

— у триваючому злочині усі дії, що складають його об'єктивну сторону, до моменту юридичного закінчення злочину *уже вчинені*, і злочинний стан винного може тривати достатньо довгий час *без яких-небудь інших кримінально-протиправних дій з боку винного*;

— тривалість злочинного стану визначається тим, що існує постійна загроза шкоди охоронюваним кримінальним законом відносинам, яка, будучи реалізована у початковому акті злочинної поведінки... не припиняється аж до закінчення такого злочинного стану...» (курсив наш. — О. О.)³²⁰.

На триваючий і безперервний характер деяких правопорушень звертав увагу І. С. Самощенко³²¹. З цих же позицій виходить С. А. Тарарухін: «Триваючий злочин... характеризується *безперервним* здійсненням посягання, яке починається однією дією і продовжується до ліквідації даного стану» (курсив наш. — О. О.)³²². За образним висловлюванням ученого, триваючий злочин — це злочин, що полягає у дії, розтягнутій у часі³²³. Такої самої, по суті, думки дотримується і Н. А. Мирошніченко: «Триваючий — це одиничний злочин, який, виконуючись шляхом дії або бездіяльності, *безперервно* здійснюється в перебіг *більш-менш довгого часу*» (курсив наш. — О. О.)³²⁴.

³¹⁸ Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 40.

³¹⁹ Молчанов Д. М. Длящиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). — 2011. — № 4. — С. 752.

³²⁰ Там само. — С. 752.

³²¹ Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству / И. С. Самощенко. — М., 1963. — С. 111.

³²² Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике: монография / С. А. Тарарухин. — К., 1995. — С. 22.

³²³ Там само. — С. 188.

³²⁴ Мирошніченко Н. А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. — О., 2009. — Вип. 47. — С. 17.

По-іншому характеризує ознаки триваючого злочину В. Г. Шуміхін: «Перша ознака... полягає у *безперервності* негативного впливу на об'єкт злочину. Суспільні відносини, поставлені під охорону, безперервно порушуються протягом усього часу здійснення триваючого злочину. <...> Другою ознакою... виступає *безперервність* здійснення злочинної дії або бездіяльності... <...> Третьою ознакою... є суб'єктивна ознака — *мета дій злочинця*» (напівжирний курсив і курсив наші. — О. О.)³²⁵.

Думаємо, що названі В. Г. Шуміхіним три ознаки триваючого злочину насправді розкривають тільки дві особливості цих злочинів (хоча про другу з них учений нічого не говорить) — безперервність і тривалість. Дійсно, оскільки триваючий злочин вчиняється *безперервно*, то і (внаслідок цього) *безперервно* здійснюється негативний (злочинний) вплив на охоронювані суспільні відносини. Крім того, «зовнішня» безперервність є відображенням «внутрішнього» (психічного) ставлення винної особи до вчинюваного нею діяння. Тому винний, безумовно, має усвідомлювати безперервність вчинюваного ним діяння. Але таке усвідомлення, скоріше, входить у поняття вини, а не мети. З іншого боку, про безперервність діяння немає необхідності говорити у разі його вчинення протягом порівняно короткого проміжку часу. Тому безперервність передбачає, що діяння вчиняється впродовж достатньо великого часу.

І. О. Зінченко і В. І. Тютюгін виділяють об'єктивні і суб'єктивні ознаки триваючого злочину. До об'єктивних ознак науковці відносять такі: наявність суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, тривалий характер дії чи бездіяльності і безперервність дії чи бездіяльності³²⁶. «Із визначених об'єктивних ознак, — пишуть далі дослідники, — можна зробити висновок щодо *суб'єктивної* ознаки триваючих злочинів: це є діяння, що вчиняються лише з *умисною* формою вини»³²⁷.

І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін розкривають ознаку безперервності, вказуючи на три її прояви: «...по-перше, ...один раз здійснений склад... (триваючого. — О. О.) злочину продовжує безперервно існувати аж до настання обставин, що його усувають. По-друге, особа, *один раз* вчинивши дію (чи бездіяльність), *більше нічого не чинить*, однак *постійно перебуває у певному суспільно небезпечному*, так би мовити, *злочинному стані*. ...по-третє, безперервність не тільки має обумовлюватися характером вчиненого

³²⁵ Шумихин В. Признаки длящегося преступления // Уголовное право. — 2010. — № 2. — С. 95.

³²⁶ Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 61–64.

³²⁷ Там само. — С. 66.

діяння, а й повинна впливати із закону, охоплюватися складом відповідного злочину» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)³²⁸. Учені вважають, що триваючий злочин безперервно триває на стадії закінченого злочину³²⁹.

Слід зауважити, що І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, а також Д. М. Молчанов, характеризуючи особливості триваючих злочинів, між іншим зазначають і про те, що «особа, один раз вчинивши дію (чи бездіяльність), більше нічого не чинить...» (І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін) або «у триваючому злочині усі дії, що складають його об'єктивну сторону, до моменту юридичного закінчення злочину уже вчинені, і злочинний стан винного може тривати достатньо довгий час без яких-небудь інших кримінально-протиправних дій...» (Д. М. Молчанов). Така позиція про невчинення у подальшому будь-яких діянь кореспондує з думками Н. Ф. Кузнецової та О. М. Яковлева про особливості триваючих злочинів. Крім того, тут можна було б провести також паралелі з положеннями як першої, так і другої редакцій постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР. Можна було б згадати й роботи інших авторів.

Вказівка на те, що особа у подальшому не вчиняє будь-яких діянь, для розкриття особливостей триваючих злочинів є не зовсім вдалою. Вона неначе повертає нас «у часи» злочинного стану чи тривалого невиконання обов'язків (або й у більш ранні). Та й відповідний вислів у своїй основі є суперечливим. Так, якщо особа, один раз вчинивши дію (чи бездіяльність), більше *нічого* не чинить (жодного діяння: жодної дії і жодної бездіяльності), то на якій же тоді підставі ми можемо стверджувати, що ця особа вчиняє злочин? Говорячи про невчинення нічого у подальшому, автори, скоріш за все, хотіли звернути увагу на інше — на те, що далі (після досягнення діянням стадії закінченого злочину) триваючий злочин вчиняється ніби по-іншому. І з цим можна погодитися: початок суспільно небезпечного діяння об'єктивної сторони складу багатьох триваючих злочинів депо «не схожий» на наступну «частину» діяння (вчинену після досягнення цим діянням стадії закінченого злочину). Зокрема, незаконне позбавлення волі розпочинається, наприклад, з того, що у приміщенні, в якому перебував потерпілий, були зачинені вікна і двері; у подальшому ж уже нічого не зачиняється, але потерпілий утримується у зазначеному приміщенні. І в такому випадку неначе й справді особа більше нічого не чинить. Однак злочин якраз і полягає у тому, що людина не просто одномоментно була позбавлена волі, а була позбавлена волі деякий

³²⁸ Зінченко І. О. Одиичні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 63– 64.

³²⁹ Там само. — С. 64.

час, протягом якого винний «контролював» становище потерпілого. Саме в цьому контролі й виражається суспільно небезпечне діяння — позбавлення волі. Навіть у ситуації, коли винний, незаконно позбавивши потерпілого волі, не вживає у подальшому жодних заходів для того, щоб позбавлення волі продовжувалося (зокрема, залишає місце, де перебуває потерпілий, не маючи наміру туди повертатися), все ж можемо говорити про згаданий вище контроль: винний усвідомлює, що потерпілий не зможе залишити приміщення без сторонньої допомоги, і розраховує на це, як розраховував на це від самого початку, коли зачиняв приміщення.

Таким чином, у подальшому діяння особи може набувати дешею іншого зовнішнього вираження. Але кримінально-правова оцінка діяння залишається незмінною: у розглянутій ситуації і перший «етап» незаконного позбавлення волі, і наступний оцінюються як незаконне позбавлення волі. І в той же час, як зазначалося, вказівку про те, що після досягнення діянням стадії закінченого триваючого злочину особа більше нічого не чинить, можна зрозуміти й по-іншому, що навряд чи відповідає сутності триваючого злочину (а згадка при цьому про злочинний стан додатково нічого не пояснює). Тому хоча зазначена вказівка і є небезпідставною, вона неприйнятна для розкриття особливостей триваючих злочинів.

На думку І. О. Зінченко та В. І. Тютюгіна, така ознака, як тривале невиконання обов'язків, покладених на винного законом під загрозою кримінального переслідування, «...дешею звучує поняття триваючого злочину, тому що розповсюджується лише на випадки актів бездіяльності, з яких може починатися цей злочин. <...> Більшість триваючих злочинів починаються, як правило, з бездіяльності... Однак окремі триваючі злочини починаються з акту дії, якому не передували покладені на особу обов'язки»³³⁰. <...> У цих випадках йдеться не про тривале невиконання обов'язків, а про тривале порушення встановленої кримінальним законом заборони»³³¹.

З принциповою ідеєю, сформульованою у наведеному висловлюванні (а саме: триваючий злочин може вчинятися не тільки у

³³⁰ У виносці вчені пишуть: «Як слушно зазначає Ю. В. Баулін, початком вчинення триваючого злочину є момент вчинення особою дії (наприклад, прийняття на зберігання вогнепальної зброї) або бездіяльності (наприклад, невиконання обов'язку сплатити податок), з якого починається так званий «злочинний стан» особи». (Посилання на: *Кримінальне право України. Загальна частина* : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010. – С. 245) (Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 65).

³³¹ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 64–65.

формі бездіяльності, але й у формі дії), слід погодитися. Однак твердження про те, що триваючі злочини полягають або у тривалому невиконанні обов'язків, покладених на особу кримінальним законом, або у тривалому порушенні встановленої кримінальним законом заборони, є недостатньо аргументованим. Дійсно, звороти «тривале невиконання обов'язків, покладених на особу кримінальним законом...» та «тривале порушення встановленої кримінальним законом заборони» не розкривають специфіки триваючих злочинів: якщо вже говорити про те, що злочин полягає у невиконанні обов'язків чи в порушенні заборони, то ці характеристики можна було б поширити і на нетриваючі злочини. Тому зазначені звороти є неприйнятними для визначення триваючих злочинів.

У КК Грузії, як і в КК Республіки Молдова, наголошується на безперервності триваючого злочину. При цьому зроблена спроба відійти від визначення, запропонованого у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР. Так, у ч. 1 ст. 13 КК Грузії встановлено, що триваючим є злочин, вчинення якого починається дією або бездіяльністю і який потім здійснюється безперервно³³². А у КК Республіки Молдова наголошується не просто на безперервності триваючого злочину, а й, крім того, на вчиненні його протягом невизначеного часу (ст. 29 КК Республіки Молдова): триваючим злочином визнається діяння, яке характеризується *безперервним вчиненням злочинної діяльності протягом невизначеного часу* (курсив наш. — О. О.)³³³.

Таким чином, до сьогоднішнього дня все ще відсутнє єдине розуміння особливостей триваючих злочинів, хоча при цьому в окремих випадках можна говорити про те, що позиції учених (а також підходи, відображені у Кримінальних кодексах деяких держав) є близькими між собою (це, зокрема, стосується тривалості та безперервності триваючих злочинів). Водночас привертає увагу та обставина, що, досліджуючи особливості (специфіку) триваючих злочинів і називаючи при цьому ті чи інші ознаки даних діянь, автори неначе «забувають» про те, що вивчається саме злочин, а не інше правопорушення. Але ж триваючі злочини, крім ознак, які визначають їх специфіку, наділені й усіма ознаками, притаманними

³³² Уголовный кодекс Грузии : принят 22 июля 1999 г. ; введен в действие с 1 июня 2000 г. ; с изм. и доп. на 1 дек. 2001 г. / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. В. И. Михайлова ; обзор. ст. О. Гамкредидзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили. — СПб., 2002. — С. 91–92.

³³³ Уголовный кодекс Республики Молдова / пер. с молд. А. И. Лукашова. — СПб., 2003. — С. 56 (цит. за: Куличенко Н. Н. Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Куличенко Наталья Николаевна. — Омск, 2006. — С. 51).

будь-якому злочину. Тому ознаки триваючого злочину можуть бути поділені на *загальні і спеціальні (особливі)*.

Загальні — це такі ознаки, які властиві будь-якому злочину (а отже, й триваючому). Ці ознаки не характеризують діяння як триваюче, але характеризують його як злочинне. Тому дані ознаки не дають можливості відрізнити злочин *триваючий* від *нетриваючого*, але дозволяють відрізнити триваюче злочинне діяння від триваючого діяння, яке злочином *не вважається* (а є, наприклад, адміністративним правопорушенням або триваючим суспільно небезпечним діянням, що вчиняється особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність). Загальними ознаками триваючих злочинів є *суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, винність, караність і суб'єктність* (вчинення належним суб'єктом).

Спеціальні (особливі) ознаки підкреслюють специфіку саме *триваючих* діянь (злочинів) і дозволяють вирішити питання про те, є певне діяння (в тому числі й злочинне) триваючим чи не є. Ці ознаки, таким чином, характеризують (визначають) діяння *лише як триваюче*, але взагалі не характеризують його як злочинне. Тому ознаки, що розглядаються, *однаковою мірою* притаманні як триваючим злочинам, так і триваючим незлочинним діянням; зазначені ознаки дозволяють відрізнити *триваюче* діяння від *нетриваючого*, проте не дозволяють відрізнити злочинне діяння від незлочинного.

Виходячи з наведених міркувань, не можемо погодитися із думкою про те, що ознакою триваючого злочину (спеціальною ознакою) є діяння (дія або бездіяльність). Будь-який злочин — це діяння. Відповідно, дана ознака має бути віднесена до загальних³³⁴. Не зовсім обґрунтованим вбачається також виділення як окремих ознак форми вини і мети триваючих злочинів. Безсумнівно, зовнішні особливості суспільно небезпечного діяння повинні отримати *адекватне* внутрішнє (психічне) відображення. Але точно так само зовнішні прояви особливостей будь-яких інших злочинів

³³⁴ Серед ознак злочину її називають не завжди. Разом з тим, коли вирішується питання про ознаки злочину і їх перелік, учені, очевидно, виходять з того, що ними (ознаками злочину) мають визнаватися *тільки такі властивості* того чи іншого явища, що відбувається у навколишньому світі, які б давали можливість визнати це явище саме злочином. Іншими словами, ознаки злочину є *тільки частиною* властивостей (прикмет, рис, характеристик) вказаного явища. Решта цих прикмет (рис, характеристик), хоча й не визначає зазначене явище як злочин (оскільки притаманна не тільки злочинам), проте так само властива йому й не може розглядатися окремо від нього. Таким чином, зазначені прикмети також можуть бути названі ознаками. Значення ж цих ознак дещо інше — вони використовуються не для того, щоб відрізнити злочин від не-злочину, а для того, щоб охарактеризувати злочин з інших позицій, зокрема, з позиції його зовнішнього прояву.

(нетриваючих) мають співвідноситися із внутрішнім (у психіці винного) відображенням цих особливостей. Отже, форма вини, з якою вчиняється триваючий злочин, тісно пов'язана із зовнішніми особливостями цього діяння і з очевидністю може бути встановлена на їх (зовнішніх особливостей) основі. Тому немає необхідності говорити про форму вини як про спеціальну ознаку триваючого злочину.

Мета злочинів, що розглядаються, може бути різна. При цьому тривалість злочину сама по собі не впливає на формування чи зміну мети. Крім того, мета аж ніяк не обов'язково має полягати у бажанні особи вчиняти злочин протягом тривалого часу — скоріше, зазначене бажання охоплюється умислом винного. Значить, мета вчиняти злочин протягом певного часу не є конструктивною (такою, що впливає на визнання діяння злочинним або на його кваліфікацію) ознакою складу триваючих злочинних діянь. У зв'язку з цим було б неправильно виділяти мету як спеціальну ознаку триваючого злочину.

До спеціальних ознак триваючих злочинів, на нашу думку, слід віднести тривалість і безперервність. Ці ознаки характеризують специфіку вчинення злочинів, про які йде мова (а точніше — особливості суспільно небезпечного діяння об'єктивної сторони складу даних злочинів). Водночас *передбаченість* зазначених ознак складом триваючого злочину (тобто закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність) не повинна визнаватися спеціальною ознакою триваючого злочину. Безумовно, слід погодитися з А. М. Ришелюком, І. О. Зінченко та В. І. Тютюгіним у тому, що особливості триваючих злочинів (постійне здійснення злочинної поведінки і її невизначено тривалий характер (А. М. Ришелюк)³³⁵ або безперервність дії чи бездіяльності (І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін)³³⁶ мають відображатися у формулюванні складу відповідного злочину (охоплюватися складом цього злочину). Водночас *будь-яке діяння є злочинним лише в обсязі, встановленому КК України*. Значить, ознака, що розглядається, — це один з проявів *кримінальної протиправності* триваючих злочинів, і в цьому розумінні вона не має якихось особливостей саме для триваючих злочинних діянь.

Тривалість означає протяжність злочину у часі (так, «длительность» у словнику С. І. Ожегова визначається як «продолжитель-

³³⁵ Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 33; Ришелюк А. Н. Діящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 48.

³³⁶ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 63–64.

ность, протяжение во времени»³³⁷). Тривалість, тривалий, тривати, триваючий — слова, які асоціюються, як правило, з більш-менш великим (некоротким) часовим проміжком. Зокрема, у словнику С. І. Ожегова слово «длительный» тлумачиться як «долго продолжающийся»³³⁸, а «длиться» — значить «происходит на протяжении какого-н[ибудь] времени, продолжаться»³³⁹. У тлумачному словнику В. І. Даля читаємо: «*Длиться*, тянуться, продолжаться... *Длительный*, продолжительный, долгий...»³⁴⁰. У зв'язку з цим підлягає вирішенню питання про мінімальну тривалість триваючого злочину (іншими словами, слід з'ясувати, якою має бути тривалість діяння для того, щоб воно могло визнаватися триваючим, або ж: яка тривалість діяння є достатньою для визнання цього діяння триваючим).

У КК України в окремих випадках час вчинення суспільно небезпечного діяння виступає ознакою основного або кваліфікованого складу злочину. Так, у ч. 1 ст. 407 КК України встановлено відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби тривалістю понад три доби (тривалість діяння — ознака основного складу злочину), у ч. 2 тієї ж статті — у тому числі й за самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби) тривалістю понад десять діб (тривалість діяння — ознака основного складу злочину), а в ч. 3 ст. 407 КК України — за самовільне залишення військової частини тривалістю понад один місяць (тривалість діяння є ознакою кваліфікованого складу злочину). Зрозуміло, що у таких випадках вчинення діяння протягом часу, меншого, ніж вказаний у диспозиції частини статті Особливої частини КК України, означає відсутність у дія (бездіяльності) особи ознак відповідно основного чи кваліфікованого складу злочину.

Водночас для переважної більшості триваючих злочинів у КК України немає вказівки на мінімальний час їх вчинення (наприклад, для злочинів, що полягають у зберіганні тих або інших предметів, зокрема, вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів). Що стосується незаконного зберігання, то відповідно до роз'яснень, нада-

³³⁷ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. — Изд. 10-е, стер. — М., 1973. — С. 154.

³³⁸ Там само. — С. 154.

³³⁹ Там само. — С. 154.

³⁴⁰ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 1. А–З / Владимир Даль. — [Изд. воспроизводит изд. 1955 г., набранное и напечатанное со 2-го изд. (1880–1882 гг.)]. — М., 1989. — С. 440.

них у постановах Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (абзац перший пункту 11)³⁴¹ та «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (абзац сьомий пункту 3)³⁴², відповідальність за таке діяння настає незалежно від його тривалості у часі.

На думку А. М. Ришелюка, сумнівною буде наявність складу зберігання яких-небудь заборонених предметів, якщо таке зберігання не буде тривати скільки-небудь помітного часу³⁴³. І далі: «Проте, що триваючі злочини не можуть вчинятися миттєво, свідчить і судовая практика»³⁴⁴. Дослідник підкреслював: «Навіть такі строки вчинення злочину (один день і три дні. — О. О.) уже виділяють дані випадки з числа одномоментних злочинів, однак набагато більш характерними для триваючих злочинів є строки, які обчислюються тижнями та місяцями»³⁴⁵. Г. В. Тимейко, навпаки, зазначає, що у триваючих злочинах початок і кінець злочинної дії можуть практично збігатися або бути віддаленими у часі³⁴⁶.

Як ілюстрацію слів Г. В. Тимейка, можна навести вирок Нахімовського районного суду міста Севастополя, яким особу було засуджено за придбання, носіння і зберігання вибухових речовин, вчинені за таких обставин:

17 червня 2012 року приблизно о 20 годині 30 хвилин винний, перебуваючи на вул. Перекопській міста Севастополя, придбав шляхом привласнення знайденого, а потім зберігав при собі без передбаченого законом дозволу сумішеву вибухову речовину; пізніше він переніс цю речовину у підвал будинку. Наступного дня у ранковий час винний переніс зазначену вибухову речовину в район зупинки громадського транспорту

³⁴¹ Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квіт. 2002 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02/print1366547688772853>.

³⁴² Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26 квіт. 2002 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02/print1382715665364362>.

³⁴³ Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – С. 42.

³⁴⁴ Там само. – С. 42.

³⁴⁵ Там само. – С. 43.

³⁴⁶ Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко. – Ростов н/Д., 1977. – С. 44.

«Малахів курган». Того самого дня (18 червня) об 11 годині 00 хвилин злочинна діяльність винного була припинена працівниками міліції³⁴⁷. Отже, злочинне діяння тривало близько 14 годин 30 хвилин. При цьому власне зберігання було ще менш тривалим. Однак суд визнав особу винною у тому числі і в зберіганні вибухових речовин. А вироком Слов'янського міськрайонного суду Донецької області особу визнано винною у незаконному зберіганні вогнепальної зброї, тривалість якого становила близько 6 годин 30 хвилин³⁴⁸.

На нашу думку, спроби визначити найменшу тривалість діяння, яка була б достатньою для визнання його триваючим, безперспективні (за винятком випадків, коли тривалість суспільно небезпечного діяння є ознакою основного чи кваліфікованого складу злочину). Дійсно, особливості застосування ряду інститутів кримінального права до триваючих злочинів обумовлені зовсім не цією мінімальною тривалістю, а, навпаки, *достатньо великим* часовим проміжком, протягом якого зазначені злочини *можуть* вчинятися. Водночас для злочинних діянь, що вчиняються *одномоментно* — протягом короткого проміжку часу, — вказаних особливостей у застосуванні Кримінального кодексу, як правило, немає³⁴⁹.

³⁴⁷ Приговор Нахимовского районного суда города Севастополя от 02 октября 2012 года по делу № 2704/6697/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29853413>.

³⁴⁸ Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 17 вересня 2013 року у кримінальному провадженні № 243/8321/13-к (1-кп/243/405/2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33536608>.

³⁴⁹ Цілком зрозуміло, що такі формулювання, як «достатньо великий часовий проміжок» і «короткий проміжок часу», від самого початку сприймаються як дискусійні або й взагалі не сприймаються всерйоз. Так само зрозуміло, що ці формулювання неодмінно спричиняють питання про те, як же можна конкретизувати описані ними хронологічні характеристики злочинного діяння. Але виразити слова «достатньо великий» чи «короткий» (проміжок часу) у певній кількості хвилин, годин чи діб неможливо. Коли говоримо, що злочин може вчинятися протягом *достатньо великого* проміжку часу, то маємо на увазі, що від початку і до завершення злочинного діяння спливає такий час, що впродовж нього може змінитися (і навіть не один раз) закон про кримінальну відповідальність, яким передбачене діяння винної особи, особа може вчинити ще один злочин (або й кілька злочинів) і за цей новий злочин буде засуджена; тривалість зазначеного часового проміжку може бути співмірною зі строками давності і т. д. «Кожний вчинок, – зазначали М. І. Блум й А. О. Тилле, – має початок і кінець, він (вчинок. – О. О.) може повністю охоплюватися одним законом, але може бути і так, що діяння триває настільки довго, що може відбутися зміна двох або більше законів...» (курсив наш. – О. О.) (Блум М. І. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. – М., 1969. – С. 35). Іншими словами, *достатньо великий* проміжок часу – це проміжок часу такої тривалості, за якої «довкола» триваючого злочину вже відчутно, суттєво (так, що можемо побачити, так, що це має значення при, зокрема, застосуванні КК України) змінюється реаль-

Та обставина, що у даній конкретній ситуації діяння вчинялося недовго (незалежно від причин), не є підставою для визнання його одномоментним. Висновок про те, є злочин триваючим чи ні, має стосуватися *не окремо взятого, а усіх* суспільно небезпечних діянь, передбачених однією і тією ж кримінально-правовою нормою³⁵⁰. Відповідно, злочин слід визнавати триваючим тоді, коли він *може* вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу, навіть якщо у тому чи іншому окремо взятому випадку зазначена можливість не була реалізована. Зокрема, оскільки незаконне зберігання вогнепальної зброї, яка не відноситься до гладкоствольної мисливської (ч. 1 ст. 263 КК України), може вчинятися протягом великого проміжку часу, то цей злочин вважатиметься триваючим (незалежно від тривалості зберігання у кожному конкретному випадку).

ність, а ось злочин ніби (умовно!) перебуває у статисті (неначе залишається таким, як і на початку зазначеного часового проміжку). Наприклад, у 2010 році особа незаконно придбала вогнепальну зброю і розпочала її зберігання, і це зберігання за своїм зовнішнім проявом буде однаковим як у 2010 році, так і в 2016 році. Тобто з плином часу злочинне діяння ніяких змін не зазнало. Але за цей же час змінився закон, за яким кваліфікується відповідне діяння; щодо одномоментного злочину середньої тяжкості, вчиненого якоюсь особою у тому-таки 2010 році, за час, що минув, спливали строки давності, і ця особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності. А ось зберігання зброї все ще вчиняється і стосовно цього діяння строки давності спливати навіть не починали і т. д.

Відповідно, *короткий* проміжок часу – це проміжок часу такої тривалості, за якої *зазначені зміни неможливі*. «До одномоментних, – читаємо в роботі М. І. Блум й А. О. Тилле, – ми віднесемо такі діяння, в яких *практично момент початку і кінця діяння збігаються*. <...> Визначення часу вчинення такого діяння труднощів не викликає, *тривалість діяння зовсім незначна* (в оригіналі – «*ничтожна*». – О. О.)» (курсив наш. – О. О.) (Там само. – С. 36). Звичайно, можна уявити собі ситуацію, коли, наприклад, крадіжка (що не вчиняється як продовжуваний злочин) була розпочата, скажімо, о 23 годині 55 хвилин, а завершена – в 15 хвилин на першу годину. І саме в нуль годин набрав чинності закон, яким було посилено кримінальну відповідальність за крадіжку. Проте ця ситуація – то лише нежиттєздатна теоретична модель.

³⁵⁰ Таке формулювання, на наш погляд, є найбільш вдалим. Але його точний зміст зберігається лише в цьому контексті. Говорячи про *усі суспільно небезпечні діяння, передбачені однією і тією ж кримінально-правовою нормою*, маємо на увазі тільки діяння, однакові за своєю об'єктивною стороною (не враховуючи, однак, їх тривалості). При цьому мова йде насамперед не про законодавчий опис об'єктивної сторони, а про конкретне зовнішнє вираження вчинку людини. Іншими словами, при вирішенні питання про те, чи є злочин триваючим, виходимо не просто із того, що злочинні діяння мають отримати однакову кримінально-правову оцінку (кваліфікацію), але й із того, що вони подібні за своєю суттю. Тому зроблений висновок не поширюється на випадки, коли одному законодавчому описові можуть відповідати різні за своєю суттю (зовнішнім вираженням) злочинні діяння. Крім того, коли кілька діянь альтернативно передбачені в одній статті (частині статті) Особливої частини КК, цей висновок стосується не усіх таких діянь у цілому, а може бути поширений тільки на те чи інше окремо взяте злочинне діяння.

З урахуванням сказаного вище не можемо погодитися з І. О. Зінченко і В. І. Тютюгіним у тому, що «...залежно від особливостей злочинної діяльності та моменту її припинення (присічення) в конкретній ситуації один і той самий злочин іноді може набувати триваючого характеру, а іноді залишатися одним простим актом поведінки винного, так би мовити, відбутися як одноактний злочин»³⁵¹ (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)³⁵². Тут доречно зробити порівняння зі злочинами продовжуваними: те саме діяння може або бути продовжуваним, або не бути. Але у цьому разі є чіткий критерій: якщо злочин вчиняється одноразово (одноактно), він не є продовжуваним, якщо ж він складається з *двох або більше* діянь-частин, — перед нами злочин продовжуваний. Для триваючих злочинів такого критерію немає.

Слово «безперервний» («непрерывный») у словнику С. І. Ожегова тлумачиться як такий, що не має розривів, проміжків³⁵³, а у словнику В. І. Даля — як «длящийся безперечь, безъ перерыва, непереставая»³⁵⁴. Водночас до цього слова В. І. Даль подає й інші відповідники — «такий, що вельми часто поновлюється, повторюється»³⁵⁵. «Поновлення», «повторення» означають відтворення (продовження) чогось після *перерви*. Відповідно, таке розуміння безперервності як ознаки триваючого злочину не виключає того, що зазначені злочинні діяння вчиняються з перервами (при цьому після перерви — розриву у вчиненні діяння — продовжується той самий, а не інший злочин).

А. М. Ришелюк, вирішуючи питання про те, чи слід вважати множинністю триваючих посягань випадки, коли злочинна поведінка переривається на деякий час і потім поновлюється знову, зазначає, що короткочасні перериви характерні для багатьох триваючих деліктів. До того ж, продовжує науковець, єдність злочину

³⁵¹ Н. Ф. Кузнецова, говорячи про тривалість триваючого злочину, підкреслювала, що вона (тривалість) *може фактично не відбутися* поза волею суб'єкта, але це *не усуває* складу триваючого злочину (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.) (Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений // Уголовное право. — 2000. — № 1. — С. 31). І далі: усі три варіанти закінчення триваючого злочину (Н. Ф. Кузнецова виділяла саме три варіанти. — О. О.) можуть статися *необов'язково після спливу тривалого часу* (напівжирний курсив і курсив наші. — О. О.) (Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений // Уголовное право. — 2000. — № 1. — С. 31).

³⁵² Зінченко І. О. Одиичні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 60.

³⁵³ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. — Изд. 10-е, стер. — М., 1973. — С. 373.

³⁵⁴ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 2. И-О / Владимир Даль. — [Изд. воспроизводит изд. 1955 г., которое было набрано и напечатано со 2-го изд. (1880–1882 гг.)]. — М., 1989. — С. 530.

³⁵⁵ Там само. — С. 530.

в подібних випадках має і теоретичне обґрунтування: оскільки мова йде про ситуації, коли винний не відмовляється від подальшого вчинення злочину, а тільки перериває свою злочинну поведінку на деякий час, і, отже, його умисел спрямований на вчинення одного злочину, оскільки поновлюється один і той же, а не однаковий злочин, то і з теоретичної сторони його можна вважати одним, а не декількома³⁵⁶.

З думкою А. М. Ришелюка у тій частині, що винна особа вчиняє один, а не декілька злочинів, потрібно погодитися. Так само слід підтримати його тезу про те, що «...для деяких триваючих злочинів перерив... просто неможливий». Як приклад такого злочину, автор наводить самовільне залишення частини або місця служби (ст. 240 КК УРСР 1960 року)³⁵⁷. Поряд з тим, теза про можливість переривів у вчиненні триваючого злочину виглядає доволі суперечливою: по-перше, злочин, що вчиняється із переривами, більше відповідає ознакам не триваючого, а *продовжуваного, утвореного кількома триваючими діяннями-частинами*; по-друге, перериви у вчиненні триваючих злочинів *не є типовими* (щонайменше такий висновок можна зробити, проаналізувавши матеріали судової практики): у жодному із 100 вивчених нами вироків (постановлених судами України у 2013 році) у кримінальних провадженнях про незаконне зберігання вогнепальної зброї нічого не було сказано про те, що діяння переривалося на деякий час, а потім продовжувалося знову. Але такий випадок наводить А. М. Ришелюк: *винний у 1979 році незаконно придбав малокаліберний карабін ТОЗ-17, що є вогнепальною зброєю. З цього часу і до 1985 року винний зберігав карабін у себе вдома, але один раз віддавав його ремонтувати, а також давав знайомим «постріляти». Злочинне зберігання, строк якого перевищив 5 років, декілька разів переривалося, коли винний передавав зброю іншим особам. Тим не менш суд визнав поведінку винної особи одним триваючим злочином*³⁵⁸ (курсив наш. — О. О.)³⁵⁹.

Проте у розглянутому прикладі про перериви можна говорити тільки умовно. Дійсно, як зазначав В. П. Тихий, розглядаючи

³⁵⁶ Ришелюк А. Н. ДлЯщиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – С. 45.

³⁵⁷ Там само. – С. 46.

³⁵⁸ Дело № 2-67/85, архив Овручского районного народного суда Житомирской области за 1985 год. Цит. за: Ришелюк А. Н. ДлЯщиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – С. 47.

³⁵⁹ Ришелюк А. Н. ДлЯщиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – С. 47.

ситуацію, коли винний на деякий час передає іншій особі зброю, що незаконно у нього зберігається, «...за такої ситуації особа, яка передала зброю, що незаконно зберігалася у неї, *не перестає панувати над нею* (зброєю. — О. О.)... і в будь-який момент може отримати її у своє володіння»³⁶⁰ (курсив наш. — О. О.)³⁶¹. У цьому випадку, продовжує учений, дії як особи, що передала на деякий час зброю, так і особи, яка її (зброю. — О. О.) прийняла, повинні кваліфікуватися як незаконне зберігання цього предмета³⁶². Тому у разі, коли зброя *тимчасово* не перебуває у винної особи, яка, проте, здійснює «контроль» над цією зброєю, вважаючи її своєю і розраховуючи на її повернення у випадку пред'явлення вимоги про це, також можемо говорити про зберігання зброї, тобто про безперервне вчинення злочину.

Говорячи про спеціальні ознаки триваючих злочинів слід звернути увагу на те, що ці ознаки стосуються стадії закінченого злочину: триваючий злочин вчиняється безперервно протягом достатньо великого проміжку часу після досягнення діянням стадії закінченого злочину. Можна було б ставити питання про безперервність вчинення триваючих злочинів зі стадії замаху на злочин, але у цьому немає необхідності: специфіка триваючих злочинів полягає у тому, що вони «розтягнуті у часі», а це обумовлює особливості у застосуванні до них в окремих випадках закону. «Розтягнутою у часі» є стадія закінченого злочину; відповідно, і ознака безперервності має досліджуватися з урахуванням цієї обставини.

Тривалість та безперервність триваючого злочину, як підкреслювалося вище, характеризують *суспільно небезпечне діяння* як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, іншими словами, діяння *безперервно* вчиняється протягом *тривалого часу*. Якщо протягом зазначеного часу наявні усі інші ознаки складу злочину, то, відповідно, особа протягом тривалого часу безперервно вчиняє *злочин*. Це означає, що *у будь-який момент* вказаного часового проміжку у діях (бездіяльності) особи містяться ознаки складу

³⁶⁰ В оригіналі: «...не перестает господствовать над ним (оружием. — О. О.), владеть им и в любой момент может получить его в свое обладание» (курсив наш. — О. О.) (Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности: монография / В. П. Тихий. — Х., 1981. — С. 59).

У виносці В. П. Тихий зазначає: «С. И. Ожегов в «Словаре русского языка» определяет сбыт как «избавиться от кого-чего-нибудь» (Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М., 1970. — С. 690). При передаче на время оружия вряд ли можно говорить о том, что лицо, его передавшее, стремится избавиться от этого предмета» (Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности: монография / В. П. Тихий. — Х., 1981. — С. 59).

³⁶¹ Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности: монография / В. П. Тихий. — Х., 1981. — С. 59.

³⁶² Там само. — С. 59.

відповідного злочину і, крім того, будь-яка «частина» триваючого злочину є *рівноцінною* порівняно з іншими його «частинами». Зроблений висновок дає можливість вирішити питання про час вчинення триваючих злочинів: ним є увесь проміжок, протягом якого особа безперервно вчиняла суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки складу злочину (час вчинення діяння, що становить замах на злочин, також має включатися у поняття «час вчинення злочину», але насправді тоді мова йтиме про час вчинення замаху на злочин, що матиме самостійне значення лише у разі недоведення триваючого злочину до кінця: «Якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії) його вчинення, вони не мають самостійного значення...»³⁶³. Тому ми обмежуватимемо питання про час вчинення триваючого злочину моментом, з якого діяння містить склад закінченого триваючого злочину).

У науці кримінального права була висловлена дещо інша позиція щодо часу вчинення триваючого злочину. Так, Ю. А. Пономаренко, сформулювавши загальне правило про час вчинення злочину («злочин є вчиненням як тільки-но виконаний його склад...»³⁶⁴ і «часом вчинення злочину має визнаватися момент, з якого у вчиненому особою діянні є всі ознаки інкримінованого їй злочину»³⁶⁵), зазначає далі, що часом вчинення триваючого злочину є «час початку вчинення протиправного діяння»³⁶⁶. У пізнішій роботі В. І. Борисов та Ю. А. Пономаренко пишуть, що часом вчинення триваючого злочину слід вважати «час вчинення дії або бездіяльності, з яких починається так званий «злочинний стан» особи...»³⁶⁷. І хоча можна було б подискутувати з приводу того, що саме мали на увазі науковці, однак зрозуміло, що і в першій роботі, і в другій часом вчинення триваючого злочину запропоновано вважати момент досягнення діянням стадії закінченого триваючого злочину.

У той же час В. П. Цепелев про час вчинення триваючого злочину говорить дещо нечітко: «...у триваючих злочинах часом вчинення слід вважати час виконання суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), після чого настає тривалий безперерв-

³⁶³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х., 2010. – С. 183.

³⁶⁴ Пономаренко Ю. А. Зворотна дія кримінального закону в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / Пономаренко Юрій Анатолійович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – С. 9.

³⁶⁵ Там само. – С. 9.

³⁶⁶ Там само. – С. 9.

³⁶⁷ Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х., 2013. – Т. 1 : Загальна частина / [Ю. В. Баулін та ін.]. – С. 17.

ний злочинний стан аж до його переривання або припинення»³⁶⁸. З цього формулювання позиція автора не до кінця зрозуміла: час вчинення триваючого злочину — це тільки час виконання суспільно небезпечного діяння (до настання «злочинного стану») або це час виконання діяння і, крім того, час, протягом якого «існував» «злочинний стан»?

У свою чергу В. О. Навроцький, зазначаючи, що часом вчинення триваючого злочину вважається час вчинення дії або бездіяльності, з якої він починається (так званий злочинний стан особи...)»³⁶⁹, водночас підкреслює, що така позиція *переважає в літературі*³⁷⁰, хоча «висловлюється й інша, згідно з якою часом вчинення такого злочину вважається час припинення «злочинного стану», в якому перебуває особа, яка вчинила триваючий злочин»³⁷¹ (курсив наш. — О. О.)³⁷². Цієї іншої позиції дотримується, зокрема, В. М. Василяш³⁷³, який, взявши до уваги те, що триваючий злочин характеризується безперервним здійсненням певного злочинного діяння і закінчується внаслідок дій самої винної особи, спрямованих до припинення злочину (явка з повинною), або настання подій, що перешкоджають вчиненню злочину (затримання злочинця), приходить до переконання про те, що «моментом вчинення такого злочину слід вважати момент закінчення злочинного діяння» (курсив наш. — О. О.)³⁷⁴. У радянські часи такий самий висновок (проте не тільки щодо триваючих злочинів, а стосовно усіх злочинів) був сформульований М. І. Блум та А. О. Тилле: «...яку б тривалість не мало злочинне діяння і яким би не був його характер з точки зору локалізації у часі»³⁷⁵, часом вчинення злочину *завжди*

³⁶⁸ Цепелев В. Методологические предпосылки обратной силы уголовного закона // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 135.

³⁶⁹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / [П. С. Берзін та ін.]; за заг. ред. В. О. Навроцького. — К., 2013. — С. 82.

³⁷⁰ У виносці: «Див. напр.: Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі: монографія / Ю. А. Пономаренко. — К.: Атіка, 2005. — С. 134; Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — С. 142» (Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / [П. С. Берзін та ін.]; за заг. ред. В. О. Навроцького. — К., 2013. — С. 82).

³⁷¹ Зроблено посилання на таку роботу: Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть / А. А. Пинаев. — Х., 2005. — С. 51.

³⁷² Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / [П. С. Берзін та ін.]; за заг. ред. В. О. Навроцького. — К., 2013. — С. 82.

³⁷³ Вчений висловив свою думку з порушеного питання у роботі 1995 року (автореферат дисертації).

³⁷⁴ Василяш В. М. Чинність кримінального закону України в часі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Василяш Василь Михайлович; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1995. — С. 14–15.

³⁷⁵ В залежності від відношення злочинних діянь до плину часу («по их от-

буде вважатися момент закінчення злочинної дії (або бездіяльності)» (курсив наш. — О. О.)³⁷⁶. «Видається, — підсумовує В. О. Навроцький, — що прихильники другої з викладених позицій фактично визначають момент не вчинення злочину, а його закінчення»³⁷⁷.

Цікаво зауважити, що з приводу часу вчинення продовжуваного злочину В. О. Навроцький зазначає, що таким «...вважається час вчинення *останньої дії* з тих, що об'єднані єдиним наміром і у сукупності становлять єдину «дію»...» (курсив наш. — О. О.)³⁷⁸. Отже, перед нами — різні підходи до вирішення одного й того ж у своїй основі питання³⁷⁹, адже і триваючі злочини, і продовжувані можуть вчинятися протягом порівняно великого проміжку часу. При цьому для таких злочинів момент, з якого вчинене особою діяння містить склад закінченого злочину, зовсім необов'язково збігається з моментом, після якого злочинне діяння більше вже не вчиняється.

Разом з тим цілком можливі ситуації, коли подальше (після досягнення діянням стадії закінченого злочину) вчинення суспільно небезпечного діяння ніяк не відображається на його (діяння) кримінально-правовій кваліфікації (кваліфікація не змінюється). Наприклад, зберігання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської) без передбаченого законом дозволу кваліфікуватиметься за ч. 1 ст. 263 КК України не тільки тоді, коли тривалість зберігання становила три дні, але й тоді, коли вона становитиме три місяці, три роки, тридцять років (оскільки ніяких кількісних параметрів диспозиція ч. 1 ст. 263 КК України не містить). Це ж саме можемо спостерігати й у випадку вчинення продовжуваного злочину. Зокрема, якщо особа, маючи єдиний злочинний намір на заволодіння майном вартістю, скажімо, три тисячі гривень, таємно викрадає це майно за три рази (щоразу на суму в одну тисячу гривень), то і перше з трьох тотожних діянь (якщо його взяти окремо), і останнє (теж взяте окремо), і всі три ці діяння разом (як єди-

ношенням к теченню времени») М. І. Блум та А. О. Тилле виділили одномоментні злочинні діяння, різномоментні, продовжувані і повторні, триваючі, а також злочинні діяння з віддаленим результатом, у той же час зазначивши, що ця класифікація дуже умовна (Блум М. І. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. — М., 1969. — С. 35–36).

³⁷⁶ Блум М. И. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. — М., 1969. — С. 48 (частину тексту в оригіналі виділено розрядкою).

³⁷⁷ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / [П. С. Берзін та ін.]; за заг. ред. В. О. Навроцького. — К., 2013. — С. 82–83.

³⁷⁸ Там само. — С. 83.

³⁷⁹ Питання про час вчинення злочинів, суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу яких може вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу.

ний продовжуваний злочин) кваліфікуватимуться однаково — за ч. 1 ст. 185 КК України³⁸⁰. І тоді незрозуміло, чому часом вчинення триваючого злочину маємо вважати «час вчинення дії або бездіяльності, з якої він починається», а часом вчинення продовжуваного злочину — «час вчинення останньої дії...», а не *першої, якою вже виконано склад закінченого злочину*.

Очевидно, що і в першому випадку, і в другому після досягнення діянням стадії закінченого злочину (після, умовно кажучи, «вчинення дії або бездіяльності, з якої він починається» для триваючого злочину і після вчинення першого (у наведеному прикладі) із трьох тотожних діянь для продовжуваного злочину) це діяння вчиняється далі на стадії закінченого злочину. І тому якщо часом вчинення продовжуваного злочину пропонується вважати «час вчинення останньої дії...», то і часом вчинення триваючого злочину логічно було б визнавати саме момент (час) завершення злочину (якщо повернутися до використаної вище термінології, то — «час припинення «злочинного стану» або «момент закінчення злочинного діяння»).

Оцінюючи наведені думки щодо часу вчинення триваючого злочину, потрібно звернути увагу на таку обставину: вони були висловлені у зв'язку з необхідністю вирішити питання про (зворотну) дію кримінального закону в часі (як правильно підкреслює Ю. А. Пономаренко, «...для визначення того, прямою чи зворотною є дія закону, має значення встановлення не лише часу чинності закону, а й часу вчинення злочину»³⁸¹). Однак відповідь на питання про час вчинення триваючого злочину має братися до уваги і в інших випадках, наприклад, при визначенні моменту, з якого слід обчислювати строки давності, при вирішенні питання про призначення покарання за правилами про сукупність злочинів чи сукупність вироків (якщо вирок, яким особу засуджено за інший злочин, був постановлений після початку, але до завершення триваючого злочину) та інших. І не так вже й важливо, з якою метою порушується питання про час вчинення триваючого злочину, — це питання має «самостійний» характер, а тому відповідь на нього не повинна залежати від конкретної мети, яку ставить перед собою дослідник.

Викликає заперечення також і свідомі чи несвідомі спроби надати «перевагу» якійсь одній «частині» триваючого злочину порівняно з іншими його «частинами». Так, коли часом вчинення триваючого злочину визнається такий етап у злочинній поведінці винного, по-

³⁸⁰ За відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених у ст. 185 КК України.

³⁸¹ Пономаренко Ю. А. Зворотна дія кримінального закону в часі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Пономаренко Юрій Анатолійович; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2002. — С. 9.

чинаючи з якого вчинене діяння містить склад закінченого злочину, надається «перевага» першій «частині» триваючого злочину; коли ж часом вчинення триваючого злочину визнається кінцевий момент (той, починаючи з якого злочин більше не вчиняється), надається «перевага» останній «частині» злочину. А проте, як уже зазначалося, після досягнення діянням стадії закінченого триваючого злочину це діяння *в кожний момент у подальшому містить склад даного закінченого злочину* (крім кількох випадків-винятків, коли зі збільшенням тривалості діяння змінюється і його кваліфікація). І за цих умов кожна довільно взята «частина» закінченого триваючого злочину є рівноцінною іншим його «частинам».

Пропозиції про визнання часом вчинення триваючого злочину першої його «частини» або ж останньої можна зрозуміти. Так, коли часом вчинення триваючого злочину вважається час вчинення дії або бездіяльності, які уже містять склад закінченого триваючого злочину, то — можна припустити — автори, очевидно, виходять із того, що в подальшому винний нічого більше *не вчиняє*, отже, такий, що триває після зазначених дії або бездіяльності, «злочинний стан» особи не може розглядатися як час *вчинення* злочину. Коли ж часом вчинення триваючого злочину визнається остання «частина» суспільно небезпечного діяння, то автори неначе наголошують на тому, що свого кримінально-правового значення поведінка винного все ще не втратила, діяння винного передбачені чинним на момент їх завершення законом про кримінальну відповідальність, тому й має застосовуватися закон у цій редакції (і тоді ніби й дійсно немає необхідності пам'ятати про початок триваючого злочину). Це, без сумніву, дещо спрощена модель обґрунтування, але вона дає уявлення про те, чому вчені при вирішенні питання про час вчинення триваючого злочину надають перевагу якійсь одній — першій чи останній — «частині» суспільно небезпечного діяння.

Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК України часом вчинення злочину визнається час вчинення особою *передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності*. У випадку з триваючим злочином законом про кримінальну відповідальність передбачена не тільки найменша «частина» дії (бездіяльності), яка уже містить склад закінченого триваючого злочину, і зовсім не «остання» «частина» цієї дії чи бездіяльності (момент завершення злочину), а *уся така дія (бездіяльність)*. Отже, отримуємо підтвердження зробленого вище висновку про те, що часом вчинення триваючого злочину є *увесь проміжок часу*, протягом якого особа вчиняла суспільно небезпечне діяння, але аж ніяк не початковий (коли вчинене особою діяння містить склад закінченого триваючого злочину) чи кінцевий (завершення злочину) моменти.

Вище було з'ясовано, як вирішується питання про час вчинення триваючого злочину у науці кримінального права. У судовій ж практиці це питання розглядається дещо по-іншому. Так, у вироку Сімферопольського районного суду Автономної Республіки Крим від 3 січня 2013 року, яким особу засуджено за незаконне придбання (шляхом привласнення знайденого) і зберігання вогнепальної зброї з весни 1997 року і до 22 липня 2011 року, зазначено, що даний злочин відповідно до ст. 12 КК України «...відноситься на момент його вчинення до злочинів середньої тяжкості» (курсив наш. — О. О.)³⁸². Не зовсім зрозуміло, як можна говорити про момент вчинення *неодномоментного* злочину, хоча позиція суду також зрозуміла: злочин *завершився* до того, як набрав чинності закон про внесення змін до ч. 1 ст. 263 КК України, яким було посилено відповідальність за придбання і зберігання вогнепальної зброї (в результаті чого змінилася категорія тяжкості відповідного злочину).

Нечіткість була допущена і Білоцерківським міськрайонним судом Київської області, вироком якого від 25 січня 2013 року особа засуджена за незаконне придбання, носіння і зберігання вогнепальної зброї та бойових припасів без передбаченого законом дозволу (тривалість зберігання становила близько двадцяти років)³⁸³. У вироку, зокрема, сказано, що обставиною, яка обтяжує покарання, суд «...враховує вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння» (курсив наш. — О. О.)³⁸⁴. Як впливає із вироку, винний перебував у стані алкогольного сп'яніння в момент вилучення у нього *вогнепальної зброї* (у цьому стані було вчинене носіння вогнепальної зброї), але ж це зовсім не дає підстав стверджувати про те, що злочин (увесь злочин) вчинявся у стані алкогольного сп'яніння.

Оскільки після досягнення діянням стадії закінченого триваючого злочину це діяння у кожен момент у подальшому містить усі ознаки складу закінченого злочину, то і визнавати часом вчинення триваючого злочину *тільки якийсь один* проміжок (зокрема, завершальний) у межах усього (загального) часового відрізка вчинення такого суспільно небезпечного діяння, як уже було обґрунтовано, не можна.

Враховуючи сказане, можна запропонувати таке визначення триваючого злочину: триваючим є злочин, який може безперервно вчинятися на стадії закінченого протягом певного (достатньо ве-

³⁸² Вирок Сімферопольського районного суду Автономної Республіки Крим від 03 січня 2013 року у справі № 118/8221/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28339797>.

³⁸³ Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 25 січня 2013 року у справі № 1003/20804/12 (1-кп/357/20/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28819360>.

³⁸⁴ Там само.

ликого) проміжку часу. Виходячи з цього визначення, можемо вирішити питання про те, чи відноситься той або інший злочин до триваючих, що й буде зроблено у наступному підрозділі.

2.2. Триваючі злочини в чинному КК України³⁸⁵

У теорії кримінального права висловлені різні думки з приводу переліку триваючих злочинів. При цьому «ступінь дискусійності» питання про віднесення того чи іншого злочинного діяння до триваючих не є однаковим для усіх злочинів. Найменше заперечень викликає теза про те, що до триваючих злочинів слід відносити злочинні діяння, які полягають у зберіганні певних предметів. «Ні в кого не викликає сумнівів, — підкреслював Г. І. Бушуєв, — що до них (до триваючих злочинів. — *О. О.*) відносяться *зберігання* вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів або вибухових речовин без відповідного дозволу... незаконне *зберігання* з метою збуту наркотичних засобів... незаконне *зберігання* без мети збуту наркотичних засобів у невеликих розмірах...» (курсив наш. — *О. О.*)³⁸⁶. Схожої думки дотримується і А. М. Ришелюк, коли пише, що слід вважати триваючими *всі* склади, об'єктивна сторона яких полягає у *зберіганні* заборонених предметів (курсив наш. — *О. О.*)³⁸⁷. Таким чином, позиція про визнання зазначених злочинів триваючими не вимагає додаткового обґрунтування.

Разом з тим потрібно звернути увагу на злочини, що полягають у носінні певних предметів, наприклад вогнепальної зброї. А. М. Ришелюк звертає увагу на те, що спеціалісти вважають носіння вогнепальної зброї триваючим злочином³⁸⁸. Дійсно, наприклад, В. П. Тихий зазначав, що незаконне *носіння* і зберігання зброї, боеприпасів чи вибухових речовин — триваючий злочин, який характеризується безперервним здійсненням його складу (курсив

³⁸⁵ Схожу назву має один із підрозділів дисертації А. М. Ришелюка (§ 2 глави 2): «Длящиеся преступления в действующем УК УССР» (*Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — Зміст роботи, С. 105*). Ми беремо цю назву за основу, оскільки, на нашу думку, вона достатньо точно відображає зміст підрозділу монографії.

³⁸⁶ *Бушуев Г. И. Советские судьи при постановлении приговора / Г. И. Бушуев. — М., 1988. — С. 91.*

³⁸⁷ *Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 34.*

³⁸⁸ *Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 124.*

наш. — О. О.)³⁸⁹. Проте власне носіння вогнепальної зброї (як дії по її переміщенню, транспортуванню особою безпосередньо при собі)³⁹⁰ далеко не завжди може безперервно вчинятися протягом тривалого часу. «У реальній дійсності, — цілком слушно зауважував А. М. Ришелюк, — зберігання може неодноразово змінюватися носінням і навпаки»³⁹¹. Аналізуючи позицію Е. С. Тенчова з даного приводу³⁹², дослідник звертає увагу на те, що і при зберіганні, і при носінні зброї суть справи полягає у тому, що винний має у розпорядженні зброю, володіє³⁹³ нею³⁹⁴. Зазначаючи, що цю обставину помітив і Е. С. Тенчов³⁹⁵, і підкреслюючи, що термін «володіння зброєю» вживається й іншими криміналістами, А. М. Ришелюк доходить висновку про те, що було б логічним з огляду на спільність між двома термінами — «зберігання» і «носіння» — об'єднати

³⁸⁹ Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности : монография / В. П. Тихий. — Х., 1981. — С. 55.

³⁹⁰ Абзац другий пункту 11 постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами» (Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квіт. 2002 р. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02/print1366547688772853>).

³⁹¹ Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 124.

³⁹² А. М. Ришелюк наводить такі слова Е. С. Тенчова: «Якщо ж носіння вчиняється неодноразово, кожний епізод носіння являє собою ланку у сукупності аналогічних дій суб'єкта, що перериваються періодами, коли зброя не носить, а тільки зберігається. Такі діяння слід віднести до злочинів продовжуваних, але в рамках одного продовжуваного злочину можна помітити обмежені у часі і просторі акти носіння зброї, які, будучи взятими окремо, можуть розглядатися як триваючі злочинні діяння» (Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 124; посилання на роботу: Тенчов Э. С. Борьба с незаконным изготовлением, приобретением, хранением, ношением и сбытом оружия, боевых припасов и взрывчатых веществ по советскому уголовному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1975. — С. 10).

³⁹³ А. М. Ришелюк пише, що «...виновный имеет в распоряжении оружие, обладает, владеет им...» (курсив наш. — О. О.) (Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 124).

³⁹⁴ Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 124.

³⁹⁵ Посилання на вказаний вище автореферат дисертації Е. С. Тенчова (с. 8).

їх в єдиному терміні «володіння», внівши цей термін у ч. 1 ст. 222 КК УРСР замість двох, вказаних вище³⁹⁶ (у ч. 1 ст. 222 КК УРСР встановлювалася відповідальність за, зокрема, носіння та зберігання вогнестрільної зброї (крім гладкоствольної мисливської) та інших предметів без відповідного дозволу; зараз це — ч. 1 ст. 263 КК України. — *О. О.*).

З урахуванням сказаного, думаємо, не зовсім правильно буде ставити питання про те, чи є носіння певних предметів триваючим злочином. Так, носіння — дія, що вчиняється протягом певного проміжку часу (а не одномоментно), але, будучи тісно пов'язаною зі зберіганням, ця дія, очевидно, часто виступає однією з двох (якщо говорити тільки про носіння та зберігання) «складових частин» одного і того ж злочину. Взаємозв'язок цих двох дій і дає підстави говорити про належність злочину до триваючого (якщо злочин полягав у вчиненні саме двох вказаних дій) або про те, що серед кількох діянь, з яких складався злочин (якщо, крім носіння і зберігання, вчинялося ще якесь діяння, наприклад, придбання зброї), є триваючі.

На думку В. Є. Смольникова, найбільші спори викликає віднесення до числа триваючих таких злочинів, як дезертирство і втеча з місця позбавлення волі або з-під варти³⁹⁷. А. М. Ришелюк на початку 1990-х років також зазначав, що питання про віднесення дезертирства до числа триваючих злочинів дискутується до сьогодні, а думки учених з цього приводу розділилися³⁹⁸; жвава дискусія, продовжував далі учений, велася у кримінально-правовій літературі і щодо характеру такого злочину, як втеча³⁹⁹. Є всі підстави стверджувати, що і на даний час питання про те, чи належать вказані вище злочини до триваючих, залишається вирішеним неоднозначно. Наприклад, якщо М. І. Бажанов вважав, що втечу не можна віднести до триваючих злочинів⁴⁰⁰, то, на думку О. І. Плужнік, навпаки, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти є *тривалим* (триваючим. — *О. О.*) злочином (курсив наш. — *О. О.*)⁴⁰¹. Отже,

³⁹⁶ Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 124- 125.

³⁹⁷ Смольников В. Е. Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. — М., 1973. — С. 62.

³⁹⁸ Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 110.

³⁹⁹ Там само. — С. 114.

⁴⁰⁰ Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины : монография / М. И. Бажанов. — Х., 2000. — С. 17.

⁴⁰¹ Плужнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбукання покарання у виправних установах та тримання під вартою : автореф.

триваючий характер злочинів, про які йде мова, все ще вимагає підтвердження чи спростування.

Дезертирство (ст. 408 КК України) і втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України) — злочини, що мають спільну рису: дезертирство *може* полягати у *самовільному залишенні* військової частини або місця служби, а втеча з місця позбавлення волі або з-під варти *полягає у самовільному залишенні* місця відбування покарання у виді позбавлення волі або арешту чи місця, де утримується особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Ця обставина дала можливість Д. М. Молчанову включити зазначені злочини до однієї групи — групи злочинів, що полягають у порушенні заборони залишати місцеперебування суб'єкта, яке визначається специфічним статусом цього суб'єкта⁴⁰². Такий підхід вважаємо обґрунтованим, тому використаємо його в подальшому.

Разом із дезертирством і втечею з місця позбавлення волі або з-під варти у згадану вище групу Д. М. Молчанов включає злочин, передбачений ч. 4 ст. 337 КК РФ (самовільне залишення (військової) частини або місця служби, а так само неявка в строк без поважних причин на службу тривалістю понад один місяць, вчинені військовослужбовцем, що проходить військову службу за призовом чи за контрактом. — О. О.)⁴⁰³. Навпаки, злочини, закріплені в ч. 1–3 ст. 337 КК РФ⁴⁰⁴, на думку вченого, «...не можуть бути віднесені до триваючих у традиційному розумінні, оскільки злочинний стан винного протягом більшого, ніж вказано в цих частинах статті строку, автоматично змінює кваліфікацію, а протягом меншого строку — виключає кваліфікацію за відповідною частиною статті»⁴⁰⁵. При

дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Плужнік Олена Іванівна; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2003. — С. 10.

⁴⁰² Молчанов Д. М. ДлЯщиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). — 2011. — № 4. — С. 744.

⁴⁰³ Там само. — С. 744.

⁴⁰⁴ Диспозиції зазначених частин ст. 337 КК РФ сформульовані так: ч. 1 — «Самовільне залишення частини або місця служби, а так само неявка в строк без поважних причин на службу при звільненні з частини, при призначенні, переведенні, з відраження, відпустки чи лікувального закладу тривалістю понад дві доби, але не більше десяти діб, вчинені військовослужбовцем, що проходить військову службу за призовом»; ч. 2 — «Ті самі діяння, вчинені військовослужбовцем, що відбуває покарання у дисциплінарній військовій частині»; ч. 3 — «Самовільне залишення частини або місця служби, а так само неявка в строк без поважних причин на службу тривалістю понад десять діб, але не більше одного місяця, вчинені військовослужбовцем, що проходить військову службу за призовом чи за контрактом».

⁴⁰⁵ Молчанов Д. М. ДлЯщиеся преступления: уголовно-правовая оценка в

цьому потрібно врахувати, що дослідник говорить про триваючі злочини у «традиційному розумінні», очевидно, маючи на увазі те, що ці (тобто триваючі) діяння *можуть вчинятися як завгодно довго* (а в ч. 1–3 ст. 337 КК РФ передбачені злочини, які можуть вчинятися *лише протягом обмеженого законом проміжку часу*). Водночас, думаємо, зазначена обставина не може бути перешкодою для розгляду злочинів, про які йшла мова (за КК України — це діяння, передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 407), разом із дезертирством, втечею з місця позбавлення волі чи злочином, відповідальність за вчинення якого встановлена у ч. 3 ст. 407 КК України, так само як не може бути перешкодою для визнання їх триваючими⁴⁰⁶: ці діяння вчиняються неодномоментно і, крім того, самовільне залишення військової частини (для кожного із суб'єктів, вказаних у законі) є єдиним цілим, розділеним на «частини» з метою справедливого врахування тривалості суспільно небезпечного діяння при застосуванні щодо винної особи заходу кримінально-правового характеру.

В одну групу із вказаними вище злочинами слід включити також діяння, передбачені ч. 1 ст. 390 КК України (у формі самовільного залишення місця обмеження волі), ч. 2 і ч. 3 цієї ж статті, ст. 394, ст. 395, ч. 4 та ч. 5 ст. 407 КК України. Дійсно, у першому і четвертому випадках (ч. 1 ст. 390 (у зазначеній формі), ст. 394 КК України) особа *самовільно залишає* місце, в якому зобов'язана перебувати⁴⁰⁷, у другому і третьому (ч. 2 і ч. 3 ст. 390 КК України) — *не повертається* у таке місце, а в п'ятому, шостому й сьомому (ст. 395, ч. 4 і ч. 5 ст. 407 КК України) — або *самовільно залишає* місце, в якому

соответствии с принципом справедливости // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). – 2011. – № 4. – С. 744.

⁴⁰⁶ В одній зі своїх попередніх робіт ми підтримали думку Д. М. Молчанова про те, що злочини, закріплені в ч. 1–3 ст. 337 КК РФ, не можуть бути віднесені до триваючих у традиційному розумінні. При цьому свою позицію ми мотивували тим, що для даних злочинів і в КК РФ, і в КК України встановлені порівняно короткі часові межі вчинення зазначених діянь, а особливості триваючих злочинів є *можливістю їх вчинення протягом тривалого часу*; без прив'язки до таких часових меж, — говорилося у згаданій роботі далі, — злочинам, що розглядаються, притаманні усі особливості триваючих (курсив наш. — О. О.) (Ободовский А. О. Длительность характера некоторых преступлений // Уголовное право. – 2013. – № 4. – С. 43).

⁴⁰⁷ У ст. 394 КК України передбачена відповідальність за втечу із спеціалізованого лікувального закладу, а також по дорозі до нього. Звичайно, втечу *по дорозі* до спеціалізованого лікувального закладу *лише умовно* можна розглядати як *залишення певного місця*. Водночас по дорозі до зазначеного закладу особа не може (не має права) *самовільно змінювати місце свого перебування*. У такому контексті цілком прийнятно ставити втечу по дорозі до спеціалізованого лікувального закладу в один ряд з іншими злочинами, що полягають у самовільному залишенні певного місця, залишати яке особа не має права.

повинна знаходитися (перша форма), або не повертається (не прибуває, не з'являється) у таке місце (друга форма). Тому суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складу зазначених злочинів є схожим із суспільно небезпечним діянням — ознакою об'єктивної сторони складу таких злочинів, як самовільне залишення військової частини або місця служби (ч. 1–3 ст. 407 КК України), дезертирство, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти⁴⁰⁸.

Вирішуючи питання про те, дослідження триваючого (чи нетриваючого) характеру якого із наведених злочинів має відбуватися у першу чергу, доцільно звернути увагу на таку обставину: для злочинів, передбачених ч. 1–3 ст. 407 КК України, у самому законі про кримінальну відповідальність встановлено, що суспільно небезпечне діяння їх об'єктивної сторони має вчинятися протягом певного часу. У зв'язку з цим самі положення КК України неначе «підштовхують» до того, щоб згадані злочини були віднесені до триваючих (чого не можна сказати про інші злочинні діяння, віднесені до групи, про яку йде мова). Таким чином, триваючий характер самовільного залишення військової частини або місця служби (ч. 1–3 ст. 407 КК України) є більш очевидним, ніж дезертирства, втечі з місця позбавлення волі або з-під варти і т. д. З іншого боку, оскільки злочини, відповідальність за які встановлена у ч. 1–3 ст. 407 КК України, можуть вчинятися як у формі *самовільного залишення військової частини або місця служби*, так і в формі *нез'явлення* вчасно на службу без поважних причин, то аргументація, запропонована для обґрунтування триваючого (чи нетриваючого) характеру цих злочинів, може бути використана і при відповіді на дане питання щодо *усіх інших злочинів*, включених у зазначену вище групу. Тому першим буде вирішуватися питання про те, чи є триваючими злочинами ті, відповідальність за вчинення яких встановлена у ч. 1–3 ст. 407 КК України.

Уже зверталася увага на те, що особливістю діянь, передбачених першими трьома частинами ст. 407 КК України, є певна тривалість самовільного залишення військовослужбовцем військової частини

⁴⁰⁸ За ч. 4 ст. 407 КК України карається *самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану*, а за ч. 5 цієї ж статті – *ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці*. Отже, відповідальність за дані злочини настає незалежно від тривалості самовільного залишення військової частини або місця служби. У зв'язку з цим об'єктивна сторона зазначених злочинів схожа з об'єктивною стороною *дезертирства*. Тому питання про триваючий характер злочинів, передбачених ч. 4 і ч. 5 ст. 407 КК України, має вирішуватися так само, як і питання про триваючий характер дезертирства.

або місця служби, а також нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин на службу⁴⁰⁹. Таким чином, суспільно небезпечним визнається не просто сам факт самовільного залишення військової частини, місця служби чи нез'явлення вчасно без поважних причин на службу, а саме *перебування* військовослужбовця за межами військової частини (місця служби) протягом встановленого законом про кримінальну відповідальність часу. І це цілком зрозуміло: військовослужбовець протягом встановленого законодавством часу (але аж ніяк не одномоментно) зобов'язаний виконувати обов'язки з несення військової служби⁴¹⁰. Самовільно залишаючи військову частину, місце служби, не з'являючись вчасно на службу, військовослужбовець *ухиляється від виконання зазначених обов'язків* — не виконує їх протягом усього часу відсутності. Оскільки згадані обов'язки мають тривалий характер — для держави потрібно, щоб військовослужбовець виконував ці обов'язки протягом визначеного часу, — то і їх невиконання носить тривалий характер: кожного дня, коли військовослужбовець самовільно перебуває за межами військової частини, місця служби (в той час як він (військовослужбовець), навпаки, повинен перебувати у військовій частині чи в місці служби), порушується обов'язок, який, образно кажучи, мав виконуватися у цей день.

Крім того, самовільне залишення військової частини або місця служби є безперервним: протягом усього часу після виходу з меж військової частини, місця служби чи закінчення строку з'явлення на службу військовослужбовець знаходиться за межами військової частини чи місця служби — місця, в якому він повинен перебувати. Отже, можемо говорити про те, що самовільне залишення військо-

⁴⁰⁹ Особливістю однієї із форм, у якій може вчинятися самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової служби) і яка передбачена у ч. 2 ст. 407 КК України, є повторність діяння: вчинення повторно протягом року самовільного залишення військової частини... тривалістю хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб. Для цієї форми не зовсім правильно ставити питання про те, чи є злочин триваючим, оскільки тут наголос одночасно зроблений на двох ознаках: тривалості діяння і кількості діянь. При цьому кожне із цих діянь-частин єдиного злочину є певним чином «самостійним». Тому потрібно говорити не про тривалість такого злочину у цілому, а про тривалість кожної із зазначених «частин». У зв'язку з цим не можна порушувати питання про те, чи є злочин, що розглядається, триваючим «у цілому», хоча вказане питання може вирішуватися стосовно кожної із «частин» даного злочину.

⁴¹⁰ В основному можна погодитися з П. П. Серковим, який, характеризуючи об'єктивну сторону одного з триваючих (як на його думку) адміністративних правопорушень, зазначає: «Даний обов'язок *має виконуватися у часі цілодобово, протягом усього строку експлуатації* транспортного засобу...» (курсив наш. — О. О.) (Серков П. П. Діящиеся административные правонарушения // Российская юстиция. — 2007. — № 7. — С. 3).

вої частини або місця служби (ч. 1 і ч. 2 ст. 407 КК України) вчиняється безперервно протягом достатньо великого проміжку часу (неодномоментно), тобто відповідає *спеціальним ознакам триваючих злочинів*. Тому злочинні діяння, відповідальність за які встановлена у ч. 1 і ч. 2 (крім самовільного залишення військової частини або місця служби... тривалістю менше десяти діб, але більше трьох діб, вчиненого повторно протягом року) ст. 407 КК України, є триваючими.

Наведені міркування можна використати і для обґрунтування триваючого характеру злочину, передбаченого ч. 3 ст. 407 КК України. Так, якщо, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 407 КК України злочином є самовільне залишення військової частини або місця служби тривалістю понад три доби, але не більше місяця (тобто тривалістю як три доби і одна година, так і п'ять діб, десять діб чи двадцять), то і за ч. 3 ст. 407 КК України злочином має визнаватися не тільки таке самовільне залишення військової частини або місця служби, яке мінімально (наприклад, на одну годину) перевищує строк в один місяць, але й таке, тривалість якого становить один місяць і п'ять (сім, десять, двадцять і т. д.) діб, два місяці і т. д. Тобто після того, як тривалість діяння мінімально перевищує один місяць, вчинення цього діяння не припиняється, а продовжується далі. Тому і самовільне залишення військової частини або місця служби тривалістю понад один місяць є триваючим злочином.

Суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу такого злочину, як дезертирство, багато в чому подібне до суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони злочинів, передбачених у ст. 407 КК України. Проте дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби, а так само нез'явлення з тією самою метою на службу, є злочином незалежно від тривалості перебування військовослужбовця за межами військової частини або місця служби. Звідси, на перший погляд, цілком логічно зробити висновок про те, що дезертирство полягає у власне самовільному залишенні військової частини, місця служби чи нез'явленні на службу, а не в перебуванні військовослужбовця за межами військової частини чи місця служби.

Такий погляд на правову природу дезертирства знаходить підтримку у наукових публікаціях. Так, А. А. Піддубний⁴¹¹ зазначає, що дезертирство буде закінченим злочином з моменту самовільного залишення військової частини або ж з моменту неявки на службу; це діяння вчиняється один раз; протягом решти часу вчиняється уже

⁴¹¹ Тут і далі ініціали автора наводяться так, як вони подані у тексті російською мовою.

не дезертирство, а ухилення від військової служби; кримінально караним же діянням є у відповідності зі ст. 338 КК РФ («Дезертирство». — *О. О.*) *не перебування у бігах військовослужбовця, який ухиляється від служби, а сам факт залишення частини або неявки на службу* (курсив наш. — *О. О.*)⁴¹². Тому дезертирство, на думку А. А. Піддубного, не є триваючим⁴¹³ злочином⁴¹⁴.

Дійсно, у КК України (як і в КК РФ) дезертирство визначається не як ухилення від проходження військової служби, а як *самовільне залишення військової частини, місця служби і т. д.* Але ж, самовільно залишаючи військову частину, місце служби чи не з'являючись на службу, військовослужбовець ставить перед собою мету якраз-таки *ухилитися від проходження військової служби*⁴¹⁵ (взагалі, а не на деякий час). *Намагаючись досягти цієї мети, особа і перебуває за межами військової частини (місця служби), в той час як вона (особа) зобов'язана перебувати в частині (в місці служби) і виконувати певні обов'язки.* Державі та суспільству потрібно, щоб військовослужбовець виконував обов'язки з несення військової служби, а він (військовослужбовець) *робить все, щоб надалі ці обов'язки не виконувати.* Тому перебування військовослужбовця за межами військової частини (чи місця служби) протягом часового проміжку, впродовж якого цей військовослужбовець мав нести військову службу, *не відповідає завданням, що їх ставить перед собою держава,*

⁴¹² *Поддубный А. А.* Определение места совершения преступления при квалификации преступлений // Российский следователь. — 2001. — № 3. — С. 20.

⁴¹³ Хоча в тексті статті А. А. Піддубний ставить і вирішує питання про те, чи є дезертирство і втеча з місця позбавлення волі, з-під арешту або з-під варті *триваючими* злочинами, але, формулюючи зроблений висновок, автор допускає неточність і зазначає, що дані злочини не можна відносити до *продовжуваних*.

⁴¹⁴ *Поддубный А. А.* Определение места совершения преступления при квалификации преступлений // Российский следователь. — 2001. — № 3. — С. 20.

⁴¹⁵ У постанові Пленуму Верховного Суду РФ № 3 від 3 квітня 2008 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про ухилення від призову на військову службу і від проходження військової чи альтернативної цивільної служби» (пункт 9) звертається увага судів на те, що «...відповідальність за статтями 337, 338 і 339 («Ухилення від виконання обов'язків військової служби шляхом симуляції хвороби або іншими способами». — *О. О.*) КК РФ настає за *ухиленням військовослужбовця від виконання обов'язків військової служби*, вчинене лише вказаними в диспозиціях цих статей способами (*самовільне залишення частини або місця служби, неявка в строк без поважних причин на службу*, симуляція хвороби, заподіяння собі якогось-небудь ушкодження...)» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*) (*О практике рассмотрения судами уголовных дел об уклонении от призыва на военную службу и от прохождения военной или альтернативной гражданской службы* [Електронний ресурс] : постановлення Пленума Верховного Суду Российской Федерации № 3 от 3 апр. 2008 г. — С. 6. — Режим доступа: http://www.supcourt.ru/Show_pdf.php?Id=6505).

покладаючи на особу (як конкретну, так і на певну категорію осіб) обов'язок проходити військову службу. Оскільки така поведінка військовослужбовця є неприйнятною для держави і суспільства, то, відповідно, держава і реагує на неї, встановлюючи за її здійснення кримінальну відповідальність. Така поведінка — це «розтягнуте» у часі діяння, тому і кримінальна відповідальність встановлюється саме за «розтягнуте» у часі — триваюче — діяння. Значить, дезертирство є триваючим злочином.

У судовій практиці дезертирство теж визнається триваючим злочином. Так, в ухвалі Військової колегії Верховного Суду РФ від 24 травня 2012 року, зокрема, зазначається: «Не бажаючи повертатися до частини і маючи намір взагалі ухилитися від військової служби, Н.⁴¹⁶ ... 17 лютого... [1997] року залишив... лікувальний заклад»⁴¹⁷. І далі: «...9 квітня 1998 р. Н. був затриманий працівниками міліції і переданий органам військової юстиції. Однак *продовжуючи реалізовувати умисел на ухилення від військової служби*, Н. 18 серпня 1998 р. від працівників військової прокуратури зник, втікши з експертної установи...» (курсив наш. — О. О.)⁴¹⁸. І хоча в ухвалі недостатня увага приділена затриманню Н. 9 квітня 1998 року як обставині, що могла б свідчити про завершення дезертирства, й, крім того, не наведено доводів, які б свідчили, що, вчиняючи втечу з експертної установи, Н. реалізовував не новий умисел, а той, що виник у нього ще до 17 лютого 1997 року, але саме формулювання «продовжуючи реалізовувати умисел на ухилення від військової служби» свідчить про те, що, на думку Військової колегії, дезертирство вчиняється неодномоментно. На ту обставину, що дезертирство є триваючим злочином, вказано і в постанові Пленуму Верховного Суду РФ № 3 від 3 квітня 2008 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про ухилення від призову на військову службу і від проходження військової чи альтернативної цивільної служби» (абзац перший пункту 25)⁴¹⁹.

Для заперечення триваючого характеру втечі з місця позбавлення волі або з-під варті використовуються такі ж аргументи, що

⁴¹⁶ В ухвалі прізвище вказане повністю; ми ж тут і далі наводимо лише першу його букву.

⁴¹⁷ *Определение* Военной коллегии Верховного Суда Российской Федерации от 24 мая 2012 г. по делу № 205-Д12-5 [Электронный ресурс]. — С. 2. — Режим доступа: http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=489406.

⁴¹⁸ Там само. — С. 4.

⁴¹⁹ *О практике рассмотрения судами уголовных дел об уклонении от призыва на военную службу и от прохождения военной или альтернативной гражданской службы* [Электронный ресурс]: постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 3 от 3 апр. 2008 г. — С. 12. — Режим доступа: http://www.supcourt.ru/Show_pdf.php?Id=6505.

й для обґрунтування нетриваючого характеру дезертирства. Так, М. І. Бажанов вважав, що втечу не можна віднести до триваючого злочину, *оскільки її не можна ототожнювати з самим ухиленням від відбування покарання, яке (ухилення. — О. О.) саме по собі не є карним (курсив наш. — О. О.)*⁴²⁰. Інші автори, навпаки, відносять втечу з місця позбавлення волі до триваючих злочинів тому, що втеча *тягне за собою ухилення винного від відбування покарання*. Наприклад, О. В. Мазур пише, що ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення волі після того, як мав місце закінчений склад втечі, не може бути зведеним тільки до початкової дії — безпосередньо втечі; воно (ухилення. — О. О.) являє собою єдиний, безперервний процес з метою назавжди ухилитися від відбування покарання; безпосередньо втеча і наступне за нею ухилення від відбування покарання наділені внутрішньою єдністю...⁴²¹ І далі: «Ухилення від відбування покарання після того, як в діях винного мав місце закінчений склад втечі, має суспільно небезпечний характер, так як воно виключає відбування покарання... Однак законодавець дане ухилення... *навмисно не визнав самостійним складом злочину*, так як воно є природним продовженням втечі, що об'єднане з безпосередньою втечею *спільним умислом винного і єдиною метою*» (курсив наш. — О. О.)⁴²².

Схожу думку висловлює і О. Д. Сміян, який наголошує на тому, що «суспільна небезпечність втечі має місце *не тільки в момент заподіяння шкоди охоронюваним суспільним відносинам, але і весь той час, поки особа перебуває «на свободі», коли щодо неї не здійснюються заходи державного примусу*» (курсив наш. — О. О.)⁴²³. А ухилення від повернення особи, що втекла, в місце позбавлення волі або тримання під вартою, як вважає дослідник, законодавець не оголошує самостійним злочином, так як воно (ухилення. — О. О.) є природним продовженням втечі; тому протиправне залишення особою місця позбавлення волі... передбачає іманентно подальше ухилен-

⁴²⁰ Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины: монография / М. И. Бажанов. — Х., 2000. — С. 17.

⁴²¹ Мазур О. В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с побегами из мест лишения свободы (по материалам Западно-Сибирского региона): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Мазур Олег Васильевич. — Омск, 1997. — С. 73–74.

⁴²² Там само. — С. 74.

⁴²³ Сміян А. Д. Побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (уголовно-правовая и криминологическая характеристика): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сміян Александр Дмитриевич. — СПб., 1997. — С. 36 (у дисертації О. Д. Сміяна допущено помилку в нумерації сторінок: фактичний номер сторінки (починаючи з четвертої) є на «1» меншим, ніж вказано на самій сторінці. При посиленні на дану дисертацію ми вказуватимемо такі номери сторінок, які подано у самій дисертації).

ня від виконання покладеного на неї (особу. — *О. О.*) державою обов'язку понести кримінальну відповідальність, і тому обидві ці дії складають єдине ціле⁴²⁴.

У КК України (як і в КК РФ) поняття втечі з місця позбавлення волі або з-під варті не розкривається. Однак визначення даного поняття було запропоноване у теорії кримінального права. Так, *О. В. Брілліантов* визначає втечу як «...протиправне самовільне залишення місця позбавлення волі або перебування під вартою, або під арештом, а так само протиправне, самовільне залишення інших встановлених меж місця перебування засудженого чи особи, що знаходиться в попередньому ув'язненні, які (межі. — *О. О.*) забезпечують можливість контролю за цими особами з боку працівників спеціальних установ або осіб, що здійснюють конвоювання»⁴²⁵. Як бачимо, автор акцентує увагу на тому, яким чином винна особа залишає місце свого перебування (*протиправне, самовільне залишення*), і на тому, залишення якого саме місця вважається втечею (*місце позбавлення волі і т. д.*). Водночас такий підхід залишає без відповіді питання про триваючий характер втечі.

Дещо іншої точки зору дотримується *О. П. Кузнецов*: учений також зазначає, що під втечею розуміється незаконне, самовільне, без належного дозволу компетентних органів залишення особою, яка відбуває покарання або перебуває в попередньому ув'язненні, місця позбавлення волі або місця перебування під вартою чи під арештом⁴²⁶, але водночас відносить даний злочин до триваючих⁴²⁷. Інші дослідники, зокрема *Б.-Д. Д. Махаков*⁴²⁸, *С. М. Романюк*⁴²⁹,

⁴²⁴ *Смлян А. Д.* Побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (уголовно-правовая и криминологическая характеристика): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Смлян Александр Дмитриевич. — СПб., 1997. — С. 37. У виносці *О. Д. Смлян* зазначає: «Аналогичного мнения придерживаются В. К. Сауляк, В. Е. Квапис, Ю. К. Шевелев (См.: Сауляк В. К., Квапис В. Е., Шевелев Ю. К. Проблемы борьбы с побегами осужденных из мест лишения свободы. Уголовно-правовой и криминологический аспекты. Киев, 1978. С. 15–18)» (курсив наш. — *О. О.*) (*Смлян А. Д.* Побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (уголовно-правовая и криминологическая характеристика): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Смлян Александр Дмитриевич. — СПб., 1997. — С. 37).

⁴²⁵ *Бриллиантов А.* Проблемы квалификации побега // Уголовное право. — 2005. — № 2. — С. 15.

⁴²⁶ *Кузнецов А. П.* Уголовная ответственность за побег из мест лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи по российскому уголовному законодательству // Следователь. — 2010. — № 5. — С. 9.

⁴²⁷ Там само. — С. 10.

⁴²⁸ *Махаков Б.-Д. Д.* Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с побегами из мест лишения свободы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Махаков Буян-Дылгер Доржиевич. — М., 2000. — С. 52.

⁴²⁹ *Романюк С. Н.* Сложные единичные преступления (вопросы теории и

В. Г. Шуміхін⁴³⁰, теж відносять втечу з місця позбавлення волі до триваючих злочинів.

Судові рішення у справах про втечу з місця позбавлення волі в окремих випадках мають суперечливий характер. Показовим у цьому аспекті є вирок Ямпільського районного суду Сумської області від 20 квітня 2012 року. У вирокі сказано, що 17 травня 1993 року засуджений, діючи умисно і переслідуючи мету ухилитися від подальшого відбування покарання, вчинив втечу з виправної установи; вжитими заходами розшуку знайти засудженого протягом тривалого строку не вдавалося⁴³¹. У вирокі нічого не сказано про те, коли було припинено самовільне незаконне перебування засудженого за межами місця позбавлення волі (хоча і зазначено, що невідбута частина покарання складає близько 1 року і чотирьох місяців позбавлення волі); не згадав суд і про строки давності, зокрема, про те, з якого моменту їх потрібно обчислювати. З урахуванням таких даних логічно було б зробити висновок про те, що, на думку суду, злочин завершився після 2001 року (набагато пізніше 2001 року)⁴³². Водночас у вирокі читаємо, що суд кваліфікує дії підсудного за ч. 1 ст. 183 КК України (в редакції 1960 р.) як втечу

практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Романюк Сергей Николаевич. – Тюмень, 2008. – С. 80, 82.

⁴³⁰ Шумихин В. Признания длящегося преступления // Уголовное право. – 2010. – № 2. – С. 95.

⁴³¹ Приговор Ямпольского районного суда Сумской области от 20 апреля 2012 года (дело № 1820/481/12; производство № 1/1820/42/12 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24270998>.

⁴³² З вироку незрозуміло, коли саме завершилося вчинення злочину і, відповідно, чи могло б щодо даного злочину ставитися питання про застосування положень КК України 1960 року про давність.

У ст. 48 КК України 1960 року мова йшла про давність притягнення до кримінальної відповідальності: особу не можна було притягнути до кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею (особою) злочину минули визначені Кримінальним кодексом строки. Для втечі засудженого (втечі з місця позбавлення волі) строк давності становив п'ять років. Кінцевим моментом цього строку був момент притягнення до кримінальної відповідальності. За КК України 2001 року кінцевим моментом строку давності є день набрання вироком законної сили, що є більш віддаленим у часі, ніж притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Відповідно до пункту 11 розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України 2001 року правила, встановлені Кримінальним кодексом України 1960 року щодо давності, поширюються на осіб, які вчинили злочини до набрання чинності цим Кодексом (КК України 2001 року), за винятком випадків, якщо цим Кодексом пом'якшується кримінальна відповідальність зазначених осіб. Для втечі з місця позбавлення волі без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 393 КК України 2001 року) строк давності також становить п'ять років.

Суд не застосував давність ні відповідно до КК України 1960 року, ні відповідно до КК України 2001 року. Це означає, що, на думку суду, на день набрання вироком законної сили строки давності не впливали. Тому можна

з місць позбавлення волі, вчинену особою, що відбуває покарання⁴³³. Крім того, слід звернути увагу і на те, що за вчинення даного злочину винному було призначене покарання у виді 1 року 6 місяців позбавлення волі⁴³⁴.

Позиція суду, викладена у розглянутому вище вирокі, залишає без відповіді запитання про кваліфікацію дій винного і, відповідно, про призначення покарання: якщо втеча з місця позбавлення волі — триваючий злочин (який, як впливає з вироку, завершився після 2001 року), то чому тоді суд кваліфікував дії винного за ч. 1 ст. 183 КК України (в редакції 1960 року), а не за ч. 1 ст. 393 КК України 2001 року? Відповідно, чому особі, яка продовжувала вчиняти злочин і після посилення кримінальної відповідальності за втечу з місця позбавлення волі⁴³⁵, покарання було призначене за найбільш м'яким законом, який на момент завершення злочину уже не був чинним?

У практиці Верховного Суду РФ втеча з місця позбавлення волі розглядається як триваючий злочин. Так, у постанові Президії Верховного Суду РФ від 29 вересня 2004 року у справі № 586п04пр читаємо: «...Н.⁴³⁶, втікши з місця позбавлення волі і *переховуючись від правоохоронних органів*, вчинив злочин, який є триваючим»

стверджувати, що злочин, на переконання суду, завершився після (набагато пізніше) 2001 року.

Інша позиція висловлена у постанові Ямпільського районного суду Сумської області від 13 вересня 2012 року (постанову прийнято за результатами нового судового розгляду справи після скасування вироку від 20 квітня 2012 року апеляційним судом): звільняючи особу від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, суд виходив з того, що злочин було вчинено 17 травня 1993 року і, відповідно, з часу вчинення злочину минуло більше дев'ятнадцяти років (*Постанова Ямпільського районного суду Сумської області від 13 вересня 2012 року (справа № 1820/951/12, провадження № 1/1820/82/12)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25973416>). Іншими словами, втеча була визнана одномоментним злочином.

⁴³³ *Приговор Ямпольского районного суда Сумской области от 20 апреля 2012 года (дело № 1820/481/12; производство № 1/1820/42/12 г.)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24270998>.

⁴³⁴ Там само.

⁴³⁵ За втечу ув'язненого без кваліфікуючих ознак (ч. 1 ст. 183 КК України 1960 року; у випадку, що розглядається, маємо саме таку втечу) у санкції ч. 1 ст. 183 КК України 1960 року в першій – 1960 року – редакції передбачалося покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років. У 1994 році до ст. 183 КК України 1960 року були внесені зміни; втеча без обтяжуючих обставин за ч. 1 ст. 183 КК України 1960 року у другій – 1994 року – редакції каралася позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років. Таке ж покарання передбачене і в ч. 1 ст. 393 КК України 2001 року.

⁴³⁶ У Постанові прізвище наводиться повністю; ми ж зазначаємо тільки першу його букву.

(курсив наш. — *О. О.*)⁴³⁷. А в касаційній ухвалі Судової колегії з кримінальних справ Верховного Суду РФ від 12 травня 2005 року у справі № 67-о-05-28 сказано: «За змістом закону, втеча з місця позбавлення волі є триваючим злочином, він (злочин. — *О. О.*) закінчується явкою особи до правоохоронних органів для подальшого відбування позбавлення волі або з часу затримання особи, яка вчинила втечу»⁴³⁸.

Якщо втечу з місця позбавлення волі або з-під варти розуміти лише як вихід за межі відповідної території — місця, в якому особа зобов'язана перебувати, — то даний злочин не може вважатися триваючим: не можна протягом більш-менш тривалого проміжку часу виходити за межі зазначеної території. Водночас, думаємо, сутність втечі полягає не у виході за межі певної території, а в перебуванні особи за цими межами, внаслідок чого не реалізуються ті завдання, які ставила перед собою держава, застосовуючи до особи покарання у виді позбавлення волі, арешту чи запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Дійсно, якщо держава, наприклад, визнає за необхідне призначити винному покарання у виді позбавлення волі на певний строк, то, значить, презюмується, що саме така (*і тільки така*) реакція на вчинений злочин буде адекватною. Але коли внаслідок втечі це покарання до винного не застосовується, тобто коли винний не зазнає тих обмежень у здійсненні своїх прав, які випливають із призначеного йому покарання, то і мета, яку ставила перед собою держава, застосовуючи дане покарання, не може бути досягнута.

Обмеження, які становлять зміст покарання і реалізація яких спрямована на досягнення зазначеної вище мети, *мали б здійснюватися щодо винної особи безперервно протягом усього строку відбування покарання*. Проте через залишення винним місця відбування покарання і його (винного) безперервне перебування за межами даного місця згадані обмеження *безперервно не реалізуються протягом невідбутої частини покарання*. Тому втечу з місця позбавлення волі слід розглядати не як власне залишення місця відбування покарання у виді позбавлення волі, але як *перебування за межами вказаного місця*. За таких умов особа *безперервно протягом певного часу* вчиняє суспільно небезпечне діяння — перебуває за межами місця, в якому зобов'язана знаходитися, внаслідок чого

⁴³⁷ Постановление Президиума Верховного Суда Российской Федерации от 29 сентября 2004 года (дело № 586п04пр) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=101046. — С. 3–4.

⁴³⁸ Кассационное определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Российской Федерации от 12 мая 2005 года (дело № 67-о05-28) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=20907>.

безперервно не виконує обов'язки, що визначаються її особливим статусом. Це саме можна сказати і про втечу з місця відбування покарання у виді арешту, і про втечу з місця перебування особи, щодо якої обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Значить, злочин, передбачений ст. 393 КК України, є триваючим.

До однієї групи разом із розглянутими вище злочинами було включено також ряд інших діянь. Враховуючи, що розглянуті нами злочини є триваючими і що усі злочини, об'єднані у зазначеній групі, схожі між собою за такою ознакою об'єктивної сторони їх складу, як суспільно небезпечне діяння, а тому *висновок про триваючий характер деяких злочинних діянь, віднесених до даної групи, може бути поширений і на інші діяння*, отримаємо у результаті ще один висновок — висновок про те, що усі злочини, про які йшла мова вище, є триваючими.

Ще одним злочином, питання про триваючий характер якого у теорії кримінального права вирішувалося неоднозначно, є ухилення від сплати податків. Але при цьому потрібно зробити застереження про те, що даний злочин, як правило, традиційно вважається триваючим. Зокрема, О. О. Дудоров, зазначаючи, що у російській юридичній літературі висунута пропозиція розглядати кримінально карані посягання на систему оподаткування (у т. ч. ухилення від сплати податків) як триваючі злочини з матеріальним складом, наводить у виносці достатньо велику кількість публікацій, автори яких дотримуються такої точки зору⁴³⁹. «Триваючий характер злочинів, передбачених ст. ст. 193, 194, 198, 199 КК РФ⁴⁴⁰, — продовжує учений, — у сучасній доктрині обґрунтовується тим, що невиконання у встановлений термін певного обов'язку (перерахувати кошти в іноземній валюті на рахунок уповноваженого банку, сплатити митний платіж або податок) *не призводить до зникнення покладеного на винну особу юридичного обов'язку. Після настання встановленого законодавством строку особа продовжує бути зобов'язаною виконати певну дію, а невиконання цього обов'язку протягом певного проміжку часу нібито означає, що вона вчиняє триваючий злочин*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁴¹. І далі: «Подібні міркування знаходимо в авто-

⁴³⁹ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 605.

⁴⁴⁰ У цих статтях встановлено кримінальну відповідальність за: у ст. 193 — не повернення з-за кордону коштів в іноземній валюті; у ст. 194 — ухилення від сплати митних платежів, які стягуються з організації або фізичної особи; у ст. 198 — ухилення від сплати податків та (або) зборів з фізичної особи; у ст. 199 — ухилення від сплати податків та (або) зборів з організації.

⁴⁴¹ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 605–606.

рефераті дисертації української авторки Я. М. Кураш⁴⁴², а також у підручнику узбецького вченого М. Х. Рустамбаєва^{443»}⁴⁴⁴. Такої ж позиції дотримуються і Т. Г. Черненко та С. О. Силаєв⁴⁴⁵.

На думку О. О. Дудорова, з викладеною точкою зору погодитися не можна⁴⁴⁶. «Немає жодного сумніву в тому, — пише науковець, — що обов'язок сплатити податок, збір чи інший обов'язковий платіж після того, як сплив встановлений для цього термін, для винної у податковому злочині особи не зникає та юридичної сили не втрачає. <...> Однак момент невиконання врегульованого податковим законодавством обов'язку після того, як злочин вже закінчено, на кваліфікацію ухилення від сплати податків не впливає. Подальше невиконання *фіскального, не кримінально-правового за своїм характером обов'язку* складом злочину, передбаченого ст. 212 КК, не охоплюється і з точки зору кримінально-правової оцінки вчиненого за цією нормою значення не має, скільки б часу воно не тривало. З моменту закінчення кримінально караного ухилення від сплати податкових платежів на винну особу покладаються два обов'язки: крім обов'язку сплатити зазначений платіж, виникає обов'язок понести кримінальну відповідальність за вчинений злочин»⁴⁴⁷ (курсив наш. — О. О.)⁴⁴⁸. Крім того, О. О. Дудоров зазначає, що вирішальне значення для формулювання висновку про невизнання ухилення від сплати податків триваючим злочином має не стільки те, що невиконання обов'язку сплатити податок вже після встановленого терміну не становить суспільної небезпеки, скільки *неохоплення такої пасивної поведінки складом злочину «ухилення від сплати подат-*

⁴⁴² Посилання на: Кураш Я. М. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 1998. — С. 3, 9–10.

⁴⁴³ У виносці: «Див.: Рустамбаєв М. Х. Уголовное право Республики Узбекистан. Особенная часть. — Ташкент: Мир экономики и права, 2002. — С. 258».

⁴⁴⁴ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 606.

⁴⁴⁵ Черненко Т. О соотношении длящихся и продолжаемых преступлений (на примере уклонения от уплаты налогов и сборов) / Тамара Черненко, Семен Силаев // Уголовное право. — 2010. — № 4. — С. 75–76.

⁴⁴⁶ Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 606.

⁴⁴⁷ У виносці: Див.: Дудоров О. Теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів у зв'язку із закінченням строків давності (з погляду проекту нового КК України) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 7. — С. 41.

⁴⁴⁸ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 607–608.

ків, зборів, інших обов'язкових платежів» (курсив наш. — О. О.)⁴⁴⁹. Схожим чином нетриваючий характер злочину, передбаченого ст. 212 КК України, вчений обґрунтовує і в більш пізній роботі⁴⁵⁰. О. О. Дудоров наводить позиції й інших дослідників, які вважають, що відносити ухилення від сплати податків до триваючих злочинів не можна⁴⁵¹.

Можливо, «традиційність» тези про триваючий характер ухилення від сплати податків пов'язана із тим, що у першій редакції постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів» (1929 рік) даний злочин наводився як один із прикладів триваючих (абзац перший пункту першого)⁴⁵². При цьому у Постанові йшлося про злісну несплату податку після спливу строку сплати, яка продовжується до винесення вироку і вжиття примусових заходів стягнення. Проте у ст. 58 КК УСРР (1927 року), на яку було зроблено посилання у Постанові, ознаки складу зазначеного злочинного діяння формулювалися не так однозначно. Так, у ст. 58 КК УСРР наголошувалося саме на несплаті податку в *установлений строк*: злісна, тобто вперта, незважаючи на наявність до того можливості й застосування відповідними органами... заходів стягнення, несплата в *установлений строк* належних податків, а також зборів з обов'язкового окладного страхування, або відмова сплатити їх у *той же строк*, а так само відмова від виконання повинностей і робіт, що мають загальнодержавне значення, незважаючи на застосування... заходу адміністративного впливу (курсив наш. — О. О.)⁴⁵³. Якщо наведеною кримінально-правовою нормою охоплювалася не просто несплата податку в установленний строк, але і подальша (тобто після спливу зазначеного строку) його (податку) несплата (як розтлумачив цю норму 23-й Пленум Верховного Суду СРСР), то даний злочин слід відносити до триваючих.

У зміненій редакції Постанови (1963 рік) також наводилися приклади триваючих злочинів (абзац перший пункту першого)⁴⁵⁴,

⁴⁴⁹ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 609.

⁴⁵⁰ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / [П. С. Берзін та ін.]; за заг. ред. В. О. Навроцького. — К., 2013. — С. 441 (виноска 1).

⁴⁵¹ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 608–609.

⁴⁵² Об условиях применения давности и амнистии к длящимся и продолжаемым преступлениям: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924–1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1946. — С. 80.

⁴⁵³ Уголовный кодекс У.С.С.Р. в редакции 1927 г. (с изменениями по 1-е июня 1928 г.). — 3-е офиц. изд. — Х., 1928. — С. 31.

⁴⁵⁴ Об условиях применения давности и амнистии к длящимся и продолжаем-

але серед них уже не було ухилення від сплати податків, хоча при цьому перелік триваючих злочинів і був залишений відкритим. Тому сказати точно, чи відмовився Пленум Верховного Суду СРСР визнавати ухилення від сплати податків триваючим злочином, не можна.

Відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) встановлена у ст. 212 КК України. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що злочин, передбачений цією статтею, є закінченим із моменту *фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів*, які мали бути сплачені у строки та в розмірах, передбачених законодавством із питань оподаткування... а саме — *з наступного дня після настання строку, до якого мав бути сплачений податок, збір чи інший обов'язковий платіж...* (курсив наш. — О. О.)⁴⁵⁵. Схожим чином визначив момент закінчення ухилення від сплати податків і Пленум Верховного Суду РФ: «Виходячи з того, що відповідно до положень податкового законодавства строк подання податкової декларації і строки сплати податку (збору) можуть не збігатися, моментом закінчення злочину, передбаченого статтею 198 чи статтею 199 КК РФ, слід вважати *фактичну несплату податків (зборів) у строк, встановлений податковим законодавством*» (напів-жирний курсив наш. — О. О.)⁴⁵⁶.

Розглядаючи це положення постанови Пленуму Верховного Суду РФ, П. С. Яні, який, як висловився О. О. Дудоров, є одним із причетних (можна сказати — фундатором) концепції ухилення від сплати податків як триваючого злочину⁴⁵⁷, зазначає: «Думається, що таким формулюванням... Пленум Верховного Суду РФ *припинив дискусію про те, чи є ухилення від сплати податків триваючим злочином*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁵⁸. І далі: «...ясно... що Верховний

мым преступлением: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924– 1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. – М., 1987. – С. 477.

⁴⁵⁵ *Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів* [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовт. 2004 р. № 15. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04>. – Абзац перший пункту 15.

⁴⁵⁶ *О практике применения судами уголовного законодательства об ответственности за налоговые преступления* [Электронный ресурс]: постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 64 от 28 дек. 2006 г. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=4665. – Абзац третій пункту 3.

⁴⁵⁷ *Дудоров О. О.* Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. – К., 2006. – С. 608.

⁴⁵⁸ *Яні П. С.* Объективные признаки налоговых преступлений: позиция Пле-

Суд РФ відмовляється вважати ухилення від сплати податків триваючим правопорушенням»⁴⁵⁹.

На нашу думку, О. О. Дудоров навів переконливі аргументи на користь того, що ухилення від сплати податків не може визнаватися триваючим злочином. Дійсно, якщо внаслідок вчинення особою діянь, спрямованих на ухилення від сплати податку, сума цього податку фактично не надійшла до бюджетів чи державних цільових фондів, то обов'язок сплатити податок не зникає. Але далі (після настання терміну сплати податку) цей обов'язок існує не тому, що він має тривалий характер (*тривалого характеру він не має*), а тому, що *податок не був сплачений своєчасно*. У зв'язку з цим злочин буде вважатися закінченим з дня, наступного за останнім днем, коли сплата податку ще не вважалася порушенням; подальша несплата податку не охоплюється складом злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Отже, ухилення від сплати податку не вчиняється безперервно протягом певного проміжку часу, а тому не є триваючим злочином. Оскільки об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст. 212¹ КК України, є подібною до об'єктивної сторони ухилення від сплати податків, то зазначені злочини також не є триваючими.

Викладені вище міркування можуть бути використані при вирішенні питання про триваючий характер й інших злочинів, які полягають у невчиненні певних дій до встановленої дати (у встановлену дату). Це, зокрема, стосується ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335 КК України) та ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК України). У цих статтях встановлена відповідальність не за ухилення від проходження військової служби, а за дії (бездіяльність), внаслідок яких особа не буде направлена для проходження цієї служби. Виконання обов'язку щодо направлення на військову службу (так само як і невиконання цього обов'язку) вчиняється не протягом певного проміжку часу. Тому зазначені злочини не є триваючими.

Підтвердженням зробленого висновку може бути такий приклад із судової практики. Ухвалою Апеляційного суду Запорізької області від 20 серпня 2015 року залишена без змін ухвала слідчого судді Оріхівського районного суду Запорізької області від 10 серпня 2015 року, якою відмовлено в задоволенні скарги військового комісара Оріхівського району Запорізької області на постанову слідчого СВ Оріхівського РВ ГУМВС України в Запорізькій області від 24 липня

нума Верховного Суду РФ // Законодательство. Право для бизнеса. – 2007. – № 5. – С. 28.

⁴⁵⁹ Там само. – С. 28.

2015 року про закриття кримінального провадження щодо злочину, передбаченого ст. 336 КК України⁴⁶⁰.

Із ухвали суду апеляційної інстанції: як сказано в ухвалі слідчого судді, 22 липня 2015 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань було внесено запис про кримінальне провадження з наступною фабулою: «21.07.2015 року до Орхівського РВ ГУМВС України в Запорізькій області надійшло повідомлення від Орхівського районного військового комісаріату про те, що... (особа. — О. О.) ...ухиляється від мобілізації». 24 липня 2015 року слідчий виніс постанову про закриття вказаного кримінального провадження за відсутністю в діянні особи складу злочину, передбаченого ст. 336 КК України, пославшись при цьому на те, що громадянин, хоч і був визнаний додатним до військової служби та отримав повістку «на відбуття до Збройних Сил України» на 15.07.2015 року, але за повісткою не з'явився з об'єктивних причин, оскільки з 14.07.2015 року по 21.07.2015 року перебував на стаціонарному лікуванні. Ухвалою слідчого судді в задоволенні скарги військового комісара на зазначену постанову слідчого було відмовлено⁴⁶¹.

Обґрунтовуючи своє рішення про залишення без задоволення апеляційної скарги військового комісара на ухвалу слідчого судді, Апеляційний суд Запорізької області вказав, що неявка особи за повісткою 15.07.2015 року була обумовлена причинами, які від неї (особи) не залежали, а інших повісток цей громадянин не отримував; статтею 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» передбачено, що громадяни зобов'язані з'являтися за викликом до військових комісаріатів для постановки на військовий облік та визначення призначення на военний час, а під час мобілізації та переведення Збройних Сил України, інших військових формувань... на штати воєнного часу громадяни... зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти військових комісаріатів у строки, зазначені в отриманих ними документах (...повістках...). «Водночас, — наголошено в ухвалі, — чинним законодавством України не врегульовано питання про те, чи повинна особа, яка не з'явилась у зазначений у повістці строк до військкомату з об'єктивних причин, з'явитись після того, як дія цих причин припинилась» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶².

Звичайно, громадянин, який перебуває на стаціонарному лікуванні, не може з'явитися до військового комісаріату. І оскільки у такому випадку відсутня можливість виконати покладений на особу обов'язок, то й кримінальній відповідальності за бездіяльність

⁴⁶⁰ Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 20 серпня 2015 року у справі № 323/2375/15-к [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48794562>.

⁴⁶¹ Там само.

⁴⁶² Там само.

(ухилення від призову за мобілізацією) ця особа не підлягає. Але у разі визнання ухилення від призову за мобілізацією триваючим злочином, маємо погодитися з тим, що неприбуття до військкомату (нехай навіть і з поважних причин) не свідчить про зникнення відповідного обов'язку. Оскільки ж даний обов'язок (за такого розуміння суті ухилення від призову за мобілізацією) продовжує існувати, то громадянин зобов'язаний його виконати (приступити до його виконання) після того, як перестане існувати обставина, що перешкоджала виконати цей обов'язок раніше. Інакше кажучи, якщо ухилення від призову за мобілізацією — це триваючий злочин, то у розглянутій вище ситуації громадянин мав би з'явитися до військкомату після закінчення стаціонарного лікування. І якщо цього не було зроблено, то, значить, є підстави говорити про вчинення злочину.

В ухвалі Апеляційного суду Запорізької області нічого не сказано про те, чи є ухилення від призову за мобілізацією триваючим діянням. І в той же час в ухвалі звертається увага на неврегульованість питання про необхідність з'явитися до військкомату після того, як припинилася дія обставин, що виключали можливість з'явитися за викликом у вказану в повістці дату. Отже, обов'язок прибути до військкомату за викликом є разовим (одномоментним) і в разі його невиконання не поновлюється (тим більше безперервно). Через це невиконання такого обов'язку не є триваючим злочином.

Водночас у ст. 336¹ КК України, навпаки, встановлена відповідальність за триваюче діяння. Так, у цій статті об'єктивна сторона складу злочину описана як ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період (крім відбудовного періоду) чи у разі проведення цільової мобілізації. Проходити службу цивільного захисту особа має безперервно впродовж певного проміжку часу, і кримінальна відповідальність встановлена за ухилення від проходження даної служби (тобто за те, що особа відповідну службу не проходить). Таким чином, відповідно до ст. 336¹ КК України злочином є не одномоментне діяння, а тривале та безперервне. Тому злочин, передбачений зазначеною статтею, є триваючим.

Триваючим є також злочин, відповідальність за вчинення якого встановлена у ч. 1 ст. 337 КК України, — ухилення військовозобов'язаного від військового обліку: перебування на військовому обліку триває протягом більшого чи меншого проміжку часу; відповідно, ухилення від військового обліку полягає у порушенні обов'язку, що має тривалий характер. Отже, злочин, передбачений ч. 1 ст. 337 КК України, безперервно здійснюється протягом певного часу, а тому є триваючим. З цих же підстав відносимо до триваючих і злочин, передбачений ч. 2 ст. 337 КК України, — ухи-

лення військовозобов'язаного від навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Разом з тим злочини, передбачені ст. 164 («Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей») та ст. 165 («Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків») КК України, не можна віднести до триваючих (іншої думки з цього приводу дотримується І. В. Семенов, який дійшов висновку про те, що «...злісне ухилення від сплати аліментів дітям (ст. 164 КК) чи батькам (ст. 165 КК) є *триваючими злочинами з матеріальним складом*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶³). Відповідно до примітки до ст. 164 КК України під злісним ухиленням від сплати коштів на утримання дітей (аліментів) або на утримання непрацездатних батьків слід розуміти будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця і т. д.), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складає суму виплат за шість місяців відповідних платежів.

До того часу, поки діяння боржника не призвели до виникнення заборгованості зі сплати, наприклад, аліментів (у розмірі, що сукупно складає суму виплат за шість місяців відповідних платежів), це діяння взагалі не є злочином. Якщо ж заборгованість зі сплати зазначених коштів перевищує суму виплат за шість місяців, це зовсім не означає, що особа, яка зобов'язана сплачувати аліменти, ухилилася від їх сплати кожного місяця у повному обсязі (вона могла сплачувати аліменти щомісяця у розмірі, меншому, ніж встановлено рішенням суду, або «чергувати» сплату і несплату аліментів). Але навіть несплата аліментів щомісяця у повному обсязі не перетворює діяння на безперервне (обов'язок зі сплати аліментів хоча й існує протягом деякого часу, але є «дискретним», оскільки сплата аліментів за той чи інший місяць є одноразовою, а не триваючою дією). З урахуванням того, що після досягнення діянням стадії закінченого злочину це діяння вчиняється не безперервно, його не можна вважати триваючим. Тому злочини, відповідальність за які встановлена у ст. 164 та ст. 165 КК України, не є триваючими. З цих підстав не можна підтримати позицію І. В. Семенова про триваючий характер ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків.

⁴⁶³ Семенов І. В. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Семенов Ігор Володимирович; Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2015. — С. 8.

У теорії кримінального права була висловлена думка про те, що до триваючих слід відносити злочин, передбачений ст. 270 КК РФ («Ненадання капітаном судна допомоги тим, хто зазнав лиха»). З цього приводу О. М. Плешаков і С. Є. Яковлева пишуть, що бездіяльність капітана судна в кінцевому підсумку полягає у тому, що він (капітан. — О. О.) за наявності об'єктивного та суб'єктивного критеріїв (повинен і міг) тим не менш не втручається у те, що відбувається; невтручання — тривалий процес; триваюча вольова і пасивна поведінка капітана судна існує так довго, *скільки зберігається безпорадність потерпілих*, які перебувають у небезпечному стані, тобто *весь час, поки вони зазнають лиха* (курсив наш. — О. О.)⁴⁶⁴. Іншими словами, — підсумовують автори, — диспозиція ст. 270 КК РФ містить у собі *єдиний складний склад у виді триваючого злочину*, який характеризується *безперервним невиконанням обов'язку з надання допомоги*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶⁵. Однак погодитися з таким висновком не можна.

Обов'язок капітана надати допомогу не має тривалого характеру; капітан повинен її надати тоді, коли у нього є для цього можливість. Така можливість, зокрема, буде і тоді, коли відстань між судном і особами, що потребують допомоги, дозволяє цю допомогу надати. Якщо ж капітан судна відмовився надавати допомогу, судно продовжило свій рух далі, то злочин є закінченим і обов'язок надати допомогу більше не поновлюється та в часі не триває. Інакше кажучи, обов'язок надати допомогу обмежений не тільки часом, коли потерпілі потребують допомоги, але і часом, коли зберігається можливість її надати. Перший, а особливо другий проміжки часу не тривають достатньо довго. Тому злочин, відповідальність за який встановлена у ст. 270 КК РФ (ст. 284 КК України), не є триваючим. З цих же підстав не можуть вважатися триваючими і злочини, передбачені ст. 135 і ст. 136 КК України.

Однак триваючим злочином є незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК України). Так, Я. Лизогуб, розглядаючи кваліфікуючу ознаку «здійснюване протягом *тривалого часу*» (ч. 2 ст. 146), зазначає: «...протягом тривалого часу можна позбавляти особу волі... «Незаконне позбавлення волі» за конструкцією об'єктивної сторони становить формальний склад злочину, а за структурою — простий *триваючий*. Момент його закінчення, хоча й пов'язується вже з самим фактом обмеження потерпілого свободи пересування, утім *триваючий характер* цього складу злочину дозволяє розтягнути його

⁴⁶⁴ Плешаков А. Неоказание помощи терпящим бедствие на море: уголовная ответственность и квалификация / Александр Плешаков, Светлана Яковлева // Уголовное право. — 2013. — № 4. — С. 50–51.

⁴⁶⁵ Там само. — С. 51.

об'єктивну сторону в часі, наприклад, доки потерпілого не звільнять, причому момент *тривалого тримання...* повністю охоплюється складом незаконного позбавлення волі, не потребуючи додаткової кваліфікації за іншими статтями КК» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶⁶.

Водночас питання про триваючий характер викрадення людини є дещо дискусійним: будь-яке викрадення (у тому числі і людини) саме по собі *не може вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу*. З цього приводу Я. Лизогуб пише: «Викрадення... людини, через особливості юридичної конструкції, *не узгоджується з такою обставиною, як «вчинене протягом тривалого часу», оскільки остання створює абсурдне уявлення про його — викрадення — юридичну природу, адже момент закінчення цього злочину пов'язується лише з самим фактом вилучення потерпілого. Усі подальші дії, зокрема з приводу його (потерпілого. — О. О.) утримання чи переміщення, не входять до юридичного складу викрадення, становлячи інші самостійні злочини...*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶⁷.

Погодитися з тезою про те, що викрадення людини — це не триваючий злочин, складно. Дійсно, якщо дане діяння відносити до одномоментних, то тоді утримування викраденої людини не отримує кримінально-правової оцінки. У такому випадку допускаємо *двозначність* у кримінально-правовій охороні свободи людини: якщо людину незаконно позбавили волі — можливості за власним вибором обирати та змінювати місце свого перебування, — то весь час, протягом якого ця людина не має згаданої можливості, вважаємо часом вчинення злочину; якщо ж людина була позбавлена волі, але внаслідок викрадення, то тоді подальше утримування цієї людини (протягом якого вона так само, як і у випадку з незаконним позбавленням волі, не має можливості вільно обирати місце свого перебування) чомусь злочином *не вважається*.

З цих міркувань виходить і судова практика. Так, в огляді судової практики Верховного Суду РФ за перший квартал 2001 року читаємо: «За змістом закону під викраденням людини слід розуміти протиправні умисні дії, поєднані з таємним чи відкритим заволодінням (захопленням) живої людини, переміщенням з місця її постійного або тимчасового проживання з *наступним утриманням всупереч її волі в іншому місці*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶⁸. Схожої позиції дотримується й О. О. Володіна. Так, дослідниця зазначає,

⁴⁶⁶ Лизогуб Я. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України): деякі проблеми кваліфікованого складу // Право України. — 2008. — № 10. — С. 128.

⁴⁶⁷ Там само. — С. 128.

⁴⁶⁸ Обзор судебной практики Верховного Суда Российской Федерации за первый квартал 2001 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=164.

що «...викрадення людини... передбачає сукупність послідовно вчинюваних дій: заволодіння... особою, вчинене будь-яким способом, переміщення... потерпілого з місця його постійного чи тимчасового перебування та *можливого подальшого протиправного тримання особи всупереч її волі та бажанню*» (курсив наш. — О. О.)⁴⁶⁹. О. О. Володіна «...не погоджується з позицією тих учених, які вважають, що тримання потерпілого є обов'язковою ознакою викрадення людини. Дійсно, у багатьох випадках при викраденні людини має місце її незаконне тримання протягом більш-менш тривалого проміжку часу. Але дії винного з незаконного тримання потерпілого не мають значення для моменту закінчення викрадення людини, тому що вони лежать за межами складу цього злочину. Ці висновки підтверджує і судово-слідча практика, згідно з якою у деяких випадках при вчиненні даного злочину мають місце лише заволодіння людиною і переміщення її з місця перебування і зовсім відсутнє навіть тимчасове тримання (фізична ізоляція) потерпілої особи» (курсив наш. — О. О.)⁴⁷⁰.

Таким чином, для кваліфікації дій винної особи як закінчене викрадення людини не вимагається, щоб було вчинене також і тримання потерпілого. Проте подальше тримання викраденої людини теж має кримінально-правове значення і на даний час охоплюється формулюванням «викрадення людини» (О. О. Володіна запропонувала кваліфікуючу ознаку «здійснюване протягом тривалого часу» щодо викрадення людини викласти в такій редакції: «викрадення людини, поєднане з її триманням протягом тривалого часу» (курсив О. О. Володіної. — О. О.)⁴⁷¹. Отже, при викраденні людини суспільно небезпечне діяння може (хоча така можливість і не завжди реалізується) вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. Тому даний злочин також є триваючим.

Триваючим злочином є і тримання особи як заручника. Як відзначають І. Давидович та В. Онопенко, «...тримання заручників *традиційно* розглядається як триваючий злочин...»⁴⁷² (курсив наш. — О. О.)⁴⁷³. Подібну думку висловлюють і Р. Ахметшин та

⁴⁶⁹ Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Володіна Оксана Олександрівна; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — С. 11.

⁴⁷⁰ Там само. — С. 11.

⁴⁷¹ Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2004. — Вип. 67. — С. 119.

⁴⁷² Автори посилаються на таку роботу: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — К., 2005. — 694 с.

⁴⁷³ Давидович І. Захоплення заручників: проблеми визначення змісту об'єктивної сторони та співвідношення з іншими посяганнями / Ірина Дави-

Е. Гафурова, які вважають, що захоплення заручників є триваючим злочином⁴⁷⁴. Але тут потрібно зробити уточнення: ст. 147 КК України (як і ст. 206 КК РФ) встановлює відповідальність не тільки за власне захоплення заручників, як це випливає з її назви, але і за *тримання* особи як заручника (у диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України та диспозиції ч. 1 ст. 206 КК РФ альтернативно вказані дві зазначені дії). Захоплення особи як заручника не є триваючим діянням; навпаки, тримання особи як заручника є триваючим. Проте у тому випадку, коли спочатку було вчинене захоплення особи як заручника, а потім — тримання цієї особи як заручника, то друга із зазначених дій дозволяє говорити про злочин як про такий, що складається з об'єднаних єдиним злочинним наміром винного двох дій, *альтернативно вказаних у диспозиції кримінально-правової норми, одна із яких є триваючою*.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 151 КК України («Незаконне поміщення в психіатричний заклад»), є схожою із об'єктивною стороною незаконного позбавлення волі. Однак у науці кримінального права була висловлена думка про те, що незаконне поміщення у психіатричний заклад не є триваючим злочином. Зокрема, І. М. Тяжкова, спираючись на визначення триваючого злочину, надане у другій редакції постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР, обґрунтовує нетриваючий характер незаконного поміщення у психіатричний стаціонар таким чином: «...триваючий злочин — це, головним чином, певна поведінка винної особи, а не становище потерпілого. У злочині ж, що розглядається, суб'єкт, здійснивши незаконне поміщення особи у психіатричний стаціонар, може бути навіть не в курсі подальшої долі потерпілого»⁴⁷⁵. Схожої позиції дотримується і Д. М. Молчанов: «Незаконне поміщення в психіатричний стаціонар (ст. 128 КК РФ)... не слід відносити до числа триваючих злочинів, оскільки, якщо, наприклад, при викраденні людини або захопленні заручника злочинець повністю контролює можливість утримувати потерпілого, то при незаконному поміщенні в психіатричний стаціонар... такої можливості може і не бути, оскільки потерпілий перебуває

дович, Василь Оноєнко // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — № 6. — С. 129.

⁴⁷⁴ Ахметшин Р. Момент окончания длящегося преступления (на примере захвата заложников) / Рустэм Ахметшин, Эльмира Гафурова // Уголовное право. — 2007. — № 2. — С. 10.

⁴⁷⁵ Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар // Уголовное право. — 2002. — № 3. — С. 53. Але, говорячи про обчислення строків давності щодо даного злочину (Там само. — С. 53), І. М. Тяжкова, по суті, заперечує свій же висновок про те, що незаконне поміщення у психіатричний стаціонар (ст. 128 КК РФ) не є триваючим злочином.

у державній установі» (курсив наш. — О. О.)⁴⁷⁶. А говорячи про небезпечність цього злочину та незаконних затримання, взяття під варту або тримання під вартою (ст. 301 КК РФ), учений зазначає, що їх небезпечність «...визначається самим фактом вчинення незаконних дій щодо потерпілого, незалежно від того, що можливість впливати на подальше його утримання у психіатричному стаціонарі чи в ув'язненні у винного або обмежена, або відсутня» (курсив наш. — О. О.)⁴⁷⁷.

Водночас розглянута аргументація є непереконливою. Справді, саме по собі незаконне поміщення особи у психіатричний заклад є одноразовою дією; внаслідок цієї дії потерпілий певний час перебуватиме в зазначеному закладі; крім того, триваючий злочин — це поведінка винного, а не становище потерпілого. За цих обставин ніби і логічним виглядає висновок про те, що аналізований злочин не є триваючим. Насправді ж, такий висновок буде передчасним. Дійсно, поміщення завідомо психічно здорової особи у психіатричний заклад (як одноразова дія) не є самоціллю для винного: найближча мета винного — у такий спосіб позбавити потерпілого свободи. Вчинення дій, спрямованих на незаконне поміщення людини у психіатричний заклад, — це тільки перший крок для досягнення згаданої мети; наступні кроки — незаконне тримання потерпілого у психіатричному закладі. Незаконно поміщаючи людину у психіатричний заклад, винний розраховує, що її там триматимуть протягом певного часу. Через це не можемо погодитися з тезою про те, що винний може бути і не в курсі про подальшу долю потерпілого.

Якщо уявити ситуацію, коли жоден працівник психіатричного закладу не знає про те, що в даному закладі утримується психічно здорова людина, то ці працівники діють невинно; навпаки, винна особа «таємно» від них використовує їх же дії з утримування психічно здорової особи у психіатричному закладі. Така поведінка працівників психіатричного закладу охоплюється умислом винного, а тому він і повинен нести відповідальність не тільки власне за поміщення завідомо психічно здорової людини у психіатричний заклад, але і за тримання її у цьому закладі. Отже, незаконне поміщення у психіатричний заклад (ст. 151 КК України) є триваючим злочином.

Крім розглянутих вище, потрібно звернути увагу також і на злочини, що полягають в участі у злочинних об'єднаннях, зокрема, у злочинній організації та банді. Участь в озброєній банді, на дум-

⁴⁷⁶ Молчанов Д. М. Длящиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). — 2011. — № 4. — С. 743.

⁴⁷⁷ Там само. — С. 743.

ку Пленуму Верховного Суду України, слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, а й як сам факт вступу особи до неї чи вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування; проте в будь-якому разі участь у банді (як форма бандитизму) обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього⁴⁷⁸.

Особа не може здійснювати напади у складі банди *безперервно*, так само як не може *безперервно* вчиняти певні дії, спрямовані на створення сприятливих умов для її функціонування. Але, мабуть, і здійснення нападів, і вчинення певних дій щодо створення сприятливих умов для функціонування банди — це дії другого порядку; дією ж першого порядку є *перебування* особи у складі банди: саме з факту перебування у складі банди випливають обов'язки особи безпосередньо здійснювати напади чи вчиняти інші дії, спрямовані на створення сприятливих умов для функціонування банди. Перебування особи у складі банди — безперервне діяння, що вчиняється протягом певного часу. Тому участь у банді відповідає спеціальним ознакам триваючого злочину. З цих же підстав триваючими злочинами слід визнати і керівництво злочинною організацією та участь у ній. Водночас участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, не є триваючим діянням: хоча вона (участь) теж може здійснюватися протягом *достатньо великого часового проміжку*, проте між окремими злочинами, у вчиненні яких брала участь винна особа, очевидно, будуть менші чи більші перерви. Іншими словами, участі у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, не притаманна така спеціальна ознака триваючих злочинів, як безперервність.

Деякі інші злочини, що можуть вчинятися протягом певного проміжку часу, також зовсім необов'язково вчиняються безперервно (хоча в окремих випадках *можливе* саме безперервне їх вчинення). Це стосується, наприклад, заняття гральним бізнесом (ст. 203² КК України), незаконного виготовлення підакцизних товарів (ч. 2 і ч. 3 ст. 204 КК України), порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (ст. 213 КК України) та інших. Для характеристики цих злочинів, за великим рахунком, можна було б використати категорію «продовжуваний злочин», але вона є не зовсім вдалою: при вчиненні таких злочинів не завжди можна виокремити їх складові частини — у даному випадку мова йде не стільки про вчинення

⁴⁷⁸ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями [Електронний ресурс]: постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>. — Пункт 23.

двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром, скільки про певну діяльність.

Т. Е. Караєв відносив одиничні злочини, що характеризуються певною діяльністю, до злочинів зі складними складами⁴⁷⁹, а під злочинною діяльністю, на думку дослідника, слід розуміти *постійне здійснення однотипної суспільно небезпечної поведінки*, що складається, як правило, із *неоднакових дій* (хоча ця поведінка може складатися і з ряду *тотожних дій*); злочинна діяльність характеризується також тим, що *вся поведінка, включаючи й окремі вчинки, об'єднана спільною метою* (курсив наш. — О. О.)⁴⁸⁰. Як вважає Т. Е. Караєв, злочинна діяльність *не може бути віднесена* ні до одного з перерахованих ним різновидів одиничного злочину (складні (складені) злочини, продовжувані і триваючі⁴⁸¹. — О. О.), *хоча і наділена деякими рисами продовжуваного злочину*⁴⁸² (курсив наш. — О. О.)⁴⁸³.

Про злочинну діяльність (точніше, про *злочини, що вчиняються у вигляді тривалої злочинної діяльності*) пише також Д. М. Молчанов: вирішуючи питання про те, які зі злочинів, що в теорії кримінального права розглядаються як триваючі, насправді є такими, учений дійшов висновку, що частина з них триваючими не є і має бути віднесена до окремої групи злочинів, які вчиняються у вигляді тривалої злочинної діяльності⁴⁸⁴.

Таким чином, злочини, що полягають у здійсненні певної діяльності, теж можуть вчинятися протягом меншого чи більшого проміжку часу (неоднооментно), і за цією ознакою вони подібні до злочинів триваючих. Разом з тим дані злочини, на відміну від триваючих, можуть вчинятися і з перервами. У зв'язку з цим злочини, що полягають у здійсненні певної діяльності, мають досліджуватися окремо від триваючих. Тому, вирішуючи питання про те, які злочини, передбачені КК України, є триваючими, ми не врахову-

⁴⁷⁹ Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. — М., 1983. — С. 8.

⁴⁸⁰ Там само. — С. 11.

⁴⁸¹ Там само. — С. 8.

⁴⁸² Т. Е. Караєв не погоджується з думкою А. Ф. Зелінського про те, що злочинна діяльність має бути віднесена до множинності злочинів (автор при цьому посилається на роботу: Зелинский А. Ф. Понятие «преступная деятельность». Сов. государство и право, 1978, № 10, с. 99-100) (Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. — М., 1983. — С. 12-13).

⁴⁸³ Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. — М., 1983. — С. 12.

⁴⁸⁴ Молчанов Д. М. Длительные преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). — 2011. — № 4. — С. 752.

ватимемо ті злочинні діяння, які можуть бути об'єднані в групу злочинів, що полягають у здійсненні певної діяльності.

Крім того, слід звернути увагу і на те, що в деяких випадках суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу злочину сформульоване у КК України у загальному вигляді. Конкретне ж «наповнення» такого загального формулювання може бути різним. Діяння, які рівною мірою відповідатимуть ознакам суспільно небезпечного діяння, зазначеним у законі про кримінальну відповідальність, можуть бути і триваючими, і нетриваючими. За цих обставин не можна відносити до триваючих *злочин взагалі* — так, як він передбачений у КК України, — можна тільки говорити про те, що *окремі форми* вчинення такого злочину мають триваючий характер.

Сказане вище стосується, зокрема, ч. 2 ст. 346 КК України. У цій частині ст. 346 встановлено відповідальність за умисне заподіяння державному чи громадському діячеві середньої тяжкості тілесних ушкоджень чи легких тілесних ушкоджень, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій у зв'язку з його державною або громадською діяльністю. Зрозуміло, що злочин у формі заподіяння середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень не є триваючим, так само як не є триваючим злочин у формі нанесення побоїв. І в той же час окремі прояви інших насильницьких дій можуть мати саме триваючий характер. Так, Л. В. Дорош, цілком слушно зазначаючи, що *іншими насильницькими діями* слід вважати будь-яке насильство, яке не охоплюється поняттям тілесних ушкоджень і побоїв, називає серед цих дій і триваючі: незаконне обмеження або позбавлення волі (читай — незаконне позбавлення волі або викрадення. — О. О.)⁴⁸⁵. Разом з тим як інші насильницькі дії можуть кваліфікуватися і нетриваючі діяння (наприклад, Л. В. Дорош обґрунтовано до таких дій відносить насильницьке застосування наркотичних засобів⁴⁸⁶). Тому злочини, що полягають у вчиненні інших насильницьких дій, передбачених ч. 2 ст. 346 КК України, в одних випадках вважатимуться триваючими, а в інших — ні. Але в цілому щодо інших насильницьких дій *не можна* сказати про те, що це — триваючий злочин чи, навпаки, — нетриваючий.

Ще один приклад — приховування злочину (ч. 1 ст. 396 КК України). Якщо приховування полягало у виконанні одноразової дії, наприклад, у знищенні знаряддя вчинення злочину чи знищенні слідів, які залишилися на місці вчинення злочину, то таке прихову-

⁴⁸⁵ Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х., 2013. — Т. 2: Особлива частина / [Ю. В. Баулін та ін.]. — С. 728.

⁴⁸⁶ Там само. — С. 728.

вання не є триваючим. Якщо ж приховування злочину полягало у виконанні дій, що мають тривалий характер, скажімо, у переховуванні особи, яка вчинила злочин, або у зберіганні знарядь вчинення злочину, то тоді приховування буде триваючим злочином.

Очевидно, що складно виявити всі можливі форми вчинення кожного злочину. Тому абстрактно відповісти на питання про те, чи може той або інший злочин вчинятися у формі триваючого, *неможливо*. У зв'язку з цим ми не розглядатимемо такі злочини, а висновки про віднесення деяких злочинних діянь до триваючих робитимемо щодо тих тільки злочинів, об'єктивна сторона яких у КК України визначена однозначно. Враховуючи це, а також застереження вище, *до триваючих віднесемо злочини, передбачені ст. ст. 146, 147 (у формі тримання особи як заручника), 149 (у формі переховування людини), 151, ч. 2 ст. 158 (у формі зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів), ч. 3 ст. 158 (у формі приховування виборчої скриньки з бюлетенями...), ч. 4 ст. 158 (у формі зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів та у формі приховування виборчої скриньки з бюлетенями..., якщо ці дії вчинені за наявності кваліфікуючих ознак, крім тих, що характеризують суспільно небезпечні наслідки*⁴⁸⁷, ст. ст. 179 (у формі незаконного утримування релігійних святинь), 181 (у формі керівництва групою...), 182 (у формі незаконного зберігання конфіденційної інформації про особу), 198 (у формі заздалегідь не обіцяного зберігання майна...), 199 (у формі зберігання), 200 (у формі зберігання), 203¹ (у формі зберігання), ч. 1 ст. 204 (у формі зберігання з метою збуту), ч. 1 ст. 255 (у формі керівництва злочинною організацією або участі у ній), ст. ст. 257 (у формі участі в озброєній банді), 258² (у формі зберігання з метою розповсюдження матеріалів із закликами...), ч. 1 ст. 258³ (у формі керівництва терористичною групою чи терористичною організацією або участі у ній), ч. 1 і ч. 2 ст. 260 (у формі участі в діяльності...), ч. 3 ст. 260 (у формі керівництва), ч. 1 ст. 263 (у формі зберігання), ст. ст. 265 (у формі зберігання), 298¹ (у формі приховування), 300 (у формі зберігання), 301 (у формі зберігання), ч. 1–3 ст. 307 (у формі зберігання), ч. 1–3 ст. 309 (у формі зберігання), ст. 310 (у формі вирощування), ч. 1–3 ст. 311 (у формі зберігання), ст. 320 (у формі вирощування), ч. 1–4 ст. 321 (у формі зберігання), ч. 1–3 ст. 321¹ (у формі зберігання), ст. ст. 336¹, 337, 349

⁴⁸⁷ Злочин вважатиметься триваючим, якщо він кваліфікується за ч. 4 ст. 158 КК України за ознакою того, що відповідні дії були вчинені повторно чи за попередньою змовою групою осіб, членом виборчої комісії чи комісії з референдуму, службовою особою з використанням службового становища, кандидатом на виборах, представником чи уповноваженою особою політичної партії, місцевої організації політичної партії, довіреною особою кандидата на виборах або офіційним спостерігачем.

(у формі тримання як заручника), 349¹ (у формі тримання як заручника), 371 (крім незаконного приводу), 388 (у формі приховування майна), ч. 1 ст. 390 (у формі самовільного залишення), ч. 2 і ч. 3 ст. 390, ст. ст. 393, 394, 395, 407 (для другої форми за ч. 2 — самовільне залишення військової частини або місця служби..., а також нез'явлення вчасно на службу... тривалістю менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинене повторно протягом року, — *триваючим є не злочин у цілому, а кожна із його складових «частин»*), 408, ч. 1 ст. 409, ч. 3 і ч. 4 ст. 409 (у формі ухилення), ст. 440 (у формі зберігання) та ч. 1 ст. 444 (у формі викрадення та позбавлення волі осіб, які мають міжнародний захист).

У доктрині кримінального права були висловлені різні думки з приводу класифікації триваючих злочинів. Так, А. М. Ришелюк запропонував класифікацію цих злочинів за особливостями їх об'єктивної сторони. Усі триваючі делікти за цим критерієм учений ділив на:

- злочини, які вчиняються шляхом постійної тривалої дії;
- злочини, які вчиняються шляхом тривалої бездіяльності, разової чи багатоактної;
- злочини, де внаслідок поведінки винного (котра сама по собі може бути і злочинною, і правомірною) виникає заборонена кримінальним законом ситуація (стан), що може існувати тривалий час⁴⁸⁸.

Схожої позиції дотримуються І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, які пропонують виділити два види триваючих злочинів (знову-таки, виходячи з особливостей їх об'єктивної сторони, хоча критерій класифікації учені формулюють по-іншому⁴⁸⁹):

- 1) злочини, пов'язані із тривалим невиконанням обов'язків, покладених на особу кримінальним законом;
- 2) злочини, пов'язані із тривалим порушенням встановленої законом заборони⁴⁹⁰.

І хоча наведені підходи до класифікації триваючих злочинів привертають увагу своєю простотою, але їх не можна визнати вдалими. Дійсно, шляхом дії чи бездіяльності⁴⁹¹ вчиняються не тільки триваючі злочини, тому, по суті, розглянуті пропозиції є не чим

⁴⁸⁸ Ришелюк А. Н. Длжащиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 104–105.

⁴⁸⁹ Зінченко І. О. Одничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 64–65.

⁴⁹⁰ Там само. — С. 65.

⁴⁹¹ І. О. Зінченко і В. І. Тютюгін тривале умисне невиконання обов'язків, покладених на особу кримінальним законом, розглядають як бездіяльність, а тривале умисне порушення встановленої законом заборони — як дію (Зін-

іншим, як класифікацією злочинів у цілому (з додаванням при цьому прикметника «тривалий»). Крім того, хоча й небезпідставно А. М. Ришелюк говорить про те, що для деяких складів (триваючих злочинів. — О. О.) характерною є заборона поведінки, яка (поведінка. — О. О.) не може бути витлумачена як дія чи бездіяльність (у тому розумінні, яке дає цим кримінально-правовим поняттям сучасна теорія) (курсив наш. — О. О.)⁴⁹², однак до того часу, поки у законі про кримінальну відповідальність злочин визначатиметься саме як діяння (дія або бездіяльність), говорити про заборонену кримінальним законом ситуацію (стан) передчасно.

І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, звертаючи увагу на ту обставину, що в юридичній літературі можна зустріти й інші класифікації триваючих злочинів, наводять при цьому, зокрема, позицію Н. К. Семернєвої, Г. П. Новосолова і З. А. Ніколасової про поділ триваючих злочинів на дві групи: а) злочини, пов'язані з ухиленням особи від виконання покладених на неї обов'язків і б) злочини, пов'язані із зберіганням заборонених та вилучених із вільного обігу предметів⁴⁹³. «На додаток до цих двох груп, — продовжують далі І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, — Т. Г. Черненко пропонує виділити третю групу: триваючі злочини, пов'язані із незаконним обмеженням волі потерпілого»⁴⁹⁴. Таку ж точку зору (про виділення трьох груп триваючих злочинів) Т. Г. Черненко висловлювала і раніше⁴⁹⁵.

Н. М. Куличенко у питанні про поділ триваючих злочинів на види підтримує Т. Г. Черненко, оскільки «вона пропонує більш повний поділ триваючих злочинів»⁴⁹⁶. А ось І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, навпаки, вважають, що «для такої розширеної класифікації

ченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 66).

⁴⁹² Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 92.

⁴⁹³ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 65 (при цьому зроблено посилання на роботу: Множественность преступлений: квалификация и назначение наказания / Н. К. Семернева, Г. П. Новоселов, З. А. Николаева. — Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1990. — С. 7–8).

⁴⁹⁴ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 65 (зроблено посилання на роботу: Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву. — Кемерово : Кузбассвуиздат, 2007. — С. 15).

⁴⁹⁵ Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. — Кемерово, 2001. — С. 27–28.

⁴⁹⁶ Куличенко Н. Н. Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Куличенко Наталья Николаевна. — Омск, 2006. — С. 84.

немає достатніх підстав, адже злочини із другої та третьої груп за своєю сутністю є такими, що пов'язані із порушенням різноманітних заборон, які встановлені законом»⁴⁹⁷. Водночас класифікація триваючих злочинів має бути оригінальною — стосуватися тільки триваючих діянь, а не усіх злочинів. Тому більш прийнятною є класифікація, яка наводиться Т. Г. Черненко та іншими ученими; саме її й візьмемо за основу. З урахуванням сказаного, залежно від того, у вчиненні яких саме суспільно небезпечних діянь виражається *об'єктивна сторона складу злочину*, триваючі злочини пропонуємо поділити на такі види:

1) злочини, що полягають у здійсненні контролю над людиною або речами (контроль не як перевірка, а як володіння чимось, можливість визначати та змінювати його правовий статус). Ці злочини можна розділити на підвиди:

- злочини, що полягають у позбавленні людини волі;
- злочини, що полягають у зберіганні визначених *КК України предметів*;
- інші злочини, що полягають у можливості визначати «долю» того чи іншого предмета (приховування виборчої скриньки з бюлетенями або протоколу про підрахунок голосів виборців (а також приховування інших протоколів, які є предметом злочинів, передбачених ч. 3 і ч. 4 ст. 158 *КК України*), незаконне утримування релігійних святинь, приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду, незаконне вирощування і порушення встановлених правил вирощування снотворного маку чи конопель, приховування майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації);

2) злочини, що полягають у керівництві злочинним об'єднанням та в участі у такому об'єднанні;

3) злочини, що полягають у невиконанні обов'язку, який має тривалий характер (на відміну від тривалого невиконання (одноразового) обов'язку), у тому числі й злочини, що полягають у самовільній відсутності особи в місці, у якому вона зобов'язана перебувати.

⁴⁹⁷ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 65.

2.3. Початок, закінчення та завершення триваючого злочину

«...час вчинення злочину, — підкреслює А. А. Вознюк, — [це] тривалість його існування, що визначається, насамперед, моментами початку [злочину] та [його] закінчення. Однак, з огляду на наявність... триваючих та продовжуваних злочинів, доцільно зазначати і про моменти продовження та припинення злочину...»⁴⁹⁸. «Злочин — це не тільки явище соціальне, але і здійснюване у часі»⁴⁹⁹. Відтак, злочин існує (вчиняється) протягом проміжку часу, обмеженого, з однієї сторони, моментом, *коли цей злочин був розпочатий*, а з другої — моментом, *після якого даний злочин більше вже не вчиняється*.

У загальному вигляді про початковий та кінцевий моменти триваючого злочину було сказано у постанові 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР, у першій редакції якої надавалися такі роз'яснення: «Триваючий злочин починається з моменту настання злочинного стану і закінчується в момент припинення цього злочинного стану внаслідок дії самого винного, направленої на припинення злочину, або настання подій, які перешкоджають вчиненню злочину (втручання органів влади)»⁵⁰⁰. Схожа у своїй основі думка була відображена і в тексті зміненої редакції даної постанови: «Триваючий злочин починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується внаслідок дії самого винного, спрямованої на припинення злочину, або настання подій, що перешкоджають вчиненню злочину...»⁵⁰¹. У першій редакції Постанови, таким чином, початок триваючого злочину визначався як момент, з якого дії (бездіяль-

⁴⁹⁸ *Вознюк А. А.* Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). — О., 2011. — С. 64.

⁴⁹⁹ *Ванькович Е. Э.* Темпоральные характеристики преступления // Актуальные проблемы криминального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). — О., 2011. — С. 48.

⁵⁰⁰ *Об условиях применения давности и амнистии к делящимся и продолжаемым преступлениям : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г.* // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924- 1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. — М., 1946. — С. 81.

⁵⁰¹ *Об условиях применения давности и амнистии к делящимся и продолжаемым преступлениям : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1* // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924- 1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. — М., 1987. — С. 478.

ність) особи утворювали склад *закінченого злочину* («з моменту настання злочинного стану»). Для другої редакції документа це питання вирішити складніше: слова «з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності)» можна зрозуміти і як «з моменту початку» такої дії чи бездіяльності, і як «з моменту закінчення» (тобто після того, як діяння міститиме ознаки складу закінченого злочину).

Початком злочину є початок виконання об'єктивної сторони його складу (початок стадії замаху на злочин). Так, В. Ткаченко, розглядаючи питання про вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, зазначає, що початком будь-якого посягання визнаються умисні дії, що безпосередньо спрямовані на вчинення злочину, тобто замах на нього⁵⁰². Схожої позиції дотримується і А. В. Шевчук: «...замах на вчинення злочину — це початок його (злочину — *О. О.*) безпосереднього здійснення...»⁵⁰³. А, на думку А. В. Горностай, ознака безпосередньої спрямованості замаху на вчинення злочину має розглядатися в двох аспектах — з об'єктивної та суб'єктивної сторін; як об'єктивна ознака замаху, спрямованість діяння означає початок виконання об'єктивної сторони конкретного злочину⁵⁰⁴. Відповідно, початком триваючого злочину слід вважати початок виконання об'єктивної сторони складу такого злочину, тобто стадію замаху на злочин, і в цьому аспекті триваючий злочин нічим не відрізняється від злочину нетриваючого. Водночас, як уже зазначалося вище, спеціальні ознаки триваючого злочину — тривалість та безперервність — стосуються стадії закінченого злочину, тому закінчення триваючого злочину (досягнення діянням стадії закінченого злочину) фактично означає початок тривалого і безперервного вчинення триваючого злочину.

В окремих випадках при вирішенні питання про початок триваючого злочину слід враховувати особливості даних діянь. Такий приклад із практики наводить В. П. Малков:

«А. (12 листопада 1973 року народження) 16 жовтня 1989 року⁵⁰⁵ вчинив втечу із Казанської виховно-трудоної колонії, де він відбував покарання у виді позбавлення волі за зґвалтування за вироком від 17 травня 1989 року. Перебуваючи у втечі до затримання

⁵⁰² Ткаченко В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб як форма співучасті // Право України. — 2007. — № 6. — С. 117.

⁵⁰³ Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевчук Андрій Васильович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — С. 11.

⁵⁰⁴ Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Горностай Алеся Вікторівна ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». — Х., 2011. — С. 8.

⁵⁰⁵ Тут і далі під час розгляду цього прикладу зі статті В. П. Малкова ми замість скорочення «р.» пишемо повністю — «рік» (у відповідному відмінку).

21 грудня 1989 року, він 20 і 23 листопада вчинив два зґвалтування неповнолітньої К. <...>

Органами попереднього слідства йому було пред'явлено обвинувачення за ч. 3 ст. 117 і ч. 1 ст. 188 КК РРФСР⁵⁰⁶. За цими ж статтями КК він був відданий до суду у розпорядчому засіданні... Однак при розгляді справи в суді з'ясувалося, що А. в момент вчинення втечі не досяг шістнадцяти років, хоча до моменту його затримання та взяття під варту 21 грудня 1989 року йому уже виповнилося 16 років⁵⁰⁷. Вироком від 19 березня 1990 року суд визнав А. винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 3 ст. 117 КК РРФСР... а справу в частині обвинувачення його у втечі із місця позбавлення волі направив на додаткове розслідування. За окремим протестом прокурора... Верховний суд Татарської АРСР⁵⁰⁸ скасував ухвалу народного суду про направлення справи на дослідження в частині обвинувачення А. у втечі та направив у той же суд на новий розгляд по суті, вказавши у своїй ухвалі, що хоча на момент втечі А. і не виповнилося 16 років, однак втеча — триваючий злочин і до моменту затримання А. досяг шістнадцятирічного віку.

28 травня 1990 року суд розглянув справу про обвинувачення А. за ч. 1 ст. 188 КК РРФСР і визнав його винним у [вчиненні] втечі...»⁵⁰⁹.

В. П. Малков, визнаючи втечу із місця ув'язнення або з-під варті триваючим злочином⁵¹⁰, у той же час зазначає: «Засудження А. за ч. 1 ст. 188 КК видається необґрунтованим. У момент вчинення втечі А. не досяг віку, з якого можлива кримінальна відповідальність за цей злочин. Отже, у його діях немає і триваючого злочину. А та обставина, що А. не був розшуканий і затриманий правоохоронними органами до 21 грудня 1989 р., не може бути поставлена йому у вину»⁵¹¹.

⁵⁰⁶ У КК РРФСР: ст. 117 — «Зґвалтування», ст. 188 — «Втеча з місця ув'язнення або з-під варті».

⁵⁰⁷ Відповідно до ч. 1 ст. 10 КК РРФСР кримінальній відповідальності підлягали особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років (*Уголовный кодекс РСФСР* (с постановками и изменениями и дополнениями на 1 февраля 1987 г. / Мин. юстиции РСФСР. — М., 1987. — С. 20). У ч. 2 цієї ж статті був передбачений перелік злочинів, за вчинення яких підлягали кримінальній відповідальності також особи у віці від 14 до 16 років. Втечі з місця ув'язнення або з-під варті (ст. 188) у цьому переліку не було. Значить, кримінальній відповідальності за даний злочин підлягали особи, яким до його вчинення виповнилося 16 років.

⁵⁰⁸ В оригіналі: «...Верховный суд Татарской ССР...» (курсив наш. — О. О.).

⁵⁰⁹ Малков В. П. Ответственность за побег из места заключения или изпод стражи // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 1993. — № 1. — С. 105–106.

⁵¹⁰ Там само. — С. 105.

⁵¹¹ Там само. — С. 106.

Можливі й інші подібні випадки. Наприклад, особа, якій не виповнилося 16 років, незаконно позбавляє когось волі (ст. 146 КК України) чи отримує у подарунок вогнепальну зброю, що не відноситься до гладкоствольної мисливської, і починає незаконно її зберігати (ч. 1 ст. 263 КК України) і т. д.; під час вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння особі виповнюється шістнадцять років, і вона *продовжує* вчиняти діяння, уже будучи *суб'єктом злочину*. Схожа ситуація матиме місце також у разі, коли особа, перебуваючи у стані неосудності, починає вчинення суспільно небезпечного діяння, але після поліпшення стану її психіки настільки, що вона може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, не припиняє його, а продовжує далі. Виникає питання: чи слід визнавати ці суспільно небезпечні діяння злочинами?

Неважко помітити, що до моменту досягнення віку кримінальної відповідальності особа вчиняє *суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України*. Інакше кажучи, діяння, яке вчиняється особою у даній ситуації, *містить усі ознаки відповідного складу злочину, крім однієї*, — ознаки, що характеризує суб'єкта злочину, а саме: крім віку. Проте таке суспільно небезпечне діяння *не є байдужим для кримінального права*: відповідно до ч. 2 ст. 97 КК України у цьому випадку суд *застосовує* до особи примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України.

Але після досягнення особою віку кримінальної відповідальності дане суспільно небезпечне діяння не припиняється, а вчиняється далі і при цьому містить уже усі ознаки відповідного складу злочину. Тут слід звернути увагу на формулювання ч. 1 ст. 22 КК України (у ч. 1 ст. 10 КК РРФСР норма про загальний вік кримінальної відповідальності мала таке ж словесне вираження): у законі використано словосполучення «*до вчинення злочину*» (напівжирний курсив наш. — О. О.). Можна, звичайно, подискутувати з приводу того, як саме слід розуміти ці слова щодо злочину *у цілому*: до *початку* вчинення суспільно небезпечного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину чи до *закінчення* даного діяння? Проте більший інтерес правильне вирішення зазначеного питання має якраз-таки для *злочинів триваючих* (враховуючи можливість їх вчинення протягом досить великого проміжку часу).

У підрозділі 2.1 підкреслювалося, що спеціальними ознаками триваючих злочинів (можна сказати більш широко — триваючих суспільно небезпечних діянь) є тривалість і безперервність, а кожна «частина» триваючого злочину є рівноцінною з іншими його «частинами». Тому, ставлячи відповідь на питання про те, є чи не

є злочинами описані вище суспільно небезпечні діяння, у залежність від наявності у діях (бездіяльності) особи *усіх* ознак складу злочину на момент *початку* вчинення діяння, тим самим нівелюємо особливості триваючих злочинів, фактично ототожнюючи їх зі злочинами одномоментними. Крім того, варто звернути увагу й на таку обставину: припустимо, особа вчиняла триваючий злочин (скажімо, незаконно зберігала вогнепальну зброю, що не відноситься до гладкоствольної мисливської) протягом одного місяця, а віку кримінальної відповідальності вона досягла за три дні до початку вчинення цього злочину; інша ж особа вчиняла суспільно небезпечне діяння, передбачене тією самою кримінально-правовою нормою, протягом одного року, але віку кримінальної відповідальності вона досягла тільки на третій день вчинення зазначеного діяння. Якщо керуватися правилом про те, що дії (бездіяльність) особи визнаватимуться триваючим злочином лише за умови, що особа була суб'єктом злочину на момент початку відповідного діяння, то у першому випадку особа підлягатиме кримінальній відповідальності за незаконне зберігання вогнепальної зброї (або ж за інший триваючий злочин), а в другому — не підлягатиме. Справедливість такого рішення є дуже сумнівною. Відповідно, якщо внаслідок недосягнення віку кримінальної відповідальності чи внаслідок хворобливого стану психіки, через який особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, вчинюване особою суспільно небезпечне діяння на момент його початку не вважалось злочином, а в подальшому під час безперервного вчинення цього діяння особа стала суб'єктом злочину, то подальша «частина» суспільно небезпечного діяння має визнаватися злочином. У такому випадку моментом початку триваючого злочину буде момент досягнення особою віку, про який йшла мова, або момент, з якого особа вважатиметься осудною.

Момент закінчення триваючого злочину у початковій редакції постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР визначався як «момент припинення... злочинного стану». У другій редакції Постанови про власне момент закінчення даних злочинів не говорилося, хоча і вказувалися причини, внаслідок яких подальше вчинення зазначених діянь припинялося. Тому момент закінчення триваючого злочину відповідно до положень другої редакції Постанови можна визначити як момент настання цих обставин. Насправді, у своїй основі позиція Пленуму Верховного Суду СРСР залишилася незмінною: *момент закінчення* триваючого злочину — це час, з якого особа більше не вчиняє суспільно небезпечне діяння. Крім того, врахувавши, що початок триваючого злочину Пленум фактично пов'язав з моментом, з якого дії (бездіяльність)

особи починають містити склад закінченого злочину, отримаємо такий висновок: закінчення триваючого злочину у розумінні постанови 23-го Пленуму — це не досягнення діянням стадії закінченого злочину, а завершення діяння, *яке уже протягом певного часу відповідало усім ознакам складу закінченого злочину.*

У ч. 1 ст. 13 КК України встановлено, що закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Виходячи з цього положення, момент закінчення злочину можна визначити як момент, в який діяння особи починає містити усі ознаки складу злочину... чи інакше — це той момент у розвитку злочинної поведінки особи, в який вчинювана нею (особою) дія (бездіяльність) набуває усіх ознак складу закінченого злочину.

У той же час у ч. 2 ст. 6 КК України говориться не тільки про початок і закінчення, але і про продовження та припинення злочину, а у ч. 1 ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні» — про закінчення, припинення та переривання триваючих і продовжуваних злочинів⁵¹². Якщо виходити із презумпції єдності термінології законодавства, то отримаємо, що слово «закінчення» і в КК України, і в Законі про застосування амністії вживається в однаковому значенні. Тому під *закінченням* триваючого злочину, як і злочину взагалі, слід розуміти досягнення діянням такої стадії, коли воно містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України. Момент у вчиненні суспільно небезпечного діяння, з якого це діяння відповідає усім ознакам складу закінченого триваючого злочину, є *моментом закінчення* триваючого злочину.

Незважаючи на відповідність зробленого висновку положенням законодавства про кримінальну відповідальність, він може бути підданий серйозній критиці. Дійсно, після того як діянням особи виконаний склад закінченого триваючого злочину, вчинення цього злочину зовсім не обов'язково зупиняється; навпаки, у багатьох випадках воно продовжується і далі. При цьому, зрозуміло, колись це діяння все одно буде завершене, тобто більше уже вчинятися не буде. За таких умов фактично допускаємо два моменти закінчення триваючих злочинів: один — це момент досягнення діянням стадії закінченого злочину, другий — це момент, після якого суспільно небезпечна дія (бездіяльність) особою більше не вчиняється.

Такий погляд на особливості суспільно небезпечного діяння у триваючому злочині неодноразово знаходив підтримку серед науков-

⁵¹² Про застосування амністії в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 1 жовт. 1996 р. № 392/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80/print1382715665364362>.

ців. Огляд думок з цього приводу зустрічаємо у роботі М. І. Блум⁵¹³, торкнулися цього питання й Т. Г. Черненко та С. О. Силаєв, коротко навівши позиції вчених з даної проблематики⁵¹⁴. Крім того, Т. М. Данилюк, яка питанню про закінчення злочину присвятила дисертаційне дослідження, зазначає, що «при розгляді значення закінченого злочину пропонується розмежовувати *нормативний* та *фактичний* момент закінчення злочину (будь-якого, а не тільки триваючого. — *О. О.*). Нормативний момент закінчення стосується конкретного виду злочину та визначається особливостями закріплення складу такого злочину в кримінальному законі. <...> Фактичне закінчення злочину має місце при вчиненні конкретною особою конкретного злочину і наявне з моменту фактичного припинення винним протиправної поведінки, але не може мати місця раніше від нормативного моменту закінчення такого злочину» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁵¹⁵.

Про юридичне та фактичне закінчення триваючого (і продовжуваного) злочину пише й Л. В. Іногамова-Хегай⁵¹⁶, наголошуючи на тому, що ці моменти для триваючого і продовжуваного злочинів частіше за все не збігаються (курсив наш. — *О. О.*)⁵¹⁷. Про моменти фактичного та юридичного закінчення *продовжуваних* злочинів говорять також російські автори В. П. Коняхін і Д. С. Чикін⁵¹⁸, які звертають увагу на різницю між ними⁵¹⁹.

Схожої позиції дотримується і Н. М. Баймакова, яка наголошує на тому, що юридичний (правовий) момент закінчення злочину не завжди збігається з фактичним його (злочину. — *О. О.*) закінченням⁵²⁰. Дослідниця пише, що юридичний (правовий) момент за-

⁵¹³ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 120–122.

⁵¹⁴ Черненко Т. О соотношении длящихся и продолжаемых преступлений (на примере уклонения от уплаты налогов и сборов) / Тамара Черненко, Семен Силаев // Уголовное право. — 2010. — № 4. — С. 75.

⁵¹⁵ Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данилюк Тетяна Миколаївна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2009. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dtmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. — С. 9.

⁵¹⁶ Иногамова-Хегай Л. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. — 2000. — № 3. — С. 24–25.

⁵¹⁷ Там само. — С. 24.

⁵¹⁸ Коняхин В. Юридическое окончание продолжаемого преступления / Владимир Коняхин, Денис Чикин // Уголовное право. — 2013. — № 2. — С. 18–22.

⁵¹⁹ Там само. — С. 18.

⁵²⁰ Баймакова Н. Н. Оконченное преступление и момент окончания преступления // Российская юстиция. — 2010. — № 9. — С. 10.

кінчення злочину встановлюється у законі; фактичне закінчення злочину збігається з порушенням об'єкта посягання і на цій основі, зокрема, «виділяються типи злочинів», серед яких автор статті називає триваючий злочин⁵²¹. І хоча формулювання, використовувані Н. М. Баймаковою, досить розпливчасті, заслуговує на увагу виділення юридичного (правового) і фактичного моментів закінчення злочину, у тому числі і триваючого.

О. О. Дудоров також підтримує тезу про необхідність розрізняти юридичний і фактичний моменти закінчення триваючого злочину. Так, наводячи точку зору С. С. Яценка про те, що перебіг строків давності стосовно тривалих (триваючих) і продовжуваних злочинів починається з часу фактичного, а не юридичного закінчення таких злочинів⁵²², учений водночас зазначає, що застереження про диференціацію юридичного і фактичного моментів закінчення кримінально караного діяння видається слушним стосовно триваючих злочинів⁵²³.

М. І. Блум у згаданій роботі наводить погляди учених, які «эту заманчивую концепцию» вважали неприйнятною для *радянського* кримінального права⁵²⁴. Сама ж дослідниця з цього приводу сказала: «...навіть чи протиставлення юридично закінченого злочину фактично завершеному злочину може принести більше користі, ніж шкоди, науці радянського кримінального права та інтересам зміцнення законності»⁵²⁵. Частково з цією тезою можна погодитися: не зовсім правильно говорити про два моменти закінчення триваючого злочину, нехай навіть і в різному значенні. Інакше виходить, що *закінчений злочин* насправді *не закінчений* і, з другої сторони, *закінченим* стане *закінчений злочин*⁵²⁶.

Окреслена ситуація зумовлена, вочевидь, наявністю кількох смислових відтінків слова «закінчений». Так, «закінчений» як дієприкметник, утворений від дієслова «закінчити»⁵²⁷, означає *та-*

⁵²¹ Баймакова Н. Н. Оконченное преступление и момент окончания преступления // Российская юстиция. – 2010. – № 9. – С. 10–11.

⁵²² Посилання на таку роботу: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. і допов. / відп. ред. С. С. Яценко. – К., 2005. – С. 105.

⁵²³ Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти: монографія / О. О. Дудоров. – К., 2006. – С. 594.

⁵²⁴ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969. – С. 122.

⁵²⁵ Там само. – С. 122.

⁵²⁶ У цьому реченні курсивом виділені слова, що означають стадію вчинення злочину; напівжирним курсивом – слова, які означають завершене діяння.

⁵²⁷ Закінчуватися – доходити до кінця, до завершення; кінчатися в часі (Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред.-лексикогра-

кий, що дійшов до кінця, до завершення; кінчився у часі. Саме це значення мають на увазі, коли говорять про *фактичний момент* закінчення триваючого злочину. А ось «закінчений» у значенні прикметника — *такий, у якого певна якість досягла повноти, завершення* (курсив наш. — О. О.)⁵²⁸. У такому розумінні слово «закінчений» вживають для позначення стадії вчинення злочину (стадії розвитку злочинної діяльності) — *юридичного (нормативного) моменту* закінчення триваючого злочину. І хоча може скластися враження, що зі значеннями слова «закінчення» все зрозуміло, думаємо, використання того самого терміна для позначення різних понять є неприйнятним. Але «залишити» тільки одне «закінчення» злочину не можна, оскільки, як правильно зазначає Т. М. Данилюк, розмежування нормативного та фактичного моментів закінчення злочину «...має значення: для точності кримінально-правової кваліфікації...; для вирішення питання про добровільну відмову; для правильного призначення покарання; для відмежування співучасті у злочині від причетності до злочину...»⁵²⁹.

Враховуючи викладені міркування, можна запропонувати таке рішення: у *кримінально-правовому* смислі (на відміну від значення, яке вкладається у слово в неюридичній сфері) *закінчення злочину* слід розуміти як досягнення діянням такої стадії, коли воно містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, а *момент* досягнення діянням цієї стадії назвемо *моментом закінчення злочину*. Інакше кажучи, вважаємо за доцільне замість терміна «юридичний (чи нормативний) момент закінчення злочину» використовувати словосполучення «момент закінчення злочину».

Закінчення триваючого злочину зовсім не означає, що суспільно небезпечне діяння далі вже не вчиняється (тобто є завершеним). У багатьох випадках, навпаки, діяння продовжується і після досягнення ним стадії закінченого злочину (хоча, безперечно, можливі ситуації, коли з тих чи інших причин діяння завершується ще до досягнення ним зазначеної стадії). Для позначення тієї обставини,

фі: В. Т. Бусел та ін.; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь, 2009. — С. 395).

⁵²⁸ *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / [ред.-лексикографи: В. Т. Бусел та ін.; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь, 2009. — С. 395.

⁵²⁹ *Данилюк Т. М.* Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Данилюк Тетяна Миколаївна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2009. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21IDBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dttmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. — С. 9.

що суспільно небезпечне діяння більше не вчиняється, думаємо, можна використати термін «завершення злочину», а відповідний цій обставині момент (той, який отримав назву «фактичний момент закінчення злочину») називатимемо *моментом завершення злочину*. Використовувані у законодавстві терміни «припинення злочину» і «переривання злочину» вважатимемо двома формами завершення суспільно небезпечного діяння.

Говорячи про момент *закінчення* триваючих злочинів, потрібно відповісти ще на одне питання, а саме: чи впливає на визнання цих злочинів закінченими настання їх суспільно небезпечних наслідків (інакше кажучи, якою є *конструкція складу* триваючого злочину)? У науці кримінального права була висловлена думка про те, що склад триваючого злочину є *формальним*. Так, М. І. Блум вважає, що «...усі триваючі злочини за конструкцією складу належать до... формальних складів злочинів, для наявності яких законодавець не передбачив ознак, що характеризують наслідки злочину»⁵³⁰. Такої ж точки зору дотримується С. Г. Келіна, в книзі якої читаємо, що усі триваючі злочини є формальними⁵³¹.

Аналогічну думку зустрічаємо й у роботах інших вчених. Зокрема, у дисертації О. Ю. Львової зазначається: «...усі триваючі злочини сконструйовані за типом формальних злочинів, у яких законодавцем *ніколи* не вказуються наслідки...» (курсив наш. — О. О.)⁵³². Такого самого висновку за результатами дисертаційного дослідження дійшла й Т. М. Данилюк: «...лише злочин з формальним складом може бути триваючим»⁵³³. На цій обставині наголошував також В. Г. Шуміхін, який, аналізуючи точку зору Н. Ф. Кузнецової щодо поняття триваючого злочину, разом з тим ставить під сумнів точність твердження дослідниці про *розтягування у часі злочинних наслідків* (як ознаку триваючого злочину), оскільки «...триваючі злочини мають конструкцію *формального складу злочину*...» (курсив

⁵³⁰ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 88.

⁵³¹ Келіна С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келіна. — М., 1974. — С. 210.

⁵³² Львова Е. Ю. Социальная и юридическая сущность преступления (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львова Елена Юлиановна. — М., 2003. — С. 138.

⁵³³ Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Данилюк Тетяна Миколаївна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2009. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dtmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. — С. 14.

наш. — О. О.)⁵³⁴. Разом з тим у чинному КК України (наприклад, у ч. 3 ст. 146) встановлена відповідальність і за триваючі злочини з матеріальним складом.

Позиція М. І. Блум, С. Г. Келіної, О. Ю. Львової, Т. М. Данилюк та В. Г. Шуміхіна у своїй основі є правильною і зрозумілою⁵³⁵: «Тривалість шкоди, що заподіюється об'єкту, — зазначає М. І. Блум, — є не необхідною ознакою складу... злочину, а *фактичним відображенням особливостей самого діяння...*» і «...тривалість шкоди, що заподіюється... *збігається з тривалістю протиправної дії (або бездіяльності)*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵³⁶. Неважко помітити, що наведені слова стосуються *шкоди основному безпосередньому об'єкту* злочину, яку у випадку з триваючими злочинами складно «конкретизувати» (не через особливий — тривалий та безперервний — характер діяння, а внаслідок специфіки сфери, в якій ця шкода завдається). Справді, шкоду основним безпосереднім об'єктам таких злочинів, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України), зберігання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської) без передбаченого законом дозволу (ч. 1 ст. 263 КК України) чи самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) і так далі, складно (навіть неможливо) виразити у певних кількісних параметрах.

Чи не єдиний виняток — злочин, відповідальність за який встановлена у ч. 4 ст. 158 КК України (у цій частині ст. 158 КК України визначені кваліфікуючі ознаки злочинів, передбачених ч. 1–3 тієї ж статті. Крім того, як уже зазначалося, кілька форм, у яких можуть вчинятися злочини, передбачені ч. 2 і ч. 3 ст. 158 КК України, мають триваючий характер. Це — зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів і приховування виборчої скриньки з бюлетенями або протоколу про підрахунок голосів

⁵³⁴ Шумихин В. Признаки длящегося преступления // Уголовное право. – 2010. – № 2. – С. 94.

⁵³⁵ Слід звернути увагу на таку *важливу* обставину: ми вирішуємо питання про конструкцію складу триваючого злочину, виходячи з положень чинного КК України. Навпаки, стаття М. І. Блум була надрукована у 1969 році, коли діяло інше кримінальне законодавство; робота С. Г. Келіної надрукована у 1974 році. Змінилося також кримінальне законодавство РФ і законодавство України про кримінальну відповідальність з часу написання використаних у цій монографії робіт О. Ю. Львової, Т. М. Данилюк і В. Г. Шуміхіна. Крім того, – і це, як видається, найголовніше, – не можна ігнорувати наявності протилежних позицій з приводу визнання того чи іншого злочину триваючим. Ці об'єктивні причини не дають можливості категорично говорити про правильність (неправильність) точок зору М. І. Блум, С. Г. Келіної, О. Ю. Львової, Т. М. Данилюк і В. Г. Шуміхіна.

⁵³⁶ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969. – С. 88.

виборців чи учасників референдуму та інших протоколів). Серед кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 4 ст. 158 КК України, є й наслідки у вигляді неможливості встановлення підсумків голосування на виборчій дільниці, у відповідному виборчому окрузі чи наслідки у вигляді визнання голосування на виборчій дільниці недійсним. І ці наслідки — то негативні зміни саме в основному безпосередньому об'єкті злочину. Разом з тим *ненастання таких наслідків* (за відсутності інших кваліфікуючих ознак, як-от: вчинення діяння повторно чи за попередньою змовою групою осіб і т. д.) виключає кваліфікацію діяння за ч. 4 ст. 158 КК України; триваюче діяння тоді слід кваліфікувати за ч. 2 або ч. 3 цієї статті, і це діяння *не матиме матеріального складу*. З іншого боку, настання зазначених вище наслідків, очевидно, означатиме завершення злочину (можна, звичайно, припустити, що і після настання вказаних наслідків злочинне діяння вчинятиметься й далі, але незрозуміло, наскільки реальним буде таке припущення). Отже, після настання наслідків злочин не вчиняється протягом достатньо великого проміжку часу, а тому не може бути визнаний триваючим⁵³⁷.

Твердження про *матеріальний* (а не формальний) склад деяких триваючих злочинів пов'язане із врахуванням іншої шкоди — тієї, що заподіюється *додатковому* безпосередньому об'єкту злочину. Дійсно, тяжкі наслідки незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ч. 3 ст. 146 КК України) чи захоплення заручників (ч. 2 ст. 147 КК України) є шкодою саме додатковому безпосередньому об'єкту. Настання таких наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) *не завжди* означає вичерпання можливості подальшого заподіяння шкоди основному безпосередньому об'єкту злочину (волі людини). Отже, суспільно небезпечне діяння може вчинятися далі.

Так, на нашу думку, має вирішуватися питання про закінчення триваючого злочину. Як підкреслювалося вище, цим терміном можна позначити наявність у діяннях особи усіх ознак відповідного складу злочину. Невчинення більше (у подальшому) винним

⁵³⁷ Ще раз наголосимо на тому, що цілком можна змодельовати ситуацію, коли і після настання наслідків, вказаних у ч. 4 ст. 158 КК України, приховування виборчої скриньки з бюлетенями або протоколу про підрахунок голосів виборців (та інших протоколів) і т. д. продовжується. Тоді, дійсно, злочин є триваючим з матеріальним складом. Однак така ситуація, мабуть, може існувати лише в теорії: навіщо продовжувати приховування виборчої скриньки з бюлетенями або того чи іншого протоколу (або зберігати незаконно виготовлені чи підроблені виборчі документи), якщо бажаний результат уже досягнуто і зазначені предмети простіше взагалі знищити. З цих же підстав вразливим видається також віднесення до триваючих злочинів і діянь, передбачених у ч. 2 (у формі зберігання) та ч. 3 (у формі приховування) ст. 158 КК України.

суспільно небезпечного діяння було нами названо *завершенням* злочину. І вище було зазначено, що його формами можна вважати *припинення* та *переривання* суспільно небезпечного діяння.

Припиняти і переривати — слова, значення яких близькі одне до одного. Так, «припиняти» тлумачиться, зокрема, як *переривати* яку-небудь дію, процес, стан і т. ін., що триває (курсив наш. — О. О.)⁵³⁸. У свою чергу «переривати» можна розуміти як *припиняти* або порушувати дію, течію, розвиток чого-небудь (курсив наш. — О. О.)⁵³⁹. Проте, на нашу думку, у Законі «Про застосування амністії в Україні» в ці слова вкладено цілком конкретний смисл. Для його розкриття згадаємо, що добровільною відмовою є остаточне *припинення особою за своєю волею* готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17 КК України), і що незакінчений замах на злочин «іноді називають перерваним»⁵⁴⁰.

Таким чином, *припинення триваючого злочину* — це *добровільна* відмова особи від подальшого його вчинення⁵⁴¹. З іншого боку, замах на вчинення злочину є незакінченим, якщо особа з причин, що *не залежали від її волі, не вчинила усіх дій*, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця (ч. 3 ст. 15 КК України). Відповідно, *переривання триваючого злочину* — це *завершення* суспільно небезпечного діяння з причин, що *не залежали* від волі винного. Припинення та переривання триваючого злочину можливі як до досягнення ним стадії закінченого злочину, так і після цього⁵⁴². З іншої сторони, тривалість

⁵³⁸ Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред.-лексикографі: В. Т. Бусел та ін.; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь, 2009. — С. 1126.

⁵³⁹ Там само. — С. 925.

⁵⁴⁰ *Кримінальне* право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х., 2010. — С. 195.

⁵⁴¹ Мається на увазі *не тільки* добровільна відмова при незакінченому злочині, але і добровільна (тобто за власною волею) відмова від подальшого вчинення діяння, *яке уже містить склад закінченого злочину*.

⁵⁴² У науці були висловлені й інші позиції щодо співвідношення у часі моменту, з якого діяння містить усі (або, як підкреслює Т. М. Данилюк, «необхідні і достатні» (Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину [Електронний ресурс]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данилюк Тетяна Миколаївна; Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Львів, 2009. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dtmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. — С. 8), ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, і моменту, з якого винний *перестав* вчиняти злочин. Зокрема, вище вже згадувалася точка зору Т. М. Данилюк з цього приводу: дослідника вважає, що *фактичне закінчення* злочину *не може*

даних злочинів обумовлена насамперед тривалістю того діяння, що *відповідає усім ознакам складу закінченого злочину*. Це дозволяє стверджувати про те, що припинення і переривання триваючих злочинів — це, як правило, форми завершення *закінчених* триваючих злочинів⁵⁴³.

І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін, говорячи про те, що припинення (закінчення) триваючого злочину⁵⁴⁴ можливе з різних обставин, у той же час зазначають, що на ці обставини «...в основному звертають увагу в доктрині та судовій практиці»⁵⁴⁵. Учені ділять вказані обставини на дві групи: чинники, які «не залежать від волі особи, що вчиняє злочин (об'єктивні причини)» і «фактори, що залежать від волі винного, коли він сам вчиняє дії, спрямовані на припинення злочину (суб'єктивні причини)». До першої групи дослідники віднесли, зокрема, втручання органів влади, затримання злочинця, викриття банди, зміну законодавства; до другої — знищення (самою винною особою. — О. О.) зброї, що незаконно зберігалася,

мати місця раніше від нормативного моменту закінчення такого злочину (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.) (Там само. — С. 9). Іншої думки А. А. Вознюк: «Момент припинення вчинення злочину — це момент переривання вчинення злочину. Фактично припинення вчинення злочину *може відбуватися до його закінчення*. <...> Припинення триваючих... злочинів означає припинення *закінчених злочинів*» (курсив А. А. Вознюка; напівжирний курсив наші. — О. О.) (Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). — О., 2011. — С. 64). Але ми дотримуємося точки зору про те, що завершення (припинення або переривання) триваючих злочинів можливе як після закінчення даних злочинних діянь, так і до їх закінчення.

⁵⁴³ Таким є наше розуміння термінів «закінчення злочину», «припинення злочину» та «переривання злочину». Як було показано, слова «закінчення», «припинення» і «переривання» дуже близькі одне до одного за значенням. Тому справедливим буде припущення, що в законодавстві вони можуть вживатися як взаємозамінні. Аналіз положень КК України показує, що в окремих випадках ці слова насправді вжиті в іншому значенні, ніж те, про яке говорили ми. Зокрема, у ч. 2 ст. 6 КК України сказано про *закінчення* та *припинення* злочину (тут під припиненням, думаємо, слід розуміти не тільки завершення злочину за волею особи, але й незалежно від її волі, тобто як власне *припинення* злочину, так і *переривання*), а в ч. 3 ст. 31 КК України мова йде про *припинення* діяння, що вчинялося виконавцем злочину (тут, очевидно, мається на увазі завершення діяння з причин, що не залежали від волі виконавця, тобто *переривання* злочину). Крім того, ми не розглядаємо питання про продовження триваючого злочину, оскільки, як видається, значення цього поняття зрозуміле: суспільно небезпечне діяння вчиняється далі — реалізація наміру винного ще не зупинена, а триває у часі.

⁵⁴⁴ Тут ми використовуємо термінологію авторів монографії.

⁵⁴⁵ *Зінченко І. О.* Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 68.

явку з повинною⁵⁴⁶. І в першому, і в другому випадку перелік залишений відкритий.

На нашу думку, наведені обставини можуть стати причиною завершення будь-якого злочину, а не тільки триваючого. Тим не менш в окремих випадках завершення триваючих злочинів має свої особливості. Так, стосовно дезертирства (ст. 338 КК РФ) Пленум Верховного Суду РФ роз'яснив, що у випадку, коли особа не з'явилася з повинною або не була затримана, злочин закінчується внаслідок відпадання у неї обов'язків з проходження військової служби. Таким моментом слід вважати досягнення особою віку, який є граничним для перебування на військовій службі⁵⁴⁷ (абзац перший пункту 25 постанови Пленуму Верховного Суду РФ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про ухилення від призову на військову службу і від проходження військової або альтернативної цивільної служби»)⁵⁴⁸. Вважаємо, однак, що питання про момент завершення (за термінологією постанови Пленуму — закінчення) дезертирства має вирішуватися дещо по-іншому.

Самовільно залишаючи військову частину або місце служби (а так само не з'являючись на службу у разі призначення...) з метою ухилитися від військової служби, особа не виконує обов'язок, який, як підкреслювалося вище, має тривалий характер. Дійсно, нести військову службу військовослужбовець повинен не одномо-

⁵⁴⁶ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 68.

⁵⁴⁷ Таке ж роз'яснення було надано щодо моменту закінчення злочинів, передбачених ст. 328 КК РФ («Ухилення від проходження військової й альтернативної цивільної служби») (*О практике рассмотрения судами уголовных дел об уклонении от призыва на военную службу и от прохождения военной или альтернативной гражданской службы* [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 3 от 3 апр. 2008 г. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/Show_pdf.php?Id=6505. – С. 12).

У тексті монографії і в цій виносці ми використовуємо термінологію постанови Пленуму і тому вживаємо слово «закінчуватися» («...преступления оканчиваются...»).

В. Є. Смольников у книзі 1973 року видання висловив схожу точку зору стосовно моменту, з якого особа завершує (за термінологією автора книги – припиняє) вчиняти дезертирство. «Таким моментом, – зазначає науковець, – може бути не тільки явка винного з повинною або його затримання, але і настання обставин, за яких відпадає правовий обов'язок особи служити в армії». Як приклад такої обставини вчений наводить досягнення особою віку, з якого вона не може бути призвана на військову службу (Смольников В. Е. Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. – М., 1973. – С. 66).

⁵⁴⁸ *О практике рассмотрения судами уголовных дел об уклонении от призыва на военную службу и от прохождения военной или альтернативной гражданской службы* [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 3 от 3 апр. 2008 г. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/Show_pdf.php?Id=6505. – С. 12.

ментно, а протягом певного проміжку часу. Разом з тим відповідно до абзацу третього пункту 143 Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України строк самовільного залишення військової частини або місця служби тривалістю понад 10 діб, незалежно від причини залишення, до загального строку військової служби не зараховується⁵⁴⁹. Значить, самовільне залишення військової частини (місця служби) не звільняє військовослужбовця від обов'язку проходити військову службу. Але невиконання такого обов'язку взагалі (після закінчення строку, протягом якого особа мала проходити військову службу) має інший характер, ніж його невиконання протягом встановленого для цього часу. Так, у другому випадку обов'язок існує тому, що це передбачено, наприклад, укладеним контрактом. Навпаки, у першому випадку обов'язок зберігається (існує) тільки через те, що не був виконаний своєчасно; цей обов'язок є наслідком протиправної поведінки особи — порушення контракту. Отже, дезертирство вчиняється протягом встановленого строку виконання обов'язку проходити військову службу, якщо цей обов'язок протягом даного строку не виконувався; подальше (після закінчення вказаного строку) ухилення від виконання обов'язку не може розглядатися як вчинення злочину; такий злочин завершується в останній день строку проходження військової служби⁵⁵⁰.

Ще більш очевидним є питання про завершення втечі з-під варти: особа зобов'язана перебувати під вартою протягом строку, визначеного ухвалою слідчого судді (суду). У випадку вчинення втечі зазначений строк «автоматично» не поновлюється, для особи не продовжує існувати обов'язок перебувати під вартою тому тільки, що вона не виконала його своєчасно. Для взяття такої особи під варту знову потрібне нове рішення. Відповідно, втеча з-під варти завершується в останній день строку тримання особи відповідно до ухвали слідчого судді, суду під вартою.

Вважаємо, що питання про завершення інших триваючих злочинів, які полягають у невиконанні обов'язку, що має тривалий характер (зокрема, злочинних діянь, передбачених ч. 1 ст. 390 (у формі самовільного залишення місця обмеження волі), ч. 2 і ч. 3 ст. 390, ст. 393, ст. 394 КК України), має вирішуватися, виходячи з тих же

⁵⁴⁹ *Положення* про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [Електронний ресурс]: затв. Указом Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/print1382715665364362>.

⁵⁵⁰ Тут можна погодитися з позицією Пленуму Верховного Суду РФ у тому, що у випадку, коли особа досягає граничного віку перебування на військовій службі до спливу строку проходження цієї служби, то злочин завершується у день досягнення особою зазначеного віку.

позицій: злочин завершується в останній день строку, протягом якого (строку) відповідний обов'язок належало виконувати, якщо з інших причин цей злочин не завершився раніше.

2.4. Співвідношення триваючих злочинів із суміжними поняттями

З того часу, як згадка про триваючі злочини з'явилася у законодавстві Російської імперії, погляди учених стосовно кримінально-правового значення особливостей цих діянь (місця триваючих злочинів у системі інститутів кримінального права) суттєво змінилися. Так, якщо у XIX столітті триваючі злочини досліджувалися в основному у зв'язку з необхідністю правильно вирішити питання про початковий момент впливу строків давності, то протягом кількох останніх десятиліть триваючі злочини традиційно вивчаються у темі про множинність злочинів (у контексті відмежування одиничного злочину — триваючого — від множинності злочинних діянь).

Такий підхід був відображений у проекті Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, у ч. 3 ст. 20 якого говорилося, що не утворюють повторності триваючі і продовжувані злочини⁵⁵¹. Проте в остаточному тексті Основ кримінального законодавства Союзу РСР і республік ця норма була відсутня, хоча перші дві частини статті про повторність злочинів (ст. 21) залишилися фактично незмінними (зазнали редакційних поправок)⁵⁵². Але пропозиція, сформульована у ч. 3 ст. 20 проекту Основ, була прийнята, зокрема, КК Республіки Узбекистан 1994 року (відповідно до ч. 4 ст. 32 Кодексу не визнається повторним триваючий злочин; стаття про повторність розміщена у главі, присвяченій множинності)⁵⁵³.

Натомість у КК Грузії втілене дещо (скоріше, навіть — зовсім) інше бачення місця триваючого злочину у системі кримінального права. Так, поняття триваючого злочину разом із поняттям продовжуваного злочину дається у главі IV «Види єдиного злочину». І, незважаючи на те, що, окрім триваючих і продовжуваних злочинів, існують, безумовно, й інші види єдиного злочину, КК Грузії

⁵⁵¹ *Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик* : проект // Бюллетень Верховного Суда СССР. — 1988. — № 6. — С. 26.

⁵⁵² *Основы уголовного законодательства Союза ССР и республик* // Вестник Верховного Суда СССР. — 1991. — № 11. — С. 28.

⁵⁵³ *Уголовный кодекс Республики Узбекистан* [Электронный ресурс] : утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сент. 1994 г. № 2012-ХП. — Режим доступа: <http://www.parliament.gov.uz/upload/files/laws/UGKODEKS.pdf>. — С. 11.

про них нічого не говорить (глава про види єдиного злочину представлена усього двома статтями — про триваючий і продовжуваний злочини відповідно). Сама ж глава IV разом із главою III «Підстави кримінальної відповідальності, категорії злочинів», главою V «Множинність злочинів», главою VI «Незакінчений злочин» та іншими входить до складу розділу II «Злочин». Звідси можемо зробити висновок, що триваючий злочин розглядається як вид злочину взагалі, тобто як вид передбаченого Кримінальним кодексом протиправного і винного діяння (ч. 1 ст. 7 КК Грузії)⁵⁵⁴, а не всього-на-всього як вид злочину, що входить до складу множинності.

У багатьох роботах триваючі злочини розглядаються як вид *ускладнених (складних)* одиничних злочинів⁵⁵⁵. Так, В. П. Малков в одній із монографій писав, що найбільшу зовнішню схожість з окремими різновидами множинності злочинних діянь мають складні одиничні злочини⁵⁵⁶, а серед складних злочинів, на думку ученого, слід розрізняти, зокрема, і триваючі злочини⁵⁵⁷. Разом із тим у більш ранній роботі науковець зазначав, що триваючі злочини не викликають яких-небудь сумнівів при відмежуванні від повторності злочинів⁵⁵⁸. «Триваючий злочин, — продовжує автор, — здійснюється безперервно і цим відрізняється від повторності... за якої між окремими злочинами є перерив у часі»⁵⁵⁹.

На думку Т. Е. Караєва, триваючі злочини відносяться до злочинів зі **складними складами**⁵⁶⁰. Схожу точку зору висловив також М. І. Бажанов⁵⁶¹. Вочевидь, такої самої позиції дотримується і В. Г. Сергєєв, який пише, що на відміну від одиничного простого злочину об'єктивні та суб'єктивні ознаки одиничного складного

⁵⁵⁴ Уголовный кодекс Грузии : принят 22 июля 1999 г. ; введен в действие с 1 июня 2000 г. ; с изм. и доп. на 1 дек. 2001 г. / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. В. И. Михайлова ; обзор. ст. О. Гамкрелидзе ; пер. с груз. И. Мериджанапшвили. — СПб., 2002. — С. 87.

⁵⁵⁵ У роботі 2009 року В. О. Навроцький зазначав, що до *ускладнених* одиничних злочинів *всі автори* відносять злочини, об'єктивна сторона яких виконується не в один момент, а нібито «розтягнута» у часі — це *триваючі...* злочини (напівжирний курсив наш; курсив В. О. Навроцького. — *О. О.*) (Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. — 2-ге вид. — К., 2009. — С. 217).

⁵⁵⁶ Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву : монография / В. П. Малков. — Казань, 1982. — С. 16.

⁵⁵⁷ Там само. — С. 16, 19.

⁵⁵⁸ Малков В. П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение) : монография / В. П. Малков. — Казань, 1970. — С. 36.

⁵⁵⁹ Там само. — С. 36.

⁵⁶⁰ Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. — М., 1983. — С. 8.

⁵⁶¹ Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины : монография / М. И. Бажанов. — Х., 2000. — С. 14.

злочину характеризуються складним змістом⁵⁶², й, окрім того, зазначає, що у теорії кримінального права до одиничних складних злочинів пропонується відносити у тому числі і триваючі злочини⁵⁶³.

Своєрідну позицію з питання, що розглядається, зайняли І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін. Учені підкреслюють, що специфічний характер триваючих і продовжуваних злочинів обумовлений *зовсім не складністю їхніх законодавчих конструкцій, а особливим складним характером злочинної поведінки суб'єкта* (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵⁶⁴, тому науковці вважають, що розглядати в одному класифікаційному ряді триваючі, продовжувані злочини і діяння, що мають ускладнені склади, неприпустимо⁵⁶⁵. На думку І. О. Зінченко і В. І. Тютюгіна, до ускладнених одиничних злочинів слід відносити лише ті діяння, які мають *ускладнену (складну) законодавчу конструкцію*; згідно з чинним КК України такими є *складені злочини та злочини з похідними наслідками* (курсив наш. — О. О.)⁵⁶⁶.

Поряд з тим дослідники наголошують, що будь-які одиничні злочини є структурними елементами множинності злочинів, а тому не викликає сумніву, що триваючі, продовжувані та інші *злочини об'єднує те, що з тих чи інших підстав вони зовні дуже схожі із множинністю* (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁵⁶⁷. І далі: «Якщо... в якості критерію для класифікації обрати суто кількісну ознаку — множинність злочинів... з одного боку, і одиничний злочин — з іншого, то *цілком прийнятно ставити в один ряд триваючі, продовжувані, складені і будь-які інші одиничні злочини...*» (курсив наш. — О. О.)⁵⁶⁸.

Множинністю є вчинення особою двох чи більше злочинів. Відповідно, один злочин буде подібний до множинності у тому випадку, коли він складається із частин і при цьому *кожна така частина містить усі або більшість ознак складу злочину*. Зокрема, І. О. Зінченко звертає увагу на те, що складений делікт (складений злочин. — О. О.) утворюють *не просто суспільно небезпечні діяння*, але такі, *кожне із яких*, взяте ізольовано (поза складеним злочином), *є окремим, одиничним злочином*, оскільки

⁵⁶² Сергеев В. Г. О видах сложного единичного (единого) преступления // Закон и право. — 2009. — № 3. — С. 79.

⁵⁶³ Там само. — С. 79–80.

⁵⁶⁴ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 50.

⁵⁶⁵ Там само. — С. 50.

⁵⁶⁶ Там само. — С. 51.

⁵⁶⁷ Там само. — С. 52.

⁵⁶⁸ Там само. — С. 52.

ки *прямо передбачене* в Особливій частині КК як *самостійний* склад злочину (напівжирний курсив наш⁵⁶⁹. — О. О.)⁵⁷⁰. Отже, можемо говорити про те, що складений злочин *схожий на множинність* злочинних діянь, однак при цьому *нею не є*. Тому складений злочин *слід відрізнати* від множинності і навпаки. Це саме стосується й продовжуваного злочину, на що прямо вказано у КК України: відповідно до ч. 2 ст. 32 КК України при вчиненні продовжуваного злочину *повторність тождесних злочинів* відсутня.

Проте між триваючим злочином, з одного боку, і множинністю, з другого, відмінності настільки суттєві, що ставити і вирішувати питання про подібність/відмінність триваючого злочину до/від множинності немає необхідності. Тому, мабуть, Ю. Є. Пудовочкін зовсім не випадково «пропускає» триваючі злочини у переліку єдиних складних злочинів, елементи яких, на його думку, не утворюють сукупності злочинів⁵⁷¹, хоча при цьому цілком обґрунтовано включає до згаданого переліку продовжуваний і складений злочини, а також злочини з альтернативними діями, з повторними діями, систематичними діями⁵⁷². Дійсно, при множинності особа вчиняє не просто два чи більше злочини, але вчиняє їх, як правило, неодноразово (тобто між цими злочинами повинні бути певні проміжки часу). Можливе й одночасне вчинення кількох злочинів — ідеальна сукупність, — але у цьому випадку злочини не можуть бути тотожними. Навпаки, триваючим є злочинне діяння, що вчиняється безперервно і при цьому відповідає ознакам того самого складу злочину (крім випадків, коли зі збільшенням тривалості діяння змінюється і його кваліфікація). Отже, сама по собі тривалість злочинного діяння зовсім не робить його подібним до множинності злочинів.

Таким чином, якщо суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу триваючого злочину є простим (складається тільки з однієї — триваючої — дії або бездіяльності)⁵⁷³, то такі злочини нічим не нагадують множинність злочинів. У зв'язку з цим ставити в один ряд триваючі злочинні діяння і злочини, які подібні

⁵⁶⁹ У монографії І. О. Зінченко наведена частина тексту виділена напівжирним прифтом.

⁵⁷⁰ Зінченко І. А. Составные преступления [Электронный ресурс] : монография / И. А. Зинченко. — Х., 2005. — Режим доступа: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2013/Zinchenko_2005.pdf. — С. 31.

⁵⁷¹ Відповідно до ч. 1 ст. 17 КК РФ сукупністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, ні за один із яких особу не було засуджено.

⁵⁷² Пудовочкін Ю. Признаки совокупности преступлений в современной судебной практике // Уголовное право. — 2009. — № 4. — С. 58.

⁵⁷³ Для таких триваючих злочинів умовно можна запропонувати назву «*ідеальні*» *триваючі злочини*» (за аналогією з ідеальним газом у фізиці).

до множинності, зокрема, складені та продовжувані, не можна⁵⁷⁴. Крім того, закономірним тоді буде питання про те, на якій підставі триваючі злочини відносяться до ускладнених (складних) одиничних злочинів? Тільки та обставина, що злочин вчиняється не одномоментно, а протягом деякого — достатньо великого — проміжку часу, не є достатньою підставою для визнання цього злочину одиничним ускладненим.

Очевидно, що мета, з якою досліджуються ускладнені (а також і прості) одиничні злочини, — правильне відмежування одного злочину від їх множинності. Кожний злочин, у тому числі і триваючий, *може бути* складовою частиною множинності. Такий злочин (що входить до множинності злочинних діянь) доречно називати одиничним (окремим або єдиним), тобто *одним* — на противагу множинності — кільком. І сфера використання терміна «одиничний злочин» обмежується зазначеною ситуацією.

Проте кримінально-правове значення триваючого злочину полягає *не тільки*, навіть — *не стільки* у необхідності відрізнити його від множинності, скільки у необхідності *правильно застосувати закон щодо таких злочинів* (а це в окремих випадках ускладнюється «розтягнутістю» у часі злочинного діяння як ознаки об'єктивної сторони складу даних злочинів). У зв'язку з цим усталена позиція про те, що основна увага триваючим злочинам має приділятися у темі про множинність злочинних діянь, виглядає досить-таки вразливою. Порівняймо: як умисні злочини, так і необережні, як закінчені, так і незакінчені — будь-які — можуть входити до складу множинності (крім хіба що такої її форми, як рецидив). Але у теорії кримінального права умисні злочини й необережні досліджуються у темі про *суб'єктивну сторону складу злочину*, а не у темі про множинність; про закінчені злочини і незакінчені ми говоримо, знову-таки, зовсім не у темі про множинність злочинних діянь. Відповідно, такі категорії, як *один злочин і множинність злочинних діянь*, з однієї сторони, і *закінчені злочини та незакінчені, умисні та необережні*, з другої, існують на різних рівнях, тому ставити їх в один ряд не можна. Це саме стосується і одиничного злочину як структурного елемента множинності, з одного боку, та триваючого злочину, з другого.

Узагальнюючи сказане, звернемо увагу на таке: *будь-який* злочин (закінчений чи незакінчений, умисний чи необережний, триваючий чи нетриваючий) може бути елементом множинності злочинних діянь (входити до складу множинності). У цьому (і, як

⁵⁷⁴ Мова йде про те, що зазначені злочини не можна ставити в один ряд саме на підставі того, *схожі вони з множинністю злочинних діянь чи не схожі, а не на якійсь іншій підставі*.

видається, *тільки* у цьому) випадку злочин, у тому числі і триваючий, доречно називати одиничним (окремим чи єдиним, тобто одним). Вирішуючи питання про поділ одиничних злочинів на прості й ускладнені, слід виходити з того, чи є труднощі при відмежуванні одного такого злочину від множинності. Відповідно, злочини, для яких вказаних труднощів немає (тобто злочини, не подібні до множинності), потрібно відносити до простих, усі інші — до ускладнених (складних) одиничних злочинів. Триваючий злочин *не може* вважатися ускладненим (складним) одиничним злочином на тій тільки підставі, що він вчиняється не одномоментно, а протягом більшого чи меншого проміжку часу. Оскільки особливість триваючих злочинів полягає у тому, що вони можуть безперервно вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу і це характеризує насамперед їх об'єктивну сторону, то саме у темі про об'єктивну сторону складу злочину і слід вивчати (досліджувати) специфіку триваючих злочинних діянь.

При вирішенні питання про те, у яких же випадках триваючі злочини подібні до множинності злочинів, можна взяти за основу слова В. П. Малкова: «...у злочинах, які відносяться до складених, нерідко є ознаки продовжуваного, а в злочинах з альтернативними діями — ознаки складеного або триваючого злочину і т. п.»⁵⁷⁵. Крім того, слід врахувати висловлене щодо цієї позиції В. П. Малкова справедливе в цілому застереження І. О. Зінченко та В. І. Тютюгіна про те, що «...не ознаки продовжуваного злочину будуть міститися у складеному злочині, а злочин одночасно може бути складеним за своєю конструкцією і, за певних умов його вчинення, триваючим або продовжуваним»⁵⁷⁶. Крім того, слід погодитися з І. О. Зінченко та В. І. Тютюгінін у тому, що прикладами триваючих складених злочинів можуть слугувати незаконне позбавлення волі людини, вчинене із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 146 КК України), і втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, поєднана із застосуванням насильства (ч. 2 ст. 393 КК України)⁵⁷⁷. Отже, злочин одночасно може бути і складеним, і триваючим. При цьому такий злочин, як *складений*, є *схожим на множинність*, а як *триваючий* — зумовлює у певних випадках *особливості у застосуванні щодо нього закону*.

Крім того, триваюче суспільно небезпечне діяння може бути одним із діянь, альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспози-

⁵⁷⁵ Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву : монография / В. П. Малков. – Казань, 1982. – С. 16.

⁵⁷⁶ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 51.

⁵⁷⁷ Там само. – С. 51.

ції частини статті) Особливої частини КК України. Наприклад, у ч. 1 ст. 263 КК України альтернативно перераховані носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської) і т. д. без передбаченого законом дозволу. Ю. В. Баулін зазначає, що кожне з таких діянь самостійно, а так само їх сукупність у будь-якій кількості і будь-якому поєднанні становлять *один одиничний злочин* (курсив наш. — О. О.)⁵⁷⁸. Таку ж позицію висловив і Верховний Суд України, додатково наголосивши на критеріях єдності злочинів, що розглядаються⁵⁷⁹. У протилежних випадках вчинені винним діяння вважатимуться окремими злочинами. При цьому *окремим* (самостійним) злочином може бути будь-яке із альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) діянь. Таким чином, злочин, що складається із *кількох* діянь, *альтернативно зазначених* у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини КК України (далі також — злочин, що складається із кількох діянь), має спільні риси із множинністю (повторністю) злочинів.

Серед діянь, із яких складаються вказані злочини, може бути і триваюче. Для цього випадку можливі не тільки труднощі при відмежуванні одного злочину від множинності, але і труднощі, пов'язані із застосуванням в окремих ситуаціях закону про кримінальну відповідальність. Але тут, так само як і у випадку зі *злочинами, що одночасно є і складеними, і триваючими*, подібність одного злочину до множинності обумовлена *не* триваючим характером діяння, яке разом з іншими утворює цей злочин, а наявність у структурі такого злочину кількох діянь, за вчинення *кожного* із яких у КК України встановлена відповідальність. З іншого ж боку, особливості застосування закону про кримінальну відповідальність до злочинів, що складаються із кількох діянь, серед яких є триваюче, обумовлені аж ніяк не кількістю цих діянь, а *насамперед триваючим* характером одного з них.

Водночас один і той самий злочин *не може одночасно бути і триваючим, і продовжуваним*. Теоретично можна спробувати моделювати протилежну ситуацію (щоправда, тоді триваючим буде не увесь злочин, а кожна із складових частин продовжуваного злочи-

⁵⁷⁸ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х., 2010. — С. 243–244.

⁵⁷⁹ Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК України / підготовлено Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України та управлінням вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 4. — С. 15.

ну⁵⁸⁰: *припустимо, що особа мала намір незаконно позбавити когось волі; потім з якоюсь метою відпустила цю людину на деякий час, а потім знову незаконно позбавила її волі*), але незрозуміло, наскільки такі ситуації можливі в дійсності і, крім того, наскільки ця конструкція матиме хоча б якесь практичне значення. До того ж для даного випадку цілком можна застосувати аргументи, наведені вище на підтвердження тези про те, що триваючий злочин вчиняється без перерв (і що перерви у його вчиненні є лише уявними).

Отже, та обставина, що деякі злочини можуть безперервно вчинятися протягом певного проміжку часу, зумовлює не труднощі при відмежуванні цих злочинів від множинності, а особливості у застосуванні в окремих випадках закону до даних злочинних діянь. Але такі ж особливості у застосуванні закону стосуються й інших злочинів, що вчиняються неодномоментно: продовжуваних злочинів та злочинів, що полягають у здійсненні певної діяльності. У цьому розумінні правова природа усіх вказаних злочинів є схожою і їх можна ставити в один ряд. Мабуть, саме тому М. І. Блум в одній статті «Застосування радянського кримінального закону до продовжуваних і триваючих злочинів» розглядає питання про застосування деяких інститутів Загальної частини радянського кримінального права одночасно до продовжуваних і триваючих злочинів⁵⁸¹. Очевидно, з цих же причин і А. М. Ришелюк у рамках однієї дисертаційної роботи досліджував і триваючі, і продовжувані злочини⁵⁸². Інше значення мають злочини, що вчиняються протягом порівняно короткого проміжку часу, умовно кажучи, одномоментні злочини,

⁵⁸⁰ Розглянувши питання про співвідношення триваючих і продовжуваних злочинів (на прикладі ухилення від сплати податків і зборів), Т. Г. Черненко та С. О. Силаєв дійшли висновку про те, що «...ухилення від сплати податків або зборів завжди є триваючим злочином і при цьому може вчинятися «за декілька прийомів», тобто бути продовжуваним. Оскільки формулювання «злочин є триваючим і продовжуваним» не зовсім вдале (таким чином стверджується, що злочин складається з одного і в той же час більш ніж з одного діяння), думаємо, що правильніше буде сформулювати висновок таким чином: ухилення від сплати податків протягом кількох податкових періодів за наявності єдиного умислу являє собою *продовжуваний злочин, кожний епізод якого є триваючим...*» (курсив наш. – О. О.) (Черненко Т. О соотношении длящихся и продолжаемых преступлений (на примере уклонения от уплаты налогов и сборов) / Тамара Черненко, Семен Силаев // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 78). У виносці Т. Г. Черненко та С. О. Силаєв зазначають про те, що аналогічна точка зору, хоч і стосовно іншого складу злочину, була висловлена в роботі 1980 року, автором якої є J. Lj. Buturovi (назву не наводимо).

⁵⁸¹ Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига, 1969. – С. 97–129.

⁵⁸² Ришелюк А. Н. Длящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – 245 с. – Библиогр.: с. 235–245.

які у вказаному вище класифікаційному ряді протистоять злочинам, що вчиняються протягом достатньо великого часу.

Висновки до другого розділу

В окремих випадках поведінка людини може мати тривалий і безперервний характер і така поведінка може бути передбачена як злочин у законі про кримінальну відповідальність. Тому деякі злочинні діяння можуть вчинятися не одномоментно, а безперервно протягом достатньо великого часу. Відповідно, триваючі злочини — це не штучна юридична конструкція, а законодавче відображення певного виду реально можливої поведінки людини.

Ознаки триваючих злочинів можна поділити на загальні — властиві усім злочинам — та спеціальні (особливі) — ті, що разом (у сукупності) притаманні тільки триваючим злочинам; спеціальними ознаками є тривалість і безперервність. Тривалість триваючого злочину означає, що після досягнення діянням стадії закінченого злочину це діяння може вчинятися і далі; у кожен момент такого подальшого вчинення діяння воно містить усі ознаки складу закінченого триваючого злочину. Безперервність триваючого злочину означає, що після досягнення діянням стадії закінченого злочину дане діяння вчиняється далі без переривів (проміжків).

Ознака тривалості характеризує також й інші злочини — продовжувані і злочини, що полягають у здійсненні певної діяльності; у цьому вони подібні до триваючих діянь, разом з якими зазначені злочини можуть бути протиставлені злочинам одномоментним. У той же час продовжувані злочини завжди вчиняються з перервами, а злочини, що полягають у здійсненні певної діяльності, можуть вчинятися з перервами; триваючі злочини завжди вчиняються безперервно.

Для визнання того чи іншого злочину триваючим не має значення конкретна тривалість його вчинення; мінімальної тривалості суспільно небезпечного діяння, необхідної та достатньої для визнання його триваючим, немає. Злочин вважатиметься триваючим, якщо він може вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. Але навіть якщо така можливість залишається нереалізованою, він (злочин) на одномоментний не перетворюється.

З урахуванням спеціальних ознак триваючих злочинів слід вирішувати питання про те, які діяння є триваючими, а які ними не є. У той же час диспозиції деяких статей (частин статей) Особливої частини КК України сформульовані таким чином, що одному й тому самому законодавчому описові відповідають кілька різних

форм вчинення злочину. У цьому випадку триваючим злочином буде діяння, вчинене тільки у такій формі, яка передбачає можливість тривалого і безперервного виконання певної дії (бездіяльності).

Залежно від того, у вчиненні яких діянь виражається об'єктивна сторона складу злочину, триваючі злочини, передбачені КК України, можуть бути поділені на такі види:

1) злочини, що полягають у здійсненні контролю над людиною або речами, тобто у можливості визначати та змінювати становище людини або того чи іншого предмета. У свою чергу ці злочини можна поділити на підвиди:

- злочини, які полягають у позбавленні людини волі;
- злочини, які полягають у зберіганні визначених законом про кримінальну відповідальність предметів;
- інші злочини, які полягають у можливості визначати становище того чи іншого предмета;

2) злочини, що полягають у керівництві злочинним об'єднанням чи в участі у такому об'єднанні;

3) злочини, що полягають у невиконанні обов'язку, який має тривалий характер, у тому числі й злочини, що полягають у самовільній відсутності особи в місці, у якому вона зобов'язана перебувати.

Початком триваючого злочину є початок виконання об'єктивної сторони складу злочину (замах на злочин). Проте тривале і безперервне вчинення триваючого злочину починається з моменту досягнення діянням стадії закінченого злочину; момент досягнення діянням стадії закінченого злочину є моментом закінчення злочину, а момент, після якого вчинення триваючого злочину більше не продовжується, є моментом завершення триваючого злочину. Завершення триваючого злочину можливе як з причин, що залежать від волі винного (припинення злочину), так і з причин, що від волі винного не залежать (переривання злочину). В окремих випадках початок та завершення триваючого злочину може мати свої особливості.

Склад триваючого злочину в деяких випадках може бути матеріальним. Особливістю триваючих злочинів з таким складом є те, що суспільно небезпечні наслідки характеризують негативні зміни завжди тільки в додатковому безпосередньому об'єкті триваючого злочину і не можуть характеризувати негативних змін в основному безпосередньому об'єкті.

Специфіка триваючих злочинних діянь при застосуванні до них закону про кримінальну відповідальність (та закону про амністію) проявляється не у труднощах при відмежуванні одного злочину (триваючого) від множинності, а у тому, що в окремих випадках

при застосуванні закону слід враховувати тривалий характер цих злочинів (так само як і тривалий характер інших злочинів). Оскільки тривалість триваючого злочину — ознака, що характеризує суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу злочину, то місце триваючих злочинів у системі кримінального права — у загальному вченні про злочин, а саме: про об'єктивну сторону злочину (складу злочину), а не у вченні про множинність злочинних діянь.

ЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТРИВАЮЧИХ ЗЛОЧИНІВ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Вплив тривалості триваючих злочинів на ступінь їх суспільної небезпечності

Л. М. Кривоченко зазначає, що суспільна небезпечність діяння як ознака злочину оцінюється на двох рівнях: 1) *законодавчому*, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння; 2) *правозастосовному*, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність учиненого конкретного злочину⁵⁸³. Такої самої, по суті, точки зору дотримуються і В. І. Тютюгін та О. В. Ус: досліджуючи особливості призначення покарання за незакінчений злочин, науковці пишуть, що, на їхню думку, ступінь тяжкості вчиненого особою діяння характеризується трьома моментами: а) *категорією тяжкості*, до якої належить даний злочин відповідно до ст. 12 КК України; б) *ступенем тяжкості даного виду злочинів* порівняно з іншими видами злочинів *такої ж* категорії тяжкості; в) *ступенем тяжкості конкретного злочину* порівняно зі ступенем тяжкості *інших злочинів даного виду* (курсив наш. — О. О.)⁵⁸⁴. Так, якщо віднесення злочину до певної категорії тяжкості («а») і визначення ступеня тяжкості даного виду злочинів («б») передбачають оцінку ступеня суспільної небезпечності діяння на законодавчому рівні, то встановлення ступеня тяжкості конкретного злочину («в») — це оцінка ступеня суспільної небезпечності діяння на правозастосовному рівні.

Оцінка ступеня суспільної небезпечності діяння на кожному із зазначених рівнів виконує своє «завдання». Разом з тим вказані

⁵⁸³ *Кримінальне право України. Загальна частина* : підручник / [Ю. В. Баулін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х., 2010. — С. 75.

⁵⁸⁴ *Тютюгін В. І.* Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті / В. І. Тютюгін, О. В. Ус // *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. — Х., 2010. — Вип. 19. — С. 37–38.

рівні оцінки *взаємопов'язані між собою*: законодавча оцінка ступеня суспільної небезпечності діяння виконує роль орієнтира для відповідної оцінки на правозастосовному рівні; навпаки, оцінка ступеня суспільної небезпечності злочину у правозастосовній практиці може стати підставою для «переоцінки» ступеня суспільної небезпечності цього злочину на законодавчому рівні. Очевидно, з цих позицій слід розглядати і питання про вплив тривалості триваючого злочину на ступінь його суспільної небезпечності. Водночас варто звернути увагу на те, що врахування даного впливу на законодавчому рівні відбувається поряд із врахуванням низки інших обставин. Разом усі ці обставини і визначають, у якому вигляді (у вигляді сукупності яких ознак) діяння є суспільно небезпечним і, крім того, якою є ступінь його (діяння) суспільної небезпечності. Значить, встановлення питомої ваги кожної із згаданих вище обставин у загальній суспільній небезпечності діяння — це вирішення питання *про криміналізацію діяння та про його караність*. Тому у цій роботі зв'язок тривалості триваючого злочину і ступеня його суспільної небезпечності розглядатиметься тільки на правозастосовному рівні (але за основу, звичайно, будуть взяті відповідні положення КК України. Іншими словами, буде врахована законодавча оцінка зазначеного зв'язку).

У КК України у двох випадках відповідальність диференційована залежно від тривалості часу, протягом якого вчинялося злочинне діяння: у ст. 146 («Незаконне позбавлення волі або викрадення людини») і в ст. 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби»). У ч. 2 ст. 146 передбачена така кваліфікуюча ознака, як здійснення діяння протягом тривалого часу. Відповідно, за ч. 1 ст. 146 винна особа підлягатиме відповідальності тоді, коли злочин вчинявся протягом нетривалого часу; коли ж діяння здійснювалося протягом тривалого часу, винний підлягатиме відповідальності за ч. 2 ст. 146. Так само й у випадку із самовільним залишенням військової частини або місця служби: якщо діяння вчиняється понад три доби, але не більше місяця, військовослужбовець строкової служби підлягатиме відповідальності за ч. 1 ст. 407 КК України; коли ж тривалість діяння перевищує один місяць — за ч. 3 тієї ж статті. Схожим чином диференційована відповідальність і військовослужбовців нестрокової служби.

Чому диспозиції вказаних кримінально-правових норм побудовані саме з урахуванням тривалості вчинення злочину? Як уже підкреслювалося раніше, диференціація кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі залежно від тривалості діяння має давню історію (прикладом є положення § 200 і § 201 проекту Кримінального уложення Російської імперії 1813 року). Пізніше ця

ідея була дуже чітко висловлена авторами проекту Уложення про покарання кримінальні і виправні: «Въ нашемъ Проектѣ мы нашли достаточнымъ означить только три срока задержанія, именно не болѣе недѣли, болѣе недѣли, но не болѣе трехъ мѣсяцевъ, и болѣе трехъ мѣсяцевъ. Въ каждомъ изъ сихъ случаевъ мы полагаемъ особую степень наказанія, предоставляя суду возвышать или понижать мѣру оного, смотря по большей или меньшей продолжительности задержанія въ сихъ трехъ опредѣленныхъ періодахъ времени» (курсив наш. — О. О.)⁵⁸⁵. У тій редакції тексту Уложення, що була затверджена Миколою І, цей підхід знайшов відображення у ст. 2025⁵⁸⁶.

Разом з тим автори проекту Уложення про покарання роз'яснили свою позицію не до кінця: так і залишилося нез'ясованим питання про те, чому ж було визнано за необхідне посилювати відповідальність за незаконне позбавлення волі, якщо тривалість діяння збільшується. Водночас розглянутий підхід (коли зі збільшенням тривалості незаконного позбавлення волі має збільшуватися і суворість покарання) вже на початку ХХ століття міг вважатися усталеним: у Кримінальному уложенні 1903 року теж підкреслювався взаємозв'язок тривалості такого злочину і суворості покарання, передбаченого за його вчинення (ч. 2 ст. 498, ч. 2 ст. 499, ч. 2 ст. 500)⁵⁸⁷.

При відповіді на питання про те, чому зі збільшенням тривалості незаконного позбавлення волі збільшується і ступінь його суспільної небезпечності, варто врахувати висновки О. О. Володіної і В. І. Борисова. Так, О. О. Володіна, пропонуючи кваліфікуючу ознаку «здійснюване протягом тривалого часу» щодо викрадення людини викласти у такій редакції: «викрадення людини, поєднане з її триманням протягом тривалого часу» (курсив О. О. Володіної. — О. О.)⁵⁸⁸, водночас зазначає далі, що оскільки ця кваліфікуюча ознака належить до категорії оціночних, її наявність або відсутність має визначатися судом з урахуванням конкретного астрономічного часу, протягом якого особа протиправно утримувалася після її викрадення, способу її тримання, місця, в якому її тримали, а та-

⁵⁸⁵ Проект Уложенія о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ, внесенный въ 1844 году въ Государственный Совѣтъ, съ подробнымъ означеніемъ основанийъ каждого изъ внесенныхъ въ сей проектъ постановленій. — СПб., 1871. — С. 651.

⁵⁸⁶ Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. — СПб., 1845. — С. 791- 792.

⁵⁸⁷ Волковъ Н. Т. Новое Уголовное Уложеніе / Н. Т. Волковъ. — М., 1906. — С. 233- 234.

⁵⁸⁸ Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2004. — Вип. 67. — С. 119.

кож інших конкретних обставин справи й особи потерпілого (курсив наш. — О. О.)⁵⁸⁹. Схожу думку висловлює В. І. Борисов⁵⁹⁰.

Крім того, як пише О. О. Володіна, можливий і другий варіант: конкретизувати дану кваліфікуючу ознаку, сформулювавши її як «викрадення людини, поєднане з триманням потерпілого понад сім діб» (курсив О. О. Володіної. — О. О.)⁵⁹¹. Таке рішення О. О. Володіна обґрунтовує (посилаючись при цьому на роботи з проблеми адаптації людини до екстремальних умов) тим, що організм людини має певні резервні пристосовуючі можливості, які проявляються в екстремальних ситуаціях і до яких належать так звані стресори виживання, що *несприятливо впливають на організм людини*⁵⁹²; під їх впливом людина перебуває у стані значного напруження, що призводить до *хвороби*; при тривалому (близько семи діб) напруженні (у тому числі нервово-психічному, яке трапляється при триманні потерпілого після його викрадення) відбувається вичерпування ресурсів організму⁵⁹³, що *негативно відбивається на всій його системі* (курсив наш. — О. О.)⁵⁹⁴.

Таким чином, подальше (після викрадення) тримання потерпілого наносить шкоду *не тільки особистій свободі людини, а й здоров'ю цієї людини*; чим більша тривалість такого утримування, тим більша ймовірність того, що буде завдана реальна шкода здоров'ю потерпілого: «За інших рівних умов, — писала О. О. Володіна, — тримання людини після її викрадення, яке продовжувалося протягом тривалого періоду, безумовно, характеризується

⁵⁸⁹ Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2004. — Вип. 67. — С. 119–120.

⁵⁹⁰ Цей висновок учений зробив щодо тривалого часу взагалі — як кваліфікуючої ознаки і незаконного позбавлення волі, і (за змістом диспозиції ч. 2 ст. 146 КК України) викрадення людини (В. І. Борисов зазначав, проте, що ця обставина стосується, як правило, незаконного позбавлення волі) (*Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х., 2013. — Т. 2: Особлива частина / [Ю. В. Баулін та ін.]. — С. 108*).

⁵⁹¹ Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2004. — Вип. 67. — С. 120.

⁵⁹² Посилання на роботу: Волович В. Г. Человек в экстремальных условиях природной среды / В. Г. Волович. — М., 1983. — С. 12.

⁵⁹³ Посилання на роботу: Ааджянц Н. А. Физиологические и социальные аспекты адаптации человека к экстремальным условиям // Узловые вопросы современной физиологии: сб. науч. тр. / под ред. В. Д. Суходоло, М. А. Медведова. — Томск, 1984. — С. 48.

⁵⁹⁴ Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2004. — Вип. 67. — С. 120.

значно більшим ступенем суспільної небезпеки»⁵⁹⁵. Мабуть, саме з цих позицій слід оцінювати і місце тримання викраденої людини, особу потерпілого й інші конкретні обставини вчиненого, про які зазначалося вище, коли наводилася точка зору О. О. Володіної та В. І. Борисова. Зокрема, викрадення і подальше утримування людини, хворої на цукровий діабет, — зовсім не одне й те саме, що й викрадення та утримування здорової людини.

Таким чином, зі збільшенням тривалості незаконного тримання людини збільшується і ступінь суспільної небезпечності вчиненого. У той же час слід сказати і про те, наскільки суттєвим є цей вплив на «загальну» суспільну небезпечність злочину (у порівнянні з впливом інших ознак, зокрема тих, що передбачені у ст. 146 КК України як кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі).

Вирішуючи поставлене завдання, потрібно враховувати кілька обставин. По-перше, у ч. 2 ст. 146 КК України ознака «здійснюване протягом тривалого часу» вказана альтернативно поряд з низкою інших ознак — вчиненням тих самих діянь щодо малолітнього, з корисливих мотивів, щодо двох чи більше осіб та іншими. Межі караності усіх злочинів, що характеризувалися однією чи кількома із зазначених ознак (за відсутності обставин, передбачених ч. 3 ст. 146), є однаковими і встановлені санкцією ч. 2 ст. 146 КК України. Відповідно, можна говорити (узагальнено — на найбільш абстрактному рівні), що вплив обтяжуючої обставини «здійснюване протягом тривалого часу» на «загальну» суспільну небезпечність злочину є приблизно таким же, як і вплив інших обставин, передбачених у ч. 2 ст. 146 КК України.

По-друге, у ч. 3 ст. 146 КК України, у якій вказані особливо кваліфікуючі ознаки незаконного позбавлення волі та викрадення людини (вчинення цих діянь організованою групою і спричинення даними діями тяжких наслідків), сказано про *діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті*. Отже, за ч. 3 ст. 146 КК України незаконне позбавлення волі (та викрадення людини) буде кваліфікуватися як у тому випадку, коли воно поряд з кваліфікуючими ознаками, закріпленими у ч. 3 ст. 146 КК України, не характеризувалося жодною із ознак, передбачених у ч. 2 цієї статті, так і у випадку, якщо відповідне діяння характеризувалося *однією* такою ознакою (або *кількома* чи навіть *багатьма*). Але при цьому і в першому, і в інших випадках межі караності вчиненого злочину є *однаковими* та визначені санкцією ч. 3 ст. 146 КК України. Значить, при побудові цієї санкції до уваги бралася насамперед

⁵⁹⁵ Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини // Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2004. — Вип. 67. — С. 119.

«тяжкість» обтяжуючих обставин, передбачених у диспозиції *тільки ч. 3 ст. 146 КК України*. Таким чином, логіка побудови диспозиції і санкції ч. 3 ст. 146 КК України, очевидно, така: ступінь впливу особливо обтяжуючих обставин (ч. 3) на суспільну небезпечність злочину в цілому є *настільки суттєвим*, що дозволяє (принаймні на законодавчому рівні) знехтувати впливом на суспільну небезпечність цього злочину тих обтяжуючих обставин, які передбачені у ч. 2 ст. 146 КК України та можуть бути наявними у вчиненому діянні. Тому вплив тривалості на суспільну небезпечність злочину, передбаченого ч. 3 ст. 146 КК України, є значно меншим, ніж у разі незаконного позбавлення волі, що не характеризувалося особливо кваліфікуючими обставинами.

Викладені вище міркування можна взяти за основу і при вирішенні питання про вплив тривалості тримання особи як заручника (ст. 147 КК України) на ступінь суспільної небезпечності цього злочину. Об'єктивна сторона тримання особи як заручника є такою ж, як і об'єктивна сторона незаконного позбавлення волі (або незаконного тримання людини після її викрадення). У цьому розумінні низка ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 146 КК України, є подібними до ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 147 КК України. У той же час при триманні особи як заручника винний намагається досягти певної мети, якої як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони *немає* при незаконному позбавленні волі (і при триманні викраденої людини).

Тримання особи як заручника без кваліфікуючих ознак (ч. 1 ст. 147 КК України) є *значно більш суспільно небезпечним діянням*, ніж передбачене ч. 1 ст. 146 КК України незаконне позбавлення волі: перший із вказаних злочинів карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років, другий — обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк. Враховуючи, що частина ознак (майже всі) складів двох даних злочинів є однаковими і що розмежувальною ознакою для зазначених складів злочинів є мета, отримуємо у результаті висновок про те, що саме мета, з якою вчиняється тримання особи як заручника, визначає вищий (порівняно із незаконним позбавленням волі) ступінь суспільної небезпечності цього злочину.

О. О. Володіна, розглядаючи питання про об'єкт захоплення заручників⁵⁹⁶, також звертає увагу на вказану вище обставину. Так, дослідниця пише, що в науковій літературі неодноразово висувала-

⁵⁹⁶ Очевидно, мається на увазі і тримання особи як заручника: словосполучення «захоплення заручників» О. О. Володіна використовує, по суті, як назву ст. 147 КК України, а не для позначення одного з діянь, альтернативно вказаних у диспозиціях частин зазначеної статті.

ся позиція, згідно з якою основним безпосереднім об'єктом захоплення заручників є громадська безпека⁵⁹⁷. І далі: «Неоднозначний підхід до даного складу щодо розташування його в системі норм КК, мабуть, викликано багаторівненістю самого діяння... Дійсно, цей злочин неможливо вчинити, не обмеживши свободу конкретної людини. Проте *основна небезпека* даного діяння полягає в тому, що воно завдає шкоди життєво важливим інтересам *усього суспільства, невизначено великому колу осіб*. Про це свідчить *мета* його вчинення... Саме ж захоплення чи тримання потерпілого є лише засобом досягнення основної мети. Тому суспільні відносини, що забезпечують свободу людини, слід визнати в цьому злочині додатковим обов'язковим, а не основним безпосереднім об'єктом» (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)⁵⁹⁸.

Схожій позиції дотримується і М. О. Акімов: «...родовим об'єктом даного злочину (захоплення заручників⁵⁹⁹. — О. О.) насправді є суспільні відносини громадської безпеки. Злочини проти громадської безпеки об'єктивно шкідливі для невизначено великої кількості людей та невизначено широкого кола відносин... Саме на завдання шкоди перерахованим відносинам і спрямоване захоплення заручників (*внаслідок спонукання винною особою третіх осіб до вчинення чи утримання від вчинення певної дії як умови звільнення потерпілих*). При цьому шкода основному об'єкту (громадській безпеці) спричиняється через посягання на додатковий (свободу особи)» (напівжирний курсив і курсив наші. — О. О.)⁶⁰⁰.

І в ст. 146 КК України, і в ст. 147 передбачені обтяжуючі ознаки відповідних злочинів. Проте перелік цих ознак для незаконного позбавлення волі є ширшим, ніж для захоплення та тримання особи як заручника. Крім того, деякі ознаки є однаковими для обох злочинів (вчинення діяння організованою групою і спричинення діянням тяжких наслідків), але якщо у ст. 146 вони передбачені як особливо кваліфікуючі ознаки, то у ст. 147 — просто як кваліфікуючі. Наведені обставини свідчать про те, що при формулюванні диспозиції ч. 2 ст. 147 КК України як кваліфікуючі були відібрані

⁵⁹⁷ О. О. Володіна посилається на роботу: Уголовное право. Особенная часть : учебник / под ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамовой, Г. П. Новоселова. — М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. — 768 с. (с. 374).

⁵⁹⁸ Володіна О. О. Щодо питання про місце викрадення людини в системі Особливої частини КК України // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. — Х., 2005. — Вип. 76. — С. 106.

⁵⁹⁹ Мається на увазі назва ст. 147 КК України, а не одне із двох діянь, альтернативно вказаних у диспозиції ч. 1 даної статті.

⁶⁰⁰ Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Акімов Михайло Олександрович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2009. — С. 8.

(з багатьох можливих) лише ті ознаки, які можуть *більш-менш суттєво підвищити* і без того високий ступінь суспільної небезпечності захоплення і тримання особи як заручника.

Сказане вище можна проілюструвати на прикладі такої ознаки, як вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 146) або організованою групою (ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 147). У ст. 146 передбачені обидві ці ознаки (як кваліфікуюча й особливо кваліфікуюча відповідно); у ст. 147 немає такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення діяння за попередньою змовою групою осіб. Безумовно, *за інших рівних умов* ступінь суспільної небезпечності діяння, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, є нижчим, ніж такого самого діяння, але вчиненого організованою групою. Іншими словами, «вага» — ступінь впливу на «загальну» суспільну небезпечність злочину — такої ознаки, як *вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб*, є меншою, ніж ознаки «*вчинення діяння організованою групою*».

Перша із названих вище ознак не має тієї «ваги», яка б дозволила цій ознаці значно підвищити високий від самого початку ступінь суспільної небезпечності тримання особи як заручника (так підвищити, щоб ступінь суспільної небезпечності діяння, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, дисонував із санкцією ч. 1 ст. 147 КК України), хоча цієї «ваги» достатньо для суттєвого (такого, що виходить за межі санкції ч. 1 ст. 146 і, відповідно, вимагає нової санкції) підвищення ступеня суспільної небезпечності незаконного позбавлення волі. Навпаки, вчинення діяння організованою групою може значно підвищити не тільки ступінь суспільної небезпечності незаконного позбавлення волі, але й навіть високий ступінь суспільної небезпечності захоплення та тримання особи як заручника.

З цих позицій слід виходити і при вирішенні питання про те, як впливає на ступінь суспільної небезпечності тримання особи як заручника тривалість такого тримання. Тривалість вчинення злочину у ст. 147 КК України (на відміну від ст. 146) не передбачена як кваліфікуюча ознака. Це означає, що дана ознака набагато менше впливає на ступінь суспільної небезпечності злочину, ніж «визначальна» ознака складу цього злочину — мета. Тому якщо незаконне позбавлення волі і тримання особи як заручника вчинялися протягом однакових за тривалістю проміжків часу, то частка цієї тривалості у «загальній» суспільній небезпечності незаконного позбавлення волі буде вищою, ніж у «загальній» суспільній небезпечності тримання особи як заручника. Водночас, незважаючи на те, що вплив тривалості тримання особи як заручника на ступінь суспільної небезпечності даного злочину може бути невеликим,

зазначена тривалість *може бути врахована* при призначенні покарання винній особі (відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання, *враховуючи, зокрема, ступінь тяжкості вчиненого злочину*); враховувати її слід у випадку, коли тривалість вчинення злочину більш-менш суттєво впливала на ступінь суспільної небезпечності цього злочину.

Як було сказано вище, крім незаконного позбавлення волі, у КК України відповідальність за ще один злочин диференційована залежно від тривалості його вчинення. Мова йде про самовільне залишення військової частини або місця служби. Так, якщо у ч. 1 ст. 407 КК України встановлена відповідальність за самовільне залишення військової частини⁶⁰¹ військовослужбовцем строкової служби тривалістю понад три доби, але не більше місяця, а за ч. 2 цієї ж статті карається самовільне залишення військової частини військовослужбовцем (крім строкової служби) тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, то у ч. 3 ст. 407 КК України передбачена відповідальність за діяння тривалістю понад один місяць, вчинене зазначеними особами.

На думку М. М. Сенька, одним з критеріїв, що дозволяє визначити характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого, є тривалість відсутності; разом із збільшенням тривалості відсутності зростає й суспільна небезпека злочину⁶⁰². У цілому з такою позицією можна погодитися, тим більше що вона узгоджується з особливостями побудови диспозицій і санкцій ч. 1–3 ст. 407 КК України. Водночас ці ж такі особливості дозволяють стверджувати, що зв'язок тривалості самовільного залишення військової частини зі ступенем суспільної небезпечності вчиненого не є «лінійним». Дану тезу найбільш яскраво можна проілюструвати на прикладі самовільного залишення військової частини військовослужбовцем (крім строкової служби). Так, за ч. 2 ст. 407 КК України тривалість злочину варіює у межах близько двадцяти діб, а покарання — від штрафу до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до позбавлення волі на строк до трьох років. Навпаки, за ч. 3 цієї ж статті тривалість злочину може коливатися, наприклад, у межах кількох місяців, а покарання — у межах трьох років (від двох до п'яти років позбавлення волі). Отже, поки тривалість самовільного залишення

⁶⁰¹ У цьому підрозділі ми використовуватимемо зворот «самовільне залишення військової частини», розуміючи під ним *самовільне залишення військовослужбовцем військової частини або місця служби, а також нез'явлення його (військовослужбовця) вчасно без поважних причин на службу*.

⁶⁰² Сенько М. Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 454.

військової частини військовослужбовцем (крім строкової служби) не перевищує одного місяця, вплив тривалості на ступінь суспільної небезпечності даного злочину є більш суттєвим, ніж тоді, коли тривалість діяння перевищує один місяць.

З цих же позицій, думаємо, слід виходити і при вирішенні питання про зв'язок тривалості самовільного залишення військової частини військовослужбовцем *строкової служби* і ступеня суспільної небезпечності даного злочину. Однак у цьому випадку більш доречно порівняти між собою не санкції ч. 1 та ч. 3 ст. 407 КК України, а санкцію ч. 1 чи ч. 2 ст. 172¹¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) з санкцією ч. 1 або ч. 3 ст. 407 КК України.

У ч. 1 ст. 172¹¹ КУпАП встановлено відповідальність за самовільне залишення військової частини (військовослужбовцем строкової служби) тривалістю до трьох діб, а в ч. 2 тієї самої статті — за діяння, передбачені ч. 1, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення. Санкцією ч. 1 передбачене адміністративне стягнення у виді арешту з утриманням на гауптвахті на строк до п'яти діб, санкцією ч. 2 — арешт з утриманням на гауптвахті на строк від п'яти до десяти діб. Порівнюючи диспозицію і санкцію ч. 1 ст. 172¹¹ КУпАП з диспозицією та санкцією ч. 1 ст. 407 КК України (а далі — з диспозицією та санкцією ч. 3 ст. 407 КК України), можемо зробити висновок про те, що у перші три доби самовільного залишення військової частини суспільна небезпечність даного діяння зростає менш швидко, ніж у подальшому (тобто менше залежить від тривалості діяння, ніж у випадку, коли строк самовільної відсутності перевищує три доби). Так, максимальній тривалості діяння за ч. 1 ст. 172¹¹ КУпАП (три доби) відповідає щонайбільше п'ять діб арешту з утриманням на гауптвахті. І якщо спробувати побудувати умовну лінійну залежність суспільної небезпечності діяння (вираженої в санкції) від тривалості цього діяння, то отримаємо в результаті, що одній добі самовільної відсутності військовослужбовця у військовій частині відповідає менше ніж дві доби (точніше — $5/3$ доби або 40 годин) арешту з утриманням на гауптвахті.

Подальше збільшення тривалості самовільного залишення військової частини означає, що перед нами — злочин, і вже одна лише ця обставина свідчить про *різке* зростання суспільної небезпечності діяння (оскільки наслідки засудження особи за вчинення злочину, безумовно, більш тяжкі, ніж наслідки визнання особи винною у вчиненні адміністративного правопорушення). Покарання за злочин, передбачений ч. 1 ст. 407 КК України (максимальна тривалість злочину — один місяць), — тримання у дисциплінар-

ному батальйоні на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років. Таким чином, якщо тривалість злочинного діяння за ч. 1 ст. 407 КК України може збільшитися щонайбільше на двадцять вісім діб (і то лише тоді, коли місяць матиме тридцять один день), то покарання — від тримання у дисциплінарному батальйоні на строк шість місяців до позбавлення волі на строк три роки. Побудувавши знову умовну залежність суспільної небезпечності діяння від його тривалості, отримаємо, що *кожній* з двадцяти восьми діб самовільної відсутності військовослужбовця у військовій частині відповідає трохи більше ніж тридцять два з половиною дні покарання у виді позбавлення волі⁶⁰³. Таким чином, збільшення тривалості самовільного залишення військової частини щоразу на одну добу тягне за собою зростання суспільної небезпечності даного діяння у такому розмірі, який може бути виражений через покарання у виді позбавлення волі на строк близько тридцяти двох з половиною днів. Це *значно більш високі* темпи зростання суспільної небезпечності діяння, ніж протягом перших трьох діб його вчинення (коли діяння вважається ще адміністративним правопорушенням)⁶⁰⁴.

Після того як тривалість самовільного залишення військової частини стане більшою за один місяць (ч. 3 ст. 407 КК України), вона (тривалість) *все менше* впливатиме на ступінь суспільної небезпечності діяння. Дійсно, строк покарання (у виді позбавлення волі) за ч. 3 ст. 407 КК України змінюється в межах трьох років, а тривалість діяння за цією ж частиною ст. 407 КК України може змінюватися як у межах кількох годин чи діб (понад один місяць), так і в межах кількох чи навіть багатьох місяців. Тому зі збільшенням тривалості самовільного залишення військової частини кожній добі, протягом якої вчинялося суспільно небезпечне діяння тривалістю понад один місяць, відповідатиме (умовно) все менший

⁶⁰³ Одному дню позбавлення волі відповідає один день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (підпункт «а» пункту першого ч. 1 ст. 72 КК України). Строк покарання за ч. 1 ст. 407 КК України змінюється (збільшується) в межах (у спрощеному вигляді) двох з половиною років (від шести місяців тримання у дисциплінарному батальйоні (шість місяців позбавлення волі) до трьох років позбавлення волі). Тому одній добі вчинення злочину відповідає

$$\frac{2,5 \text{ роки} \times 365 \frac{\text{днів}}{\text{у році}}}{28} \approx 32,6 \text{ дня покарання у виді позбавлення волі}$$

⁶⁰⁴ Крім того, слід пам'ятати, що відлік строку адміністративного стягнення розпочинається з *однієї доби* арешту з утриманням на гауптвахті, а відлік строку покарання за ч. 1 ст. 407 КК України — з *шести місяців* тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

строк покарання (на кожен таку добу припадатиме все менша «частка» покарання, передбаченого в санкції)⁶⁰⁵.

З іншого боку, тривалість діяння — не єдина ознака, якою характеризується самовільне залишення військової частини. Тому інтенсивність впливу цієї ознаки на ступінь суспільної небезпечності даного злочину має оцінюватися *поряд з урахуванням інших обставин*. Наприклад, при однаковій тривалості самовільного залишення військової частини, що водночас не перевищує одного місяця, злочин буде більш суспільно небезпечним, якщо він вчинений військовослужбовцем строкової служби (достатньо порівняти диспозиції та санкції ч. 1 і ч. 2 ст. 407 КК України). Навпаки, якщо тривалість самовільного залишення військової частини перевищує один місяць, то наголос в оцінці ступеня суспільної небезпечності такого злочину зміщується саме на тривалість діяння (оскільки за ч. 3 ст. 407 КК України підлягають кримінальній відповідальності і військовослужбовці строкової служби, і військовослужбовці нестрокової служби).

На думку В. К. Грищука і М. М. Сенька, встановлений порядок перебування військовослужбовців у військовій частині чи на місці служби забезпечує виконання їх обов'язків, *підтримання постійної боєздатності* (Збройних Сил України. — *О. О.*); а під час вчинення злочину, передбаченого ст. 407 КК України, порушуються саме ті суспільні відносини, які виникають з приводу порядку перебування військовослужбовців у військовій частині або на місці служби (курсив наш. — *О. О.*)⁶⁰⁶. Під час самовільної відсутності у військовій частині військовослужбовець не виконує обов'язків щодо проходження військової служби. Звичайно, самовільна відсутність *одного* військовослужбовця зовсім не обов'язково *суттєво* знижує боєздатність Збройних Сил України. Але суспільна небезпечність цього злочину полягає в іншому — у тому, що, по-перше, порушується встановлений порядок проходження військової служби (в частині перебування військовослужбовця у військовій частині) і, по-друге, вчинок такого військовослужбовця може стати прикла-

⁶⁰⁵ На попередніх сторінках вплив тривалості самовільного залишення військової частини на ступінь суспільної небезпечності цього діяння розглядався на основі аналізу санкцій частин відповідних статей КК України і КУпАП. Це, по суті, було дослідження *законодавчого підходу* до оцінки ступеня суспільної небезпечності самовільного залишення військової частини залежно від його (залишення) тривалості. Безумовно, такий підхід аж ніяк *не є ідеальним і має свої недоліки*. Разом з тим він дає можливість *хоча б у загальних рисах* показати зв'язок тривалості самовільної відсутності військовослужбовця у військовій частині зі ступенем суспільної небезпечності даного діяння.

⁶⁰⁶ *Гришук В. К.* Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: монографія / В. К. Гришук, М. М. Сенько. — Львів, 2007. — С. 67.

дом для інших. За таких умов, думаємо, умовно можна говорити про зниження *боездатності відповідного військового підрозділу*.

Водночас хоча і можна обґрунтувати ту обставину, що у перший місяць самовільної відсутності військовослужбовця у військовій частині ступінь суспільної небезпечності діяння *більше залежить від тривалості цього діяння*, ніж у подальшому, але такий підхід все ж не можна вважати однозначно вдалим: тут немає чіткого взаємозв'язку між тривалістю суспільно небезпечного діяння і розміром шкоди, яку це діяння заподіює (чи може заподіяти) охоронюваним суспільним відносинам (на відміну від, наприклад, незаконного позбавлення волі). Крім того, хоча особливості законодавчого опису ознак суспільно небезпечних діянь у диспозиціях ч. 1–3 ст. 407 КК України, а також особливості побудови санкцій цих частин даної статті і орієнтують на те, що зі збільшенням тривалості самовільного залишення військової частини *збільшується й суспільна небезпечність вчиненого*, це, думаємо, не зовсім так. При оцінці ступеня суспільної небезпечності самовільного залишення військової частини більше уваги потрібно приділяти іншим обставинам, зокрема, причинам, через які військовослужбовець самовільно залишив військову частину, та його поведінці після цього.

Сказане вище підтвердимо таким прикладом із судової практики: *військова колегія Верховного Суду України ухвалою від 7 березня 2000 року судові рішення у справі щодо Б. змінила, перекваліфікувавши його дії з п. «а» ст. 241 КК⁶⁰⁷ на п. «в» ст. 240 КК та визначила йому покарання (із застосуванням ст. 44 КК — призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) у вигляді позбавлення волі строком на один рік три місяці*.

Встановлено, що 21 липня 1992 року Б. під впливом батьків самовільно залишив госпіталь у м. Севастополі, в якому перебував на лікуванні, та виїхав до місця проживання батьків у м. Мелітополь Запорізької області, де й проживав до дня затримання — 5 грудня 1998 року. Засуджений та його батьки показали, що Б. постійно проживав удома, ні від кого не переховувався і вони неодноразово зверталися в різні органи військового управління, у тому числі у військову прокуратуру та Міністерство оборони України, з проханням вирішити питання про подальшу долю їхнього сина. Проте їх звернення залишилися без відповідного реагування. Ці показання підтверджуються доданими до справи матеріалами листування з даного питання, зі

⁶⁰⁷ Тут і далі під час розгляду зазначеної ухвали військової колегії Верховного Суду України мова йде про КК України 1960 року; у п. «а» ст. 241 КК була встановлена відповідальність за дезертирство, вчинене військовослужбовцем строкової служби, у п. «в» ст. 240 КК — за самовільне залишення частини або місця служби, якщо самовільна відсутність тривала понад місяць.

змісту яких убачається, що вперше Б. звернувся в прокуратуру із заявою ще в серпні 1992 року⁶⁰⁸.

Військова колегія Верховного Суду України визнала за можливе призначити покарання нижче від найнижчої межі, передбаченої законом за даний злочин (позбавлення волі на строк три роки), що відповідно до ст. 44 КК України 1960 року допускалося з урахуванням *виняткових* обставин справи та особи винного. І хоча у витязі з ухвали нічого не сказано про мотиви, якими керувалася колегія, обираючи покарання, але з надрукованої частини ухвали випливає, що колегія виходила з *причин*, через які засуджений залишив госпіталь, і, крім того, *врахувала подальшу поведінку Б.* За цих умов суд не надав вирішального значення тривалості відсутності Б. у військовій частині.

Справедливість розглянутого підходу стає очевидною при дослідженні питання про вплив тривалості самовільного залишення військової частини на ступінь суспільної небезпечності злочинів, передбачених ч. 4 і ч. 5 ст. 407 КК України, а також дезертирства (ст. 408 КК України).

Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони злочинів, передбачених ч. 4 і ч. 5 ст. 407 та ч. 1–4 ст. 408 КК України, *також* полягає у самовільному залишенні військової частини. Разом з тим для кваліфікації діяння особи за ч. 4 або ч. 5 ст. 407 КК України, так само як і за ч. 1–4 ст. 408, *не має значення* тривалість вчинення злочину (тобто тривалість самовільного залишення військової частини). Водночас покарання за вчинення дезертирства без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 408) є таким же, що й покарання за самовільне залишення військової частини *тривалістю понад один місяць* (ч. 3 ст. 407). Інші злочини⁶⁰⁹ (передбачені ч. 5 ст. 407 та ч. 2, ч. 3 і ч. 4 ст. 408 КК України) караються *набагато* більш суворо (позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років — злочини, передбачені ч. 5 ст. 407 і ч. 2 та ч. 3 ст. 408, або на строк від п'яти до дванадцяти років — злочин, передбачений ч. 4 ст. 408 КК України). Отже, до вирішення можемо поставити питання про те, з чим пов'язана підвищена суспільна небезпечність злочинів, що

⁶⁰⁸ Ухвала військової колегії Верховного Суду України від 7 березня 2000 р. (витяг) // Рішення Верховного Суду України: офіц. вид. / за заг. ред. В. Ф. Бойка. – К., 2001. – С. 128–129.

⁶⁰⁹ Крім хіба що злочину, передбаченого ч. 4 ст. 407 КК України, який карається *позбавленням волі на строк від трьох до семи років*. Тому стосовно даного злочину потрібно говорити, скоріше, не про *набагато* більш суворе покарання (порівняно із покаранням за самовільне залишення військової частини тривалістю понад один місяць чи дезертирство без обтяжуючих обставин), а *просто* про більш суворе покарання.

розглядаються, і чому відповідальність за дані злочини не диференційована залежно від їх тривалості.

При відповіді на поставлене питання слід виходити з тих же міркувань, що й при вирішенні питання про вплив тривалості тримання особи як заручника на ступінь його (тримання) суспільної небезпечності. Так, і склади злочинів, відповідальність за вчинення яких (злочинів) встановлена у ч. 4 і ч. 5 ст. 407 КК України, і склади дезертирства (ст. 408 КК України) характеризуються додатковими ознаками порівняно зі складами тих злочинів, що передбачені ч. 1–3 ст. 407 КК України. Для складів першого і другого із зазначених злочинів (ч. 4 і ч. 5 ст. 407 КК України) — це *ознака об'єктивної сторони* (умови особливого періоду, крім воєнного стану (ч. 4), чи умови воєнного стану або бойова обстановка (ч. 5), а для складу дезертирства — це *ознака суб'єктивної сторони*: мета (назавжди) ухилитися від військової служби (ч. 1 ст. 408 КК України; для дезертирства із кваліфікуючими ознаками (ч. 2, ч. 3 і ч. 4 ст. 408 КК України) — крім того, ще й кваліфікуючі ознаки).

Враховуючи, що розмежувальною ознакою складів злочинів, передбачених ч. 1–3 ст. 407 КК України, з однієї сторони, і складів злочинів, передбачених ч. 4, ч. 5 ст. 407 та ч. 1 ст. 408 КК України, з другої сторони, є обстановка і мета вчинення злочину відповідно, можемо зробити висновок про те, що саме ці розмежувальні ознаки і визначають підвищену суспільну небезпечність злочинних діянь, відповідальність за які встановлена у ч. 4 та ч. 5 ст. 407 і в ч. 1 ст. 408 КК України (порівняно зі злочинами, відповідальність за вчинення яких встановлена у ч. 1–3 ст. 407 КК України). У контексті сказаного слід погодитися з М. М. Сеньком, на думку якого, при оцінці суспільної небезпеки *дезертирства* слід виходити з того, що винний намагається *взагалі розірвати існуючі між ним та державою правовідносини з приводу знаходження на військовій службі, зменшує чисельність свого військового підрозділу і наносить шкоду його боєздатності та Збройним Силам України в цілому* (напівжирний курсив і курсив наші. — О. О.)⁶¹⁰, а менша, ніж дезертирства, суспільна небезпека *самовільного залишення військової частини або місця служби, на переконання дослідника, зумовлена тим, що «винний в даному випадку не намагається виключити себе з правовідносин з приводу знаходження на військовій службі, а посягає лише на встановлений порядок знаходження в військовому підрозділі»* (курсив наші. — О. О.)⁶¹¹.

⁶¹⁰ Сенько М. Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2002. — Вип. 37. — С. 454.

⁶¹¹ Там само. — С. 454.

Таким чином, найбільша «частка» у загальній суспільній небезпечності злочинів, передбачених ч. 4 і ч. 5 ст. 407 та ч. 1 ст. 408 КК України, належить обставині вчинення злочину і меті, з якою вчиняється злочин, відповідно. Тому роль інших ознак у формуванні «загального» ступеня суспільної небезпечності злочину, хоча і не може бути проігнорована, але й не може мати такого великого значення, як вказані вище ознаки. Тому вплив тривалості зазначених злочинів (і злочинів, передбачених ч. 2, ч. 3 та ч. 4 ст. 408 КК України) на ступінь їх суспільної небезпечності є меншим, ніж у випадку вчинення злочинних діянь, що караються за ч. 1–3 ст. 407 КК України (з урахуванням зробленого вище застереження).

Судовій практиці відомі випадки засудження особи за триваючий злочин, що вчинявся протягом кількох років (чи навіть кількох десятків років). Це стосується, зокрема, такого злочину, як зберігання вогнепальної зброї (бойових припасів і т. д.) без передбаченого законом дозволу. Але суди, обґрунтовуючи своє рішення щодо виду і строку (розміру) покарання, залишають тривалість вчиненого злочину поза увагою. Наприклад, за вироком Ленінського районного суду м. Харкова від 8 січня 2014 року особа засуджена за зберігання і носіння вогнепальної зброї без передбаченого законом дозволу, при цьому тривалість зберігання становила близько *тридцяти восьми років — з 1975 року і до листопада 2013 року*. Але при призначенні покарання суд врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу обвинуваченого, який на обліку у лікарів психіатра та нарколога не перебуває, задовільно характеризується за місцем проживання⁶¹² і ніяк не «відреагував» на тривалість зберігання вогнепальної зброї. Більше того, суд визнав за можливе не тільки призначити винному покарання у виді позбавлення волі *строком на три роки* (мінімум санкції), а й звільнити цю особу від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк тривалістю два роки⁶¹³.

Ще одним таким прикладом може бути вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 3 лютого 2015 року. Цим вироком особу було визнано винною у незаконному придбанні і подальшому зберіганні бойових припасів; злочин вчинявся протягом часу, навіть тривалішого, ніж у розглянутому вище випадку, — *впродовж понад сорок один рік* (з серпня 1973 року і до 25 грудня 2014 року). І знову суд при призначенні покарання зовсім не згадав про те, що злочин вчинявся протягом тривалого часу, хоча

⁶¹² Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 8 січня 2014 року (справа № 642/11227/13-к; провадження № 1-кп/642/660/13) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36547390>.

⁶¹³ Там само.

врахував ряд інших обставин: ступінь тяжкості вчиненого злочину, те, що від «скоєння цього злочину не настало тяжких наслідків», позитивну характеристику обвинуваченого за місцем проживання, те, що до кримінальної відповідальності він раніше не притягувався, хоча й притягувався до адміністративної відповідальності (за ст. 191 КУпАП), те, що обвинувачений на обліку у лікарів психіатра і нарколога не перебуває, а злочин «скоїв в престарілому віці, вперше, широсердно розкаювся в скоєному злочині, що можливо визнати як обставини, що пом'якшують покарання», відсутність обтяжуючих обставин⁶¹⁴. І за таких умов суд не просто визнав за можливе призначити винному покарання у виді позбавлення волі на *найменший строк*, визначений санкцією ч. 1 ст. 263 КК України (три роки), але й звільнив особу від відбuvання покарання з випробуванням, встановивши *іспитовий строк мінімально можливої тривалості* (один рік)⁶¹⁵.

Про врахування тривалості зберігання не говориться і в інших вироках, якими ту чи іншу особу засуджено за вчинення злочину протягом тривалого часу (від чотирнадцяти років до тридцяти восьми), *хоча суди достатньо детально обґрунтовують свою позицію щодо призначення покарання*⁶¹⁶, а серед обставин, які враховувалися судами при призначенні покарання у зазначених випадках, були, наприклад, такі: наявність на утриманні батьків похилого віку⁶¹⁷, обставини справи⁶¹⁸, похилий вік обвинуваченого, а також те, що

⁶¹⁴ *Вирок* Бахмацького районного суду Чернігівської області від 03 лютого 2015 року (єдиний унікальний номер 728/98/15-к, номер провадження № 1-кп/728/20/15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42555934>.

⁶¹⁵ Там само.

⁶¹⁶ *Вирок* Сімферопольського районного суду Автономної Республіки Крим від 03 січня 2013 року у справі № 118/8221/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28339797>; *Вирок* П'ятихатського районного суду Дніпропетровської області від 14 січня 2013 року (справа № 434/2253/12; провадження № 1-кп/190/8/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28594054>; *Вирок* Білоперківського міськрайонного суду Київської області від 25 січня 2013 року у справі № 1003/20804/12 (1-кп/357/20/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28819360>; *Вирок* Збаразького районного суду Тернопільської області від 23 січня 2013 року (справа № 1906/1908/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28875289>; *Вирок* Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 11 вересня 2013 року (єдиний унікальний номер – 243/7678/13-к; номер провадження – 1-кп/243/378/2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33418340>.

⁶¹⁷ *Вирок* Сімферопольського районного суду Автономної Республіки Крим від 03 січня 2013 року у справі № 118/8221/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28339797>.

⁶¹⁸ *Вирок* Білоперківського міськрайонного суду Київської області від 25 січ-

тяжких наслідків від дій обвинуваченого не настало⁶¹⁹. Крім того, у кожному із п'яти наведених вироків суди призначали винному покарання у виді позбавлення волі на мінімальний строк, передбачений санкцією⁶²⁰, а також мотивували своє рішення про можливість звільнення засудженої особи від відбування покарання з випробуванням, іншими словами, доходили висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання.

В один ряд з розглянутими вище судовими рішеннями можна поставити і вирок Олевського районного суду Житомирської області від 23 вересня 2013 року, за яким особа визнана винною у придбанні і зберіганні (з 1985 року і до червня 2013 року — протягом 28 років) боєприпасів без передбаченого законом дозволу⁶²¹. Суд, урахувавши обставини справи (зокрема, вік винного, характеристику за місцем проживання та місцем роботи, те, що винний є потерпілим внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, та інші), наявність кількох обставин, які пом'якшують покарання, дійшов висновку *про доцільність застосування ч. 1 ст. 69 КК України і призначення винному на підставі даної норми покарання у виді штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*⁶²².

Таким чином, незважаючи на тривалість часового проміжку, протягом якого вчинялися злочини, суди доходили висновку про доцільність застосування до винних несуворого покарання. При цьому головна увага при призначенні покарання зосереджувалася

ня 2013 року у справі № 1003/20804/12 (1-кп/357/20/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28819360>.

⁶¹⁹ Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 11 вересня 2013 року (єдиний унікальний номер – 243/7678/13-к; номер провадження – 1-кп/243/378/2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33418340>.

⁶²⁰ За вирокком Збарзького районного суду Тернопільської області від 23 січня 2013 року винному було призначене покарання у виді позбавлення волі на строк *три роки*, хоча злочин завершився 28 березня 2012 року, коли санкція ч. 1 ст. 263 КК України передбачала покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (на момент постановлення вироку набрав чинності закон, яким дана санкція була змінена: позбавлення волі на строк від *трьох* до семи років). Але сам суд у вироку вказав, що підсудному «...слід призначити покарання у виді позбавлення волі, однак *на мінімальний строк, передбачений статтею обвинувачення*» (курсив наш. – О. О.) (Вирок Збарзького районного суду Тернопільської області від 23 січня 2013 року (справа № 1906/1908/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28875289>). Тому, думаємо, суд вважав за можливе призначити покарання найменшої тривалості, встановленої у санкції, але помилково застосував не попередню, а нову санкцію.

⁶²¹ Вирок Олевського районного суду Житомирської області від 23 вересня 2013 року (справа № 287/237/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33876578>.

⁶²² Там само.

зовсім не на тривалості злочину, а на інших обставинах. Значить, у розглянутих вище випадках, на думку судів, тривалість злочину мало впливає на ступінь його суспільної небезпечності (якщо точніше, то не впливає взагалі).

Така позиція є зрозумілою: зі збільшенням тривалості незаконного зберігання вогнепальної зброї не відбувається пропорційного збільшення ступеня суспільної небезпечності цього діяння. Для даного випадку, на відміну від, наприклад, незаконного позбавлення волі, загальний суспільно небезпечний наслідок злочину⁶²³ *не може бути визначений як сума (чи хоча б як результат неповного складання) суспільно небезпечних наслідків, до яких могла б призвести кожна зі «складових частин» такого злочину. Суспільна небезпечність незаконного зберігання вогнепальної зброї, як і будь-яких інших предметів, визначених КК України, зумовлена самим фактом зберігання цих предметів, а не більшою або меншою тривалістю зберігання. Тобто сам факт зберігання вогнепальної зброї становить загрозу (небезпеку) для суспільства і ця небезпека не втрачається (зберігається) протягом усього часу вчинення злочину; водночас ця небезпека існує у статті — її рівень залишається сталим, а не щодня (щотижня і т. д.) збільшується (наростаючий підсумок). Тому тривалість незаконного зберігання певних предметів не впливає на ступінь суспільної небезпечності такого діяння.*

Депо інший підхід бачимо у вироку Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 15 жовтня 2013 року. Цим вироком суд визнав особу винною у зберіганні (крім того, було вчинене ще й придбання) вогнепальної зброї без передбаченого законом дозволу, що вчинялося протягом близько 32 років (приблизно з 1981 року і до 27 червня 2013 року)⁶²⁴. Призначаючи покарання за даний злочин, суд врахував «ступінь тяжкості й суспільної небезпеки вчиненого злочину та його наслідків, *тривалий час, протягом якого зброя знаходилася у незаконному володінні обвинуваченого*, єдиний епізод злочинної діяльності, особу винного, його похилий вік, задовільну характеристику, обставину, *яка пом'якшує покарання*, — *щире каяття*»⁶²⁵ (курсив наш. — О. О.)⁶²⁶. «Суд вважає, — читаємо далі у вироку, — що покарання обвинуваченому повинне бути призначене

⁶²³ Мова йде не про наслідок як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, а про наслідок як прояв суспільної небезпечності злочинного діяння, тобто здатності діяння заподіювати істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

⁶²⁴ Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 15 жовтня 2013 року (справа № 658/3293/13-к, провадження № 1-кп/658/202/2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34555348>.

⁶²⁵ Пунктуація частково змінена.

⁶²⁶ Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 15 жовтня

у виді позбавлення волі, але визнає можливим виправлення та перевиховання... (винного. — О. О.) без відбування покарання — в умовах випробування» (курсив наш. — О. О.)⁶²⁷ (суд призначив покарання у виді позбавлення волі на строк *три роки шість місяців* і звільнив особу від відбування цього покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк тривалістю *два роки*)⁶²⁸.

Перелічуючи обставини, враховані при призначенні покарання винному, суд, проте, не вказав, як саме оцінює кожна з них, і тим більше не зазначив, наскільки суттєвим є «вплив» кожної з цих обставин на призначене покарання (та на рішення про звільнення від відбування покарання і на тривалість іспитового строку) у порівнянні з «впливом» інших обставин. Разом з тим, хоча у вирокі і сказано, що тільки одна-єдина обставина (шире каяття) визнається судом пом'якшуючою, але й ряд інших — це очевидно — теж були розцінені як такі, що свідчать про *невисокий ступінь суспільної небезпечності вчиненого* або *позитивно характеризують винного* (іншого й не можна «чекати» від таких обставин, як, зокрема, єдиний епізод злочинної діяльності, похилий вік особи, задовільна характеристика винного).

І від усіх таких обставин відрізняється тривалий час незаконного володіння зброєю. Цю обставину, безперечно, не можна розглядати як таку, що знижує ступінь суспільної небезпечності вчиненого (хоча б тому, що такий висновок зовсім нелогічний: зі збільшенням тривалості діяння його «загальна» суспільна небезпечність зменшуватися не може)⁶²⁹. Крім того, суд призначив винному покарання у виді позбавлення волі на строк, більш тривалий (на шість місяців), ніж мінімальний строк, визначений санкцією ч. 1 ст. 263 КК України, та й іспитовий строк був встановлений триваліший (на один рік) за мінімально можливий. Звідси можна зробити висновок про те, що саме тривалість незаконного зберігання вогнепальної зброї була врахована судом як обставина, що підвищує ступінь суспільної небезпечності злочину і, відповідно, дає можливість призначити винному покарання, строк якого *більший від найнижчої межі*

2013 року (справа № 658/3293/13-к, провадження № 1-кп/658/202/2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34555348>.

⁶²⁷ Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 15 жовтня 2013 року (справа № 658/3293/13-к, провадження № 1-кп/658/202/2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34555348>.

⁶²⁸ Там само.

⁶²⁹ Інакше тоді б зі збільшенням тривалості суспільно небезпечного діяння *неодмінно мав би настати і такий момент, коли це діяння взагалі перестає бути суспільно небезпечним*, і, відповідно, винний не може підлягати кримінальній відповідальності за його вчинення.

покарання, передбаченого відповідною санкцією, а іспитовий строк встановити більшої тривалості, ніж мінімально можливий.

Але така позиція суду викликає заперечення з викладених вище міркувань. Дійсно, що саме дає нам підстави стверджувати про те, що зі збільшенням тривалості незаконного зберігання вогнепальної зброї (бойових припасів і т. д.) ступінь суспільної небезпечності вчиненого збільшується (адже саме по собі збільшення тривалості зберігання вогнепальної зброї не свідчить про збільшення розміру (обсягу) реальної шкоди, що заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони внаслідок цього злочину (та й взагалі, у даному випадку складно говорити про якусь реальну шкоду), так само як і не збільшується ймовірність заподіяння шкоди охоронюваним законом цінностям)? Суспільна небезпечність незаконного зберігання вогнепальної зброї обумовлюється самим лише фактом зберігання зброї, що може стати передумовою її використання за цільовим призначенням. Тому тривалий час зберігання зброї вказує *тільки* на те, що можливість її використання для винного (а то й для інших осіб) ще існує (ще не втрачена) й, отже, суспільна небезпечність діяння зберігається. Виходячи з цього, слід визнати, що на ступінь суспільної небезпечності впливають інші обставини, що характеризують незаконне зберігання вогнепальної зброї (бойових припасів...), але не тривалість зберігання. І цими іншими обставинами можуть бути, наприклад, кількість зброї, вид зброї, її стан, умови зберігання і т. д.

Сказане проілюструємо прикладом із судової практики. Предметом перегляду Апеляційним судом Запорізької області став вирок Ленінського районного суду міста Запоріжжя від 20 листопада 2012 року⁶³⁰. Цим вироком особу було засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України (в редакції від 5 квітня 2001 року), винному було призначено покарання у виді позбавлення волі на строк два роки (на час вчинення злочину — мінімум санкції), від відбування цього покарання особу було звільнено з випробуванням, а іспитовий строк встановлено тривалістю три роки.

У вересні 2011 року особа знайшла вогнепальну зброю (три пістолети, обріз гвинтівки і пристрій для відстрілу патронів), бойові припаси (усього — двісті сорок шість патронів і один детонатор), а також саморобний радіокерований вибуховий пристрій, споряджений вибуховою речовиною (щоправда, пристрій був у «незавершеному виді» та непридатний для вибуху «без спеціального ініціювання і пульту дистанційного керування»). Ці предмети винний перевіз в орендований ним гараж, де й зберігав їх у подальшому, не маючи на це передбаченого

⁶³⁰ При викладенні змісту вироку апеляційного суду курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.

законом дозволу. Крім того, в цьому ж місці винний протягом вересня 2011 року — лютого 2012 року незаконно самостійно ремонтував два з трьох знайдених ним пістолетів, а також обріз гвинтівки, внаслідок чого дана зброя стала придатною до використання за цільовим призначенням⁶³¹.

1 травня 2012 року, дізнавшись про проведення обшуку за адресою реєстрації місця свого проживання, обвинувачений «з метою приховання слідів злочину і для уникнення кримінальної відповідальності за... злочин» сховав вибуховий пристрій в іншому місці (у лісопосадці). Того ж дня вибуховий пристрій був виявлений та вилучений працівниками УСБ України в Запорізькій області. А через кілька годин під час проведення обшуку в гаражі були виявлені та вилучені вогнепальна зброя і бойові припаси, що незаконно зберігалися там винним⁶³².

В апеляції прокурор зазначив, що призначене покарання не відповідає тяжкості вчиненого й особі винного, звертав увагу суду апеляційної інстанції на те, що, визначаючи вид і строк покарання, а також звільняючи винного від відбування покарання з випробуванням, суд першої інстанції не врахував усі обставини, які мають значення для призначення покарання, необхідного і достатнього для виправлення особи. «Так, — читаємо в ухвалі апеляційного суду виклад змісту апеляції прокурора, — судом не враховано кількість і різноманітність виявлених в... (особи. — О. О.) вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових пристроїв⁶³³, споряджених вибуховою речовиною, які становлять підвищену суспільну небезпечність для оточуючих і суспільства в цілому». Прокурор просив вирок суду скасувати, постановити новий вирок, яким призначити винному покарання у виді позбавлення волі на строк **чотири роки**⁶³⁴ (а у виступі на засіданні апеляційного суду — на строк **три роки шість місяців**)⁶³⁵.

Апеляційний суд Запорізької області визнав, що рішення суду першої інстанції про звільнення винного від відбування покарання з випробуванням не можна вважати законним, обґрунтованим і вмотивованим (з підстав, викладених в апеляції, з якими колегія суддів погодилася). Апеляційний суд зазначив, що, звільняючи особу від відбування покарання з випробуванням, суд першої інстанції недостат-

⁶³¹ Приговор Апелляционного суда Запорожской области от 26 февраля 2013 года по делу № 11/778/138/13 (дело № 11-1814/12) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29634060>.

⁶³² Там само.

⁶³³ Тут про вибуховий пристрій йдеться чомусь у множині.

⁶³⁴ На час вчинення злочину найбільш суворе покарання, передбачене санкцією ч. 1 ст. 263 КК України, – позбавлення волі на строк п'ять років.

⁶³⁵ Приговор Апелляционного суда Запорожской области от 26 февраля 2013 года по делу № 11/778/138/13 (дело № 11-1814/12) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29634060>.

ньою мірою взяв до уваги поведінку винного і ставлення до вчиненого при отриманні повідомлення про можливий у нього обшук; маючи реальну можливість розкаятися, винний, проте, залучивши третіх осіб, вивіз за межі свого гаража вибуховий пристрій, що колегія суддів «розцінює як обставину, яка негативно його (винного. — О. О.) характеризує і вказує на неможливість його виправлення без відбування покарання». За цих умов каяття, висловлене винним після його затримання і вилучення усіх предметів, що незаконно ним зберігалися, колегія суддів визнала недостатньо щирим⁶³⁶. І лише з урахуванням низки пом'якшуючих обставин (відсутність судимості, позитивна характеристика «у побуті», працевлаштування, наявність сім'ї та інших) апеляційний суд вирішив призначити «реальне покарання, однак більш м'яке, ніж передбачено санкцією ч. 1 ст. 263 КК України...». Апеляційний суд скасував вирок суду першої інстанції в частині призначення покарання і звільнення від його відбування та призначив винному покарання у виді обмеження волі на строк три роки⁶³⁷.

Як бачимо, вирішуючи питання про призначення покарання, суд апеляційної інстанції врахував кількість зброї та бойових припасів (як обставину, що вказує на підвищену суспільну небезпечність вчиненого), поведінку винного (яка свідчила про неможливість його виправлення без відбування покарання), а також ряд пом'якшуючих обставин. У сукупності всі ці обставини дали суду можливість призначити покарання, хоча й менш суворе, ніж було передбачене санкцією ч. 1 ст. 263 КК України на час вчинення злочину, але водночас й таке, яке буде відбуватися винним (винний не буде звільнений від відбування покарання з випробуванням). При цьому суд жодним словом не згадав про строк зберігання зброї, бойових припасів та вибухового пристрою, який (строк) у розглянутому прикладі був порівняно великим (понад сім місяців).

У науці кримінального права звертається увага на те, що суспільна небезпечність діяння (злочину) залежить від різних обставин. Так, П. П. Андрушко зазначає, що змістом суспільної небезпечності діяння є склад злочину, а взаємодія, взаємозв'язок ознак складу злочину визначають характер і ступінь його (злочину. — О. О.) суспільної небезпечності⁶³⁸. На думку вченого, об'єктивні і суб'єктивні ознаки діяння самі по собі не мають властивості бути

⁶³⁶ Приговор Апелляционного суда Запорожской области от 26 февраля 2013 года по делу № 11/778/138/13 (дело № 11-1814/12) [Електронный ресурс]. — Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29634060>.

⁶³⁷ Там само.

⁶³⁸ Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура і значення суспільної небезпечності діяння // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. — 1991. — Вип. 2. — С. 93.

суспільно небезпечними, а *можуть лише впливати* на характер і ступінь суспільної небезпечності діяння (курсив наш. — О. О.)⁶³⁹. Такого ж, по суті, висновку доходить і Д. О. Балобанова, яка, досліджуючи історичний процес формування суспільної небезпечності діяння як підстави криміналізації, говорить про вплив різних ознак (об'єкта, способу, часу, місця, обстановки, засобів вчинення злочину, мети, яку ставив перед собою злочинець, мотиву, яким він керувався, та інших) на ступінь суспільної небезпечності діяння⁶⁴⁰. Зазначені обставини по-різному впливають на ступінь суспільної небезпечності злочину. З іншого боку, тривалість злочину є тільки однією із таких обставин. Тому при оцінці впливу тривалості триваючого злочину на ступінь його (злочину) суспільної небезпечності слід враховувати, що, по-перше, про нього (вплив) можна говорити лише у випадку, *коли зі збільшенням тривалості діяння збільшується і розмір шкоди, що заподіюється охоронюваній законом цінності (або зростає ймовірність заподіяння такої шкоди)*, і, по-друге, ця оцінка не може бути відокремленою від оцінки впливу інших ознак вчиненого особою діяння на ступінь суспільної небезпечності даного діяння.

Таким чином, збільшення тривалості триваючого злочину не означає автоматичного збільшення ступеня його суспільної небезпечності. Збільшення тривалості лише тоді призводитиме до збільшення ступеня суспільної небезпечності злочину, коли зі збільшенням тривалості діяння збільшується і розмір шкоди, що заподіюється цим діянням (чи збільшується ймовірність заподіяння такої шкоди). У протилежному випадку, коли збільшення тривалості діяння ніяк не позначається на «розмірі» негативних змін в об'єкті кримінально-правової охорони, тривалість злочину ніяк і не впливає на ступінь його суспільної небезпечності. Але навіть якщо тривалість діяння впливає на ступінь його суспільної небезпечності, то інтенсивність такого впливу у кожному випадку може бути різною, що залежатиме від інтенсивності впливу на ступінь суспільної небезпечності злочину інших обставин.

⁶³⁹ Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура і значення суспільної небезпечності діяння // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. — 1991. — Вип. 2. — С. 92.

⁶⁴⁰ Балобанова Д. О. Історичний процес формування суспільної небезпечності діяння як підстави криміналізації // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2010. — Вип. 54. — С. 94–97.

3.2. Врахування особливостей триваючих злочинів при застосуванні закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію

При застосуванні до осіб, що вчинили триваючі злочини (а також інші злочини, які мають тривалий характер), закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію в окремих випадках потрібно враховувати ту обставину, що дані злочинні діяння можуть вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. Залежно від того, на що слід звернути увагу в першу чергу: на співвідношення у часі двох юридичних фактів (моменту завершення триваючого злочину, з однієї сторони, і моменту набрання законної сили новим законом про кримінальну відповідальність, законом про амністію чи моменту постановлення вироку, з другої сторони) або ж власне на завершення триваючого злочину, зазначені випадки можна розділити на дві групи.

Застосування закону у випадках, коли потрібно враховувати співвідношення у часі моменту завершення злочину і моменту настання іншого юридичного факту. В межах цієї групи розглянемо питання про те, який закон про кримінальну відповідальність (попередній чи новий) слід застосовувати до особи, яка розпочала вчиняти триваючий злочин до, а завершила після набрання чинності новим законом; про те, як слід призначати покарання особі, яка розпочала вчиняти триваючий злочин до, а завершила після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання, призначеного за цим вироком (або розпочала вчиняти триваючий злочин до чи після постановлення вироку за інший злочин, а завершила після повного відбуття призначеного покарання); про те, чи може поширюватися дія закону про амністію на триваючий злочин, розпочатий до, а завершений після набрання таким законом чинності.

Застосування нового закону про кримінальну відповідальність щодо триваючих злочинів. У разі коли новий закон про кримінальну відповідальність набрав чинності після початку, але до завершення триваючого злочину, то складається ситуація, за якої під час вчинення триваючого злочину діє два закони (можливо також, що протягом часу вчинення триваючого злочину діє більша кількість законів про кримінальну відповідальність). В описаному випадку постає питання про те, який же закон слід застосовувати.

На думку М. Д. Дурманова, триваючі злочини підпадають під дію нового закону у випадку, якщо безперервне здійснення складу злочину

триває і після введення такого закону в дію (курсив наш. — О. О.)⁶⁴¹. Схожої точки зору дотримується і М. І. Блум, яка зазначає: «Стосовно триваючих злочинів діючим під час вчинення злочину слід визнати... останній кримінальний закон, який діяв до моменту їх припинення... хоча цей закон і є більш суворим порівняно з тими, що діяли раніше» (*навіть* якщо цей закон є більш суворим... — О. О.)⁶⁴². Тут потрібно підкреслити, що вчені говорять про закон, який набрав чинності *не після* завершення триваючого злочину, а *в проміжок часу, протягом якого цей злочин вчинявся* (тобто до завершення злочинного діяння). Іншими словами, йдеться *про пряму*, а не *про зворотну* дію закону в часі. Тому не можемо погодитися із В. Зиковим, який наведені вище слова М. І. Блум розуміє як твердження про зворотну дію стосовно триваючих злочинів більш суворого закону⁶⁴³.

Л. В. Іногамова-Хегай, навпаки, підтримує висловлену у теорії кримінального права точку зору про те, що триваючий злочин слід кваліфікувати за тим кримінальним законом, під час дії якого було виконано суспільно небезпечне діяння (юридичне закінчення), незалежно від часу фактичного припинення злочинного стану⁶⁴⁴. Водночас дослідниця не погоджується з іншою — протилежною, по суті, — думкою про те, що кваліфікувати триваючий злочин, фактичне закінчення якого настало під час дії навіть більш суворого другого закону, слід за цим суворим законом, хоча б юридично закінчення даний триваючий злочин був уже під час дії першого, більш м'якого закону⁶⁴⁵. При цьому науковець виходить з того, що при такій кваліфікації не враховується, що юридично злочин був *вчинений* під час дії більш м'якого закону; особа, яка вчинила злочин, могла і не знати, що наступний закон виявиться більш суворим; *несправедливо* ставити у вину особі більш суворий закон, який *не діяв* на момент виконання злочину і про існування якого під час вчинення діяння особа могла і не знати (курсив наш. — О. О.)⁶⁴⁶. Умовно кажучи, продовжує дослідниця, особі пропонується ставити у вину вчинення того, що ще не передбачалося законом у мо-

⁶⁴¹ Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. — М., 1967. — С. 264.

⁶⁴² Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и длящимся преступлениям // Вопросы уголовного права и процесса. — Рига, 1969. — С. 101.

⁶⁴³ Зыков В. Нужно ли понятие длящихся преступлений? // Социалистическая законность. — 1984. — № 9. — С. 53.

⁶⁴⁴ Иногамова-Хегай Л. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. — 2000. — № 3. — С. 24.

⁶⁴⁵ Там само. — С. 24–25.

⁶⁴⁶ Там само. — С. 25.

мент його здійснення (курсив наш. — О. О.)⁶⁴⁷. Л. В. Іногамова-Хегай наводить також аргументи на обґрунтування своєї позиції про необхідність кваліфікувати триваючий злочин за законом, який діяв у момент його юридичного закінчення (якщо ж цей закон є більш суворим, ніж наступний, то слід застосовувати положення *про зворотну дію кримінального закону в часі*)⁶⁴⁸.

Очевидно, що позиція Л. В. Іногамової-Хегай є суперечливою. Дійсно, автор говорить про кваліфікацію триваючих злочинів — значить, не заперечує факт їх існування. З іншого ж боку, міркування дослідниці про особливості застосування кримінального закону щодо триваючих злочинів є не чим іншим, як запереченням специфіки даних діянь (зміст поняття триваючого злочину втрачається; триваючі злочини, за великим рахунком, ототожнюються зі злочинами одномоментними). Про це свідчить, зокрема, та обставина, що, як випливає з наведених вище думок Л. В. Іногамової-Хегай, на її переконання, *вчинення триваючого злочину припиняється* з моменту, з якого у діяннях особи міститься склад закінченого злочину (тобто з моменту юридичного закінчення злочину). Тоді, справді, немає жодних підстав вважати, що особа повинна підлягати відповідальності за законом (тим більше суворішим), який набрав чинності, коли злочинне діяння уже не вчинялося. Але ототожнення триваючого злочину з одномоментним є неприйнятним — після того, як вчинене особою діяння є закінченим злочином (містить необхідні й достатні ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини Кримінального кодексу), триваючий злочин може продовжуватися; діяння особи так само відповідає ознакам відповідного складу злочину. За цих умов подальше вчинення злочину не може залишатися без кримінально-правової оцінки. Але в межах позиції, яку відстоює Л. В. Іногамова-Хегай, подальше вчинення злочинного діяння якраз-таки і залишається без такої оцінки.

Питання про застосування нового закону до триваючих злочинів порушувалося у матеріалах науково-практичної конференції, проведеної Верховним Судом Російської Федерації 16 березня 2012 року. На наш погляд, це питання було сформульовано не зовсім точно: *«Яким чином слід застосовувати положення ст. 10 КК РФ до триваючих і продовжуваних злочинів у випадку, коли частина дій (бездіяльності) вчинена до вступу в силу нового закону, а друга — після цього?»*⁶⁴⁹. Справді, у ст. 10 КК РФ говориться про зворотну

⁶⁴⁷ Іногамова-Хегай Л. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время // Уголовное право. — 2000. — № 3. — С. 25.

⁶⁴⁸ Там само. — С. 25.

⁶⁴⁹ Ответы на вопросы, поступившие из судов, по применению Федераль-

силу кримінального закону («Обратная сила уголовного закона»), а про неї можна вести мову тільки тоді, коли злочин (у тому числі й триваючий) *був завершений* до набрання новим законом чинності (тобто якщо після набрання новим законом чинності злочин *більше вже не вчинявся*).

Відповіді учених на поставлене запитання дещо відрізнялися одна від одної. Так, на думку О. І. Рарога, має додержуватися попереднє правило про застосування закону, що діє на момент закінчення злочину⁶⁵⁰. Не зовсім, проте, зрозуміло, що ж саме мав на увазі О. І. Рарог і про яке «попереднє» («прежнее») правило йшла мова. Незважаючи на це, позиція науковця заслуговує на увагу. Таку саму, по суті, точку зору висловлює і В. П. Цепелев, який зазначає, що «...до триваючих злочинів повинен застосовуватися кримінальний закон, що діяв в момент переривання або припинення злочинного стану»⁶⁵¹. Схожої думки дотримується також М. В. Феоктистов⁶⁵².

По-іншому відповідає О. П. Кузнецов: «За загальними правилами ст. 10 КК, оскільки моментом закінчення цих злочинів (триваючих і продовжуваних. — *О. О.*) виступає час вчинення останньої дії (припинення бездіяльності), тобто слід застосовувати новий закон, *якщо він покращує становище особи*» (напівжирний курсив наш. — *О. О.*)⁶⁵³. Значить, якщо новий закон *погіршує* становище особи, він *не може* бути застосований. Цей висновок, безперечно, є правильним для тих випадків, коли триваючий злочин був завершений до набрання новим законом чинності. Можливо, саме це і мав на увазі О. П. Кузнецов (вказівка «...слід виходити із моменту закінчення відповідних триваючих і продовжуваних злочинів»⁶⁵⁴ додатково нічого не пояснює), проте запропоноване для вирішення питання полягало в іншому.

У відповідях, затверджених Президією Верховного Суду РФ, знайшла відображення позиція тих учених, які вважають, що до

ных законов от 7 марта 2011 г. № 26-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации» и от 7 декабря 2011 г. № 420-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации»: утв. Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 27 июня 2012 г. // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 15.

⁶⁵⁰ Рарог А. Реформирование уголовного законодательства и применение нормы об обратной силе // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 112.

⁶⁵¹ Цепелев В. Методологические предпосылки обратной силы уголовного закона // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 135.

⁶⁵² Феоктистов М. Обратная сила уголовно-правовых норм: законодательные загадки // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 126.

⁶⁵³ Кузнецов А. Ответы на вопросы судов о применении обратной силы уголовного закона // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 95.

⁶⁵⁴ Там само. — С. 95.

триваючих злочинів, вчинення яких почалося до, а завершилося після набрання чинності новим законом, потрібно застосовувати *новий закон*: «Необхідно керуватися загальними положеннями ч. 1 ст. 9 КК РФ про те, що злочинність і караність діяння визначаються законом, що діяв на час вчинення цього діяння. Якщо частина об'єктивної сторони триваючого... злочину вчинена у період дії нового закону (*незалежно від того, є він більш м'яким або більш суворим*), то застосовуватися повинен *новий кримінальний закон*» (ст. 9 КК РФ — «Дія кримінального закону у часі»; напівжирний курсив наш. — О. О.)⁶⁵⁵.

Новий закон про кримінальну відповідальність може бути і більш суворим порівняно з тим, що діяв до цього, і більш м'яким. Але ця обставина *ніяк не повинна* впливати на вирішення питання про те, чи має застосовуватися новий закон до триваючих злочинів у ситуації, яку розглядаємо. Конституцією України (ч. 1 ст. 58) встановлено, що закон має зворотну дію у часі тільки тоді, коли він пом'якшує або скасовує відповідальність особи. Відповідні положення закріплені і в ст. 5 КК України. Закон, що у будь-який спосіб погіршує становище особи, не має зворотної дії у часі (ч. 2 ст. 5 КК України). Проте слід пам'ятати, що у цих нормах йдеться про *зворотну дію закону у часі*, тобто про *поширення дії закону* на осіб, які вчинили відповідні діяння *до набрання таким законом чинності* (ч. 1 ст. 5 КК України). Якщо ж триває злочинне діяння почалося до набрання законом чинності і безперервно продовжується після цієї дати, то перед нами — *пряма дія* закону у часі.

Звичайно, для, умовно кажучи, «першої частини» діяння говорити про пряму дію нового закону не можна. У той же час ставити питання про зворотну дію щодо цієї «частини» нового закону також було б неправильно, оскільки тоді єдиний злочин штучно розділяється на частини. З цих же міркувань не можна застосовувати до такого триваючого злочину одночасно два закони: до першої «частини» — закон, що був чинний раніше, до другої — новий⁶⁵⁶.

⁶⁵⁵ *Ответы на вопросы, поступившие из судов, по применению Федеральных законов от 7 марта 2011 г. № 26-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации» и от 7 декабря 2011 г. № 420-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации»*: утв. Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 27 июня 2012 г. // Уголовное право. — 2012. — № 5. — С. 15.

⁶⁵⁶ Аналізуючи схожу ситуацію і ставлячи під сумнів правильність рішення про одночасне застосування щодо одного злочину двох законів, М. І. Блум та А. О. Тилле риторично запитують: «Чи є сенс ділити єдине злочинне діяння на дві (а то й на три) частини, кваліфікуючи кожен частину за особливим

Отже, щодо триваючого злочину слід застосовувати *новий закон* незалежно від його суворості порівняно із нечинним уже законом. На користь зробленого висновку можна навести ще один аргумент. Змоделюємо таку ситуацію.

Д. незаконно зберігав вогнепальну зброю, що не відноситься до гладкоствольної мисливської, протягом десяти днів (з 20 до 29 серпня 2012 року). Відповідно, Д. підлягає відповідальності за ч. 1 ст. 263 КК України у новій редакції, тому йому може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років.

Ж. незаконно зберігав вогнепальну зброю такої ж моделі, що і Д., протягом двох років (з 20 серпня 2011 року до 19 серпня 2013 року). До 12 серпня 2012 року цей злочин карався позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, а з 12 серпня — позбавленням волі на строк від трьох до семи років. Після 12 серпня 2012 року Ж. зберігав зброю ще понад рік, що є значно більш тривалим часом, ніж у випадку з Д. Якщо Ж. має підлягати відповідальності за попередньою редакцією ч. 1 ст. 263 КК України, значить, вчинене ним діяння є менш суспільно небезпечним, ніж діяння Д., з чим погодитися не можна. Протилежне рішення було б несправедливим⁶⁵⁷.

У судовій практиці питання про застосування нового закону до особи, яка почала вчиняти триваючий злочин до, а завершила після набрання таким законом чинності, вирішується так само, як було обґрунтовано вище. Зокрема, Апеляційний суд Миколаївської області 11 грудня 2012 року скасував вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 18 жовтня 2012 року в частині призначеного покарання (2 роки позбавлення волі). Місцевий суд засудив особу за те, що у вересні 2000 року вона знайшла вогнепальну зброю (короткоствольний пістолет) та бойові припаси (спортивні патрони). Пістолет і патрони винний переніс до місця свого проживання, де й зберігав їх без передбаченого законом дозволу до їх вилучення 7 вересня 2012 року.

законом?» (Блум М. И. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. – М., 1969. – С. 39).

⁶⁵⁷ М. І. Блум та А. О. Тилле з приводу застосування до особи більш м'якого попереднього закону (чинного на момент початку злочинного діяння, але який до завершення цього діяння втратив чинність) слушно зазначають (навіть іронізують): «...у такому випадку виникає становище зовсім абсурдне: якщо б Т. почала вчиняти свої злочинні дії з 6 січня 1959 р. (у цей день набрав чинності новий, більш суворий закон. – О. О.), то вона підлягала б покаранню у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років, але через те, що вона займалася цією злочинною діяльністю і раніше (протягом 1958–1959 років. – О. О.), то їй може бути призначено покарання не більше трьох років позбавлення волі!» (курсив наш. – О. О.) (Блум М. И. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. – М., 1969. – С. 40).

В апеляції прокурор просив вирок скасувати у зв'язку з неправильним застосуванням судом першої інстанції кримінального закону; просив врахувати, що винний «вчинив триваючий злочин, який було виявлено 07.09.2012 року», тобто після набрання чинності законом, «відповідно до якого внесено зміни до ч. 1 ст. 263 КК України та посилено відповідальність за незаконне поводження зі зброєю та вибухонебезпечними матеріалами» (у цитатах напівжирний курсив наш. — О. О.). Прокурор просив призначити винному покарання у виді трьох років позбавлення волі. Апеляційний суд визнав доводи апеляції обґрунтованими та призначив винному покарання у виді трьох років позбавлення волі⁶⁵⁸. Такої самої позиції дотримувався і Апеляційний суд Луганської області, коли скасовував вирок Жовтневого районного суду м. Луганська від 8 травня 2013 року в частині призначеного покарання⁶⁵⁹.

Вище питання про застосування до триваючих злочинів нового закону про кримінальну відповідальність вирішувалося у загальному вигляді: мова йшла лише про такий новий закон, відповідно до якого вносяться зміни тільки до санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, і лише про такі діяння, тривалість яких не є обов'язковою ознакою основного чи кваліфікованого складу відповідного злочину. У тих же випадках, коли новий закон змінює (чи встановлює) найменшу тривалість діяння, необхідну для визнання цього діяння злочином, такий закон про кримінальну відповідальність має застосовуватися дещо по-іншому⁶⁶⁰. При цьому слід врахувати, що новим законом поряд із вказаною зміною диспозиції може змінюватися також і санкція (як у сторону пом'якшення, так і в сторону посилення).

Якщо після набрання чинності новим законом діяння вчинялося протягом часу, *такого самого чи більшого* від того, що визначений новим законом як мінімальна тривалість триваючого злочину, то до цього злочину потрібно застосовувати новий закон (незалежно від його санкції). Це рішення обумовлене тим, що злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв на час вчинення

⁶⁵⁸ Вирок Апеляційного суду Миколаївської області від 11 грудня 2012 року (справа № 1490/5277/12, провадження № 11/1490/907/12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29437076>.

⁶⁵⁹ Вирок Апеляційного суду Луганської області від 16 липня 2013 року (справа № 435/3796/13, провадження № 11кп/782/836/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32416120>.

⁶⁶⁰ Чи не єдиною роботою, в якій детально розглядалося дане питання, залишається книга М. І. Блум та А. О. Тилле «Зворотна сила закону. Дія радянського кримінального закону у часі» (Блум М. І. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. – М., 1969. – С. 42–43).

цього діяння. Оскільки «частина» триваючої дії (бездіяльності), вчинена під час дії нового закону, містить усі ознаки складу злочину, визначені даним законом, то і застосовуватися повинен цей закон.

Якщо ж після дня набрання чинності новим законом діяння вчинялося протягом часу, меншого ніж встановлено даним законом, то слід враховувати таке: на «частину» діяння, вчинену до зазначеного дня, поширюється дія закону, який втратив чинність, а новий закон може бути застосовано лише відповідно до правила про *зворотню дію закону у часі*. Щодо тієї «частини» діяння, яка вчинена після набрання чинності новим законом, має місце пряма дія закону у часі. Але до кожної із «частин» *єдиного* суспільно небезпечного діяння, як уже зазначалося, не можна застосувати «свій» закон. Іншими словами, питання про «вибір» закону має вирішуватися стосовно усього діяння. Оскільки рішення про «вибір» закону потрібно приймати, виходячи з позиції про недопущення необґрунтованого обмеження прав і свобод людини (у даному випадку — винної особи), то у ситуації, що розглядається, має бути застосований той закон, який є більш сприятливим для винного.

Якщо новий закон одночасно змінює і диспозицію статті (диспозицію частини статті) Особливої частини КК України, і санкцію, і внаслідок цього щодо такого закону в цілому не можна сказати, є він більш м'яким чи більш суворим порівняно із законом, що був чинним на час початку триваючого злочинного діяння, то, вирішуючи питання про застосування такого нового закону щодо триваючого злочину, за основу можна взяти положення ч. 3 ст. 5 КК України про те, що закон про кримінальну відповідальність, який частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотню дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Відповідно, новий закон має застосовуватися лише в тій частині, що поліпшує становище особи.

Питання про поширення дії нового закону на злочин, що триває у часі, можна розглянути і в іншій площині, а саме: як слід застосовувати новий закон до злочинів, що складаються із кількох днів, альтернативно вказаних у диспозиції кримінально-правової норми, серед яких є триваюче, якщо усі нетриваючі діяння були вчинені винним до набрання зазначеним законом чинності, триваюче діяння завершилося після набрання даним законом чинності, але новим законом хоча б одне із вчинених особою нетриваючих днів було виключене з норми, в якій передбачалася відповідальність за його вчинення раніше, і закріплене у новій кримінально-

правовій нормі. Така ситуація склалася після набрання чинності законом, яким кримінальна відповідальність за, зокрема, виготовлення і ремонт вогнепальної зброї встановлена у ст. 263¹ КК України (до цього — у ст. 263 КК України).

У судовій практиці на вказану обставину не завжди звертається увага. Зокрема, *вироком Болахівського міського суду Івано-Франківської області від 6 грудня 2012 року особу визнано винною у тому, що вона незаконно виготовила і зберігала вогнепальну зброю, а також незаконно придбала і зберігала бойові припаси. Вогнепальну зброю — одностовольний однозарядний гладкоствольний стріляючий пристрій з нерухомим стволом, замаскованим під указку, — винний виготовив у червні 2012 року, а після цього зберігав її за місцем свого проживання до 25 вересня 2012 року (придбання та зберігання бойових припасів не має прямого відношення до питання, що розглядається, тому вирок суду в цій частині аналізувати не будемо). На думку суду, протиправні дії винного органом досудового слідства правильно кваліфіковані за ч. 1 ст. 263 КК України як незаконне виготовлення, придбання та зберігання вогнепальної зброї та бойових припасів без передбаченого законом дозволу*⁶⁶¹. Водночас суд нічого не зазначив у вирокі про те, що в ч. 1 ст. 263 КК України у редакції закону, який набрав чинності 12 серпня 2012 року, не передбачене таке діяння, як незаконне виготовлення вогнепальної зброї.

Депо інше рішення прийняв Ленінський районний суд м. Харкова. *Вироком від 8 січня 2014 року суд визнав особу винною у носінні та зберіганні вогнепальної зброї (обрізу) без передбаченого законом дозволу і ці дії кваліфікував за ч. 1 ст. 263 КК України. Разом з тим, як вбачається з вироку, винний вчинив не тільки носіння і зберігання вогнепальної зброї, але і її виготовлення. Так, у 1975 році він виготовив вказаний обріз із одностовольної мисливської гладкоствольної рушниць. Саме цей обріз винний у подальшому зберігав і носив*⁶⁶². Як бачимо, суд, визнаючи особу винною у зберіганні й носінні вогнепальної зброї, «промовчав» про виготовлення цієї зброї, хоча на момент вчинення відповідного діяння воно було передбачене у ч. 1 ст. 222 КК Української РСР альтернативно із носінням вогнестрільної зброї (крім гладкоствольної мисливської), зберіганням такої зброї та іншими. Так само злочинним вважалося це діяння і на момент постановлення судом вироку.

⁶⁶¹ *Вирок* Болахівського міського суду Івано-Франківської області від 6 грудня 2012 року у справі № 902/818/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27858525>.

⁶⁶² *Вирок* Ленінського районного суду м. Харкова від 8 січня 2014 року (справа № 642/11227/13-к; провадження № 1-кп/642/660/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36547390>.

Від наведених судових рішень суттєво відрізняється своєю аргументованістю вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 27 вересня 2013 року. У вирокі сказано, що *б червня 2012 року винний знайшов мисливську рушницю, яку завіз до себе додому, «де протягом двох тижнів очистив її від іржі, пофарбував, виготовив новий приклад та обрізав частину ствола, яка була пошкоджена», й у такому вигляді зберігав зброю до 28 липня 2013 року (цього дня обріз в особи був вилучений (при перевезенні); крім того, були вилучені два мисливські патрони, що відносяться до боєприпасів). У вирокі зазначається: «...суд вважає, що обвинувачений... вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 263 КК України, оскільки носив та зберігав вогнепальну зброю без передбаченого законом дозволу. Суд виключає з обвинувачення інкриміноване... (особі. — О. О.) незаконне виготовлення вогнепальної зброї, оскільки диспозиція ч. 1 ст. 263 КК України в редакції від 5 липня 2012 року, за якою обвинувачується... (особа. — О. О.), не передбачає настання кримінальної відповідальності за таке протиправне діяння. Відповідальність за вчинення злочину з таким складом передбачена ч. 1 ст. 263-1 КК України, однак суд у даному випадку, слідуючи вимогам частин 1 та 3 ст. 337 КПК України, не може вийти за межі висунутого обвинувачення»* (курсив і напівжирний курсив наші. — О. О.)⁶⁶³.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 337 Кримінального процесуального кодексу України⁶⁶⁴ суд *має право* вийти за межі висунутого обвинувачення, зазначеного в обвинувальному акті, *лише в частині зміни правової кваліфікації* кримінального правопорушення, *якщо це покращує становище особи*, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження. Отже, можливості суду щодо виходу за межі висунутого особі обвинувачення є обмеженими, тому суд не може змінити кваліфікацію вчиненого винним діяння з ч. 1 ст. 263 КК України (в редакції, що була чинною до 12 серпня 2012 року) на ч. 1 ст. 263 (у новій редакції) і ч. 1 ст. 263¹ КК України. Водночас закономірно постає питання про те, чи міг би слідчий або прокурор в описаних вище ситуаціях кваліфікувати вчинене особою діяння за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 263 і ч. 1 ст. 263¹ КК України?

При вирішенні поставленого питання слід враховувати кілька обставин. По-перше, новий закон (той, що набрав чинності

⁶⁶³ Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 27 вересня 2013 року у справі № 157/1280/13-к (провадження № 1-кп/157/57/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reestr.court.gov.ua/Review/33792920>.

⁶⁶⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1418912848502971>.

12 серпня 2012 року) посилює кримінальну відповідальність (нова санкція ч. 1 ст. 263 КК України, як і санкція ч. 1 ст. 263¹, передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до семи років; до внесення змін зазначеним законом злочин, передбачений ч. 1 ст. 263 КК України, карався позбавленням волі на строк від двох до п'яти років). По-друге, до набрання чинності новим законом виготовлення вогнепальної зброї і подальше її зберігання та носіння, об'єднані єдиним умислом винного, визнавалися одним (єдиним) злочином, а не повторністю. По-третє, після набрання чинності новим законом особа не виготовляла вогнепальну зброю, а тільки зберігала її та носила. Дані обставини взаємопов'язані одна з одною, і водночас вони не дозволяють кваліфікувати діяння, що розглядаються, як сукупність злочинів (ч. 1 ст. 263 і ч. 1 ст. 263¹ КК України). Справді, кваліфікувати як сукупність — значить порушити єдність злочину і, відповідно, визнати зворотню дію закону, який посилює кримінальну відповідальність (в частині поширення дії нового закону на діяння, що полягало у виготовленні зброї).

Разом з тим у ч. 1 ст. 263 КК України більше не передбачена відповідальність за виготовлення вогнепальної зброї. Тому, кваліфікуючи діяння особи за ч. 1 ст. 263 КК України (у новій редакції), винному можна інкримінувати тільки зберігання і носіння зброї, проте не її виготовлення. Кваліфікація за ч. 1 ст. 263 КК України в редакції, що була чинною до 12 серпня 2012 року, не є правильною, оскільки зберігання і носіння зброї вчинялися у тому числі і після набрання чинності новим законом. З урахуванням сказаного можна запропонувати таке рішення: у разі коли нетриваюче діяння, що поряд з триваючим утворює один злочин, було вчинене до набрання чинності новим законом, згідно з яким відповідальність за нетриваюче діяння встановлена у новій кримінально-правовій нормі, це діяння не повинно впливати на кваліфікацію. І у такому випадку в мотивувальній частині вироку не може міститися вказівка на визнання особи винною у вчиненні зазначеного нетриваючого діяння⁶⁶⁵. Зокрема, у ситуації з виготовленням вогнепальної зброї і подальшим її зберіганням та носінням дії винного слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 263 КК України як носіння і зберігання вогнепаль-

⁶⁶⁵ На перший погляд, таке твердження суперечить логіці: якщо особа без передбаченого законом дозволу виготовляла вогнепальну зброю, і це буде доведено, то хіба можна таку особу не визнавати винною у вчиненні зазначеного діяння? Разом з тим якщо особу визнати винною у незаконному виготовленні вогнепальної зброї, то тоді слід вказати і статтю (частину статті) Особливої частини КК України, якою передбачена відповідальність за дане діяння. Але у розглянутій ситуації, як зазначалося, вказати таку статтю (частину статті) неможливо.

ної зброї, що не відноситься до гладкоствольної мисливської, без передбаченого законом дозволу.

Особливості призначення покарання у випадку вчинення триваючого злочину. Роз'яснення щодо того, на підставі яких норм закону слід призначати покарання за триваюче злочинне діяння, почате до постановлення вироку за інший злочин і завершене після цього, але до повного відбуття призначеного покарання, було надане у постанові № 3 Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 липня 1981 року «Про практику призначення покарання при вчиненні кількох злочинів і за кількома вироками», у пункті 14 якої зазначалося: «При засудженні особи за триваючий або продовжуваний злочин, який почався до і продовжувався після винесення вироку, за яким ця особа засуджена і не відбула покарання за вчинення іншого злочину, за другим вироком суд повинен призначити покарання за правилами ст. 41 КК РРФСР («Призначення покарання за кількома вироками». — *О. О.*)...»⁶⁶⁶. Таке саме рішення обґрунтовує і Г. І. Бушуєв⁶⁶⁷. Про те, що необхідно керуватися положеннями пункту 14 зазначеної постанови при «засудженні за дезертирство як триваючий злочин», говорить також автор коментаря до ст. 11 («Дезертирство») Закону про кримінальну відповідальність за військові злочини⁶⁶⁸. Такої ж думки, вочевидь, і В. Белоконев, який пише, що «...вчені С. Шапченко, Г. Бушуєв та інші відзначають, що при скоєнні особою довготривалого злочину, який почався до і продовжувався після винесення вироку, яким ця особа засуджується за новий злочин, суд має призначити покарання за правилами ст. 43 КК (мова йде про ст. 43 КК України 1960 року — «Призначення покарання за кількома вироками». — *О. О.*)...»⁶⁶⁹. Аналогічної позиції дотримується також Н. М. Крупська⁶⁷⁰.

⁶⁶⁶ *О практике* назначения наказания при совершении нескольких преступлений и по нескольким приговорам : постановление № 3 Пленума Верховного Суда СССР от 31 июля 1981 г. // Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам / [авт.-сост.: А. Я. Качанов, С. Н. Забарин]. — М., 1995. — С. 212.

⁶⁶⁷ *Бушуев Г. И.* Советские судьи при постановлении приговора / Г. И. Бушуев. — М., 1988. — С. 98–99.

⁶⁶⁸ *Закон об уголовной ответственности за воинские преступления* : комментарий / [Х. М. Ахметшин, А. М. Медведев, Е. М. Самойлов, А. А. Тер-Акопов] ; под ред. и со вступ. ст. А. Г. Горного. — М., 1986. — С. 70–71.

⁶⁶⁹ *Белоконев В.* Проблеми початку нарахування строків давності за довготривалими злочинами // Юридичний вісник України. — 1999. — № 39 (30 верес.- 6 жовт.). — С. 26.

⁶⁷⁰ *Крупская Н. Н.* Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Крупская Надежда Николаевна. — Ростов н/Д., 2007. — С. 77–78, 103–104.

Відповідати на поставлене питання потрібно, виходячи із особливостей триваючих злочинів. Вище було обґрунтовано, що після досягнення діянням стадії закінченого злочину це діяння у *будь-який момент у подальшому* містить усі ознаки складу закінченого злочину. На цій основі був зроблений висновок про рівноцінність кожної «частини» закінченого триваючого злочину порівняно з іншими його «частинами».

Сукупністю злочинів є вчинення особою двох або більше злочинів... за жоден з яких її не було засуджено (ч. 1 ст. 33 КК України). У такому випадку покарання призначається за правилами, визначеними у ст. 70 КК України. Врахувавши, що за правилами про сукупність вироків (ст. 71 КК України) покарання призначається, якщо «...засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин...» (ч. 1), отримуємо висновок про те, що усі діяння, які утворюють сукупність злочинів, мають бути вчинені *до постановлення вироку*.

Якщо триваючий злочин почався до і завершився після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання, призначеного за цим вирок, то момент постановлення вироку розділяє такий злочин на дві «частини». І хоча, на перший погляд, є підстави для призначення покарання відповідно до вимог ст. 70 КК України (за сукупністю злочинів), застосувати, проте, потрібно ст. 71 КК України. Дійсно, вирок, який «розриває» триваючий злочин на «частини», *фактично виконує таку ж роль, що й вирок, який розділяє на частини множинність злочинів* (тобто злочин, вчинений до постановлення вироку, і злочин, вчинений після постановлення вироку). Тому якщо у другому випадку говоримо про небажання винної особи робити відповідні висновки з факту постановлення вироку, то і в першому випадку маємо підстави про це говорити. Тільки якщо у другому випадку констатуємо небажання особи утримуватися від вчинення *нових* злочинів, то у першому випадку — її небажання відмовитися від *подальшого* вчинення *того самого* злочину. Оскільки триваючий злочин — це єдиний (один) злочин, то і призначати покарання окремо за першу і другу «частини» такого злочину не можна. Відповідно, не можна одночасно застосувати і ст. 70 (щодо нетриваючого злочину та першої «частини» триваючого злочину), і ст. 71 (при призначенні остаточного покарання за першим вирок, і за другу «частину» триваючого злочину). Значить, у розглянутому випадку при призначенні покарання слід керуватися вимогами ст. 71 КК України.

Верховний Суд України, приймаючи рішення у подібних ситуаціях, також виходив із того, що покарання потрібно призначати за правилами, встановленими у ст. 71 КК України. Так, в ухвалі коле-

гії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 липня 2009 року був сформульований такий правовий висновок: «...при засудженні особи за злочин, що триває (читай — за триваючий злочин. — *О. О.*), або за продовжуваний злочин, який розпочався до і продовжувався після постановлення першого вироку, за яким ця особа була засуджена та не відбула покарання, при призначенні остаточного покарання за другим вирокom суд повинен керуватися положеннями, передбаченими ст. 71 КК»⁶⁷¹. Аналізуючи цю ухвалу, І. О. Зінченко і В. І. Тютюгін зазначають, що вирок Бердичівського міськрайонного суду (а саме цей суд ухвалив вирок, за результатами перегляду якого колегією суддів була постановлена вказана вище ухвала. — *О. О.*) був скасований *обґрунтовано*⁶⁷². Отже, І. О. Зінченко і В. І. Тютюгін також дотримуються тієї думки, що у ситуації, про яку йде мова, покарання має призначатися за правилами про сукупність вироків. Схоже обґрунтування наведено і в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 червня 2010 року⁶⁷³.

Висловлені міркування можуть бути використані також при вирішенні питання про призначення покарання у випадках, коли триваючий злочин почався після постановлення вироку за інший злочин і завершився після повного відбуття покарання за цим вирокom та коли триваючий злочин почався до постановлення вироку за інший злочин, а завершився після повного відбуття покарання за цей злочин. Погоджуємося із Г. І. Бушуєвим, на думку якого, у таких випадках не може застосовуватися ні стаття про призначення покарання за сукупністю злочинів, ні стаття про призначення покарання за сукупністю вироків⁶⁷⁴. У такому разі покарання призначається за загальними правилами призначення покарання за вчинення *одного* злочину.

Застосування амністії до осіб, які вчинили триваючі злочини. Можна стверджувати, що з приводу того, як слід вирішувати дане питання, склалася досить усталена позиція. Так, у першій редакції постанови 23-го Пленуму Верховного Суду СРСР зазначало-

⁶⁷¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 липня 2009 р. (витяг) // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 10. — С. 25.

⁶⁷² Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 71.

⁶⁷³ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 червня 2010 р. (витяг) // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2010 рік : офіц. вид. / [упоряд.: П. П. Пилипчук, Є. І. Овчинніков] ; відп. ред. П. П. Пилипчук. — К., 2012. — С. 100.

⁶⁷⁴ Бушуев Г. И. Совешание судей при постановлении приговора / Г. И. Бушуев. — М., 1988. — С. 97, 100–101.

ся: «...амністія застосовується до тих триваючих злочинів, які закінчилися до її видання. До триваючих же злочинів, що продовжувалися після видання амністії, така не застосовується» (абзац другий пункту четвертого)⁶⁷⁵. У другій редакції Постанови це роз'яснення було збережено без будь-яких змін⁶⁷⁶. З тексту Постанови (як першої її редакції, так і другої) випливає, що Пленум, приймаючи таке рішення, виходив із особливостей триваючих злочинів (насамперед враховував їх тривалий характер). Звичайно, якщо амністія застосовується до злочинів, вчинених (завершених) до певного дня, а триваюче злочинне діяння продовжується і після цього дня, то, зрозуміло, на даний злочин амністія не розповсюджується. Тому, як підкреслив Г. Т. Ткешеліадзе, «...слід визнати, що Пленум Верховного Суду СРСР у питанні про застосування амністії *правильно* надав вирішальне значення припиненню триваючого злочину...» (курсив наш. — О. О.)⁶⁷⁷.

Схожа позиція була відображена і в інших документах. Зокрема, у постанові Народного Комісаріату Юстиції «Про порядок застосування амністії, оголошеної до 3-ї річниці Жовтневої революції» говорилося: «Усі дезертири, які протягом 7-ми днів, з моменту оголошення постанови про амністію місцевою владою за місцем їх перебування, добровільно з'являться до представника цієї влади... для зарахування їх на військову службу, від особистого і майнового покарання звільняються» (пункт «е» статті 10)⁶⁷⁸. Схожі положення містилися в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 30 грудня 1944 року «Про надання амністії особам, які самовільно залишили підприємства військової промисловості та добровільно повернулися на ці підприємства»: «Надати амністію особам, які самовільно залишили підприємства військової промисловості, а також підприємства інших галузей промисловості... якщо вони до видання дано-

⁶⁷⁵ *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям* [Текст] : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924– 1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М., 1946. – С. 81.

⁶⁷⁶ *Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям* : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924– 1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. – М., 1987. – С. 478.

⁶⁷⁷ *Ткешелиадзе Г. Т.* Судебная практика и уголовный закон / Г. Т. Ткешелиадзе. – Тбилиси, 1975. – С. 39.

⁶⁷⁸ *О порядке применения амнистии, объявленной к 3-й годовщине Октябрьской революции* (инструкция) : постановление Народного Комиссариата Юстиции от 6 нояб. 1920 г. // Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К., 2007. – С. 103.

го Указу добровільно повернулися на ці підприємства» (ст. 1)⁶⁷⁹. А в ст. 2 зазначеного Указу встановлювалося, що його дія поширюється також на осіб, які добровільно повернуться на свої підприємства до 15 лютого 1945 року⁶⁸⁰.

Ще одним прикладом може бути норма, закріплена у ст. 9 Закону СРСР «Про амністію військовослужбовців, які ухилилися від військової служби» від 1 листопада 1991 року: «...до військовослужбовців, які вчинили злочини, перераховані у статті 1 даного Закону (мова йде про самовільну відлучку, самовільне залишення частини або місця служби, дезертирство та ухилення від військової служби шляхом членушкодження або іншим способом. — *О. О.*), і не з'явилися до місця служби, амністія застосовується у тому випадку, якщо вони не пізніше одного місяця після вступу в силу даного Закону з'являться для подальшого проходження військової служби...»⁶⁸¹.

У роз'ясненнях, наданих Народним Комісаріатом Юстиції, в Указі Президії Верховної Ради СРСР, у наведеному вище Законі СРСР говорилося про особливості застосування амністії до осіб, які вчинили триваючі злочини. Тут слід звернути увагу на те, що майже в усіх випадках (крім випадку, передбаченого ст. 1 Указу від 30 грудня 1944 року) передбачалося, що амністія застосовується і до осіб, які продовжували вчинення злочинів протягом ще деякого часу після «видання амністії». На перший погляд, такі положення *суперечать загальному правилу* про застосування амністії тільки до тих триваючих злочинів, які завершилися до її «видання». Насправді ж ніяких суперечностей немає: у розглянутих документах встановлювалося, що амністія поширюється не просто на злочини, які завершилися після її «видання», а на ті лише злочини, що завершилися *до певної дати у майбутньому*. Іншими словами, амністія поширювалася на триваючі злочини, для яких «найпізніший» момент завершення, що ще *не виключав* можливості застосування амністії, визначався *не тільки* днем набрання чинності актом про амністію (днем видання цього акта), а й певною датою у майбутньому; якщо триваючий злочин продовжувався і після вказаної дати, амністія не застосовувалася.

⁶⁷⁹ *О предоставлении амнистии лицам, самовольно ушедшим с предприятий военной промышленности и добровольно возвратившимся на эти предприятия* : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 30 дек. 1944 г. // Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К., 2007. – С. 230.

⁶⁸⁰ Там само. – С. 230.

⁶⁸¹ *Об амнистии военнoслужащих, уклонившихся от военной службы* : Закон СССР от 1 нояб. 1991 г. // Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К., 2007. – С. 447.

Закон України «Про застосування амністії в Україні» виходить з того, що амністія не може застосовуватися до осіб, які почали вчинення триваючого злочину до і продовжили після набрання чинності законом про амністію: у ч. 1 ст. 5 зазначеного Закону сказано, що дія закону про амністію не поширюється на триваючі злочини, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності⁶⁸². Ця норма Закону є повністю обґрунтованою.

Застосування закону у випадках, коли потрібно враховувати особливості завершення триваючого злочину. У цій групі випадків розглянемо питання про пособництво у триваючих злочинах (крім пособництва у формі заздалегідь обіцяного приховування), а саме: чи можливе пособництво після того, як вчинене особою діяння уже містить склад закінченого злочину, але при цьому ще не є завершеним (тобто вчиняється далі), а також питання про обчислення строків давності у разі вчинення триваючих злочинів.

Пособництво у триваючому злочині. КК України визначає пособника як особу, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками; пособником визнається також особа, яка заздалегідь обіцяла вчинити приховування злочину (ч. 5 ст. 27). Поради, вказівки чи інші дії (як зазначалося вище, ми не розглядатимемо заздалегідь обіцяне приховування злочину) вважатимуться пособництвом за умови, що вони *сприяли вчиненню* злочину. «Кінцевим» моментом вчинення злочину є момент завершення злочину. Відповідно, ті чи інші дії можуть сприяти вчиненню злочину, якщо вони були виконані до його (злочину) завершення. Цей висновок може бути поширений і на триваючі злочини. При цьому ще раз звернемо увагу на те, що завершення і закінчення триваючого злочину не завжди збігаються (як правило, не збігаються) у часі; оскільки після закінчення (досягнення діянням стадії закінченого злочину) триваючий злочин може вчинятися і далі, то, очевидно, дії, що сприяли такому подальшому вчиненню злочину, теж мають розглядатися як пособництво.

Така думка неодноразово висловлювалася у науці кримінального права. Зокрема, цієї позиції послідовно дотримувався Ф. Г. Бурчак. Так, у монографії 1969 року учений зазначав, що *нелогічно* відносити до пособників тільки осіб, які *сприяли виконавцю до моменту закінчення складу злочину*, а тих, хто *сприяв йому в момент фактич-*

⁶⁸² Про застосування амністії в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 1 жовт. 1996 р. № 392/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80/print1382715665364362>.

ного вчинення злочину, розглядати тільки як причетних до злочину осіб; праві ті автори, які вважають, що участь у злочині можлива до фактичного закінчення злочину, навіть якщо б той, хто бере участь, включився у злочинну діяльність уже після того, як розвиток злочину досяг моменту, з яким закон пов'язує закінчення складу злочину⁶⁸³ (курсив наш. — О. О.)⁶⁸⁴. «Це особливо ясно видно, — продовжував автор, — на прикладі так званих триваючих злочинів...»⁶⁸⁵. У більш пізній роботі (1986 рік) науковець своєї думки не змінив⁶⁸⁶.

Привертає також увагу позиція В. Чернова з питання, про яке йде мова: дослідник пише, що однозначно вирішувати порушене питання (тобто визнавати або не визнавати пособництвом дії особи, вчинені після юридичного закінчення злочину, але до фактичного його завершення) навряд чи правильно; автор звертає увагу на ту обставину, що матеріально-правова природа триваючих злочинів є неоднаковою, тому і питання про співучасть у даних злочинах має вирішуватися окремо для кожного із них (і відповідь на це питання матиме свої особливості для різних триваючих злочинів, наприклад, на думку В. Чернова, співучасть у втечі з місця позбавлення волі або з-під варті можлива лише до моменту юридичного закінчення цього злочину)⁶⁸⁷.

А. Б. Калмикова зазначає, що при характеристиці пособництва принципове значення має час вчинення пособником суспільно небезпечних дій; пособницькі дії можуть вчинятися до початку дій виконавця і в момент вчинення злочину⁶⁸⁸. Отже, автор нічого не говорить про пособництво саме у триваючих злочинах, хоча можна припустити, що, на думку дослідниці, пособництво у даних злочинах можливе протягом усього часу їх вчинення (пособництво «...може вчинятися до початку дій виконавця і в момент вчинення злочину»⁶⁸⁹, курсив наш. — О. О.), у тому числі і після досягнення діянням стадії закінченого злочину, але до завершення цього діяння.

⁶⁸³ Посилання на роботу: Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть вторая. — С. 116–118.

⁶⁸⁴ Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву: монография / Ф. Г. Бурчак. — К., 1969. — С. 173.

⁶⁸⁵ Там само. — С. 173.

⁶⁸⁶ Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы: монография / Ф. Г. Бурчак. — К., 1986. — С. 154.

⁶⁸⁷ Чернов В. Соучастие в дящихся и продолжаемых преступлениях // Советская юстиция. — 1984. — № 17. — С. 9.

⁶⁸⁸ Калмыкова А. Б. Соучастие в преступлении (социальная и юридическая сущность): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Калмыкова Аннета Борисовна; Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова. — М., 2010. — С. 23–24.

⁶⁸⁹ Там само. — С. 23–24.

Заперечувати те, що пособництво у триваючому злочині можливе і після досягнення діянням стадії закінченого злочину, але до його завершення, немає достатніх підстав. Ще раз наголосимо: у КК України пособництво визначається, зокрема, як сприяння вчиненню злочину; оскільки триваючий злочин може вчинятися також після досягнення діянням стадії закінченого злочину, то і сприяння можливе після закінчення злочину (але до його завершення). Причому мова йде про сприяння саме *вчиненню* злочину, а не його приховуванню. Тому й наявність заздалегідь даної обіцянки для визнання такого сприяння пособництвом у даному випадку не вимагається.

Разом з тим застереження В. Чернова певним чином є слушним. Якщо говорити тільки про пособництво (залишаючи поза увагою діяльність інших співучасників), то слід звернути увагу на ту обставину, що на *різних стадіях вчинення триваючого злочину пособницькі дії можуть бути різними*. Зокрема, якщо на стадії незакінченої втечі з місця позбавлення волі пособництво може полягати в усуненні перешкод, у наданні засобів для вчинення підкопу і т. д., то після того, як будуть підстави для кваліфікації втечі як закінченого злочину, пособництво у таких формах об'єктивно неможливе. На стадії закінченого злочину пособництво полягатиме у сприянні *перебуванню особи за межами*, наприклад, місця відбування нею покарання у виді позбавлення волі і може виражатися у наданні порад щодо того, як краще уникнути затримання, в оформленні підроблених документів та в інших формах. Але це буде *сприяння вчиненню злочину* — сприяння *перебуванню засудженого за межами місця відбування покарання*. Тому такі дії відповідно до ч. 5 ст. 27 КК України мають визнаватися пособництвом.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Від самого початку норма закону про застосування давності була сформульована так, що складалося враження про те, що до триваючих злочинів давність *не застосовується взагалі* (ст. 167 Уложення про покарання кримінальні і виправні в редакції 1845 року): «Сила постановлень о давности не распространяется...»⁶⁹⁰. Але насправді у це положення був закладений інший зміст. Так, М. С. Таганцев з даного приводу писав: «Конечно, пока преступное дѣяніе длится, для него не может начаться давность, такъ какъ отправною точкою ея исчисленія является послѣдній актъ преступнаго дѣянія. Но какъ скоро дѣящееся преступленіе прекратилось, а таковое прекращеніе возможно для всѣхъ дѣлящихся дѣяній, то мы не можемъ приискать ни малѣйшаго

⁶⁹⁰ Уложеніе о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ. – СПб., 1845. – С. 56–57.

основанія, чому вони не підляжали забвению»⁶⁹¹. Такої самої думки дотримувалися також А. А. Піонтковський⁶⁹² і В. В. Єсіпов⁶⁹³. Ще раніше така ж, по суті, точка зору знайшла відображення у лекціях професора П. Д. Калмикова, виданих у 1866 році⁶⁹⁴.

Таким чином, вирішуючи питання про застосування давності до триваючих злочинів, учені виходили з того, що до цих злочинних діянь давність *застосовується*, але перебіг її починається *тільки після того*, як вчинення злочину завершилося; протягом усього часу вчинення суспільно небезпечного діяння строки давності *не спливають*. Саме у такому вигляді і була сформульована норма про порядок обчислення строків давності щодо триваючих злочинів у Кримінальному уложенні 1903 року (стаття 70)⁶⁹⁵.

Положення про те, що давність стосовно триваючих злочинів починає спливати тільки після їх завершення, було підтримане 23-м Пленумом Верховного Суду СРСР: «Строк давності щодо триваючих злочинів обчислюється з часу припинення злочинного стану»⁶⁹⁶. Схожу думку зустрічаємо і в роботі М. Д. Дурманова 1939 року, в якій зазначається, що для триваючих злочинів строки давності обчислюються з того моменту, коли закінчилося виконання складу злочинного діяння⁶⁹⁷.

⁶⁹¹ Таганцевъ Н. С. Русское уголовное право : Лекції Н. С. Таганцева. Часть Общая, т. II. – Изд. 2-е, пересмотр. и доп. – СПб., 1902. – С. 1427. Пунктуація частково змінена.

⁶⁹² Піонтковский А. А. Объ уголовной давности : пробная лекція, читанная 10-го Апрелья 1891 года въ Императорскомъ Новороссійскомъ Университетѣ, Магистрантомъ Уголовнаго Права А. А. Піонтковскимъ. – О, 1891. – С. 16- 17.

⁶⁹³ Єсіповъ В. В. Очеркъ русскаго уголовного права. Часть Общая. Преступленіе и преступники. Наказаніе и наказуемые / В. В. Єсіповъ. – Варшава, 1894. – С. 343.

⁶⁹⁴ Учебникъ уголовного права профессора П. Д. Калмыкова, изданный А. Любавскимъ. Часть Общая и Часть Особенная. – СПб., 1866. – С. 399.

⁶⁹⁵ Волковъ Н. Т. Новое Уголовное Уложеніе / Н. Т. Волковъ. – М., 1906. – С. 57.

⁶⁹⁶ Об условиях применения давности и амнистии к дѣявшимся и продолжаемымъ преступлениям : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборникъ действующихъ постановлений Пленума и директивныхъ писемъ Верховнаго Суда СССР 1924- 1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М., 1946. – С. 81.

⁶⁹⁷ Дурмановъ Н. Д. Давность и погашение судимости / Н. Д. Дурманов ; под ред. И. Т. Голякова. – М., 1939. – С. 8.

Не можемо погодитися з Л. В. Лобановою, на думку якої, М. Д. Дурманов належить до тих радянських учених, які «...наполягали на необхідності прийняти за вихідний пункт давності стосовно до триваючого злочину момент виконання складу останнього, тобто час здійснення тієї дії чи бездіяльності, з якої починається відповідний злочин» (курсив наш. – О. О.) (Лобанова Л. Длѣящийся характер злостного неисполнения судебного акта и особенности исчисления сроков давности совершения данного преступления // Уголовное право. – 2013. – № 3. – С. 29) (при цьому дослідниця також посилається на с. 8 роботи М. Д. Дурманова «Давность и погашение судимости» 1939 року).

Пізніше, внівши зміни до постанови «Про умови застосування давності й амністії до триваючих і продовжуваних злочинів», Пленум Верховного Суду СРСР дещо змінив свою позицію з приводу порядку застосування інституту давності щодо триваючих злочинів. В абзаці третьому пункту четвертого зміненої редакції Постанови фактично відтворювалося наведене вище положення першої редакції документа: «Строк давності кримінального переслідування щодо триваючих злочинів обчислюється з часу їх припинення...» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁶⁹⁸. Але далі у Постанові було сказано: «При цьому особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину пройшло п'ятнадцять років і давність не була перервана вчиненням нового злочину» (абзац четвертий пункту четвертого)⁶⁹⁹.

Нове роз'яснення (сформульоване в абзаці четвертому) отримало переважно негативні оцінки учених. Так, на думку Г. Т. Ткешеладзе, «...Пленум Верховного Суду *вийшов за рамки встановленого законом правила*, так як при обчисленні строків давності для триваючого злочину вважає як початковий момент не час його припинення, а час... вчинення. *Виходить, що час, протягом якого здійснюється триваючий злочин, має зараховуватися у строк давності*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁷⁰⁰. Схожу

Так само тлумачиться позиція М. Д. Дурманова і в монографії І. О. Зінченко та В. І. Тютюгіна (Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 198) (автори теж посилаються на роботу «Давность и погашение судимости» того ж таки року, але помилково вказують при цьому с. 41, якої у роботі насправді немає). Проте наведена інтерпретація точки зору М. Д. Дурманова є неточною.

Справді, М. Д. Дурманов зазначав: «Триваючий злочин — це такий злочин, який вчиняється безперервно протягом певного проміжку часу. Таким, наприклад, є участь у банді... *Учасник банди виконує склад злочину до тих пір, поки він не вийде із банди*» (напівжирний шрифт М. Д. Дурманова; курсив наш. — О. О.) (Дурманов Н. Д. Давность и погашение судимости / Н. Д. Дурманов; под ред. И. Т. Голякова. — М., 1939. — С. 8). Дотримуючись цієї позиції, що для триваючих злочинів строки давності обчислюються з моменту, коли закінчилося виконання складу злочинного діяння (Там само. — С. 8), М. Д. Дурманов водночас цю тезу пояснює таким чином: «...у нашому прикладі (з участю у банді. — О. О.) строки давності будуть обчислюватися з того моменту, коли винний дійсно перестав бути учасником банди» (курсив наш. — О. О.) (Там само. — С. 8). Отже, мова йде саме про завершення злочину, а не про досягнення діянням стадії закінченого злочину.

⁶⁹⁸ Об условиях применения давности и амнистии к деявшимся и продолжаемым преступлениям: постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924- 1986 / [под общ. ред. В. И. Теребилова]. — М., 1987. — С. 478.

⁶⁹⁹ Там само. — С. 478.

⁷⁰⁰ Ткешелидзе Г. Т. Судебная практика и уголовный закон / Г. Т. Ткешелидзе. — Тбилиси, 1975. — С. 39.

точку зору висловила і С. Г. Келіна⁷⁰¹ (сама ж дослідниця вважала, що строк давності стосовно триваючих злочинів слід почина-ти обчислювати після повного припинення злочинної поведінки винного⁷⁰²). Так само і А. М. Ришелюк, проаналізувавши погляди науковців на положення Постанови, про яке йде мова, зазначав, що встановлення цього 15-річного строку для триваючих злочинів суперечить як логіці прибічників триваючого злочину, так і логіці тих, хто фактично пропонує його ліквідувати⁷⁰³.

Дійсно, положення про 15-річний строк давності означає, по суті, що у разі, коли з дня закінчення триваючого злочину (тобто з дня, з якого діяння особи містить склад закінченого злочину) пройшов зазначений проміжок часу, то винна особа уже «не може бути притягнута до кримінальної відповідальності», *навіть якщо протягом усього цього часу вона вчиняла триваючий злочин*. Такий підхід не можна визнати прийнятним.

Специфіка триваючих злочинів ігнорується і в тому випадку, коли визнати, що *перебіг давності для даних злочинів починається з акту злочинного діяння, яким починається триваючий злочин і який фактично уже дає закінчений склад*. Так обчислювати строки давності щодо триваючих злочинів запропонував В. Зиков⁷⁰⁴, ідею якого пізніше підтримав В. В. Скибицький⁷⁰⁵. Проте ця позиція

⁷⁰¹ Келіна С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келіна. – М., 1974. – С. 213.

⁷⁰² Там само. – С. 213.

⁷⁰³ Ришелюк А. Н. Длительные и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – С. 130.

⁷⁰⁴ Зыков В. Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за длительно совершаемые преступления // Советская юстиция. – 1968. – № 10. – С. 5.

⁷⁰⁵ Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В. В. Скибицкий. – К., 1987. – С. 98.

На початку ХХІ століття такої позиції дотримується, очевидно, О. І. Плужнік: визнаючи втечу з місця позбавлення волі або з-під варті тривалим (читай – триваючим. – О. О.) злочином (*Плужнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Плужнік Олена Іванівна ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – С. 10*), дослідниця водночас пише: «Цей час (мається на увазі, мабуть, час вчинення злочину. – О. О.) триває доти, доки в рамках строку давності притягнення до кримінальної відповідальності особу не затримують або вона сама не прийме рішення здатися і не здійснить свого наміру» (курсив наш. – О. О.) (Там само. – С. 11). Іншими словами, О. І. Плужнік вважає, що у випадку вчинення втечі з місця позбавлення волі або з-під варті як *триваючого злочину* строки давності спливають під час вчинення злочину: *триваючий злочин триває доти, доки не сплинуть строки давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за його вчинення*.

була піддана критиці, зокрема, у роботах В. Є. Смольникова⁷⁰⁶ і Ю. М. Ткачевського⁷⁰⁷. Критика зазначеної точки зору є обґрунтованою: якщо строки давності стосовно триваючих злочинів обчислювати, починаючи з того моменту, коли діяння закінчилося (досягло стадії закінченого злочину), то тоді дані строки спливатимуть під час подальшого вчинення злочину. Відповідно, після закінчення строку давності винний має бути звільнений від кримінальної відповідальності навіть у випадку, якщо вчинення триваючого злочину ще продовжується.

Ю. М. Ткачевський для ілюстрації описаної ситуації наводить приклад із незаконним зберіганням вогнепальної зброї. «Якщо ми відмовимося від категорії триваючих злочинів, — зазначає учений, — і будемо обчислювати строк давності... з моменту завершення дії щодо реалізації злочину, який розглядається, то після «спливу» строку давності *зберігання зброї стане легальним. Але це абсурд*» (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁷⁰⁸. З цією думкою погоджується А. М. Ришелюк⁷⁰⁹. Отже, ситуацію, коли строки давності спливають під час вчинення злочину, автори вважають неприйнятною.

Схожої позиції у питанні про порядок обчислення строків давності щодо триваючих злочинів дотримується і Л. В. Лобанова. Так, на думку дослідниці, *«немає нічого несправедливого у тому, що особа, яка безперервно продовжує вчиняти злочин, буде перебувати під постійною загрозою кримінального переслідування і засудження за дане діяння. Навпаки, і принципу справедливості, і принципу гуманізму суперечило б обчислення строків давності до того моменту, поки не припинено злочинний вплив на об'єкт кримінально-правової охорони. Аж ніяк не сприяв би такий підхід і вирішенню завдань кримінального законодавства... бо слідування йому означало б виключення можливості кримінально-правового реагування на здійснюване суспільно небезпечне посягання, якщо з моменту його (посягання. — О. О.) початку пройшов деякий час. Це рівноцінно визнанню нормальною ситуації, за якої злочин все ще вчиняється, а строк давності за нього уже сплив»* (курсив наш. — О. О.)⁷¹⁰.

⁷⁰⁶ Смольников В. Е. Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. — М., 1973. — С. 64–65.

⁷⁰⁷ Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве : монография / Ю. М. Ткачевский. — М., 1978. — С. 55.

⁷⁰⁸ Там само. — С. 55.

⁷⁰⁹ Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину // Радянське право. — 1991. — № 5. — С. 33.

⁷¹⁰ Лобанова Л. Діяльний характер злостного неисполнения судебного акта и особенности исчисления сроков давности совершения данного преступления // Уголовное право. — 2013. — № 3. — С. 30.

Розглянуті вище аргументи переконливо підтверджують помилковість пропозиції про те, що строки давності для триваючого злочину слід обчислювати з моменту досягнення цим злочином стадії закінченого. Відповідно, правильним буде висновок про те, що *строки давності не можуть спливати під час вчинення злочину, зокрема, триваючого*.

У ст. 38 КУпАП визначені строки накладення адміністративного стягнення. За великим рахунком, у цій статті мова йде про давність притягнення до адміністративної відповідальності. І якщо для «звичайного» (нетриваючого) правопорушення адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня його (правопорушення) вчинення, то при триваючому правопорушенні — не пізніше як через два місяці з дня його виявлення (ч. 1 ст. 38 КУпАП)⁷¹¹. Такий же порядок обчислення строків давності притягнення до адміністративної відповідальності для триваючого правопорушення передбачений ч. 2 ст. 4.5 Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення, у якій зазначено, що «...строки... починають обчислюватися з дня виявлення адміністративного правопорушення» (курсив наш. — О. О.)⁷¹². Відповідно до роз'яснення Пленуму Верховного Суду РФ «...днем выявления тривающего административного правонарушения» вважається день, коли посадова особа, уповноважена складати протокол про адміністративне правопорушення, виявила факт його (правопорушення. — О. О.) вчинення»⁷¹³.

І. Каминін запропонував обчислювати строки давності для триваючих (та продовжуваних) злочинів за таким самим правилом⁷¹⁴. Автор наголошує на тому, що не ідеалізує запропоновану модель, і, визнаючи, що в теорії кримінального права немає доктрини виявлення злочину, говорить про можливість використовувати у такому випадку відповідні положення кримінально-процесуального

⁷¹¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212²⁰) [Електронний ресурс]: вводиться в дію Постановою Верховної Ради Української РСР № 8074-10 від 7 груд. 1984 р. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1382715665364362>.

⁷¹² Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ (ред. от 28.12.2013, с изм. и доп., вступ. в силу с 21.01.2014). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.consultant.ru/files/popular/000013.zip>. — С. 23.

⁷¹³ О некоторых вопросах, возникающих у судов при применении Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях [Электронный ресурс]: постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 5 от 24 марта 2005 г. — Режим доступа: http://www.supcourt.ru/Show_pdf.php?Id=7714. — С. 10 (абзац второй пункта четырнадцатого).

⁷¹⁴ Каминин И. Особенности определения сроков давности по ддящимся и продолжаемым преступлениям // Законность. — 2004. — № 1. — С. 30–31.

законодавства про приводи і підстави для порушення кримінальної справи. Момент виявлення злочину, на думку І. Каминіна, слід пов'язувати з моментом виникнення приводу для порушення кримінальної справи⁷¹⁵.

І хоча розглянуту вище ідею про обчислення строків давності з дня виявлення злочину (адміністративного правопорушення) не можна однозначно назвати неправильною, але й підтримати її також не можна. Безумовно, якщо день виявлення триваючого злочину є днем його (злочину) завершення, то й строки давності слід обчислювати з цього дня. Проте якщо день виявлення не збігається з днем завершення, то обчислювати строки давності з дня виявлення злочину — значить *або вчиняти несправедливо* (коли злочин виявлений пізніше, ніж завершився; тоді незрозуміло, чому строки давності не спливають з дня завершення злочину, а ніби «чекають» дня його виявлення), *або нівелювати особливості* триваючих злочинів (якщо діяння виявлене раніше, ніж завершилося, — виходить, що строки давності спливають під час вчинення злочину). З іншого ж боку, підстав вважати, що день виявлення триваючого злочину *завжди* є днем завершення цього злочину, немає⁷¹⁶.

Думаємо, питання про початковий момент спливу строків давності для триваючих злочинів слід вирішувати, виходячи з положень КК України, якими встановлено «загальний» — для будь-якого злочину — порядок обчислення строків давності⁷¹⁷. У ч. 1 ст. 49 КК України сказано, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо *з дня вчинення нею злочину* і до дня набрання вироком законної сили минули визначені законом строки. Виділений зворот слід тлумачити так, що строки давності починають спливати *після* вчинення злочину. Можна, звичайно, слово

⁷¹⁵ Каминин И. Особенности определения сроков давности по делам и продолжимым преступлениям // Законность. – 2004. – № 1. – С. 31. З І. Каминіним не погоджуються І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін: «Позицію І. Каминіна вважаємо необґрунтованою...» (Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х., 2010. – С. 199).

⁷¹⁶ Іншої думки дотримується Т. Р. Мещерякова: «Саме момент припинення (законодавець називає його моментом виявлення) триваючого правопорушення вважається (є) початком перебігу строку давності притягнення особи до адміністративної відповідальності» (курсив наш. – О. О.) (Мещерякова Т. Р. Особенности привлечения к административной ответственности за деящиеся правонарушения // Полицейское право. – 2006. – № 4. – С. 65).

⁷¹⁷ У цьому підрозділі ми будемо аналізувати лише ст. 49 КК України і не торкатимемося ст. 96⁵ КК України, у якій теж мова йде про давність (точніше, про звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру у зв'язку із закінченням строків давності), оскільки у ст. 96⁵ відображений той же підхід щодо початкового моменту строків давності, що і в ст. 49.

«день» розуміти буквально — як проміжок часу тривалістю одна доба — і, відповідно, говорити тоді про нерегульованість порядку застосування інституту давності до триваючих злочинів. Насправді, думаємо, на цю проблему потрібно подивитися дещо під іншим кутом зору: правило ч. 1 ст. 49 КК України було сформульоване у першу чергу для злочинів, що вчиняються протягом короткого проміжку часу, який повністю «охоплюється» часовими межами одного календарного дня. *А наступний день після вчинення такого злочину має вважатися першим днем строку давності.*

Для триваючих злочинів положення ч. 1 ст. 49 КК України повинні застосовуватися з урахуванням тієї обставини, що дані злочини можуть *вчинятися* впродовж багатьох днів (і протягом усього цього часу діяння особи містить склад закінченого триваючого злочину). Але під час вчинення суспільно небезпечного діяння давність спливати не може. Значить, строки давності для триваючих злочинів слід обчислювати з дня, наступного за днем завершення даних злочинів, і цей «наступний» день буде *першим* днем строку давності. Враховуючи сказане, підтримуємо висновок Ю. В. Бауліна про те, що початковим днем, з якого обчислюється строк давності, є день, наступний за днем, коли злочин був вчинений; строк давності у відношенні триваючих злочинів обчислюється з дня *фактичного припинення дії або бездіяльності...* (напівжирний курсив наш. — О. О.)⁷¹⁸.

У Кримінальних кодексах деяких держав прямо вказано, коли починається сплив строків давності для триваючих злочинів. Так, відповідно до ч. 3 ст. 80 КК Республіки Болгарія перебіг давності кримінального переслідування при триваючих злочинах починається після їх припинення⁷¹⁹. У КК Китайської Народної Республіки (ч. 1 ст. 89) встановлене таке ж правило: при вчиненні триваючих злочинів строк давності кримінального переслідування обчислюється з дня закінчення злочинних діянь⁷²⁰. Як бачимо, кримінальне законодавство і Республіки Болгарія, і Китайської Народної Республіки виходить з того, що перебіг давності для триваючих злочинів розпочинається тільки після завершення злочинного діяння.

Окремої уваги потребує розгляд питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності у разі вчинення злочину, що складається з кількох діянь, аль-

⁷¹⁸ Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін. — К., 2004. — С. 161–162.

⁷¹⁹ Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова; вступ. ст. Й. И. Айдарова; пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова. — СПб., 2001. — С. 73.

⁷²⁰ Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А. И. Коробеева; пер. Д. В. Вичикова. — СПб., 2001. — С. 53–54.

тернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини КК України. Правильне вирішення даного питання є найбільш актуальним у випадку, коли одне із зазначених діянь є триваючим. Наведемо приклад із судової практики.

У вересні 2004 року Т. отримав у дарунок від К. предмет, схожий на пістолет (відповідно до висновку експерта відноситься до нарізної вогнепальної зброї), патрони (відповідно до висновків експерта відносяться до боєприпасів) і затвор карабіна. Ці речі Т. приніс у свою квартиру, де незаконно зберігав їх до 16 листопада 2010 року.

Восени 2008 року Т. незаконно придбав (шляхом привласнення знайденого) порох (відповідно до висновку експерта є вибуховою речовиною). Його Т. перевіз до себе додому, де незаконно зберігав до 16 листопада 2010 року.

Державний обвинувач просила виключити із обвинувачення за фактом зберігання зброї та боєприпасів (перший епізод. — О. О.) кваліфікуючі ознаки незаконного придбання і носіння вогнепальної зброї та боєприпасів, мотивувавши це тим, що спливи передбачені п. «б» ч. 1 ст. 78 КК РФ строки давності. Суд погодився з цими поправками, зазначивши у вироку, постановленому 21 березня 2011 року, зокрема, що дії Т. слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 222 КК РФ як незаконне зберігання вогнепальної зброї, її основних частин і боєприпасів і за ч. 1 ст. 222 КК РФ як незаконне придбання, зберігання і перевезення вибухових речовин⁷²¹.

Таким чином, на думку державного обвинувача і суду, строки давності мають обчислюватися окремо для кожного із діянь, що альтернативно вказані у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу. За таких умов, дійсно, для придбання і носіння (перенесення) вогнепальної зброї, її основних частин та боєприпасів сплив строк давності, передбачений п. «б» ч. 1 ст. 78 КК РФ (шість років)⁷²². Насправді, думаємо, порушене питання має вирішуватися по-іншому: придбання, носіння і зберігання вогнепальної зброї... вчинені за обставин, описаних у вироку, є єдиним злочином (це фактично підтвердив і суд,

⁷²¹ Приговор Ясногорского районного суда Тульской области Российской Федерации от 21 марта 2011 года по делу № 1-24/2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://yazsnogorsky.tula.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&name_op=doc&number=2169558&delo_id=1540006&new=&text_number=1.

Проте у резолютивній частині вироку чомусь зазначено: призначити... покарання: – за ч. 1 ст. 222 КК РФ за фактом придбання, зберігання, носіння вогнепальної зброї... (курсив наш. – О. О.).

⁷²² Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 28.12.2013, с изм. и доп., вступ. в силу с 21.01.2014) [Электронный ресурс] / документ предоставлен КонсультантПлюс. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/files/popular/000010.zip>. – С. 28.

кваліфікувавши дії особи за першим епізодом як один злочин за ч. 1 ст. 222 КК РФ). Тому строки давності потрібно обчислювати *для злочину у цілому після закінчення останнього із діянь, що його утворюють* (у розглянутому випадку — з 16 листопада 2010 року; перший день — 17 листопада), а не для кожного із таких діянь окремо.

Особливості притаманні також перериванню строків давності триваючим злочином. Відповідно до ч. 3 ст. 49 КК України перебіг давності переривається внаслідок вчинення особою нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину; обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. Якщо до закінчення строку давності за перший злочин особа вчиняє триваючий злочин середньої тяжкості (наприклад, незаконне позбавлення волі — ч. 1 ст. 146 КК України), тяжкий (наприклад, зберігання вибухових речовин без передбаченого законом дозволу — ч. 1 ст. 263 КК України) або особливо тяжкий (наприклад, захоплення і тримання неповнолітньої особи як заручника — ч. 2 ст. 147 КК України) злочин, то перебіг давності переривається, давність не буде спливати протягом усього часу вчинення нового (триваючого) злочину (знову ж таки, тому, що строк давності не може спливати під час вчинення злочину). Обчислення давності у цьому випадку починається з дня, наступного за днем завершення триваючого злочину, і строки давності обчислюватимуться за кожний злочин окремо.

3.3. Напрями вдосконалення законодавства України з урахуванням особливостей триваючих злочинів

У науковій літературі неодноразово зазначалося про те, що відсутність у Кримінальному кодексі будь-яких згадок про триваючі злочини є його недоліком. Так, на думку Н. Ф. Кузнецової, Росія відстала від інших країн СНД і Балтії, які в главах КК про множинність злочинів *містять визначення* триваючого і продовжуваного злочинів (курсив наш. — О. О.)⁷²³. Схожої позиції дотримуються й інші автори. Наприклад, Б. Б. Галієв також пише про те, що «...недоліком нового КК Росії і Казахстану є відсутність законодавчої *дефініції* поняття продовжуваного і триваючого злочинів» (курсив наш. — О. О.)⁷²⁴. Так само вважає й І. Каминін: «Як не дивно,

⁷²³ Кузнецова Н. Ф. Сравнительный анализ института преступления по Уголовным кодексам стран СНГ и Балтии // Вестник Московского университета. Серия 11: право. — 2003. — № 3. — С. 32.

⁷²⁴ Галиев Б. Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России): дис. ...

але незважаючи на об'єктивну необхідність і практичну значущість, у кримінальному законодавстві (РФ. — О. О.) так і не знайшли собі місця визначення триваючих і продовжуваних злочинів. Важко це чим-небудь пояснити. Мабуть, таке рішення пов'язане з недооцінкою теоретичної доктрини про такі злочини. Але якщо залишити проблему непорушеною, то неодмінно доведеться стикатися на практиці з реальними складнощами» (курсив наш. — О. О.)⁷²⁵. З цією думкою І. Каминіна погоджуються І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін⁷²⁶. Тому ученими висловлювалися пропозиції про доповнення Кримінального кодексу положенням, у якому б давалося визначення триваючого злочину (конкретне формулювання такої кримінально-правової норми було запропоноване, наприклад, Т. Г. Черненко⁷²⁷, Б. Б. Галієвим⁷²⁸, Н. М. Куличенко⁷²⁹, І. О. Зінченко та В. І. Тютюгін⁷³⁰).

Крім того, у науці кримінального права зверталася увага на те, що недоліком КК є відсутність у ньому положення про порядок обчислення строків давності щодо триваючих злочинів. Так, О. О. Дудоров у 2000 році зазначав, що проект нового КК України, як і чинний КК (1960 року. — О. О.), не містить спеціальної норми, присвяченої особливостям перебігу термінів давності у разі вчинення триваючих і продовжуваних злочинів, що можна розглядати як його істотну ваду (курсив наш. — О. О.)⁷³¹. Такої ж думки учений дотримується і пізніше (тільки уже щодо нового КК України)⁷³².

канд. юрид. наук : 12.00.08 / Галиев Бахыт Байсекенович. — Челябинск, 2006. — С. 101.

⁷²⁵ Камынин И. Особенности определения сроков давности по делам, продолжаемым преступлениям // Законность. — 2004. — № 1. — С. 29.

⁷²⁶ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 57.

⁷²⁷ Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовно-праву : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. — Кемерово, 2001. — С. 28.

⁷²⁸ Галиев Б. Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Галиев Бахыт Байсекенович. — Челябинск, 2006. — С. 110.

⁷²⁹ Куличенко Н. Н. Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Куличенко Наталья Николаевна. — Омск, 2006. — С. 85.

⁷³⁰ Зінченко І. О. Одиничні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х., 2010. — С. 218.

⁷³¹ Дудоров О. Теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів у зв'язку із закінченням термінів давності (з погляду проекту нового Кримінального кодексу) // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2000. — № 7. — С. 40.

⁷³² Дудоров О. О. Ухиления від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. — К., 2006. — С. 591.

Проте, як було показано вище, значення категорії «триваючий злочин» для кримінального права зовсім не вичерпується самим лише поняттям таких злочинних діянь та особливостями обчислення строків давності у випадку їх вчинення. Разом з тим на даний час жодне із цих питань у КК України не вирішене (і тільки у Законі України «Про застосування амністії в Україні» визначені особливості застосування закону про амністію до триваючих злочинів, які почалися до, а завершилися (були закінчені, припинені або перервані) після набрання законом про амністію чинності). У зв'язку з цим цілком закономірним буде запитання про те, чи є необхідність у вдосконаленні КК України в частині конкретизації особливостей його застосування до триваючих злочинних діянь і, якщо така необхідність є, то як саме слід це вдосконалення здійснювати.

Перш ніж з'ясовувати специфіку застосування закону про кримінальну відповідальність до триваючих злочинів, розглядають поняття цих злочинних діянь. Відповідно, першим кроком у розв'язанні поставленого вище завдання має бути відповідь на питання про те, наскільки необхідним для правозастосовної практики є наявність у КК України поняття триваючого злочину. І тут слід зауважити, що деякі дослідники, хоча і пропонують доповнити КК нормою, в якій би закріплювалося визначення триваючого злочину, але про переваги такої ситуації (тобто ситуації, за якої у КК буде зазначена норма) говорять невпевнено: *«Можливо, законодавче закріплення поняття триваючого злочину, — пише з цього приводу Н. М. Куличенко, — не позбавить судову і слідчу практику від помилок у правовій кваліфікації вчиненого, однак таке поняття буде сприяти однаковому розумінню триваючого характеру злочинів»* (курсив наш. — О. О.)⁷³³.

Наявність у КК визначення триваючого злочину, на перший погляд, дійсно сприятиме однаковому розумінню триваючого характеру тих чи інших злочинних діянь. Але цей висновок все-таки передчасний. Справді, зараз теж (як і багато років перед цим) існує офіційне визначення триваючого злочину. І від того, що це визначення надане органом влади вже не існуючої держави, його (визначення) значення при цьому не зменшується (та й з авторитетністю позиції Пленуму Верховного Суду СРСР не можна не рахуватися). Але при цьому у теорії кримінального права чомусь немає однакового розуміння не тільки того, є той чи інший злочин триваючим чи не є, а й того, що ж, власне, являють собою злочини, які отрима-

⁷³³ Куличенко Н. Н. Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Куличенко Наталья Николаевна. — Омск, 2006. — С. 85.

ли таку назву. У зв'язку з цим *не варто сподіватися* на те, що за допомогою закріплення визначення даних злочинних діянь у КК вдасться домогтися однакового розуміння триваючого характеру тих або інших злочинів.

Водночас саме по собі визначення триваючого злочину багато в чому виконує «технічну» функцію: воно дає ключ для вирішення низки інших питань, правильне застосування закону в яких залежить від правильного вирішення питання про те, є злочин триваючим чи ні. Тому доцільніше зосередити увагу не на визначенні триваючого злочину, а на їх переліку (у першу чергу) та на зазначених вище випадках (у другу чергу).

Запропонований підхід також можна критикувати: як окреслити коло триваючих злочинів, якщо немає єдиного розуміння їх суті? Однак ця обставина не становить великої проблеми. Так, у переважній більшості публікацій не заперечується те, що триваючими є злочини, які можуть вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. З іншого боку, хрестоматійним стало також твердження про те, що триваючий злочин вчиняється безперервно на стадії закінченого. Отже, незважаючи на різноманіття думок з приводу правової природи триваючого злочину, все ж погляди дослідників на спеціальні ознаки даних злочинних діянь є в основному установлені. А використовуючи ці ознаки, можна було б вирішувати питання про те, чи є злочин триваючим.

Якщо виходити з окреслених вище позицій, то необхідність закріплення у КК України переліку триваючих злочинів не повинна викликати сумнівів. Справді, якщо триваючий характер одних злочинів «приймається без доведення» (тобто як аксіома), то триваючий характер інших є предметом дискусій (до того ж тривалих і таких, що до сьогоднішнього дня не привели до формулювання якогось конкретного рішення). Але у *деяких випадках при застосуванні закону про кримінальну відповідальність (і закону про амністію) принципове значення має та обставина, є злочин триваючим чи не є*. Водночас застосувати закон до особи, що вчинила *триваючий злочин*, так, як цей закон слід застосовувати у разі вчинення злочину *одномоментного*, — *значить залишити «частину» злочинної поведінки винного без кримінально-правової оцінки*; навпаки, застосувати до особи, яка вчинила *одномоментний злочин*, закон у порядку його застосування *щодо злочинів триваючих* — *значить вчинити несправедливо*.

Очевидно, це, зокрема, мав на увазі А. М. Ришелюк, який, пропонуючи встановити у КК перелік триваючих злочинів, мотивував свою точку зору такими міркуваннями: «У розпорядженні законодавця є спеціальні засоби вираження триваючого характеру

злочинів. Але і з допомогою цих засобів неможливо сформулювати диспозиції усіх норм закону таким чином, щоб раз і назавжди уникнути розбіжностей щодо триваючого характеру тих чи інших злочинів. Тому видається можливим більш радикальне рішення: встановлення у Загальній частині Кримінального кодексу УРСР вичерпного переліку триваючих злочинів» (курсив наш. — О. О.)⁷³⁴.

Пропозиція закріпити у КК України вичерпний перелік триваючих злочинів, безумовно, заслуговує на увагу. Але на етапі реалізації цієї пропозиції можливі серйозні труднощі. По-перше, як уже зазначалося, в окремих випадках диспозиція статті Особливої частини КК України описує злочинне діяння лише у загальному вигляді; цьому опису одночасно може відповідати як триваюче діяння, так і нетриваюче (як приклади наводилися злочини, передбачені ч. 2 ст. 346 (у формі вчинення інших насильницьких дій щодо державного чи громадського діяча) і ч. 1 ст. 396 КК України (приховування злочину). Відповідно, якщо у конкретній ситуації поведінка особи мала триваючий характер, то і застосовувати закон про кримінальну відповідальність слід так само, як і у випадку вчинення триваючого злочину. Якщо ж діяння було вчинене у формі одномоментного, то застосовувати закон потрібно по-іншому. Але передбачити усі можливі форми вчинення кожного злочину (у визначених КК України межах), а тим більше закріпити їх у переліку триваючих злочинних діянь нереально.

По-друге, особливості застосування закону про кримінальну відповідальність та закону про амністію до триваючих злочинів обумовлені не двома спеціальними ознаками даних злочинних діянь, а лише однією із них — ознакою тривалості. Але ця ознака притаманна не тільки триваючим злочинам: протягом достатньо великого проміжку часу можуть вчинятися також злочини продовжувані і злочини, що полягають у виконанні певної діяльності. В окремих випадках щодо цих діянь закон про кримінальну відповідальність (і закон про амністію) застосовуватиметься не так, як щодо злочинів одномоментних. При цьому особливості застосування закону в зазначених випадках, як і самі ці випадки, для продовжуваних злочинів і злочинів, що полягають у виконанні певної діяльності, будуть такими ж, що й для злочинів триваючих. Тому висновки про вдосконалення закону про кримінальну відповідальність у частині його застосування щодо триваючих злочинів фактично стосуються усіх злочинів, які вчиняються неодномоментно. Водночас надати перелік усіх цих злочинних діянь об'єктивно неможливо (хоча б

⁷³⁴ Ришелюк А. Н. Длѣящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. — К., 1992. — С. 125.

тому, що діяння, передбачене однією і тією самою кримінально-правовою нормою, в одних випадках може вчинятися як продовжуване, а в інших — як одномоментне).

Таким чином, спроба визначити у КК України перелік триваючих злочинів буде половинчастим кроком: наявність у законі такого переліку і одночасна відсутність переліку інших злочинів, які теж мають тривалий характер, очевидно, тільки створить нові труднощі при застосуванні відповідних правових норм. Тому більш прийнятним варіантом є вдосконалення КК України та Закону України «Про застосування амністії в Україні» без вказівки на тривалий характер злочинів, для яких формулюються нові законодавчі положення; у такому випадку тривалий характер злочинів, про які йтиметься у зазначених правових нормах, має з очевидністю випливати зі змісту цих норм.

Вносити зміни до КК України для конкретизації особливостей його застосування до триваючих злочинів (як і до інших злочинів, що мають тривалий характер) в усіх випадках, у яких ці особливості виникають, немає необхідності: КК України — це закон, а не підручник. Тому збільшувати обсяг його тексту без нагальної потреби не можна. Вирішуючи ж питання про те, що саме доцільно передбачити в Кодексі, слід виходити з проблемності ситуації, на унормування якої відповідні зміни спрямовуються. Очевидно, такою не є ситуація про пособництво у триваючих злочинах (в обсязі, проаналізованому в монографії), у зв'язку з чим вважаємо за можливе не змінювати КК України в частині визначення особливостей пособництва у даних злочинних діяннях.

Крім того, особливості застосування закону про амністію до триваючого злочину, який почався до, а завершився після набрання законом про амністію чинності, вже урегульовані в законодавстві. При цьому відповідне положення Закону України «Про застосування амністії в Україні» (ч. 1 ст. 5), як уже зазначалося, в частині власне порядку застосування закону про амністію не викликає заперечень. Однак з огляду на те, що в ч. 2 ст. 6 КК України мова йде не тільки про початок і продовження, але й про *закінчення та припинення* злочину, а в ч. 1 ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні» говориться про *закінчення, припинення та переривання* злочину, вважаємо за доцільне внести зміни до вказаних норм з метою уніфікації термінології двох законодавчих актів. А зміни до ч. 1 ст. 5 Закону про застосування амністії в Україні повинні передбачати ще й розширення кола злочинів, застосування закону про амністію до яких має такі самі особливості, як і для злочинів триваючих та продовжуваних. На підставі викладеного пропонуємо:

ч. 2 ст. 6 КК України викласти в такій редакції: «2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено або завершено на території України»;

ч. 1 ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні» викласти в такій редакції: «Дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, які розпочалися до, а були завершені після набрання законом про амністію чинності».

Особливості застосування закону до триваючих злочинів в інших трьох ситуаціях мають бути визначені безпосередньо у КК України. Це пов'язано з різними підходами до питань про поширення дії закону про кримінальну відповідальність на триваючий злочин, розпочатий до, а завершений після набрання цим законом чинності (перша ситуація), про обчислення строків давності щодо триваючого злочину (друга ситуація) і про призначення покарання у разі, якщо триваючий злочин розпочався до, а завершився після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком (третья ситуація).

Щодо необхідності закріпити у КК України норму, яка б визначала порядок призначення покарання у випадку, якщо триваючий злочин розпочався до, а завершився після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком (третья ситуація), іншої, очевидно, точки зору дотримуються В. М. Бурдін і Г. Р. Мартинишин. Так, вчені, з одного боку, зазначають, що питання про те, за якими правилами має призначатися покарання в описаній ситуації (при вчиненні триваючого та продовжуваного злочинів), піднімалося у науковій літературі⁷³⁵, і формулюють свою думку з цього приводу⁷³⁶, але водночас зроблений висновок не переносять в авторську редакцію ст. 71 КК України («Правила призначення покарання за сукупністю вироків»)⁷³⁷. У більш ранніх роботах Г. Р. Мартинишин також не включала відповідні положення у пропоновану нову редакцію ст. 71 КК України⁷³⁸. Разом з тим при призначенні покарання за вчинення злочи-

⁷³⁵ Бурдін В. М. Призначення покарання за сукупністю вироків (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін, Г. Р. Мартинишин. – Львів, 2014. – С. 15.

⁷³⁶ Там само. – С. 145–146.

⁷³⁷ Там само. – С. 156–158, 183–184.

⁷³⁸ Мартинишин Г. Р. Пропозиції щодо вдосконалення правил призначення покарання за сукупністю вироків // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 246–247; Мартинишин Г. Р. Призначення покарання за сукупністю вироків: кримінально-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мартинишин Галина Романівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2013. – С. 12–13.

ну, що розпочався до, а завершився після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком, суди не завжди правильно застосовують закон про кримінальну відповідальність. Допущення помилок у даній ситуації багато в чому обумовлено її складністю й неоднозначністю. Тому було б доцільно порядок призначення покарання в розглянутій ситуації передбачити у КК України.

Особливості застосування закону про кримінальну відповідальність у другій і третій із наведених ситуацій можуть бути закріплені у текстах відповідних статей КК України: ст. 49 і ст. 96⁵ (для другої ситуації) та ст. 71 (для третьої ситуації). Проте питання про застосування нового закону про кримінальну відповідальність в описаній вище ситуації (перша ситуація) має бути вирішене в окремій статті КК України. Цей висновок пов'язаний з тим, що новий закон про кримінальну відповідальність до триваючих злочинів в одних випадках має застосовуватися за правилами про пряму дію закону у часі (якщо суспільно небезпечне діяння, вчинене після набрання чинності новим законом, містить склад закінченого триваючого злочину, передбаченого новим законом), а в інших — за, умовно кажучи, перехідним правилом, що поєднує в собі елементи як прямої, так і зворотної (хоча і не в класичному розумінні) дії закону про кримінальну відповідальність у часі (в іншій ситуації). Отже, застосування нового закону про кримінальну відповідальність до триваючих злочинів виходить за рамки як прямої (ст. 4 КК України), так і зворотної (ст. 5 КК України) дії закону про кримінальну відповідальність у часі. Оскільки у даному випадку, по суті, поєднуються правила і про пряму, і про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі, то й пропонувану окрему статтю про особливості застосування нового закону до триваючих злочинів (та інших злочинів, що мають тривалий характер) доцільно розмістити у КК України після ст. 5.

З урахуванням сказаного можна запропонувати такі зміни до КК України:

1. після ст. 5 доповнити новою статтею 5¹ такого змісту:

«Стаття 5¹. Чинність нового закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, розпочатих до, а завершених після набрання ним чинності

1. На діяння, розпочаті до, а завершені після набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність, дія цього закону поширюється у випадку, якщо суспільно небезпечне діяння, вчинене після набрання чинності таким законом, містить склад злочину, передбаченого цим законом.

2. У разі відсутності передбачених частиною першою цієї статті підстав для поширення дії нового закону на злочини, розпочаті до, а завершені після набрання ним чинності, цей закон поширюється на відповідні злочини лише в тій частині, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи»⁷³⁹;

2. у ст. 49:

1) у ч. 1 слова «з дня вчинення нею злочину» замінити словами «з дня завершення вчиненого нею злочину»;

2) у третьому реченні ч. 2 слова «з часу вчинення злочину» замінити словами «з дня завершення злочину»;

3) у другому реченні ч. 3 слова «з дня вчинення нового злочину» замінити словами «з дня завершення нового злочину»;

3. ст. 71 після ч. 1 доповнити новою ч. 2 такого змісту:

«2. За правилами, визначеними в цій статті, покарання признається також у випадку, якщо особа розпочала вчиняти злочин до, а завершила після постановлення вироку, яким вона засуджена за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вирком».

У зв'язку з цим частини другу–п'яту вважати відповідно частинами третьою–шостою;

4. у ч. 1 і ч. 4 ст. 96⁵ слова «з дня вчинення» замінити словами «з дня завершення».

У змінах, запропонованих до ст. ст. 6, 49, 71 і 96⁵ КК України, ч. 1 ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні», використовується термін «завершення злочину». Завершити злочин — значить більше не вчиняти певну суспільно небезпечну дію або бездіяльність. Таким чином, завершення злочину ніяк не пов'язано із настанням чи ненастанням суспільно небезпечних наслідків вчиненого особою діяння. Проте для уникнення неоднозначного тлумачення зазначеного терміна, відповідне визначення слід закріпити у законі. Оскільки завершення злочину за своїм змістом є близьким до такого поняття, як вчинення злочину, то і визначення терміна «завершення злочину» доцільно розмістити у ст. 4 КК України

⁷³⁹ Очевидно, тут потрібно зробити застереження щодо формулювання «що скасовує злочинність діяння». Мова йде не про повну декриміналізацію, оскільки тоді матиме місце зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 5 КК України), а про часткову, коли, наприклад, збільшуються мінімальні часові чи майнові характеристики діяння, наявність яких є необхідною для визнання цього діяння злочином (зокрема, коли, скажімо, зміни до ч. 1 ст. 407 КК України передбачатимуть, що самовільне залишення військової частини військовослужбовцем строкової служби буде злочином, якщо тривалість самовільної відсутності перевищуватиме п'ять діб, а не три доби, як зараз).

після визначення терміна «час вчинення злочину». З урахуванням сказаного можна запропонувати такі зміни до КК України:

ст. 4 після ч. 3 доповнити новою ч. 4 такого змісту: «4. Днем завершення злочину визнається останній день, коли особа вчиняла передбачену законом про кримінальну відповідальність дію або бездіяльність».

Висновки до третього розділу

Тривалість триваючого злочину не завжди впливає на ступінь його суспільної небезпечності, а лише в тих випадках, коли зі збільшенням тривалості збільшується також розмір шкоди, що заподіюється охоронюваним законом суспільним відносинам, або ж збільшується ймовірність заподіяння такої шкоди. Але тоді, коли суспільна небезпечність злочину визначається самим фактом вчинення того чи іншого діяння і збільшення тривалості цього діяння ніяким чином не позначається на обсязі негативних змін в об'єкті кримінально-правової охорони, тривалість триваючого злочину ніяк не впливає на ступінь суспільної небезпечності такого злочину.

Навіть якщо тривалість злочину впливає на ступінь його суспільної небезпечності, цей вплив не є однаковим для усіх таких злочинів. Інтенсивність впливу тривалості на ступінь суспільної небезпечності триваючого злочину має оцінюватися поряд з врахуванням частки інших обставин у «загальній» суспільній небезпечності злочину. Чим більший вплив на «загальну» суспільну небезпечність злочину мають інші ознаки вчиненого особою діяння, тим менший вплив матиме тривалість часу, протягом якого вчинявся злочин.

Крім вирішення питання про врахування тривалості триваючого злочину, у правозастосовній практиці виникають й інші ситуації, особливості застосування закону в яких пов'язані із врахуванням тієї обставини, що деякі злочинні діяння вчиняються не однооментно, а протягом достатньо великого проміжку часу. Залежно від того, на що саме потрібно звернути увагу при застосуванні закону у вказаних ситуаціях: на співвідношення у часі двох юридичних фактів, одним з яких є завершення триваючого злочину, чи власне на завершення даних злочинів, зазначені ситуації можна поділити на дві групи. До першої групи відносяться такі випадки, як застосування нового закону про кримінальну відповідальність до триваючих злочинів, норми про призначення покарання за правилами про сукупність вироків та закону про амністію; до другої групи — співучасть у триваючих злочинах і обчислення строків давності щодо триваючих злочинів.

Застосування закону у випадках першої групи матиме певні особливості лише тоді, коли набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність, законом про амністію і постановлення вироку суду відбулися під час вчинення (після початку, але до завершення) триваючого злочину; в інших випадках закон застосовується до триваючих злочинів за загальним правилом (так само, як і до злочинів одномоментних).

Новий закон про кримінальну відповідальність (незалежно від його суворості порівняно із законом, що був чинним на момент початку триваючого злочину) застосовується до триваючого злочину в повному обсязі, якщо частина суспільно небезпечного діяння об'єктивної сторони складу такого злочину, виконана після набрання цим законом чинності, містить склад того передбаченого новим законом закінченого триваючого злочину, на вчинення якого був спрямований умисел винного. У протилежному випадку до триваючого злочину, розпочатого до, а завершеного після набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність, цей новий закон застосовується лише в тій частині, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

У випадку якщо триваючий злочин почався до, а завершився після постановлення вироку (яким особу засуджено за інший злочин), але до повного відбуття покарання за цим вироком, застосовуються правила про призначення покарання за сукупністю вироків.

Порядок застосування закону про амністію до триваючих злочинів, які завершилися після набрання законом про амністію чинності, визначений Законом України «Про застосування амністії в Україні», є обґрунтованим.

Пособництво у триваючих злочинах (крім пособництва у формі задалегідь обіцяного приховування злочину) можливе і після досягнення діянням стадії закінченого злочину, але лише до моменту завершення злочину.

Обчислення строків давності щодо триваючих злочинів має розпочинатися з дня, наступного за днем завершення злочину. Якщо внаслідок вчинення триваючого злочину переривається перебіг давності щодо іншого злочину, то обчислення давності у цьому випадку теж розпочинається з дня, наступного за днем завершення триваючого злочину. Строки давності щодо злочинів, які складаються з кількох діань, альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини КК України, починають спливати з дня, наступного за днем завершення останнього із діань, вчинення яких охоплювалося єдиним злочинним наміром винного.

З метою вдосконалення КК України у ньому слід конкретизувати особливості застосування до злочинів, що мають тривалий характер, нового закону про кримінальну відповідальність, інституту давності, правил про призначення покарання за сукупністю вироків. Доцільно також внести зміни до КК України і Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо встановлення єдиної термінології для позначення завершення злочинів, які мають тривалий характер.

Висновки

1. У Російській імперії поняття триваючого злочину на законодавчому рівні вперше було закріплене в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 року, хоча на специфіку злочинів, що безперервно вчиняються протягом певного проміжку часу, зверталася увага й раніше. Значення відповідного терміна в Уложенні про покарання, так само як і в Кримінальному уложенні 1903 року, обмежувалося використанням його при визначенні порядку обчислення строків давності щодо діянь даної категорії. Разом з тим і в Уложенні про покарання, і в Кримінальному уложенні бралася до уваги й інша особливість деяких триваючих злочинів: зв'язок тривалості цих діянь та ступеня їх суспільної небезпечності (точніше — тривалості діяння і суворості покарання, передбаченого відповідною санкцією).

2. У теорії кримінального права XIX — початку XX століття проблематика триваючих злочинів розглядалася більш широко. Зокрема, були зроблені висновки про безперервність даних діянь та про те, що вони вчиняються протягом певного проміжку часу, а не одномоментно, про те, що триваючий злочин є одним (єдиним) злочином, а не множинністю (сукупністю) діянь і т. д.; при цьому велика увага приділялася питанню про початковий момент впливу строків давності щодо триваючих злочинних діянь. Водночас, незважаючи на те, що більшість дослідників не заперечували факту існування злочинів, які можуть безперервно вчинятися протягом певного проміжку часу, була висловлена думка і про те, що насправді таких злочинів не існує.

Дослідження авторів XIX — початку XX століття заклали основи для подальшого вивчення особливостей триваючих злочинів.

3. Триваючими є злочини, які можуть безперервно вчинятися на стадії закінченого протягом достатньо великого проміжку часу. Дані злочинні діяння характеризуються загальними та спеціальними (особливими) ознаками. Загальні — це ознаки, які дозволяють віднести триваюче діяння до злочинних, відрізнити його від триваючих незлочинних діянь (суспільна небезпечність, кримінальна протиправність, винність, караність і суб'єктність). Спеціальні

(особливі) — це ознаки, які дозволяють відрізнити триваюче діяння від нетриваючого. Спеціальні (особливі) ознаки, а саме: тривалість і безперервність — характеризують стадію закінченого злочину. Тривалість означає можливість (яка в конкретній ситуації може залишитися й нереалізованою) вчинення діяння протягом деякого часу, неодномоментно. Безперервність — вчинення діяння без перерв, проміжків.

Часом вчинення триваючого злочину є час, протягом якого винна особа вчиняє суспільно небезпечне діяння об'єктивної сторони складу злочину.

4. Початком триваючого злочину є вчинення особою діяння, безпосередньо спрямованого на виконання об'єктивної сторони складу злочину (замах на злочин); закінченням — досягнення діянням стадії закінченого злочину (такого етапу в злочинній поведінці винного, коли вчинене ним діяння містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею (частинною статті) Особливої частини КК України); завершенням — момент, починаючи з якого особа більше не вчиняє триваючого злочину за своєю волею (припинення злочину) чи незалежно від своєї волі (переривання злочину).

Якщо триваюче суспільно небезпечне діяння спочатку вчинялося неналежним суб'єктом (неосудною особою чи особою, що не досягла віку кримінальної відповідальності), через що воно не вважалось злочинним, то початком триваючого злочину (за наявності усіх інших необхідних ознак) буде такий момент під час безперервного вчинення зазначеного діяння, з якого особа визнаватиметься належним суб'єктом.

Якщо триваючий злочин полягає у невиконанні обов'язку, що має тривалий характер, то такий злочин завершується в останній день строку, протягом якого цей обов'язок мав виконуватися (якщо вчинення триваючого злочину з будь-яких причин не завершиться раніше).

Склад триваючого злочину в деяких випадках може бути матеріальним. Особливістю триваючих злочинів з таким складом є те, що суспільно небезпечні наслідки характеризують негативні зміни завжди тільки в додатковому безпосередньому об'єкті триваючого злочину.

5. Залежно від того, у вчиненні яких саме суспільно небезпечних діянь виражається об'єктивна сторона складу злочину, триваючі злочини можуть бути поділені на такі види:

1) злочини, що полягають у здійсненні контролю над людиною або річчю, — у можливості визначати та змінювати становище людини чи речі. Злочини цієї групи можна поділити на підвиди:

— злочини, що полягають у позбавленні людини волі: ст. ст. 146, 147 (у формі тримання особи як заручника), 149 (у формі переходу людини), 151, 349 (у формі тримання як заручника), 349¹ (у формі тримання як заручника), 371 (крім завідомо незаконного приводу), ч. 1 ст. 444 (у формі викрадення та позбавлення волі осіб, які мають міжнародний захист);

— злочини, що полягають у зберіганні визначених КК України предметів: діяння, передбачені ч. 2 і ч. 4 ст. 158, ст. ст. 182, 198, 199, 200, 203¹, ч. 1 ст. 204, ст. 258², ч. 1 ст. 263, ст. ст. 265, 300, 301, ч. 1–3 ст. 307, ч. 1–3 ст. 309, ч. 1–3 ст. 311, ч. 1–4 ст. 321, ч. 1–3 ст. 321¹, ст. 440;

— інші злочини, які полягають у можливості визначати становище того чи іншого предмета: ч. 3 і ч. 4 ст. 158 (у формі приховування), ст. ст. 179 (у формі незаконного утримування релігійних святинь), 298¹ (у формі приховування), 310 (у формі вирощування), 320 (у формі вирощування), 388 (у формі приховування майна);

2) злочини, що полягають у керівництві злочинними об'єднаннями та в участі у таких об'єднаннях: ст. 181 (у формі керівництва групою), ч. 1 ст. 255 (у формі керівництва злочинною організацією або участі у ній), ст. 257 (у формі участі в озброєній банді), ч. 1 ст. 258³ (у формі керівництва терористичною групою чи терористичною організацією або участі у ній), ч. 1 і ч. 2 ст. 260 (у формі участі в діяльності), ч. 3 ст. 260 (у формі керівництва);

3) злочини, що полягають у невиконанні обов'язку, який має тривалий характер (у тому числі й злочини, що полягають у самовільній відсутності особи в місці, у якому вона зобов'язана перебувати): ст. ст. 336¹, 337, ч. 1 ст. 390 (у формі самовільного залишення), ч. 2 і ч. 3 ст. 390, ст. ст. 393, 394, 395, 407 (для другої форми за ч. 2 — самовільне залишення військової частини або місця служби... а також нез'явлення вчасно на службу... тривалістю менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинене повторно протягом року, — триваючим є не злочин у цілому, а кожна із двох його складових «частин»), 408, ч. 1 ст. 409, ч. 3 і ч. 4 ст. 409 (у формі ухилення).

В окремих випадках диспозиція статті Особливої частини КК України може бути сформульована так, що за відповідною нормою кваліфікуються як триваючі, так і нетриваючі діяння. У такому випадку питання про триваючий характер не може вирішуватися щодо злочину в цілому (безвідносно до конкретних форм його вчинення): ті діяння, які можуть безперервно вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу, мають визнаватися триваючими, інші ж — такими визнаватися не повинні.

6. Триваючі злочини, з однієї сторони, протистоять злочинам одномоментним, а з другої — стоять поряд з іншими злочинами,

які теж (так само як і триваючі) можуть вчинятися протягом достатньо великого проміжку часу. Та обставина, що триваючі злочини, продовжувані злочинні діяння та злочини, які вчиняються у вигляді певної діяльності, наділені ознакою тривалості, зумовлює однакові для цих злочинів особливості у застосуванні щодо них у деяких ситуаціях закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію. У цьому полягає кримінально-правове значення ознаки тривалості триваючих злочинів (ознака безперервності дозволяє розрізнити триваючі діяння та інші злочини, які вчиняються неодномоментно).

«Ідеальний» триваючий злочин — злочин, утворений тільки триваючим діянням, — не схожий на множинність; немає труднощів при відмежуванні такого триваючого злочину від множинності. При вирішенні питання про розмежування одного злочину та множинності злочинів не можна ставити «ідеальний» триваючий злочин поряд зі злочинними діяннями, які так чи інакше схожі на множинність.

Триваюче діяння може бути складовою частиною злочину, який включає, крім того, і нетриваючі діяння (складеного злочину та злочину, що складається із кількох діянь, альтернативно вказаних у диспозиції кримінально-правової норми). Зазначені злочини схожі на множинність злочинних діянь, від якої їх і необхідно відрізняти. Але ця необхідність обумовлена не тривалістю одного із діянь, які утворюють єдиний злочин, а тим, що злочин «складається» з кількох діянь, які в деяких випадках мають отримувати самостійну кримінально-правову оцінку.

7. Розглянуті у монографії випадки, при застосуванні закону у яких треба враховувати тривалий характер деяких злочинів, запропоновано об'єднати у дві групи. До першої групи були віднесені випадки, для яких має значення співвідношення між собою у часі двох юридичних фактів, одним з яких є завершення триваючого злочину (застосування нового закону про кримінальну відповідальність і закону про амністію, а також призначення покарання у разі вчинення кількох злочинів, один з яких — триваючий). У цих ситуаціях застосування закону матиме певні особливості за умови, що злочин розпочався до, а завершився після настання іншого юридичного факту. До другої групи були віднесені випадки, в яких насамперед слід правильно визначати момент завершення триваючого злочину (пособництво у триваючих злочинах та обчислення строків давності щодо даних злочинних діянь).

8. На діяння, розпочаті до, а завершені після набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність, дія цього закону поширюється у випадку, якщо суспільно небезпечне діяння, вчине-

не після набрання чинності новим законом, містить склад злочину, передбаченого цим законом. У разі відсутності зазначених підстав для поширення дії нового закону про кримінальну відповідальність на злочини, розпочаті до, а завершені після набрання ним чинності, цей закон поширюється на відповідні злочини лише в тій частині, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Якщо триваючий злочин почався до, а завершився після постановлення вироку за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком, то остаточне покарання має призначатися відповідно до ст. 71 КК України — «Призначення покарання за сукупністю вироків». Якщо триваючий злочин почався до або після постановлення вироку за інший злочин, а завершився після повного відбуття покарання, призначеного за цим вироком, то покарання за такий триваючий злочин має призначатися як і у випадку вчинення одного злочину (за правилами призначення покарання за один злочин).

Положення чинної редакції Закону України «Про застосування амністії в Україні», відповідно до якого дія закону про амністію не поширюється на триваючі і продовжувані злочини, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання законом про амністію чинності, є обґрунтованим.

9. Строки давності щодо триваючого злочину потрібно обчислювати з дня, наступного за днем завершення такого злочину. Строки давності щодо злочину, який складається з кількох діянь, альтернативно вказаних у диспозиції статті (диспозиції частини статті) Особливої частини КК України, серед яких є триваюче, потрібно обчислювати з дня, наступного за днем завершення останнього зі злочинних діянь, альтернативно вказаних у відповідній кримінально-правовій нормі, вчинення якого охоплювалося єдиним злочинним наміром винного. Якщо перебіг давності переривається вчиненням триваючого злочину, то строки давності не спливають протягом усього часу вчинення цього злочину; обчислення давності у такому випадку починається з дня, наступного за днем завершення триваючого злочину.

Пособництво у триваючих злочинах (крім пособництва у формі задалегідь обіцяного приховування вчинення злочину) можливе протягом усього часу вчинення триваючого злочину (до завершення злочину). Пособництво у формі задалегідь обіцяного приховування злочину становить окрему проблематику і не має якихось особливостей для триваючих злочинів.

10. В окремих випадках ступінь суспільної небезпечності триваючого злочину залежить від його (злочину) тривалості. Тривалість

триваючого злочину тоді впливає на ступінь його суспільної небезпечності, коли зі збільшенням тривалості суспільно небезпечного діяння збільшується і обсяг негативних змін у відповідному об'єкті кримінально-правової охорони або зростає ймовірність настання таких негативних змін. Якщо ж збільшення тривалості триваючого злочину не призводить до збільшення обсягу негативних змін в об'єкті кримінально-правової охорони і не призводить до зростання ймовірності настання таких змін, тривалість триваючого злочину не впливає на ступінь його (злочину) суспільної небезпечності.

Але навіть якщо тривалість злочину впливає на ступінь його суспільної небезпечності, інтенсивність цього впливу може бути різною для різних триваючих злочинів. «Частка» тривалості триваючого злочину у «загальній» суспільній небезпечності злочину залежить від інтенсивності впливу на ступінь суспільної небезпечності злочину інших обставин, що характеризують вчинене особою діяння: чим більш інтенсивно впливають ці інші обставини на ступінь суспільної небезпечності злочину, тим меншою є «частка» тривалості триваючого злочину у його «загальній» суспільній небезпечності, і навпаки.

11. При вирішенні питання про застосування КК України до триваючих злочинів у деяких випадках можливе прийняття помилкових рішень, що обумовлено неоднаковим розумінням особливостей застосування окремих положень КК України до зазначених злочинів. У зв'язку з цим найбільш складні питання застосування до триваючих злочинів закону України про кримінальну відповідальність доцільно вирішити безпосередньо у КК України. Водночас, оскільки особливості застосування закону до триваючих злочинів у ряді випадків пов'язані із можливістю вчинення цих діянь протягом достатньо великого проміжку часу, то ці ж особливості стосуються й інших злочинів, які мають тривалий характер. Тому пропозиції про вдосконалення чинного законодавства України мають стосуватися не лише триваючих злочинних діянь, а усіх злочинів, що мають тривалий характер.

До КК України і Закону України «Про застосування амністії в Україні» пропонуємо внести такі зміни:

— у КК України:

1) ст. 4 після ч. 3 доповнити новою ч. 4 такого змісту:

«4. Днем завершення злочину визнається останній день, коли особа вчиняла передбачену законом про кримінальну відповідальність дію або бездіяльність»;

2) після ст. 5 доповнити новою ст. 5¹ такого змісту:

«Стаття 5¹. Чинність нового закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, розпочатих до, а завершених після набрання ним чинності

1. На діяння, розпочаті до, а завершені після набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність, дія цього закону поширюється у випадку, якщо суспільно небезпечне діяння, вчинене після набрання чинності таким законом, містить склад злочину, передбаченого цим законом.

2. У разі відсутності передбачених частиною першою цієї статті підстав для поширення дії нового закону на злочини, розпочаті до, а завершені після набрання ним чинності, цей закон поширюється на відповідні злочини лише в тій частині, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи»;

3) ч. 2 ст. 6 викласти в такій редакції:

«2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено або завершено на території України»;

4) у ст. 49:

а) у ч. 1 слова «з дня вчинення нею злочину» замінити словами «з дня завершення вчиненого нею злочину»;

б) у третьому реченні ч. 2 слова «з часу вчинення злочину» замінити словами «з дня завершення злочину»;

в) у другому реченні ч. 3 слова «з дня вчинення нового злочину» замінити словами «з дня завершення нового злочину»;

5) ст. 71 після ч. 1 доповнити новою ч. 2 такого змісту:

«2. За правилами, визначеними в цій статті, покарання призначається також у випадку, якщо особа розпочала вчиняти злочин до, а завершила після постановлення вироку, яким вона засуджена за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком».

У зв'язку з цим ч. ч. 2–5 вважати відповідно ч. ч. 3–6;

б) у ч. 1 і ч. 4 ст. 96⁵ слова «з дня вчинення» замінити словами «з дня завершення»;

— ч. 1 ст. 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні» викласти в такій редакції:

«Дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, які розпочалися до, а були завершені після набрання законом про амністію чинності».

Над кожною темою можна працювати довго. Над кожною. Працювати довго можна навіть тоді, коли тема є «вузькою». Але раніше чи пізніше автор ставить у тексті останню крапку і вважає роботу завершеною...

Остання крапка була поставлена і в цій монографії. І ця робота теж розглядалася автором як завершена. Проте не сказане у вступі до книги і не розкрите в її основній частині нагадує час від часу про себе, ніби вимагаючи перегляду прийнятого рішення про «остаточність» останньої крапки...

Після захисту кандидатської дисертації хотів підготувати не просто монографію, але монографію хорошу, яка справді була б корисною і для студента, і для науковця та практика. Звичайно, в основі тої задуманої книги мав би бути матеріал дисертації, але матеріал значно доповнений та переосмислений. Однак від ідеї суттєвої переробки дисертації пізніше довелося відмовитися, бо інакше робота над монографією ризикувала б набути спеціальних ознак триваючого діяння і, отже, безперервно виконуватися протягом достатньо великого проміжку часу...

...Довго було якесь незрозуміле відчуття того, що не все найважливіше про триваючі злочини сказано у монографії; довго здавалося, що інші питання теми теж не є «дрібними» чи нецікавими, як це думалося спочатку. І навіть завершивши роботу над книгою, добре пам'ятаю ці питання; неначе докір, вони іноді виринають з минулого... Мова йде, зокрема, про способи опису (суспільно небезпечного діяння об'єктивної сторони складу) триваючих злочинів у Кримінальному кодексі. Ще взимку 2016 року це питання могло б отримати «свій» самостійний підрозділ у монографії. Сталося по-іншому...

Питання про способи законодавчого опису триваючих злочинів аж ніяк не є добре розробленим, та й порушується воно всього лише в кількох роботах. Його можна вважати неважливим, можна назвати навіть дещо надуманим. Та й справді: одне і те ж слово в тексті закону в одних випадках позначає триваюче, а в інших — нетриваюче діяння (наприклад, ухилення). За таких умов

складно намагатися вивести якісь закономірності. І в той же час це питання можна розглядати і в іншій площині: як один з кроків щодо удосконалення тексту Кримінального кодексу (в частині однозначного використання термінології) і тоді «ставлення» до способів законодавчого опису триваючих злочинів, очевидно, має змінитися. Суттєво змінитися... Це ж саме стосується й цілої низки інших питань, не розглянутих спочатку у дисертації, а потім — у цій монографії...

...У відповідь на відгук офіційного опонента О. В. Харитоновой (де, зокрема, мова йшла про те, що методологія дисертаційного дослідження могла б бути значно збагачена за рахунок використання категоріального апарату аристотелевої філософії) серед інших були сказані й такі слова:

На білім папері з'явилися рішуче
Занадто суворі ряди дивних слів,
Що їх Арістотель ученим майбутнім
Завжди пам'ятать й шанувати звелів.

Солідно й красиво звучали б у тексті
Ті десять «опорних стовпів»,
Знанню задаючи «тілесність» й «предметність»,
Знання презентуючи в нім.

Інколи здавалося, що майже бачу в уяві, як ті десять категорій усі разом скрушно хитають головою, наче дорікаючи за те, що в дисертації про них — ані слова. Зараз це можу сказати про нерозглянуті аспекти теми про триваючі злочини...

...Від самого початку свідомо вирішив нікому не говорити у монографії слів подяки. І зовсім не тому, що не було кому їх сказати (якраз навпаки), а тому, що існує нічим не виправданий ризик когось необачно «пропустити», комусь сказати не те чи не так, як очікувалося, і т. д. Пізніше позиція з цього питання змінилася. І перед тим, як перегорнути одразу кілька прожитих сторінок (на яких записане і навчання в аспірантурі, і підготовка дисертації та монографії), хотів би висловити слова щирої подяки усім, завдяки порадам, підтримці і допомозі кого була написана дисертація і змогла побачити світ ця монографія: науковому керівнику В. О. Тулякову, рецензентам дисертації на кафедрі Н. Л. Березовській, М. М. Дмитруку, Д. Г. Михайленку, Є. Ю. Полянському та І. І. Чугунікову, офіційним опонентам В. О. Навроцькому та О. В. Харитоновій, вченим, які надіслали відгуки на автореферат дисертації, членам спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 у Національному університеті «Одеська юридична академія» й усім, хто не залишився байдужим і знайшов

час та можливість прийти на захист кандидатської дисертації. Хотів би, крім того, подякувати виконуючій обов'язки завідувача кафедри кримінального права НУ «ОЮА» Н. А. Мирошниченко, «кафедральним» рецензентам цієї монографії Д. О. Балобановій та І. І. Чугунікову, «офіційним» рецензентам книги О. О. Дудорову та О. В. Козаченку, а також голові спеціалізованої вченої ради, у якій захищалася дисертація, В. М. Дрьоміну та начальнику науково-дослідної частини НУ «ОЮА» Д. Г. Михайленку.

Список використаних джерел

1. Абакумова Ю. В. Теорія співучасті в кримінальному праві України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Абакумова Юлія Вікторівна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.
2. Акімов М. О. Кримінально-правова характеристика захоплення заручників за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Акімов Михайло Олександрович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2009. – 16 с.
3. Андрушко П. П. Соціальна сутність, зміст, структура і значення суспільної небезпечності діяння / П. П. Андрушко // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. – 1991. – Вип. 2. – С. 89–96.
4. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Арутюнов Александр Арташевич. – М., 2006. – 364 с. – Библиогр. : с. 324–360.
5. Ахметшин Р. Момент окончания диящегося преступления (на примере захвата заложников) / Рустэм Ахметшин, Эльмира Гафурова // Уголовное право. – 2007. – № 2. – С. 9–11.
6. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины : монография / М. И. Бажанов. – Х. : Право, 2000. – 128 с.
7. Баймакова Н. Н. Оконченное преступление и момент окончания преступления / Н. Н. Баймакова // Российская юстиция. – 2010. – № 9. – С. 9–12.
8. Балафендиев А. Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности по УК РФ / Арсен Балафендиев // Уголовное право. – 2011. – № 1. – С. 4–8.
9. Балобанова Д. О. Історичний процес формування суспільної небезпечності діяння як підстави криміналізації / Д. О. Балобанова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / [редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Ю. П. Алєнін та ін. ; відп. за вип. В. О. Туляков]. – О., 2010. – Вип. 54. – С. 93–98.
10. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – О., 2007. – 208 с. – Бібліогр. : с. 181–200.
11. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
12. Бахрах Д. Н. Диящиеся административные правонарушения: вопросы правоприменительной практики / Д. Н. Бахрах, Е. В. Котельникова //

Административное право и процесс. – 2005. – № 3 (спец. вып.). – С. 4–12.

13. Бахрах Д. Н. Проблемы диякихся правонарушень / Д. Н. Бахрах // Современное право. – 2005. – № 11. – С. 20–25.
14. Бернерь А. Ф. Учебник уголовного права (части Общая и Особенная) А. Ф. Бернера. Съ примѣчаниями, приложениями и дополнениями по истории русского права и законодательству положительному Магистра Угол. Пр. Н. Неклюдова. Т. I. Часть Общая. – СПб. : Пер. и изд. Н. Неклюдова, 1865. – VIII, 916, VIII, XVIII с.
15. Белоконов В. Проблеми початку нарахування строків давності за доготривалими злочинами / В. Белоконов // Юридичний вісник України. – 1999. – № 39 (30 верес.– 6 жовт.). – С. 24–26.
16. Бѣлогриць-Котляревскій Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части / Л. С. Бѣлогриць-Котляревскій. – К. ; Петербургъ ; Х. : Юж.-Рус. Книгоизд-во Ф. А. Югансона, 1903. – 2, IV, 618, II с. – [Репринт. воспроизв. изд.].
17. Блум М. Вопросы действия советского уголовного закона во времени / М. Блум // Ученые записки Латвийского государственного университета им. Петра Стучки / [редкол.: О. П. Гринберг, А. А. Лиеде, Э. А. Иостсон]. – Рига, 1962. – Т. 44 : Юридические науки, вып. 4 : Вопросы уголовного права и процесса. – С. 7–40.
18. Блум М. И. Действие советского уголовного закона в пространстве : учеб. пособие / М. И. Блум. – Рига : Ред.-изд. отд. ЛГУ им. Петра Стучки, 1974. – 262 с.
19. Блум М. И. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле. – М. : Юрид. лит., 1969. – 136 с.
20. Блум М. И. Применение советского уголовного закона к продолжаемым и диящимся преступлениям / М. И. Блум // Вопросы уголовного права и процесса. – Рига : Зинатне, 1969. – С. 47–129.
21. Бондаренко Н. А. Уголовное право Украины. Особенная часть : конспект лекций / Н. А. Бондаренко, В. И. Терентьев ; [под ред. Л. В. Багрий-Шахматова]. – О. ; Николаев, 2000. – 399 с.
22. Борисов В. I. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки / В. I. Борисов // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / [редкол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.), В. С. Зеленецький (заст. голов. ред.), В. С. Батиргареева та ін.]. – Х., 2008. – Вип. 15. – С. 68–80.
23. Борисов Э. Т. Квалификация продолжаемых и диящихся преступлений, совершенных на территориях нескольких союзных республик / Э. Т. Борисов // Совершенствование уголовного законодательства и практики его применения : межвуз. сб. / [редкол.: А. С. Горелик (отв. ред.), Ю. Ф. Кардополов, Г. И. Чечель и др. ; отв. за вып. А. Н. Тарбагаев]. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – С. 54–63.
24. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1967. – 240 с.
25. Бриллиантов А. Проблемы квалификации побега / Александр Бриллиантов // Уголовное право. – 2005. – № 2. – С. 14–17.

26. Бурдін В. М. Призначення покарання за сукупністю вироків (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін, Г. Р. Мартинишин. – Львів : Ліга-Прес, 2014. – 216 с.
27. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы : монография / Ф. Г. Бурчак. – К. : Вища шк., 1986. – 208 с.
28. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву : монография / Ф. Г. Бурчак. – К. : Наук. думка, 1969. – 216 с.
29. Бушуев Г. И. Совещание судей при постановлении приговора / Г. И. Бушуев. – М. : Юрид. лит., 1988. – 112 с. – (Библиотечка народного судьи).
30. Ванькович Е. Э. Темпоральные характеристики преступления / Е. Э. Ванькович // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-ту (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – С. 46–48.
31. Василяш В. М. Чинність кримінального закону України в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право і кримінологія; виправно-трудове право / Василяш Василь Михайлович ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1995. – 24 с.
32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [ред.-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василюк-Дерibas, О. В. Дмитрієв та ін. ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – VIII, 1728 с.
33. Вирок Апеляційного суду Луганської області від 16 липня 2013 року (справа № 435/3796/13, провадження № 11кп/782/836/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/32416120>.
34. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області від 11 грудня 2012 року (справа № 1490/5277/12, провадження № 11/1490/907/12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29437076>.
35. Вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 03 лютого 2015 року (єдиний унікальний номер 728/98/15-к, номер провадження № 1-кп/728/20/15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42555934>.
36. Вирок Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 25 січня 2013 року у справі № 1003/20804/12 (1-кп/357/20/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28819360>.
37. Вирок Болехівського міського суду Івано-Франківської області від 6 грудня 2012 року у справі № 902/818/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27858525>.
38. Вирок Збарзького районного суду Тернопільської області від 23 січня 2013 року (справа № 1906/1908/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28875289>.
39. Вирок Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 27 вересня 2013 року у справі № 157/1280/13-к (провадження № 1-кп/157/57/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33792920>.
40. Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 15 жовтня 2013 року (справа № 658/3293/13-к, провадження № 1-кп/658/202/2013)

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34555348>.
41. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 8 січня 2014 року (справа № 642/11227/13-к; провадження № 1-кп/642/660/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36547390>.
 42. Вирок Олевського районного суду Житомирської області від 23 вересня 2013 року (справа № 287/237/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33876578>.
 43. Вирок П'ятихатського районного суду Дніпропетровської області від 14 січня 2013 року (справа № 434/2253/12; провадження № 1-кп/190/8/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28594054>.
 44. Вирок Сімферопольського районного суду Автономної Республіки Крим від 03 січня 2013 року у справі № 118/8221/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28339797>.
 45. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 11 вересня 2013 року (єдиний унікальний номер – 243/7678/13-к; номер провадження – 1-кп/243/378/2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33418340>.
 46. Вирок Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 17 вересня 2013 року у кримінальному провадженні № 243/8321/13-к (1-кп/243/405/2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33536608>.
 47. Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК України / підготовлено Судовою палатою у кримінальних справах Верховного Суду України та управлінням вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 4 (140). – С. 14–17.
 48. Владиміровъ Л. Е. Учебникъ русскаго уголовного права. Общая часть / Л. Е. Владиміровъ. – Х. : Изд. Тип. Каплана и Бирюкова, 1889. – IV, 253 с.
 49. Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяч. 10-річчю Міжнар. гуманіт. ун-гу (м. Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – С. 63–65.
 50. Волженкин Б. Квалификация при обвинении в совершении нескольких преступлений / Б. Волженкин // Социалистическая законность. – 1984. – № 10 (600). – С. 33–36.
 51. Волковъ Н. Т. Новое Уголовное Уложение / Н. Т. Волковъ. – М. : Складъ изданій Н. Т. Волкова въ Москвѣ, 1906. – 4, 344, 72 с.
 52. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Володіна Оксана Олександрівна ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 20 с.

53. Володіна О. О. Щодо питання про вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за викрадення людини / О. О. Володіна // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / [редкол.: В. Я. Тацій (відп. ред.), М. І. Панов (заст. відп. ред.), Ю. М. Грошевий (відп. секр.) та ін.] ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2004. – Вип. 67. – С. 118– 123.
54. Володіна О. О. Щодо питання про місце викрадення людини в системі Особливої частини КК України / О. О. Володіна // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / [редкол.: В. Я. Тацій (відп. ред.), М. І. Панов (заст. відп. ред.), Ю. М. Грошевий (відп. секр.) та ін.] ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – Вип. 76. – С. 101– 110.
55. Высочайше утвержденный Уставъ о наказаніяхъ, налагаемыхъ Мировыми Судьями, от 20 ноября 1864 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825– 1881). – 1864. – Т. 39, ч. 2 : Законы (41319– 41641). – № 41478. – С. 401– 418.
56. Галиев Б. Б. Темпоральное действие уголовного закона (сравнительно-правовое исследование по законодательству Казахстана и России) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Галиев Бахыт Байсекенович. – Челябинск, 2006. – 196 с. – Библиогр. : с. 177– 197.
57. Гарбатович Д. Отдельные проблемы квалификации множественности преступлений / Денис Гарбатович // Уголовное право. – 2009. – № 5. – С. 26– 29.
58. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2003. – 448 с.
59. Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Горностай Алесь Вікторівна ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 20 с.
60. Гришук В. К. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : монографія / В. К. Гришук, М. М. Сенько. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – 308 с.
61. Давидович І. Захоплення заручників: проблеми визначення змісту об'єктивної сторони та співвідношення з іншими посяганнями / Ірина Давидович, Василь Онопенко // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 6 (186). – С. 127– 130.
62. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 2. И– О / Владимир Даль. – [Изд. воспроизводит изд. 1955 г., которое было набрано и напечатано со второго изд. (1880– 1882 гг.)]. – М. : Рус. язык, 1989. – 779, [3] с.
63. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4 т. Т. 1. А– З / Владимир Даль. – [Изд. воспроизводит изд. 1955 г., набранное и напечатанное со второго издания (1880– 1882 гг.)]. – М. : Рус. язык, 1989. – ХСVI, 699, [2] с.
64. Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Данилюк Тетяна Миколаївна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ.

- Львів, 2009. – 20 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2009/09dtmmzz.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
65. Дудоров О. Теоретичні питання звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів у зв'язку із закінченням термінів давності (з погляду проекту нового Кримінального кодексу) / Олександр Дудоров // Підприємцтво, господарство і право. – 2000. – № 7. – С. 39–44.
66. Дудоров О. О. Ухилення від сплати податків: кримінально-правові аспекти : монографія / О. О. Дудоров. – К. : Істина, 2006. – 648 с.
67. Дурманов Н. Д. Давность и погашение судимости / Н. Д. Дурманов ; под ред. И. Т. Голякова. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 24 с. – (Библиотека народного судьи и народного заседателя).
68. Дурманов Н. Д. Советский уголовный закон / Н. Д. Дурманов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1967. – 320 с.
69. Дурманов Н. Д. Стадии совершения преступления по советскому уголовному праву / Н. Д. Дурманов. – М. : Госюриздат, 1955. – 212 с.
70. Есипов В. В. Очерк русского уголовного права. Часть Общая. Преступление и преступники. Наказание и наказуемые / В. В. Есипов, экстраординар. проф. Имп. Варшав. Ун-та. – Варшава : Тип. Варшав. учеб. округа. Королевская ул. № 13, 1894. – 2, VI, 420 с.
71. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень– грудень 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=185282.
72. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень– грудень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=189273.
73. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень– грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=194699.
74. Жаров А. Длющиеся административные правонарушения / А. Жаров // Законность. – 2010. – № 11 (913). – С. 52–54.
75. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Жаровська Галина Петрівна ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2004. – 19 с.
76. Закон об уголовной ответственности за воинские преступления : комментарий / [Х. М. Ахметшин, А. М. Медведев, Е. М. Самойлов, А. А. Тер-Акопов] ; под ред. и со вступ. ст. А. Г. Горного. – М. : Юрид. лит., 1986. – 160 с.
77. Зинченко И. А. Составные преступления [Электронный ресурс] : монография / Ирина Александровна Зинченко. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 176 с. – Режим доступа: http://library.nulau.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2013/Zinchenko_2005.pdf.
78. Зінченко І. О. Одиначні злочини: поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Х. : ФІНН, 2010. – 256 с.

79. Зыков В. Исчисление сроков давности привлечения к уголовной ответственности за деяния преступления / В. Зыков // Советская юстиция. – 1968. – № 10. – С. 5–6.
80. Зыков В. Нужно ли понятие деяния преступления? / В. Зыков // Социалистическая законность. – 1984. – № 9. – С. 52–54.
81. Зыков В. Соучастие в деяниях преступлениях / В. Зыков // Советская юстиция. – 1974. – № 11. – С. 8–10.
82. Иногамова-Хегай Л. Конкуренция уголовно-правовых норм, изданных в разное время / Людмила Иногамова-Хегай // Уголовное право. – 2000. – № 3. – С. 22–25.
83. Калинина Т. А. Формы и виды единого преступления и отграничение их от множественности преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Калинина Татьяна Алексеевна. – М., 2005. – 159 с. – Библиогр. : с. 149–159.
84. Калмыкова А. Б. Соучастие в преступлении (социальная и юридическая сущность) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Калмыкова Анна Борисовна ; Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова. – М., 2010. – 28 с.
85. Камынин И. Особенности определения сроков давности по деяниям и продолжаемым преступлениям / И. Камынин // Законность. – 2004. – № 1. – С. 29–33.
86. Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. – М. : Юрид. лит., 1983. – 104 с.
87. Кассационное определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Российской Федерации от 12 мая 2005 года (дело № 67-о05-28) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ARB;n=20907>.
88. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / С. Г. Келина. – М. : Наука, 1974. – 232 с.
89. Кистяковский А. Э. Элементарный учебникъ общаго уголовнаго права съ подробнымъ изложениемъ Началь Русскаго Уголовнаго Законодательства. Часть Общая. – Второе исправленное и значительно дополненное издание Ординарного Профессора Университета Св. Владимира, доктора уголовнаго права А. Э. Кистяковского. – К. : Тип. И. и А. Давиденко, на Мало-Житомирской улицѣ, въ собств. домѣ, 1882. – 2, IV, 19, 930, 7, 8 с.
90. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Часть 2. Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография / М. И. Ковалев ; под ред. М. А. Ефимова. – Свердловск, 1961. – 276 с. – (Ученые труды Свердловского юридического института. Серия «Уголовное право» ; т. V).
91. Ковітіді О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності / Ольга Ковітіді // Юридична Україна. – 2004. – № 6 (18). – С. 60–65.
92. Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях от 30.12.2001 № 195-ФЗ (ред. от 28.12.2013, с изм. и доп., вступ. в силу с 21.01.2014) [Электронный ресурс] / предоставлен КонсультантПлюс. – 377 с. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/files/popular/000013.zip>.

93. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212²⁰) [Електронний ресурс] : вводиться в дію Постановою Верховної Ради Української РСР № 8074–10 від 7 груд. 1984 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1382715665364362>.
94. Коняхин В. Юридическое окончание продолжаемого преступления / Владимир Коняхин, Денис Чикин // Уголовное право. – 2013. – № 2. – С. 18– 22.
95. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации : монография / А. И. Коробеев. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. – 272 с.
96. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.
97. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341–III. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1382715665364362>.
98. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. У 2 т. Т. 1. Загальна частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – 376 с.
99. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. У 2 т. Т. 2. Особлива частина / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – 1040 с.
100. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651–VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1418912848502971>.
101. Крупская Н. Н. Назначение наказания по совокупности преступлений и приговоров : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Крупская Надежда Николаевна. – Ростов н/Д., 2007. – 201 с. – Библиогр. : с. 180– 197.
102. Кудрявцев В. Квалификация преступлений, совершенных на территории нескольких союзных республик / В. Кудрявцев // Социалистическая законность. – 1966. – № 6. – С. 50– 52.
103. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004 [має бути 1999]. – 304 с.
104. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юрид. лит., 1972. – 352 с.
105. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
106. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1963. – 324 с.
107. Кузнецов А. Ответы на вопросы судов о применении обратной силы уголовного закона / Александр Кузнецов // Уголовное право. – 2012. – № 5. – С. 94– 98.
108. Кузнецов А. П. Уголовная ответственность за побег из мест лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи по российскому уголовному законодательству / А. П. Кузнецов // Следователь. – 2010. – № 5 (145). – С. 8– 14.

109. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; за заг. ред. В. І. Шакуна. – К. : Алерта, 2013. – 320 с.
110. Кузнецова Н. Квалификация сложных составов преступлений / Нинель Кузнецова // Уголовное право. – 2000. – № 1. – С. 25– 32.
111. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. – М. : Госюриздат, 1958. – 220 с.
112. Кузнецова Н. Ф. Сравнительный анализ института преступления по Уголовным кодексам стран СНГ и Балтии / Н. Ф. Кузнецова // Вестник Московского университета. Серия 11 : право. – М., 2003. – № 3. – С. 19– 35.
113. Куличенко Н. Н. Уголовно-правовая оценка единичного сложного преступления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Куличенко Наталья Николаевна. – Омск, 2006. – 191 с. – Библиогр. : с. 168– 184.
114. Курс уголовного права в пяти томах. Т. 1. Общая часть : Учение о преступлении : учебник / [Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова и др.] ; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало-М, 2002. – 612 с.
115. Лизогуб Я. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України): деякі проблеми кваліфікованого складу / Я. Лизогуб // Право України. – 2008. – № 10. – С. 126– 129.
116. Лобанова Л. Діящийсся характер злостного неисполнения судебного акта и особенности исчисления сроков давности совершения данного преступления / Любовь Лобанова // Уголовное право. – 2013. – № 3. – С. 28– 33.
117. Лохвицький А. Курсъ русскаго уголовного права : сочиненіе Александра Лохвицкаго, доктора правъ. – Второе исправленное и дополненное издание, сведенное с кассационными рѣшеніями. – СПб. : Скоропечатія Ю. О. Шрейера (Милліонная, 7), 1871. – IV, 704, VI с.
118. Львова Е. Ю. Соціальна і юридическа сутність преступлення (вопросы теории) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львова Елена Юлиановна. – М., 2003. – 170 с. – Библиогр. : с. 160– 170.
119. Мазур О. В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с побегами из мест лишения свободы (по материалам Западно-Сибирского региона) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мазур Олег Васильевич. – Омск, 1997. – 219 с. – Библиогр. : с. 192– 211.
120. Малков В. П. Множественность преступлений и ее формы по советскому уголовному праву : монография / В. П. Малков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 176 с.
121. Малков В. П. Ответственность за побег из места заключения или из-под стражи / В. П. Малков // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1993. – № 1. – С. 101– 106.
122. Малков В. П. Повторность преступлений (понятие и уголовно-правовое значение) : монография / В. П. Малков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1970. – 176 с.
123. Малков В. П. Совокупность преступлений (вопросы квалификации и назначения наказания) : монография / В. П. Малков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1974. – 308 с.

124. Мартинишин Г. Р. Призначення покарання за сукупністю вироків: кримінально-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Мартинишин Галина Романівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2013. – 19 с.
125. Мартинишин Г. Р. Пропозиції щодо вдосконалення правил призначення покарання за сукупністю вироків / Г. Р. Мартинишин // Право і суспільство. – 2012. – № 2. – С. 242– 247.
126. Махаков Б.-Д. Д. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с побегами из мест лишения свободы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Махаков Буян-Дылгер Доржиевич. – М., 2000. – 271 с. – Библиогр. : с. 235– 252.
127. Мещерякова Т. Р. Особенности привлечения к административной ответственности за деяния правонарушения / Т. Р. Мещерякова // Полицейское право. – 2006. – № 4 (8). – С. 63– 67.
128. Мирошніченко Н. А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України / Н. А. Мирошніченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / [редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов]. – О., 2009. – Вип. 47. – С. 17– 20.
129. Молчанов Д. М. Деящиеся преступления: уголовно-правовая оценка в соответствии с принципом справедливости / Д. М. Молчанов // Lex Russica (Научные труды Московской государственной юридической академии имени О. Е. Кутафина). – 2011. – № 4. – С. 741– 752.
130. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
131. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций. В 3 т. Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Wolters Kluwer, 2011. – XXIV, 744 с.
132. Некрасов А. И. К методологии диссертационного исследования / А. И. Некрасов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / [редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий (відп. секр.) та ін.]. – О., 2001. – Вип. 10– 11. – С. 403– 407.
133. Немировский Э. Я. Советское уголовное право: ч. Общая и Особенная : [пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного Кодекса С. С. С. Р.] / Э. Я. Немировский. – О. : Одесполиграф, 1924. – 292, IV с.
134. Немировский Э. Я. Советское уголовное право: ч. Общая и Особенная / Э. Я. Немировский. – Изд. 2-е, изм. и доп. – О. : Одесполиграф, 1926. – 363, V с.
135. О Высочайше дарованных разным сословиям милостях, по случаю заключенного мира съ Портою Оттоманскою : Манифест 17 марта 1775 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1649– 1825). – 1775– 1780. – Т. 20 : Законы (14233– 15105). – № 14275. – С. 82– 86.
136. О некоторых вопросах, возникающих у судов при применении Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской

- Федерации № 5 от 24 марта 2005 г. – 21 с. – Режим доступа: http://www.suprcourt.ru/Show_pdf.php?Id=7714.
137. О порядке применения амнистии, объявленной к 3-й годовщине Октябрьской революции (инструкция) : постановление Народного Комиссариата Юстиции от 6 нояб. 1920 г. // Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К. : Атіка, 2007. – С. 101– 105.
 138. О практике назначения наказания при совершении нескольких преступлений и по нескольким приговорам : постановление № 3 Пленума Верховного Суда СССР от 31 июля 1981 г. // Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (Российской Федерации) по уголовным делам / [авт.-сост.: А. Я. Качанов, С. Н. Забарин]. – М. : СПАРК, 1995. – С. 207– 213.
 139. О практике применения судами уголовного законодательства об ответственности за налоговые преступления [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 64 от 28 дек. 2006 г. – Режим доступа: http://www.suprcourt.ru/vscourt_detail.php?id=4665.
 140. О практике рассмотрения судами уголовных дел об уклонении от призыва на военную службу и от прохождения военной или альтернативной гражданской службы [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 3 от 3 апр. 2008 г. – 14 с. – Режим доступа: http://www.suprcourt.ru/Show_pdf.php?Id=6505.
 141. О предоставлении амнистии лицам, самовольно ушедшим с предприятий военной промышленности и добровольно возвратившимся на эти предприятия : Указ Президиума Верховного Совета СССР от 30 дек. 1944 г. // Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К. : Атіка, 2007. – С. 230.
 142. О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление [Электронный ресурс] : постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации № 19 от 27 сент. 2012 г. – 11 с. – Режим доступа: http://www.suprcourt.ru/Show_pdf.php?Id=8168.
 143. Об амнистии военнослужащих, уклонившихся от военной службы : Закон СССР от 1 нояб. 1991 г. // Амністія та помилування в Україні : навч. посіб. / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К. : Атіка, 2007. – С. 445– 447.
 144. Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. // Сборник действующих постановлений Пленума и директивных писем Верховного Суда СССР 1924– 1944 гг. / под ред. И. Т. Голякова. – М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1946. – С. 80– 81.
 145. Об условиях применения давности и амнистии к деящимся и продолжаемым преступлениям : постановление 23-го Пленума от 4 марта 1929 г. с изм., внесенными постановлением Пленума от 14 марта 1963 г. № 1 // Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924– 1986 / [под общ. ред. Председателя Верховного Суда СССР В. И. Теребилова]. – М. : Известия Советов народных депутатов СССР, 1987. – С. 477– 479.

146. Обзор судебной практики Верховного Суда Российской Федерации за первый квартал 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/vscourt_detale.php?id=164.
147. Ободовский А. О ддящемся характере некоторых преступлений / Александр Ободовский // Уголовное право. – 2013. – № 4. – С. 40– 46.
148. Обь отступающихь отъ православия : Именный, данный Управляюще-му Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ, 21 Марта 1840 года // Полное собрание законов Российской империи. Собрание (1825– 1881). – 1840. – Т. 15, ч. 1 : Законы (13044– 14140). – № 13280а. – С. 170– 171.
149. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. д-ра филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – Изд. 10-е, стер. – М. : Сов. энцикл., 1973. – 846, [2] с.
150. Определение Военной коллегии Верховного Суда Российской Федерации от 24 мая 2012 г. по делу № 205-Д12-5 [Электронный ресурс]. – 11 с. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=489406.
151. Ораздурдыев А. М. Соотношение единичных и продолжаемых преступлений и место их в системе науки советского уголовного права / А. М. Ораздурдыев // Известия Академии наук Туркменской ССР. Серия общественных наук. – 1980. – № 1. – С. 86– 89.
152. Орешкина Т. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 27 сентября 2012 г. № 19 «О применении судами законодательства о необходимой обороне и причинении вреда при задержании лица, совершившего преступление» / Татьяна Орешкина // Уголовное право. – 2013. – № 2. – С. 23– 28.
153. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Орловський Руслан Семенович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.
154. Основы уголовного законодательства Союза ССР и республик // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 11. – С. 26– 33, 43.
155. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик : проект // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1988. – № 6. – С. 22– 42.
156. Ответы на вопросы, поступившие из судов, по применению Федеральных законов от 7 марта 2011 г. № 26-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации» и от 7 дек. 2011 г. № 420-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» : утв. Президиумом Верховного Суда Российской Федерации 27 июня 2012 г. / Судебная коллегия по уголовным делам Верховного Суда Российской Федерации, Управление систематиз. законодат. и анализа судебной практики Верховного Суда Российской Федерации // Уголовное право. – 2012. – № 5. – С. 13– 22.
157. Панов М. І. Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права / М. І. Панов // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-

- практич. конф. 11–12 жовт. 2012 р. / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін.]. – Х.: Право, 2012. – С. 25–31.
158. Пашенко О. О. Дослідження проблеми соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських криміналістів 70-х рр. ХХ ст. / О. О. Пашенко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / [редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.), В. С. Зеленецький (заст. голов. ред.), В. С. Батиргареева та ін.]. – Х., 2010. – Вип. 19. – С. 28–35.
159. Пашенко О. О. Питання соціальної зумовленості кримінального законодавства в роботах радянських правознавців першої половини 80-х років ХХ ст. / О. О. Пашенко // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / [редкол.: В. Я. Тацій (відп. ред.), А. П. Гетьман (заст. відп. ред.), Ю. М. Прошевий (відп. секр.) та ін.]; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – Вип. 109. – С. 156–165.
160. Пашенко О. О. Соціальна зумовленість закону про кримінальну відповідальність: загальні питання / О. О. Пашенко // Проблеми законності : респ. міжвід. наук. зб. / [редкол.: В. Я. Тацій (відп. ред.), А. П. Гетьман (заст. відп. ред.), Ю. М. Прошевий (відп. секр.) та ін.]; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2008. – Вип. 96. – С. 121–129.
161. Петроченков А. Научно-практическая конференция Верховного Суда по вопросам судебной практики по уголовным делам / Анатолий Петроченков // Уголовное право. – 2012. – № 5. – С. 4–5.
162. Пионтковский А. Советское уголовное право. Т. 2. Особенная часть / А. А. Пионтковский. – М.; Ленинград: Гос. изд-во, 1928. – 428 с.
163. Пионтковский А. Советское уголовное право. Т. 1. Общая часть / А. А. Пионтковский. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.; Ленинград: Гос. изд-во, 1929. – 372 с.
164. Пионтковский А. А. Объ уголовной давности : пробная лекція, читанная 10-го Априля 1891 года въ Императорскомъ Новороссійскомъ Университетѣ, Магистрантомъ Уголовнаго Права А. А. Пионтковскимъ. – О.: Тип. «Одесскаго Листка», Дерибасовская ул., д. Меля № 10, 1891. – 30 с.
165. Плешаков А. Неоказание помощи терпящим бедствие на море: уголовная ответственность и квалификация / Александр Плешаков, Светлана Яковлева // Уголовное право. – 2013. – № 4. – С. 47–53.
166. Плужнік О. І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Плужнік Олена Іванівна; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 20 с.
167. Поддубный А. А. Определение места совершения преступления при квалификации преступлений / А. А. Поддубный // Российский следователь. – 2001. – № 3. – С. 18–21.
168. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008/print1382715665364362>.
169. Пономаренко Ю. А. Зворотня дія кримінального закону в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія;

кримін.-викон. право / Пономаренко Юрій Анатолійович ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 20 с.

170. Постанова Ямпільського районного суду Сумської області від 13 вересня 2012 року (справа № 1820/951/12, провадження № 1/1820/82/12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25973416>.
171. Постановление Президиума Верховного Суда Российской Федерации от 29 сентября 2004 года (дело № 586п04пр) [Электронный ресурс]. – 4 с. – Режим доступа: http://www.supcourt.ru/stor_pdf.php?id=101046.
172. Приговор Апелляционного суда Запорожской области от 26 февраля 2013 года⁷⁴⁰ по делу № 11/778/138/13 (справа № 11-1814/12) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29634060>.
173. Приговор Нахимовского районного суда города Севастополя от 02 октября 2012 года по делу № 2704/6697/12 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29853413>.
174. Приговор Ямпольского районного суда Сумской области от 20 апреля 2012 года (дело № 1820/481/12; производство № 1/1820/42/12 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24270998>.
175. Приговор Ясногорского районного суда Тульской области Российской Федерации от 21 марта 2011 года по делу № 1-24/2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://yazsnogorsky.tula.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&name_op=doc&number=2169558&delo_id=1540006&new=&text_number=1.
176. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовт. 2004 р. № 15. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04>.
177. Про застосування амністії в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 1 жовт. 1996 р. № 392/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80/print1382715665364362>.
178. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-05>.
179. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України № 3 від 26 квіт. 2002 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02/print1366547688772853>.
180. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 26 квіт.

⁷⁴⁰ За даними Єдиного державного реєстру судових рішень вирок був ухвалений 28 лютого 2013 року. В самому ж тексті вироку сказано, що кримінальна справа була розглянута 26 лютого.

2002 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02/print1382715665364362>.

181. Проект Уголовнаго Уложения Россійской Имперіи. Часть вторая. О наказаніяхъ за государственныя и общественныя преступленія. – СПб. : Печатано при Сенат. Тип., 1813. – 110, XII, 1 с. (без Таблицы).
182. Проект Уголовнаго Уложения Россійской Имперіи. Часть первая. Основанія уголовного права. – СПб. : Печатано при Сенат. Тип., 1813. – 49, IV, V с.
183. Проект Уложения о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ, внесенный въ 1844 году въ Государственный Совѣтъ, съ подробнымъ означеніемъ основанийъ каждаго изъ внесенныхъ въ сей проектъ постановленій. – СПб. : Тип. Второго Отделенія Собственной Е. И. В. Канцеляріи, 1871. – 3, LXIX, 730, X, 17, 46 с. : прил.
184. Пудовочкин Ю. Признаки совокупности преступлений в современной судебной практике / Юрий Пудовочкин // Уголовное право. – 2009. – № 4. – С. 54– 59.
185. Рарог А. Реформирование уголовного законодательства и применение нормы об обратной силе / Алексей Рарог // Уголовное право. – 2012. – № 5. – С. 111– 113.
186. Ришелюк А. Проблематика триваючого злочину / А. Ришелюк // Радянське право. – 1991. – № 5. – С. 32– 35.
187. Ришелюк А. Н. Діящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ришелюк Андрей Николаевич. – К., 1992. – 245 с. – Библиогр. : с. 235– 245.
188. Романюк С. Н. Сложные единичные преступления (вопросы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Романюк Сергей Николаевич. – Тюмень, 2008. – 181 с. – Библиогр. : с. 147– 172.
189. Саблеръ В. О значеніи давности въ уголовномъ правѣ : изслѣдованіе Владиміра Саблера. – М. : Тип. Т. Рись, у Яузской ч., д. Медынцевой, 1872. – 406 с.
190. Самошенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству / И. С. Самошенко. – М. : Юрид. лит., 1963. – 287 с.
191. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Т. 15. Сводъ Законовъ Уголовныхъ. Часть 1. Уложеніе о Наказаніяхъ Уголовныхъ и Исправительныхъ. – М. : Т-во скоропечатни А. А. Левенсонъ, 1910. – 294⁷⁴¹ с. – (Сводъ законовъ Россійской имперіи : Всѣ 16 томовъ, исправленные по Продолженіямъ 1906 и 1908 годовъ и дополненные позднѣйшими узаконеніями, въ четырехъ книгахъ / сост. и изд. Присяжный Повѣренный А. М. Нюренбергъ ; кн. 4, т. XIII– XVI).
192. Семенов І. В. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Семенов Ігор Володимирович ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2015. – 16 с.

⁷⁴¹ Загальна кількість сторінок т. 15.

193. Сенько М. Об'єктивні ознаки самовільного залишення військової частини або місця служби / М. Сенько // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – С. 451– 460.
194. Сергеев В. Г. О видах сложного единичного (единого) преступления / В. Г. Сергеев // Закон и право. – 2009. – № 3. – С. 79– 80.
195. Сергѣевскій Н. Д. Русское уголовное право. Пособіє къ лекціямъ. Часть Общая / Н. Д. Сергѣевскій. – Изд. 2-е. – СПб.: Кн. магазинъ А. Ф. Цинзерлинга, Невскій, 45, 1890. – VIII, 385 с.
196. Серков П. П. Длящиеся административные правонарушения / П. П. Серков // Российская юстиция. – 2007. – № 7. – С. 2– 4.
197. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания : монография / В. В. Скибицкий. – К.: Наук. думка, 1987. – 184 с.
198. Смиян А. Д. Побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (уголовно-правовая и криминологическая характеристика) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Смиян Александр Дмитриевич. – СПб., 1997. – 236 с. – Библиогр. : с. 215– 237.
199. Смольников В. Е. Давность в уголовном праве / В. Е. Смольников. – М.: Юрид. лит., 1973. – 144 с.
200. Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів : монографія / Т. І. Созанський ; [перед. сл. проф. В. Навроцького]. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – 240 с.
201. Составляет ли побѣг съслѣно-каторжнаго дящееся преступленіе, не погашаемое давностью? // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго Права. – 1890. – Кн. 5. – С. 33– 69. – (Обзоръ вопросовъ уголовного права и судопроизводства, разрѣшенныхъ присутствіемъ уголовного кассационнаго департамента правительствующаго сената за 1888 годъ). – С. 55–56.
202. Спасовичъ В. Учебникъ уголовного права. Т. I, вып. 1 / сост. В. Спасовичемъ. – СПб.: Въ Тип. Іосафата Огризко, 1863. – 6, 428, IV с.
203. Спиридонов Л. И. Социология уголовного права : монография / Л. И. Спиридонов. – М.: Юрид. лит., 1986. – 240 с.
204. Статьи къ Пятнадцатому Тому Свода Законовъ. – СПб.: Гос. Тип., [1906?]⁷⁴². – 148⁷⁴³ с. – (Продолженіе Свода Законовъ Россійской имперіи 1906 года ; ч. 5 : Статьи къ томам XIII, XIV, XV и XVI).
205. Стрижевська А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України : монографія / А. Стрижевська. – О : Фенікс, 2011. – 248 с.
206. Стручков Н. А. Назначение наказания при совокупности преступлений / Н. А. Стручков. – М.: Госюриздат, 1957. – 144 с.
207. Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України) / узагальнення до друку підготовлено суддею Верховного Суду України О. Т. Кузьменко та головним консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики Верховного Суду України О. С. Іщенко // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 3 (103). – С. 26– 34 ; № 4 (104). – С. 34– 40.

⁷⁴² Рік видання у книзі не вказаний.

⁷⁴³ Загальна кількість сторінок, на яких надруковані зміни в Уложення про покарання кримінальні та виправні.

208. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : Лекції Н. С. Таганцева. Часть Общая. Т. II. – Изд. 2-е, пересм. и доп. – СПб. : Гос. Тип., 1902. – 821-1460, XIII с.
209. Таганцев Н. С. Уголовное Уложение 22 Марта 1903 г. / изд. Н. С. Таганцева. – СПб., 1904. – 2, II, 6, 1122, II с.
210. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ 1885 года / изд. Н. С. Таганцевымъ. – Изд. 10-е, пересм. и доп. – СПб., 1899. – IV, 900 с.
211. Тарарухин С. А. Квалификация преступлений в судебной и следственной практике : монография / С. А. Тарарухин. – К. : Юринком, 1995. – 208 с.
212. Тацій В. Я. Стабільність та динамізм кримінального законодавства України як запорука його якості та ефективності / В. Я. Тацій // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 11–12 жовт. 2012 р. / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред) та ін.]. – Х. : Право, 2012. – С. 6–13.
213. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении / П. Ф. Тельнов. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.
214. Тилле А. А. Действие закона во времени и обратная сила закона / А. А. Тилле // Советское государство и право. – 1964. – № 12. – С. 29–37.
215. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 216 с.
216. Тихий В. П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности : монография / В. П. Тихий. – Х. : Изд-во при Харьков. гос. ун-те изд. об-ния «Вища школа», 1981. – 172 с.
217. Ткачевский Ю. М. Давность в советском уголовном праве : монография / Ю. М. Ткачевский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 128 с.
218. Ткаченко В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб як форма співучасті / В. Ткаченко // Право України. – 2007. – № 6. – С. 115–118.
219. Ткешелиадзе Г. Т. Судебная практика и уголовный закон / Г. Т. Ткешелиадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1975. – 176 с.
220. Тлумачний словник сучасної української мови / [уклад.: Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко] ; за ред. В. С. Калашника. – Х. : Белкар-книга : Еспада, 2005. – 800 с.
221. Тютюгін В. І. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті / В. І. Тютюгін, О. В. Ус // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / [редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.), В. С. Зеленецький (заст. голов. ред.), В. С. Батиргарєєва та ін.]. – Х., 2010. – Вип. 19. – С. 36–47.
222. Тяжкова И. Незаконное помещение в психиатрический стационар / Ирина Тяжкова // Уголовное право. – 2002. – № 3. – С. 52–54.
223. Уголовное право. Часть общая : учебник / [Н. И. Загородников, С. В. Бородин, М. И. Якубович и др. ; под ред. Н. И. Загородникова, С. В. Бородина и В. Ф. Кириченко]. – М. : Юрид. лит., 1966. – 512 с.
224. Уголовный закон: опыт теоретического моделирования : монография / [Г. З. Анашкин, С. В. Бородин, И. М. Гальперин и др.] ; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев и С. Г. Келина. – М. : Наука, 1987. – 280 с.

225. Уголовный кодекс Грузии принят 22 июля 1999 г. ; введен в действие с 1 июня 2000 г. ; с изм. и доп. на 1 дек. 2001 г. / науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. В. И. Михайлова ; обзор. ст. О. Гамкредидзе ; пер. з груз. И. Мериджанашвили. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 407 с. – (Законодательство зарубежных стран).
226. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. А. И. Коробеева ; пер. Д. В. Вичикова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 302 с. – (Законодательство зарубежных стран).
227. Уголовный кодекс Латвийской Республики : принят 8 июля 1998 г. ; введен в действие с 1 апр. 1999 г. ; с изм. и доп. на 1 авг. 2001 г. / науч. ред. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой ; пер. с латыш. А. И. Лукашова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 313 с. – (Законодательство зарубежных стран).
228. Уголовный кодекс. Практический комментарий. Общая часть. Ст. ст. 1– 56 / М. Н. Гернет, А. А. Жижиленко, М. М. Исаев, П. И. Люблинский и А. Н. Трайнин ; под ред. М. Н. Гернета и А. Н. Трайнина. – М. : Право и жизнь, 1925. – 148 с.
229. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. А. И. Лукашова ; вступ. ст. Й. И. Айдарова ; пер. с болг. Д. В. Милушева, А. И. Лукашова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 298, [6] с. – (Законодательство зарубежных стран).
230. Уголовный кодекс Республики Узбекистан [Электронный ресурс] : утв. Законом Республики Узбекистан от 22 сент. 1994 г. № 1012-XII. – 173 с. – Режим доступа: <http://www.parliament.gov.uz/upload/files/laws/UGKODEKS.pdf>.
231. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ (ред. от 28.12.2013, с изм. и доп., вступ. в силу с 21.01.2014) [Электронный ресурс] / документ предоставлен КонсультантПлюс. – 189 с. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/files/popular/000010.zip>.
232. Уголовный кодекс РСФСР (с постатейными материалами). С изменениями и дополнениями на 1 февраля 1987 г. / М-во юстиции РСФСР. – М. : Юрид. лит., 1987. – 464 с.
233. Уголовный кодекс Советских республик : текст и практ. коммент. / [М. М. Гродзинский, А. Ф. Евтихийев, С. М. Канарский и др.] ; под ред. С. Канарского. – Изд. 3-е. – Х. : Гос. изд-во Украины, 1928. – 588 с.
234. Уголовный кодекс У.С.С.Р. в редакции 1927 г. (с изменениями по 1-е июня 1928 г.). – 3-е офиц. изд. – Х. : Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1928. – 120 с.
235. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / [П. С. Берзін, Т. А. Денисова, О. О. Дудоров та ін.] ; за заг. ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
236. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ. – СПб. : Въ Тип. Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1845. – IV, 898, XVII с.
237. Уставъ воинскій от 30 марта 1716 года // Полное собраніе законовъ Рос- сійской имперіи съ 1649 года. – [Первое собраніе (1649– 1825)]. – Пе- чатано въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Его Императорскаго

- Величества Канцелярії, 1830. – Т. V: 1713– 1719 : Законы (2620– 3479). – № 3006. – С. 203– 453.
238. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 20 серпня 2015 року у справі № 323/2375/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48794562>.
239. Ухвала військової колегії Верховного Суду України від 7 березня 2000 р. (витяг) // Рішення Верховного Суду України : офіц. вид. / за заг. ред. Голови Верховного Суду України В. Ф. Бойка. – К. : Ін Юре, 2001. – С. 128– 129.
240. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 23 липня 2009 р. (витяг) // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 10 (110). – С. 25.
241. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 3 червня 2010 р. (витяг) // Судова практика Верховного Суду України у кримінальних справах за 2010 рік : офіц. вид. / [упоряд.: П. П. Пилипчук, Є. І. Овчинніков]; відп. ред. П. П. Пилипчук. – К. : Істина, 2012. – С. 100– 101.
242. Учебникъ уголовного права профессора П. Д. Калмыкова, изданный А. Любавскимъ. Часть Общая и Часть Особенная. – СПб. : Тип. Т-ва «Общественная Польза». Близъ Круглаго рынка, по Мойкѣ, № 5, 1866. – XVI, 536 с.
243. Феоктистов М. Обратная сила уголовно-правовых норм: законодательные загадки / Максим Феоктистов // Уголовное право. – 2012. – № 5. – С. 124– 133.
244. Фонъ-Листъ Ф. Учебникъ уголовного права. Общая часть : разрѣшенный авторомъ переводъ съ 12-го переработаннаго изданія / Францъ фонъ-Листъ ; пер. Ф. Ельяшевичъ ; съ пред. авт. и проф. Моск. Ун-та М. В. Духовскаго. – М. : Т-во Тип. А. И. Мамонтова, Леонтьевскій пер., д. № 5, 1903. – XXIV, 334 с.
245. Фонъ-Резонъ А. О продолжаемомъ преступленіи / А. фонъ-Резонъ // Журналь Гражданскаго и Уголовнаго Права. – 1875. – Кн. 1. – С. 1– 50.
246. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
247. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Фріс Павло Львович ; Нап. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 35 с. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2005/05fplppu.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
248. Хавронюк М. І. Військові злочини. Коментар законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник. – К. : А.С.К., 2003. – 272 с. – (Економіка. Фінанси. Право).
249. Харитоновна О. В. Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень : монографія / О. В. Харитоновна. – Х. : Право, 2010. – 252 с.
250. Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України / С. В. Хилюк // Кримінальне право України. – 2006. – № 5. – С. 43– 53.

251. Хлодовскій Е. По вопросу о томъ, принадлежит ли преступный и уголовно-наказуемый побѣтъ къ числу дящихся преступлений / Е. Хлодовскій // Журналъ Гражданскаго и Уголовнаго права. – 1890. – Кн. 2 (февр.). – С. 25– 30.
252. Цепелев В. Методологические предпосылки обратной силы уголовного закона / Валерий Цепелев // Уголовное право. – 2012. – № 5. – С. 134– 136.
253. Черненко Т. Г. Множественность преступлений по российскому уголовному праву : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Черненко Тамара Геннадьевна. – Кемерово, 2001. – 367 с. – Библиогр. : с. 340– 367.
254. Черненко Т. О соотношении дящихся и продолжаемых преступлений (на примере уклонения от уплаты налогов и сборов) / Тамара Черненко, Семен Силаев // Уголовное право. – 2010. – № 4. – С. 73– 78.
255. Чернов В. Соучастие в дящихся и продолжаемых преступлениях / В. Чернов // Советская юстиция. – 1984. – № 17. – С. 9– 10.
256. Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримін. право та кримінологія; кримін.-викон. право / Шевчук Андрій Васильович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
257. Шумихин В. Признаки дящегося преступления / Владимир Шумихин // Уголовное право. – 2010. – № 2. – С. 94– 96.
258. Яковлев А. М. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву / А. М. Яковлев. – М. : Госюриздат, 1960. – 120 с.
259. Яни П. С. Объективные признаки налоговых преступлений: позиция Пленума Верховного Суда РФ / П. С. Яни // Законодательство. Право для бизнеса. – 2007. – № 5. – С. 27– 35.

ЗАКОН УКРАЇНИ

**Про внесення змін до Кримінального кодексу України
і Закону України «Про застосування амністії в Україні»
(щодо вдосконалення порядку застосування норм
законодавства до осіб, які вчинили злочини,
що мають тривалий характер)**

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У Кримінальному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25– 26, ст. 131, з наступними змінами):

1) статтю 4 після частини третьої доповнити новою частиною четвертою такого змісту:

«4. Днем завершення злочину визнається останній день, коли особа вчиняла передбачену законом про кримінальну відповідальність дію або бездіяльність»;

2) після статті 5 доповнити новою статтею 5¹ такого змісту:

«Стаття 5¹. Чинність нового закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, розпочатих до, а завершених після набрання ним чинності

1. На діяння, розпочаті до, а завершені після набрання чинності новим законом про кримінальну відповідальність, дія цього закону поширюється у випадку, якщо суспільно небезпечне діяння, вчинене після набрання чинності таким законом, містить склад злочину, передбаченого цим законом.

2. У разі відсутності передбачених частиною першою цієї статті підстав для поширення дії нового закону на злочини, розпочаті до, а завершені після набрання ним чинності, цей закон поширюється на відповідні злочини лише в тій частині, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи»;

3) частину другу статті 6 викласти в такій редакції:

«2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено або завершено на території України»;

4) у статті 49:

а) у частині першій слова «з дня вчинення нею злочину» замінити словами «з дня завершення вчиненого нею злочину»;

б) у третьому реченні частини другої слова «з часу вчинення злочину» замінити словами «з дня завершення злочину»;

в) у другому реченні частини третьої слова «з дня вчинення нового злочину» замінити словами «з дня завершення нового злочину»;

5) статтю 71 після частини першої доповнити новою частиною другою такого змісту:

«2. За правилами, визначеними в цій статті, покарання призначається також у випадку, якщо особа розпочала вчиняти злочин до, а завершила після постановлення вироку, яким вона засуджена за інший злочин, але до повного відбуття покарання за цим вироком»;

У зв'язку з цим частини другу–п'яту вважати відповідно частинами третьою–шостою;

б) у частині першій і частині четвертій статті 96⁵ слова «з дня вчинення» замінити словами «з дня завершення».

2. Частину першу статті 5 Закону України «Про застосування амністії в Україні» (Відомості Верховної Ради України, 2011 р., № 51, ст. 580, з наступними змінами) викласти в такій редакції:

«Дія закону про амністію поширюється на злочини, вчинені до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на злочини, які розпочалися до, а були завершені після набрання законом про амністію чинності».

II. Цей закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

**Голова
Верховної Ради України**

Наукове видання

**ОБОДОВСЬКИЙ
Олександр Васильович**

**ТРИВАЮЧІ ЗЛОЧИНИ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор-коректор *Н. І. Крилова*
Технічний редактор *Т. В. Іванова*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 14,88.
Тираж 300 прим. Зам. № 28 (4).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 7. Тел./факс: 777-48-79
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4284 від 23.03.2012 р.